SZABÓ ERVIN

TÁRSADALMI ÉS PÁRTHARCOK A 48-49-ES MAGYAR FORRADALOMBAN

SZIKRA

392.

HIBAIGAZITÓ

12. old.	felülről	5. sor:	küzdelméből *helyesen* küzdelméről
24. „	felülről	15. sor:	normális *helyesen* morális
38. „	2. bek.	7. sor:	Egészben vége *helyesen* Egészben véve
65. „	felülről	18. sor:	mindenre *helyesen* minderre
127. „	felülről	2. sor:	intézkedni *helyesen* intézetni
145. „	alulról	5. sor:	terjedelemben *helyesen* terjedelem
194. „	alulról	4. sor:	többi részében *helyesen* több részében
261. „	felülről	16. sor:	elrendezési egységek *helyesen* rendezési egységek
264. „	felülről	16. sor:	valamint őt *helyesen* valamint ők
279. „	alulról	2. sor:	hatást *helyesen* határt
328. „	felülről	6. sor:	40 millió *helyesen* 120 millió
416. „			Dedlinszky *helyesen* Dedinszky
419. „			Perczell *helyesen* Perczel
419. „			Babtiste *helyesen* Baptiste
419. „			Sorell *helyesen* Sorel
419. „			Simondi *helyesen* Sismondi

SZABÓ ERVIN

TÁRSADALMI ÉS PÁRTHARCOK A 48—49-ES MAGYAR FORRADALOMBAN

(RÉVAI JÓZSEF TANULMÁNYÁVAL)

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1949

Felelős kiadó: dr. Simó Jenő
Globus nyomda N. V. Budapest. — Felelős vezető: Kósa Zoltán

SZABÓ ERVIN HELYE A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOMBAN

I.

Szabó Ervin úgy él az elméletileg többé-kevésbbé képzett, az osztálytudat bizonyos fejlettebb fokaira eljutott munkások emlékezetében, mint a baloldali munkásmozgalom őse, mint a forradalmi szocializmus, a marxizmus tanítója. És nem véletlen, hogy ez így van. Szabó Ervin volt az, aki a magyarországi munkásmozgalomban a „Válogatott Művekkel" a marxizmus tanításait juttatta el több munkásgenerációhoz. Az opportunizmus politikája ellen ő alkalmazta a kritika fegyverét. Háborúellenes, antimilitarista munka szükségességét ő hangoztatta Magyarországon elsőnek, ő látta meg, hogy a magyarországi reformizmust jórészben az az extraprofit táplálja, amit a földmunkásból sajtolnak ki.

De a forradalmi munkásmozgalomnak az a természetes törekvése, hogy ne csak nemzetközi, hanem nemzeti értelemben is felkutassa a maga őseit, együtt kell, hogy járjon az ősök kegyeletes, de alapos kritikájával. Vajjon ez a kritika Szabó Ervinnel szemben megtörtént-e nálunk? Aligha. Üdvözölni kell Bíró Ferencnek a Társadalmi Szemle 1. számában megjelent cikkét Szabó Ervinről, mint jelét annak, hogy a Szabó Ervin-probléma tisztázását mindenfelé szükségletnek érzik. De Szabó Ervin egész művének kritikája nem állhat meg ott, ahol Bíró cikke megáll. Mert Szabó Ervin tévedéseit nem lehet egyszerűen szindikalizmusára korlátozni. Szabó Ervin gondolkodásának az az organikus hibája, ami szindikalizmusában ütközött ki legszembeötlőbben, fellelhető egész életművében úgyszólván lépten-

nyomon. Szabó Ervinnek nemcsak szindikalista elmélete hibás, nemcsak a forradalmi munkáspárt szerepének értékelésében tévedett, hanem tévedett a marxizmus államelméletében, tévedett a nemzetközi munkásmozgalom fejlődési irányzatának értékelésében, tévedett az imperializmus értékelésében, tévedett a magyar 48/49-es forradalom elemzésében és ennek folytán hibás volt a megítélése a magyarországi fejlődés irányáról is. Jó, hogy a „Válogatott Művek" közkézen forognak mindenütt, ahol munkásképzés folyik. De Szabó Ervinnek szinte nincs egyetlen mondata, melyet ne a legéberebb kritikával kellene olvasni.

Ha közelebbről szemügyre vesszük Szabó Ervin szindikalizmusát, kiderül, hogy két elem van benne. „A gothai program kritikájá"-hoz írt híres bevezetésében Szabó Ervin a következőket írja:

„Úgy tetszik nekünk, hogy a munkásság politikai szerepe, melyet a Kiáltvány annakidején kijelölt, manapság sem áll másban, mint a politikai demokrácia kiépítésében. A proletárság gazdasági szervezkedését bizonyos jogi és kulturális körülmények ... tetemesen megkönnyítik ... Ezeket a körülményeket a polgári demokrácia nyujtja. Minthogy pedig a polgári demokrácia belső elvénél fogva csak a számszerű többség erejével győzheti le ellenségeit: az abszolutizmust és a feudalizmust, számszerű többsége pedig csak a proletársággal van: *a munkásság, ha egyáltalán akarja a demokráciát, kénytelen a politikai akció terére lépni és a burzsoázia demokratikus akcióját támogatni ... Ebben van a politikai párt jelentősége és szerepe a munkásság osztályharca számára.*" („Válogatott Művek." II. 409.)

„Olyan politikai munkáspárt, amely képes volna arra, *hogy beérje a polgári demokrácia előkészítésének és kiépítésének munkájával,* csupán azért, hogy megkönnyítse a munkásság osztályszervezkedését és osztályharcát: hasznos munkása lehet a társadalmi fejlődésnek." („Válogatott Művek." II. 410. — Kiemelés tőlem, *R. J.*)

Szabó Ervin addig kritizálta a szociáldemokráciát, amíg eljutott az opportunizmus politikai stratégiájának igazolásához.

Szabó Ervin ostorozta a szociáldemokrata pártokat, mert a parlament „meghódításával" vélték elérni a szocializmust. Ostorozta a szociáldemokrata pártok választási gyakorlatát, mely kispolgári szavazatok hódítása kedvéért eltitkolja a munkásosztály forradalmi céljait. Ugyanakkor ráállt arra a talajra, melyet bírál: a proletárság politikai feladatait a politikai demokrácia kiharcolására korlátozza és a polgári demokráciáért való harcnak a burzsoázia uszályában való folytatását, a burzsoázia politikai kiszolgálását hirdeti.

A szindikalista kritika a reformizmussal szemben így csap át maga is reformizmusba.

Hogyan lehetséges ez?

A nemzetközi munkásmozgalom kérdéseiben Szabó Ervin legfőbb hivatását a német szociáldemokrácia nimbuszának megtépázásában látta. Ezt a hivatását olyan monománikus következetességgel teljesítette, hogy közben észre sem vette a világ változásait. Nem vette észre, hogy nemcsak a „Kommunista kiáltvány" megjelenése óta változott meg a helyzet, hanem megváltozott a „Válogatott Művek" I. és II. kötetének megjelenése közötti időben is. A „Válogatott Művek" I. kötete 1904-ben, a II. 1909-ben jelent meg. Ezalatt az öt esztendő alatt az első orosz forradalom vihara tombolt a mandzsúriai csatatereken meggyengült cárizmus földjén. 1871 óta először alkalmazta a moszkvai munkásosztály újra a felkelés fegyverét.

Az 1905-ös orosz forradalom tisztítótűzként hat az egész nemzetközi munkásmozgalomra. A német munkásmozgalomban elválik egymástól a Luxemburg-Mehring képviselte baloldal és a Kautsky-féle centrum, mert az orosz forradalomban felszínrevetett új tömegharci módszerek (gazdasági és politikai tömegsztrájk) Németországban is választóvízként hatnak. És mindez szinte nyomtalanul zajlik le Szabó Ervin számára. Az 1909-ben megjelent II. kötetben egyetlen bevezetésben, egyetlen jegyzetben sem emlékezik meg arról, hogy 1905-ben forradalom volt a cárizmus országában. Mintha mi sem történt volna, Szabó Ervin vívta tovább az eseményektől elmaradó szindikalista lovagként a maga harcát a német szociáldemokráciával. Míg 1903-ban az I. kötetben Szabó Ervin bizonyos szempontok miatt csak nagyon

szőrmentén mutatkozott nyiltan szindikalistának, akit éles elvi ellentét választ el a hivatalos munkáspártoktól, a II. kötetben már elérkezettnek látta az időt arra, hogy félretegyen minden tekintetet és kibontsa a szindikalizmus zászlaját. Ebben a II. kötetben van az I. Internacionále „Inauguraladresse"-jéhez írt „Bevezetése" Bakunin és Marx viszonyáról, amelyben nemcsak azt fejti ki, hogy a Marx és Bakunin közti ellentét oka Marx részéről „autoriter hajlamok és személyes hiúság" volt, míg Bakunin részéről „fékezhetetlen tettvágy", hanem egyben az I. Internacionálében dúló ellentétek különböző felfogása szerint osztja fel két típusra a különféle országok munkásmozgalmát:

> „Azokban az országokban, ahol a német marxizmus uralkodik, tehát főként a Német Birodalomban magában, továbbá Ausztriában, Magyarországon, Oroszországban és a Balkánon... makacs hitük a szociáldemokratáknak, hogy az Internacionálét nem időelőttisége tette tönkre, hanem... Bakunin dezorganizáló működése benne..." („Válogatott Művek." II. 370.)

Ez a bevezetés 1908 november közepéről van keltezve: közel három évvel íródott a moszkvai felkelés, öt évvel az orosz szociáldemokrácia londoni kongresszusán történt pártszakadás, a bolsevik párt megalakulása után, de azért Szabó Ervin számára az orosz és a német szociáldemokrácia, a bolsevizmus és a mensevizmus, egyformán szürkék a „német marxizmus" éjjelében. „Abból, hogy mit gondolsz a multról, megmondom, hogy mit gondolsz a jelenről" — ez alkalmazható Szabó Ervinre is. Az I. Internacionálében a következő évtizedek nemzetközi munkásmozgalma számára sorsdöntő kérdésekről folyt a harc: a centralizáció és föderalizmus, antiparlamentarizmus vagy a parlament kihasználása, a szakszervezetek szerepe, az állam kérdése, stb. Szabó Ervin mindezt „színleges problémák"-nak tartotta és csak azért, mert „színleges problémák"-nak tartotta azt is, ami a jelen munkásmozgalmát táborokra szaggatta:

> „Kicsinyes szójátéknak tetszik mindaz a vita, amely bakuninisták és marxisták közt a jövő társadalomról folyt...

Messze vagyunk még ma is attól, hogy a szocialista társadalom különféle szervezési elvei aktuális problémák legyenek a harcoló munkásosztály számára... *A munkásosztály harca még sokáig a mai állam keretei kozt fog mozogni* és aktuális probléma számára nem a jelen, sem — ha úgy tetszik — a jövő állam bölcselete, hanem az, hogy mai harcában felhasználhatja-e sikerrel az állam hatalmát." („Válogatott Művek." II. 378. — Kiemelés tőlem, *R. J.*)

A Marx és Bakunin harcáról vallott felfogása — íme — csak tükörképe a Luxemburg és Kautsky, a Lenin és Martov harcáról vallott felfogásának! Ahogy szerinte nem volt „aktuális" 1864-től 1871-ig az egyéni terrorról vagy tömegakcióról, az állam „elhalásáról" vagy „eltörléséről" vitatkozni, úgy „nem aktuális" 1905 és 1908 között (és 1905-öt előkészítve 1903-tól kezdve) a hatalom megragadásának módszereiről, a polgári államhoz való viszonyról, vagy az 1905-ös orosz forradalom által teremtendő új — még csak nem is szocialista — állam típusáról vitatkozni! Vajjon mit gondoljunk Szabó Ervinnek erről a véleményéről? Talán nem ismerte ezeket a vitákat az orosz forradalomról és nemzetközi jelentőségéről? Ezt Szabó Ervinről lehetetlen feltételezni. De akkor Marx és Bakunin ellentéteiről szóló nézetéhez fűzött felfogása arról, hogy mit tartott aktuálisnak és mit tartott nem-aktuálisnak, egyenesen állásfoglalásnak számított mindazok ellen, akik szerint a „munkásosztály harca" már nem „sokáig" fog a „mai — burzsoá — állam keretei között mozogni", akik szerint tehát igenis „aktuális probléma" — ha nem is „a jövő állam bölcselete" — de: a proletár felszabadulás konkrét stratégiája.

Természetesen nem arról van szó, hogy találgassuk: vajjon hány évet értett Szabó Ervin a „még sokáig" kifejezésen: egy évet, ötöt vagy huszonötöt. Szabó Ervin *történelmi* értelemben használta a „még sokáig" kifejezést, vagyis azt tagadta, hogy az adott történelmi korszak forradalmi átalakulások korszaka. És ebben az értelemben még akkor sem lett volna igaza, ha az orosz forradalom második hulláma, amely a munkásosztály győzelmét is meghozta, nem csupán kilenc évre a Szabó Ervin-

féle „még sokáig" jóslat után következett volna be. Szabó Ervint ég és föld választotta el a reformizmustól. Ő tudta és hirdette „A gothai program kritikájá"-val, hogy a kapitalizmust a szocializmustól forradalmi átmeneti korszak választja el. De amikor nem az átmeneti korszak forradalmi jellegéről általában volt szó, hanem az adott konkrét történelmi korszak konkrét értékeléséről, akkor a forradalmi szindikalista Szabó Ervin a reformizmus színvonalára süllyedt. Hogy az orosz forradalom felvetette kérdések egyáltalán nem szerepelnek Szabó Ervin munkájában, azt mutatja, hogy Szabó Ervin azt a korszakot, mely körülbelül a 900-as évekkel vette kezdetét és amelyet az akkor még marxista Kautsky is meglátott — új forradalmi korszakról és a munkásmozgalom súlypontjának Oroszországra való áthelyezéséről szólván —, nem tartotta „a forradalmak és a háborúk korszakának". Csak a történelmi helyzet ilyen értékelése alapján volt jogos és következetes nem meglátni és nem feldolgozni az 1905-ös orosz forradalom tapasztalatait, mint ahogy csak ez a helyzetértékelés magyarázza, miért látott Szabó Ervin vak és véletlen katasztrófát az 1914—18-as világháborúban. Persze, Szabó Ervinnél ez a helyzetértékelés sohasem lépett fel a forradalmi marxistákkal folytatott nyilt politikai polémia formájában. Ez a reformizmusával rokon helyzetértékelése inkább csak abban a negatívumban jelentkezett, hogy nem beszélt arról, amiről elsősorban beszéltek világszerte a munkásosztály elméleti és gyakorlati vezetői. Szabó Ervin szindikalizmusa olyannyira elvonttá vált, hogy nem vezetett belőle út a munkástömegek mindennapi harcaihoz, a forradalmi cselekvéshez.

II.

Szabó Ervin egész élete munkájának alapvető fogyatékossága abban rejlik, hogy nem harcoló tömegeknek volt vezetője és egyben tanítványa. Szabó Ervin helyzetében épp az a sajátos, hogy nem tartozott a II. Internacionále keretében, a reformizmussal és a centrizmussal folytatott harcban szerveződő baloldal soraihoz. Ez Szabó Ervin számára nem előnyt jelentett, hanem

végzetes hátrányt, azt, hogy kívül került a munkásmozgalom dialektikus fejlődésén. Szabó Ervinből hiányzott a II. Internacionále örökségéből az, amit vállalni kell: a tömegmozgalommal való eleven kapcsolat Ez tette a II. Internacionálét aránylag korán megkezdődő opportunista elfajulása ellenére azzá az anyaméhhé, amelyben az új fogant és fejlődött. Szabó Ervin hiányzott Zimmerwaldból, nem volt ott Kienthalban és írásai között nincs semmi nyoma annak, hogy állást foglalt volna a forradalmi szocializmusnak ezekhez a nemzetközi értekezleteihez, amelyeken az 1914/18-as világháború alatt megtörtént a szakítás, nemcsak a jobboldallal, hanem a Kautsky-féle centrummal is. Szabó Ervinnek volt összeköttetése egy kis magyar szocialista diákcsoporttal, melynek egyik-másik tagját (Ducinska Ilonát) bizonyos laza kapcsolatok fűzték Zimmerwaldhoz. Lehetséges, hogy Szabó Ervin, aki a háttérből erős befolyást gyakorolt erre az antimilitarista propagandát folytató csoportra, a csoporton belül nyilatkozott az orosz munkásmozgalomhoz és a zimmerwaldi baloldalhoz való viszonyáról. Lehetséges, hogy igaza van Jászi Oszkárnak, aki Szabó Ervinnek a 48-as forradalomról szóló könyvéhez írt előszavában megemlékezik Szabó Ervin szimpátiáiról az orosz forradalom iránt. Lehetséges, hogy betegsége gátolta a nyilvános állásfoglalásban. De ezekkel a találgatásokkal szemben áll egy alapvető politikai tény: Szabó Ervinnek az „Imperializmus és tartós béke" című előadásában, amelyet 1917 május 12-én, tehát már az első, a februári orosz forradalom *után* tartott, nincsen egyetlen méltató szó sem az oroszországi eseményekről. Ezt a ballgatást lehetne a háborús cenzúra nyomásával is magyarázni — ellenben nem lehet ezzel magyarázni azt, hogy az 1914/18-as világháború tanulságaképpen Szabó Ervin az *angol* munkásmozgalmat állítja példának a magyar munkások elé. Az orosz marxizmusról hallgat, de a „német marxizmus" ördögét az angol liberális tradeunionizmus Belzebúbjával akarja kiűzni! Az „Imperializmus és tartós béke"-ről még alább lesz szó. Most csak azt kell megállapitani, hogy Szabó Ervin hibás értékelése a nemzetközi munkásmozgalom fejlődéséről — amely legszervesebben összefügg az adott történelmi korszak hibás értékelésével és amely 1902/1903-ban abban

nyilvánult meg, hogy a „német marxizmussal" a román országok szindikalizmusát szegezte szembe — 1917-re az angol imperializmustól megvesztegetett angol munkásarisztokrácia magasztalásáig süllyed. A manchesteri liberalizmus, Cobden és Bright küzdelméből szólva a gabonavámok ellen, megállapítja, hogy ez a harc volt az,

> „... mely az angol szocializmust és munkásmozgalmat a szabadság és az individualizmus erős hagyományaival vértezte fel mind a mai napig, azzal a férfias szellemmel, amely — minden külső látszat ellenére — az angol munkásmozgalmat ma is valamennyi élére állítja." („Imperializmus és tartós béke." 11. old.)

És hogy „angol munkásmozgalmon" az angol munkásarisztokráciát értette, kiderül abból, hogy szembeállítva a német munkás 75 egységnyi bérét 100 egységnyi angol munkabérrel, diadalmasan állapította meg a „szabadkereskedő imperializmus" nagy fölényét a „védővámos imperializmus" fölött és így akarta „lerontani az angol munkásmozgalom iránti elfogultságot".

Ugyanakkor, amikor Szabó Ervin szindikalizmusa a világháború alatt megtette a végzetes elkanyarodást — nem előre, hanem hátra — a marxizmustól a liberalizmushoz, Szabó Ervin a háttérből mozgatta, irányította, ápolta, nevelte azt a háborúellenes, antimilitarista mozgalmat, mely egy magyar szindikalista munkáscsoport (Mosolygó) és egy baloldali-szocialista diákcsoport (Ducinska, Sugár, stb.) együttműködése és összeolvadása révén jött létre, Szabó Ervin szellemi apaságával és vezetésével. Ennek a mozgalomnak komoly része volt az 1918-as nagy háborúellenes tömegsztrájkok előkészítésében és ilymódon ez a mozgalom egyik forrása annak a folyónak, amellyé a magyarországi baloldali munkásmozgalom különböző áramlatai az 1918-as októberi forradalom győzelme után kommunista párttá egyesültek. Hogyan lehetséges azonban, hogy Szabó Ervin egyidőben magasztalta az angol tradeunionizmust és irányította az antimilitarista háborúellenes mozgalmat Magyarországon? Ez az ellentmondás alapjában véve nem új, csak végső kifejlése, éléreállítása a Szabó Ervin szindikalizmusában kezdettől rejlő

ellentmondásnak: a forradalmi és a reformista elemek ellentétének. Egy ilyen kibékíthetetlen ellentét eleven munkásmozgalom, a tömegekben élő munkásszervezet keretében mulhatatlanul és feltétlenül összeütközésre, tisztázódásra vezetett volna. Eleven munkásszervezet nem tűri meg, hogy ilyen ellentmondás legyen az ideológiai bázisa. A Szabó Ervin ideológiájában rejlő ellentétes elemek csak egy szektajellegű szervezet keretében férhettek meg egymással békességben. És valóban, az a csoport, mely Szabó Ervinben tisztelte szellemi vezérét, nagy érdemei és a tömegek között folytatott nagyjelentőségű munkája ellenére, magán viselte a szektaszerűség ismertető jeleit. Legfőképpen azt, hogy elvi bázisa zavaros, tisztázatlan, eklektikus volt és ez lehetőséget nyujtott arra, hogy a háború elleni küzdelem platformján — amely, ha a munkás-osztályharc általános kérdéseitől el van választva, egyszerű pacifista platform — egyesüljenek a legkülönbözőbb nézetek képviselői. Így ez a mozgalom nem tudta az egész magyar munkásmozgalom méreteiben napirendre tűzni a reformista és a forradalmi irányzat elválásának kérdését. És ebben a főfelelősség Szabó Erviné — ha egyáltalában lehet a magyar munkásmozgalom történeti kérdéseinek tárgyalásánál felvetni a „felelősség" kérdését. Mert Szabó Ervint saját elvi álláspontjának ellentmondásai bírták rá arra, hogy az antimilitarista munka elvi tisztázatlanságán egyenesen őrködjék. Szabó Ervin mint a háborúellenes, de vegyes összetételű csoportnak a szellemi vezére, nem előmozdítója, hanem hátráltatója volt az elvi tisztázódásnak, akadálya volt annak, hogy az orosz forradalmi mozgalom nemzetközi érvényességű tapasztalatai alkalmazást nyerjenek Magyarországon. A forradalmár Szabó Ervin, ki a „Válogatott Művek"-kel a marxista elmélet számára kezdett utat vágni Magyarországon, íme akadálya lett az elvi tisztázódásnak. Az opportunizmus éles és bátor kritikusa íme akadálya lett annak, hogy a reformista és forradalmi elemek szélesméretű elválása bekövetkezzék. Ezek a — szinte tragikus — ellentmondások jelölik ki Szabó Ervin különleges helyét a magyar munkásmozgalomban és indokolják, hogy az osztálytudatos magyar munkásmozgalom Szabó Ervinre nemcsak a

tanítónak és példaadónak kijáró hála érzésével emlékezik, hanem bírálattal is.

Mert Szabó Ervin lényegében kívül volt a magyar munkásság tömegmozgalmán. Azokat az ellenzéki mozgalmakat, melyek időről-időre hullámokat vertek a magyar szociáldemokráciában, nem sokba vette Pedig ezeknek az ellenzéki kísérleteknek, bármilyen kezdetlegesek voltak, még a német marxista baloldalhoz képest is, hacsak részletkritikát nyujtottak is, mégis előkészítő és a baloldali elemeket gyülekeztető szerepük volt, a nemzetközi munkásmozgalom centrális területein végbemenő tisztulási folyamat magyarországi hullámverését jelentették. Szabó Ervinnek alig volt ezekhez kapcsolata. A tömegmozgalommal való kapcsolatot számára néhány szindikalista munkással való érintkezés jelentette. Pedig a szindikalizmus igazán csak importált termék volt Magyarországon, melyet még melegházban sem lehetett volna nagyranöveszteni. Egy országban, ahol a szakszervezeti mozgalom szinte helyettesítette a pártmozgalmat és ahol a baloldali ellenzék a munkáspártnak a szakszervezeti mindenhatóság alól való emancipációját követelte, nem sok keresnivalója lehetett a szindikalizmusnak, hisz a szakszervezeti bürokrácia megette a kenyerét. A szakszervezeteknek a politikai párttal szemben való elsőbbrendűségét hirdetni tehát már akkor sem volt progresszív cselekedet. De a szindikalizmusnak nem lehetett azért sem talaja, mert a magyar munkásságnak a magyar állam építményében lévő rengeteg félfeudális maradvány miatt nem igen volt alkalma parlamentáris illuziókkal teleszívni magát, így tehát kiábrándulnia sem igen kellett belőlük. Ezért nem akadt vevője a szindikalista portékának és Szabó Ervin, aki a szociáldemokrácián belül fellépő baloldali ellenzéki mozgalmakba nem tudott és nem akart belekapcsolódni, tömegbázis nélkül maradt. Minden öntudatos munkás tisztelettel emlegette, szerették, tanácsért felkeresték: de azért Szabó Ervin mégis a nagy független maradt, akit nem köt és akinek erejét nem sokszorozza meg a szervezethez tartozás, a szervezeti fegyelem. De mert a szociáldemokrata ellenzék nem tudta megadni a magyarországi osztályviszonyok valóban marxista elemzését, mert ilymódon az 1914/18-as háború végefelé mind viharosab-

ban jelentkező történelmi válság elméleti készületlenségben találta azokat a radikális elemeket, amelyek ösztönösen törekedtek az opportunizmussal szemben való egyesülésre és az imperialista háború tanulságainak levonására, önként adódott, hogy egy kész elméletnek, amelyet csak át kellett venni, amelyet nem szennyezett be háborús árulás, ellenkezőleg: amelynek az antimilitarista, háborúellenes munka különleges nimbuszt kölcsönzött s amelyet különösen vonzóvá tett a szociáldemokrácia éles kritikája, aránytalanul és ugrásszerűen megnőtt a befolyása, különösen az 1917—18-as idők zűrzavarában botorkáló, a háborús összeomlás és a szociális forradalom morajját már halló, iránytűt, vezetést, elméletet kereső szocialista intelligenciára. Így válik csak érthetővé, hogy a tömegbázissal nem rendelkező Szabó Ervin éppen azért, mert organizációkon „felülálló" függetlensége predesztinálta rá: aránytalan ideológiai befolyásra tesz szert egy egész rétegre.

III.

Természetesen ez a készen kapott elmélet nem maradt változatlan. A kirívóan szindikalista alkatrészeket, mint a gyakorlatban hasznavehetetleneket, ki kellett dobni, de megmaradt belőlük számos olyan elem, melyeknek eredetét első pillanatra alig lehetett felfedezni és amelyek mint idegen alkatrészek zavartak még akkor is, amikor a baloldali munkásmozgalom Magyarországon a nemzetközi tapasztalatok „importja" segítségével már kezdett hozzálátni saját elméletének feldolgozásához. Szabó Ervinnek így Magyarországon az a tiszteletreméltó szerep jutott, hogy őt kellett áthidalni és leküzdeni ahhoz, hogy önálló, Magyarországra alkalmazott forradalmi elmélet kifejlődhessék. Mint ahogy Németországban Rosa Luxemburg őse, de egyben csupán egyik állomása volt a forradalmi gondolatnak, úgy lett a szindikalista Szabó Ervinből őse, de egyben bírálatra sürgető gátja is a magyarországi forradalmi gondolatnak.

Mikben volt érezhető és érezhető még részben ma is Szabó Ervin ideológiájának hatása a radikális magyarországi munkás-

mozgalomban? Csak néhány kérdést ragadunk ki. Itt van mindjárt a párt szerepének sorsdöntő kérdése. Amikor 1919-ben a szociáldemokrata párt és a kommunisták egyesültek, vajjon nem Szabó Ervin ideológiai hatása jelentkezett abban az elméletben, amely a két párt egyesülésében a szakadás antitézisére bekövetkezett szintézist ünnepelte, a megvalósult osztályegységet, amely háttérbe szorítja és feleslegessé teszi a pártot a munkásegység új szervével, a munkástanáccsal szemben? És vajjon nem Szabó Ervin ideológiai öröksége-e a tömegek spontán mozgalmainak túlbecsülése? A politikai akciónak a gazdasági akcióval szemben való degradálása, ami a szindikalizmus sajátja, már egymagában a munkásmozgalom tudatos elemeinek degradálását jelenti az ösztönös elemekkel szemben. Igaz, az ösztönösségnek ez a túlbecsülése nem specialitása a szindikalizmusnak, megvolt ez az ortodox „német marxizmus" olyan képviselőinél is, mint Rosa Luxemburg. A spontaneitás túlbecsülése, amely ma sem tartozik a ritkaságok közé Magyarországon, származhatik Luxemburg nézetének különféle csatornákon át való beszivárgásából is. De az eredeti, a „hazai" forrás: Szabó Ervin.

Szabó Ervin apja Magyarországon annak az elfogultságnak, annak a hangulatnak Engels-szel szemben, melynek megnyilvánulásával ifjúmunkások között magam is találkoztam. Engels volt az, aki ismételten és nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a „német tudományos szocializmus az egyetlen tudományos szocializmus, amely valaha létezett" és ez egymagában elegendő volt Szabó Ervin számára ahhoz, hogy benne lássa a német szociáldemokrácia és vele az egész II. Internacionále opportunizmusának apját. A félreértésektől a félremagyarázásig*

* Szabó Ervinnek egy ilyen félremagyarázását kifejezetten is le kell szögezni. Bakuninról szólván. Bevezetés az I. Internacionále üzenetéhez, «Válogatott Művek. II.») Szabó Ervin elmondja, hogy Bakunin és Marx az Internacionále elvi nyilatkozatának programatikus pontjaiban teljesen egyetértettek. Ezután pedig Szabó Ervin felsorolja — látszólag az «Elvi nyilatkozat» nyomán —, hogy mik ezek a pontok: a «termelőeszközök» monopóliumának megszüntetése, mint a munkásosztály szabadságának alapfeltétele: ennek folytán a politikai mozgalom alárendelése a gazdasági küzdelem alá ...» («Válogatott Művek.» II. 378.) De a Nemzetközi Munkásszövetség elvi nyilatkozata nem ezt a szindikalista tételt állítja, hanem ezt mondja:

és meg nem értésig mindent felhasznált Szabó Ervin arra, hogy ezt bizonyítsa. Engelsnek ez a „félreértése" egyáltalában nem írható annak a rovására, hogy Szabó Ervin akkoriban még csak a „Klassenkämpfe in Frankreich" (Osztályharcok Franciaországban)-hoz írt előszó meghamisított kiadását ismerhette, Engels „opportunizmusát" nemcsak ebből a hamis előszóból vezette le.* Mert Engels klasszikus polémiáját Dühring erőszakelmélete ellen Szabó Ervin úgy magyarázza, mintha Engels az automatikus gazdasági fejlődésnek lett volna szószólója. „Engels az új társadalmi rend létrejöttét pusztán a termelési mód szükségleteire véli visszavezethetni. A gazdasági struktúrának változása maga nem mindíg von megfelelő politikai változásokat maga után" — írta Szabó Ervin Engelsnek a német parasztpártháborúról szóló brosúrájához írt bevezetésében. Mintha Dühring szubjektívista erőszakelméletének összezúzása közben Engels egyetlen szemernyi engedményt is tett volna a társadalmi fejlődés mechanikus felfogásának! Az erőszak szerepének túlbecsülése Szabó Ervinnél — és az ez elvi tartalma Engels-szel való polémiájának — nemcsak a francia és olasz anarchoszindikalizmus szellemi tárházából származik, hanem hazai talajból is fakad: jelentkeznek benne azok a hatások is, amelyeket az 1900-as évek utáni polgári intelligencia egyik radikális csoportja (a Társadalomtudományi Társaság) gyakorolt Szabó Ervin gondolkodására. Szabó Ervin Engels elleni oppozíciója tehát nem csupán azt fejezte ki, hogy Szabó Ervin kívül volt a II. Internacionále tömegmozgalmán — amelynek

---

«... *ennekfolytán a munkásosztályok gazdasági felszabadítása a nagy cél, amelynek minden politikai mozgalmat alá kell rendelni*». Ez persze egészen más!

* Ebből az előszóból a német szociáldemokrata párt vezetősége mindent kihagyott, ami az új feltételeknek megfelelő forradalmi taktikával foglalkozott és csak azt hagyta meg, aminek segítségével bizonyíthatta, hogy az új feltételek mellett a régi taktikát nem lehet alkalmazni. Engelsből a minden áron való legalitás és a parlamentáris kretinizmus bajnokát akarták csinálni. Amikor a moszkvai Marx—Engels—Lenin Intézet megvásárolta a német szociáldemokraták archívumából Marx és Engels hagyatékát és közzétette az Engels-féle előszó hiteles szövegét, akkor derült ki ez a világraszóló hamisítás.

taktikájára, amikor az opportunizmus még nem bénította meg, Engels, a tömegtaktika művésze, komoly befolyást gyakorolt —, hanem kifejezte egyben azt a mind szorosabbá váló eszmei és szervezeti kapcsolatot, amely Szabó Ervint az 1905-ös évektől kezdve a radikális polgári intelligenciához fűzte.* A Társadalomtudományi Társaság elmélete a „feudális Magyarországról", melyben száz év óta szinte semmi sem változott, volt Szabó Ervin elmélete is. Ez az elmélet, melynek torz tükrét tartotta Szabó Ervin a 48/49-es forradalom eseményei elé is, kísért azokban a nézetekben, amelyek szerint Magyarországon még mindig csak olyan polgári átalakulás van napirenden, amelyben a munkásosztálynak nincs más feladata, mint a burzsoáziát hatalomra segíteni. Ezeket a nézeteket Szabó Ervin szindikalizmusában már cikkem elején kimutattam.

IV.

Ha az egyik oldalon a forradalmi antimilitarista csoportokkal való kapcsolat volt az, amely Szabó Ervint a munkásosztályhoz s a marxizmushoz fűzte, a másik oldalon a Társadalomtudományi Társasággal való kapcsolata volt az, amely őt a polgári radikalizmushoz, a polgári pacifizmushoz fűzte. Az 1914/18-as világháború választás elé állította a között, hogy szindikalizmusának haladó elemeit kövesse-e és előre menjen-e a tömegekhez és a zimmerwaldi baloldalhoz, vagy szindikalizmusának retrográd elemeit kövesse-e és hátrafelé menjen-e a

* Lényegében ezeknek a szellemi hatásoknak köszönhette Szabó Ervin, hogy világnézete nem a dialektikus materializmus volt. A századeleji polgári radikális intelligenciától vette kölcsön részben a filozófiai kérdések iránti közömbösséget, részben a pozitívizmust. Az «Adalékok a közgazdaságtan bírálatához» előszavában így ír: «Ezek a gazdasági törvények a gazdasági kategóriák körül forognak, vagyis a gazdaságról gondolkodó elmének azon elemi és szükséges fogalmai körül, amelyekkel a valóságot elgondolni kénytelen.» A kategóriák tehát nem a létnek, hanem a gondolkodásnak formái. Bakuninról Szabó Ervin megemlíti, hogy a XIX. század pozitív szociológiai iskolájának tanítványa, s hozzáteszi: «Már ez lehetetlenné teszi, hogy Marx elméleti ellenlábasa lett volna.» A «pozitív szociológia» azonban egyáltalában nem marxizmus!

liberalizmushoz. Szabó Ervin azonban megtette a lépést hátra felé a nélkül, hogy a forradalmi marxizmussal való kapcsolatát végleg el tudta volna vágni. A lépést hátrafelé a polgári radikalizmushoz, a marxizmustól a liberalizmushoz „Imperializmus és tartós béke" című műve képviseli. Ez az előadás már azt jelképezi, hogyan kapta be a polgári radikalizmus, melynek Szabó Ervin személyes barátsággal és eszmei együttműködéssel a kisujját nyujtotta, ennek a jobb sorsra érdemes forradalmárnak az egész karját.

Mi volt a Társadalomtudományi Társaság és a polgári radikalizmus Magyarországon? Eleinte a T. T., mint polgári tudományos szervezet, azt fejezte ki, hogy a magyar burzsoázia bizonyos gyáripari és kereskedő rétegei a kiegyezés óta eltelt évtizedek gazdasági fellendülésétől megmámorosodva, megpróbálnak ideológiailag emancipálódni a magyar feudális tradícióktól. Ennek a törekvésnek a jegyében támogatta ez a réteg a polgári intelligencia antifeudális, radikális csoportját (Jászi Oszkár, Gratz Gusztáv társaságában), ennek jegyében volt divatja akkor Magyarországon a pozitívizmustól az elpolgárosított „marxizmus" egy vérszegény kiadásáig mindenféle ideológiának, mely a hivatalos Magyarország feudálisba oltott liberalizmusa ellen fellépett. Ez az idilli egység azonban nem tartott sokáig. Az imperialista fejlődés éket vert a kispolgárság bizonyos részei, elsősorban a radikális intelligencia és a burzsoázia közé. A magyar nagypolgárság 1905 után nem próbált többé külön utakon járni a feudálisokkal szemben. Gratz Gusztáv és Jászi Oszkár útjai elváltak egymástól. A polgári intelligenciának radikális része most már nem a feudális tradíciók alól felszabadulni törekvő burzsoázia szolgálatában állott, hanem hangot adott bizonyos kispolgári rétegek rebelliójának a félfeudális magyar imperializmus ellen. Ennek a kispolgári antifeudális ellenzéknek lett ideológiájává a polgári radikalizmus Magyarországon. Ez a kispolgári intellektüel oppozíció persze nem vette észre, hogy az imperialista fejlődés nem hagyta meg a maguk szűzi önállóságában a magyar gazdaság és politika feudális maradványait, hanem még jobban magába olvasztotta azokat. A polgári radikálisok nem látták meg, hogy Tisza István

nemcsak az agrárius, hanem a finánctőkés Magyarországot is képviseli (bár az 1914/18-as világháború előtt ebben az osztályszövetségben a nagybirtoké volt a hegemónia), hogy a nemzeti elnyomás a szlávokkal és románokkal szemben nemcsak nagybirokos, hanem bankérdekeket is szolgál. Ők a finánctőkével összefonódó feudális maradványok imperialista Magyarországa helyett egyszerűen „feudális Magyarországot" láttak. És ezzel a „feudális Magyarországgal" szemben önként adódott a polgári-radikális ideál, a dán „parasztdemokrácia" a félfeudális nagybirtokkal szemben és a „keleti Svájc" a nemzeti elnyomás és a nemzeti harcok helyett. A radikális kispolgár az imperialista ellentétek, az osztály- s nemzeti harcok zajából az idillek csendjébe vágyott: Dánia és Svájc csak nevekbe, fogalmakba foglalásai volt ezeknek az álmoknak. Nem *forradalmi* ellenzékről volt szó a feudális nagybirtok ellen: a polgári radikalizmus nem az orosz szociálforradalmárok, hanem az amerikai földreformerek nyomán járt. Nem arról volt szó, hogy a parasztságra támaszkodjanak a feudális nagybirtok és politikai uszálya ellen, hanem sokkal inkább arról, hogy a kereskedelmi tőkében próbálják életre kelteni a szabadkereskedelem hagyományait és a régi liberális-antifeudális lendületet.

A polgári radikalizmus és annak tudományos szervezete, a Társadalomtudományi Társaság sajátos formában élesztették fel a feudalizmus ellen irányuló minden polgári ellenzék ideológiáját: a természetjogot. A feudalizmus: észszerűtlen, a kapitalizmus: észszerű. A nyilt szavazás, a szolgabírák, a munkapárt és a 48-as sérelmi politika Magyarországa: rossz; a „művelt Nyugat", a titkos szavazás, a demokrácia: jó. Azt az erőszak tartja fenn, ezt az ész hozta létre. Radikális intelligenciánk ideálja a „feudális Magyarországgal" szemben a „civilizált" kapitalizmus lett. Hogy volt különbség a nagybirtok Magyarországa és pl. Franciaország között, az kétségtelen. De a polgári radikalizmus nem vette tudomásul, hogy a „civilizált" kapitalizmus a nagy nyugati országokban is az imperialista parazitaság, a politikai reakció képét mutatta, hogy pl. a francia köztársaság milliárdjai mentették meg 1905-ben a cárizmust a forradalommal szemben. A T. T.-féle természetjogi álláspont igen

egyszerű kulcsot készített magának a magyar történelem és politika chiffre-jéhez: az „erőszak" volt a kezdete és a vége, az oka és a magyarázata mindennek.*

Ilymódon kifejlődött egy „marxistának" látszó ideológia: a magyar „legális marxizmus".**

Ennek az ideológiának befolyása alá került Szabó Ervin. A szindikalista keretből nem is nehéz kihámozni a polgári radikalizmus alkatrészeit. Ami Jászi Oszkár számára Dühring és Proudhon volt, az volt Szabó Ervin számára Bakunin és Sorel. (Proudhon iránti szimpátiáját Szabó Ervin nem is titkolta.) Amikor kifejtette, hogy a középkori parasztháborúk csak azért buktak el, mert a „parasztsággal szemben a nemességnek, a fejedelmeknek és az egyháznak a külső és belső uralom eszközeivel szervezett hatalma állott", hogy az „urak és fejedelmek további fennállása nem volt már társadalmi szükségesség", akkor ugyanazt állította, mint Ágoston Péter. Amikor túlbecsülte az erőszak szerepét a társadalmi fejlődésben és a német parasztok hóhérában, Truchsessben csak a jobban felfegyverzett nemest látta a rosszul felfegyverzett parasztokkal szemben, nem pedig egyszersmind a fejedelmi centralizáció előfeltételeinek megteremtőjét a középkor szerteaprózott Németországában,

---

* Jászi Oszkár «A nemzeti államok kialakulása»-ról írt könyve szerint a magyarországi feudalizmus «puszta rablóvilág». Ágoston Péter könyve «A magyar világi nagybirtok történeté»-ről szintén egyszerűen az erőszakkal magyaráz mindent: «A nagybirtok szerzésének tanulmányozása a legkétségtelenebb bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy a tulajdon lopás, illetve, hogy a nagybirtok forrása az erőszak.» Persze, Marx is rablott jószágnak hívja sokszor a nagybirtokot, ő is azt mondja: «ha az a mondás: a „tulajdon lopás" valamire vonatkozik, akkor betű szerint a brit arisztokrácia tulajdonára». Csakhogy Marx épp az erőszak *gazdasági szerepéről* beszél, az eredeti akkumulációval, a kapitalista termelőmód előfeltételeinek megteremtésével kapcsolatban, míg Ágoston és Jászi — Proudhon és Dühring nyomán — arról az «erőszakról» szólnak, mely nem szolgája, hanem ura a gazdasági fejlődésnek.

** Legális marxizmusnak nevezték Oroszországban azt a burzsoá irányzatot, mely a cári abszolutista-feudális állammal szemben a 900-as években bizonyítani akarva a kapitalizmus progresszivitását, szükségszerűségét: a marxizmustól vette kölcsön szellemi fegyvereit. Persze ez a «legális marxizmus» élesen harcolt a proletár marxizmus ellen.

akkor ez a túlbecsülés abból származott, hogy Tisza Istvánban — Jászi Oszkárral együtt — csak a szolgabírák országossá nőtt alakját látta, aki erőszakot követ el a demokrácián. De nem látta meg azoknak a magyar társadalmi rétegeknek a képviselőjét, akik az osztrák-magyar imperializmusban érdekelve voltak, nem látta meg rajta keresztül a feudális maradványok társadalmi funkcióját az imperializmus rendszerében. Ha Szabó Ervin a munkásosztály politikai feladatait a polgári demokrácia kivívására akarja korlátozni, akkor a polgári radikalizmus és a munkásmozgalmi opportunizmus szellemében arról feledkezik meg, hogy a háboruelőtti magyar kapitalizmus fejlődési fokán a polgári demokráciáért való harcot a burzsoázia ellen is vívni kellett. Szabó Ervinnek nem azt vetem a szemére, hogy nem a szocialista átalakulásért való harc feladatát tartotta aktuálisnak, hanem azt, hogy a polgári demokráciáért való küzdelemben azt tűzte feladatul a munkásosztály elé, hogy „a burzsoázia demokratikus akcióját támogassa". Szabó Ervin tehát nem értette meg és nem tudta Magyarországra alkalmazni a munkáshegemóniának, a kispolgársággal való szövetségnek azt a stratégiáját, melyet alapvonásaiban Marx dolgozott ki a munkásosztály számára, 1850-ben a munkásosztály és a kispolgárság, 1852-ben és 1871-ben a munkásosztály és a parasztság viszonyáról. Ezt a gondolatot építette ki az orosz marxizmus az orosz forradalom tapasztalatai alapján.

V.

A polgári radikalizmus erőszakelmélete kettéválasztotta a politikát és a gazdaságot, ugyanezt tette Szabó Ervin is. Nála az ellentmondások sokkal kirívóbbak, mint Jászieknál, mert Szabó Ervin nem kente el a következtetéseket morális frázisokkal. Szabó Ervin látja, hogy van imperializmus. És az imperializmus elismerése, gazdasági elemzése közben jut el olyan következtetésekhez, amelyek a polgári radikalizmus álláspontjával azonosak és amelyekhez a polgári radikálisok úgy jutottak, hogy egyáltalában nem vettek tudomást imperializmusról,

imperialista politika és kapitalista gazdaság összefüggéseiről. De az a liberalizmus, mely a marxizmus megtartott módszerének eredménye, az a pacifizmus, mely a fel nem adott forradalmi álláspont következménye, a szabadkereskedő kapitalizmushoz való visszatérés hirdetése, amely a szocializmus utáni vágyból és az imperializmus gyűlöletéből származik, kísérteties látvány. Ezt a kísérteties látványt nyujtja Szabó Ervin életének utolsó periódusában.

Szabó Ervin felfogásának az imperializmusról az az alapvető hibája, hogy ő az imperializmus gazdasági jelenségeinek központjába a védővám kérdését helyezi. A védővám, szerinte, a szabadkereskedő kapitalizmusnak az a bűnbeesése, melyből az imperializmus származott. A német fejlődésről elmondja, hogy a nyolcvanas évek agrárkrízise a porosz junkereket addigi szabadkereskedőkből a védővám híveivé tette, ők rávették „a nagyipar bizonyos töredékeit, az ú. n. nehézipart és a nyerstermékek urait, a nagy vas-, szén- és ércbárókat", a védővámokra és így jött létre „a szolidáris védőrendszer". A védővám teljes kihasználására alakulnak a kartellek: „A védővám ebbe az irányba (t. i. a koncentráció irányába) terelte a nagyipart."

> „Amennyire kívánatos ez a koncentráció, ha a termelés fokozódó ökonómiáját jelenti, annyira ellenkezik az ökonómia elvével, ha nem a nagyüzem technikai előnyének kihasználása a célja, hanem azért erőltetik, hogy egyedáruságot élvezzen az árupiacon." („Imperializmus és tartós béke." 24. old.)

Az egész könyvben ez az egyetlen hely, ahol Szabó Ervin a monopóliumról beszél. De itt is hogyan? A monopólium a „nem kívánatos" koncentráció terméke, tehát morális szempontból ítéli meg és nem válik központjává az imperializmus egész gazdasági elemzésének. Így — bár Szabó Ervin helyes leírását adja az imperializmus egyes gazdasági jelenségeinek (a dumpingnek, a tőke-exportnak, a gyarmatpolitikának, stb.) — tel-

jesen hamis kép alakul ki az imperializmusról. Az imperializmus a védővám terméke.*

Világos, hogy ez teljesen hibás. Még ha igaz is, hogy a nevelővámból kifejlődött védővám szerepet játszik a kartellek alakulásánál, semmiesetre sem ez az egyedüli, a fő vagy az elsődleges ok. A kapitalista koncentráció törvénye, a védővám állami beavatkozása nélkül is, immanens gazdasági törvényszerűséggel vezet a kartellekhez, a tőke monopolista szervezeteihez. Az állami beavatkozás meggyorsítja ezt a folyamatot, a védővám, ha már életbe lépett, maga is okká válik és a kölcsönhatás törvénye által maga is hoz létre monopolista szervezeteket (a koncentráció egy bizonyos fokát feltételezve), de még a kölcsönhatás keretében is a túlsúly a gazdasági okon nyugszik. Annak következtében, hogy Szabó Ervin a monopóliumot csak normális megítélésre tartja érdemesnek, de arra nem, hogy az imperializmus gazdaságelemzésének központjába helyezze, az imperializmus nála nem külön szakasza a kapitalizmusnak, nem szükségszerű terméke a kapitalista gazdaság belső törvényeinek, hanem állami intézmény. Csak a szabadverseny kapitalizmusának átalakulásával monopolista kapitalizmussá, lehet az imperializmus materialista, tehát gazdasági magyarázatát adni. Szabó Ervinnél azonban az imperializmus nem az alapépítménynek, hanem a felépítménynek a kategóriája.

„Bármilyen része van is a modern kapitalizmusnak az államok terjeszkedő politikája erősödésében, a modern

---

* Nem véletlen, hogy abban a köztudatban, mely egyáltalában tudomásul veszi, hogy volt az 1914/18-as háború előtt magyar imperializmus is, a magyar imperializmusról csak két vonás él. Az egyik: a *védővám*, amely a szerb disznót és gabonát elzárta a Monarchia piacaitól és így egyik felidézője volt a világháborúnak, a másik: az imperializmus *feudális* színezete, hiszen ez a védővám a magyar nagybirtokosok érdekeit szolgálta. Ez mind igaz. De vajjon ki tud arról, hogy a magyar nagybankoknak mekkora részesedés jutott azokból a kölcsönüzletekből, amelyekkel a bécsi finánctőke — Länderbank, Unionbank, Bankverein — valósággal kifosztotta Szerbiát: ki tud a magyar nagybankok Bosznia-Hercegovinába irányuló tőkeexportjáról, ki tud a monopolista sószállításokról Szerbiába? Ki tud az imperialista tarifapolitikáról Horvátország gyarmatosítása érdekében?

imperializmus is jórészt csak egyik tünete az állam mindenkori irányzatának, hogy *függetlenül a gazdasági erőktől, sőt sokszor azok ellenére és a gazdasági érdekek rovására* igyekszik hatalmi körzetét kiterjeszteni, területét nagyobbítani, nem másért, mint a minden hatalmi szervezetben — sőt minden élőben — *működő uralmi vágyból.*" („Imperializmus és tartós béke." 36. old. — Kiemelés tőlem, *R. J.*)

Csakis ezen az elméleti bázison teheti meg Szabó Ervin a megkülönbözetést a „jó" és a „rossz" imperializmus között: a jó, a szabadkereskedő Anglia imperializmusa, a rossz, a védővámos imperializmusok. Ezért mások, szerinte, még az angol kartellek is, mint a kontinentálisak, mert Angliában a „természetes előnyök alapján jön létre" teszi őket lehetségessé.*

Lehetetlen nem meglátni, hogy ez az álláspont hasonmása a magyar polgári radikalizmus álláspontjának, amely a „civilizált" kapitalizmust állította szembe a magyar „feudalizmussal". És lehetetlen nem meglátni, hogy az imperializmusnak ez a Szabó Ervin-féle szubjektívista, állami, hatalmi elmélete hason-

* Első pillantásra úgy tűnhetne, mintha Szabó Ervin álláspontja a monopóliumról Engels egy 1888-as cikkének álláspontjával volna azonos, melyet a «Szabadkereskedelem és védővám»-ról írt. «A kartellek igazi amerikai intézmények, és ahol természetes előnyöket zsákmányolnak ki, egyideig tűrni kell azokat.» (Engels itt a Standard Oil pennsylvaniai kőolaj-monopóliumáról beszél.) «Ha azonban a cukorgyárosok nemzetüktől az idegen verseny ellen megszavazott védelmet a belföldi fogyasztó ellen működő monopóliummá változtatják, úgy ez már másfajta dolog.» Engels a Standard Oil monopóliumát a cukorkartellel szemben olyannak mondja, amely a «kapitalista termelés szabályaival teljes összhangzásban van». Következésképpen: Engels különbséget tesz a «természetes előnyökön» alapuló és a védővámos monopólium között, éppúgy, mint Szabó Ervin. Csakhogy Engels ezt a cikket az imperialista korszak elején írta, Szabó Ervin pedig az imperialista korszak leáldozásakor. Továbbá épp Engels hangsúlyozta a «természetes előnyök» relatív voltát. Így pl. azt, hogy Anglia természetes előnye a XIV. században arra épült, hogy ipari fejlődése 50—80 évvel előbbre volt, mint a kontinensé. Marx és Engels mindig e «természetes előnyök» ellen, Anglia ipari monopóliuma ellen voltak és helyeselték pl. az amerikai nevelővámokat. Engels 1888-ban még nem láthatta, hogy az imperialista fejlődés elzárta a szabadkereskedelemhez való visszatérés útját.

mása a Társadalomtudományi Társaság erőszakelméletének. Szabó Ervin tragikuma, hogy nem Marxhoz ment vissza, hanem Marxtól eltávolodva, nem is Bakuninhoz, hanem Dühring korcs és kései utódaihoz jutott. Mert Szabó Ervin imperializmuselmélete egyben teljes revíziója a marxizmus államelméletének. Ő, aki kezdetben csak az erőszaknak kívánt a társadalmi fejlődésben nagyobb szerepet juttatni, mint Engels, íme, eljutott a polgári radikalizmus államelméletéhez.

„Államelméletünk is felülvizsgálatot igényel... A háború — úgy látom — félreérthetetlen tényként revelálta azt a jelenséget, hogy a gazdaság primátusa a politikai szervezet fölött távolról sem oly kétségtelen, mint azt sokan hitték. *Az állam nemcsak nem egyszerűen szolgája, végrehajtó szervezete az uralkodó gazdasági érdekeknek... hanem akár maguk az uralkodó gazdasági osztályok profitérdekeivel szemben is inkább az államhatalmat kezében tartó bürokrata vagy politikai csoport politikai eszköze.*" „... az európai kapitalista államokban nem is a burzsoázia uralkodik... hanem legelsősorban a magas katonai és polgári bürokrácia." („Imperializmus és tartós béke." 43. old. Kiemelés tőlem, *R. J.*)

Az állam tehát nem osztályok hatalmi szervezete, hanem osztályfölötti szerv. A német filozófia az abszolút eszme megtestesülésének tekintette az államot: egy fölöttébb racionális önműködő gépezetnek. Az imperialista államból kiábrándult radikális intelligencia az államot szintén önműködő gépezetnek tekintette, de idegennek, ellenségnek, irracionálisnak érezte. Ez volt az osztálybázisa a Szabó Ervin-féle államelméletnek. Ennek az államelméletnek, melynek semmi köze a marxizmushoz, a csírái megvoltak már Szabó Ervin szindikalizmusában, de akkor az erőszak túlbecsülése még együtt járt a forradalmi hittel, hogy az erőszakot az erőszak meg is semmisíti. De a polgári radikalizmus erőszakelmélete nem ez a hamis, de bátor, friss, dacos erőszakelmélet. A polgári radikalizmus csak az ellenség erőszakát becsüli túl, épp azért, hogy az erőszakra erőszakkal való válaszolás kilátástalanságát hirdethesse. Az ifjú szindikalista

meg akarta dönteni — ha a forradalmi mitológia birodalmába tartozó „direkt akcióval" is — a polgári állam ellenséges masináját, a polgári radikalizmus befolyása alá került, a munkástömegekkel való kapcsolatát elveszített forradalmár rezignáltan, hitétvesztetten nézi a háború alatt hatalmas vérszívó polippá duzzadt, ellenséges államgépezetet.

> „... a modern gazdaság és állam szoros összeszűrődésétől félnünk kell, mert a szabadság és az egyéni méltóság eszményeivel a legszögesebb ellentétben van." „... a bajok gyökere a kartell- és finánctőkének az államhoz összeszövődöttsége, szolidaritása... a legelső feladat... hogy *az államot visszavezessük korábbi funkcióira és megszüntessük összeszövődöttségét a gazdasággal.* („Imperializmus és tartós béke." 43. és 49. old. — Kiemelés tőlem, *R. J.*)

Azok, akik az államot elválasztják a gazdaságtól, kétféleképpen képzelhetik el az állam és gazdaság viszonyát. Az egyik: az állam, az osztályfölöttivé idealizált polgári állam, legyen a dolgozó osztályok segítője és az ő érdekükben nyúljon bele a kapitalista gazdaság vak törvényeibe. Ez az elmélet Hegelen át Lassalle-tól származik és fügefalevél volt opportunizmus és fasizálás számára egyaránt.

A másik: az állam mennél kevesebbet avatkozzék bele a gazdaságba. Ez az elmélet a liberalizmus álláspontja és Szabó Ervin, az államgépezet szindikalista-anarchista gyűlölője, ha már letért a marxizmus útjáról, mindenesetre azt az utat választotta, melyen járva ellensége maradhatott a polgári államnak: a liberalizmus útját.

A forradalmi szindikalista útja, íme, így vezetett el a liberalizmushoz azért, mert a tömegmozgalomtól elszakadt. Persze, Szabó Ervin még így is, még a marxizmustól eltévelyedve is: óriás a polgári radikalizmus kis embereihez képest. A szervezett munkás-tömegakcióban nem hisz, ezért mondja, hogy „elsősorban emberek kellenek, más, jobb, tökéletesebb emberek". Az imperializmus forradalmi-proletár kritikájában, a szocializmus által való leváltásában nem hisz, ezért mondja: „Az állami életbe

is bele kell vinni a szabadkereskedelem erkölcsi elveit...“ De Szabó Ervin legalább tudja, hogy mindez nem előrehaladást, hanem meghátrálást jelent. A szabadkereskedelmi liberalizmus „régi ideáljaihoz“ való visszatérést nem igyekszik világmegváltó előrehaladásnak feltüntetni, mint a polgári radikalizmus, hanem annak nevezi, ami: — visszatérésnek. Ő tudja, hogy a liberális demokráciához az imperializmustól az út *nem előre*, hanem hátrafelé visz. *És mégis ezen az úton akar járni:* ez Szabó Ervin utolsó nagy ellentmondása. Mert még a munkásosztály történelmi céljaitól elválva is, a munkásosztállyal érez. Ezért buzdítja 1917-ben a háborúellenes, antimilitarista csoport munkáját. Ő nem hisz az előrevivő útban, de a szíve azokkal van, akik ezen az úton járnak. Ezért őse ő, mindennek ellenére, a forradalmi munkásmozgalomnak.

A forradalmi munkásnemzedék tisztán akarja látni Szabó Ervin elméletének minden hibáját, mindazt, ami a polgári radikalizmus és az opportunizmus politikai elméleteivel közös eredetű, mert tudja, hogy a magyarországi forradalmi fejlődés elmélete kidolgozásának múlhatatlan feltétele e hibák leküzdése. De a forradalmi munkásnemzedék tiszteli is a maga mozgalmának tradícióit. Ezért magáénak tekinti Szabó Ervinben mindazt, ami út volt előre és a magyar forradalmi marxizmusnak volt alapvetése.

RÉVAI JÓZSEF

I. BEVEZETÉS

Ritkán mutathatta valaha küzdő nép tökéletesebb egyetértés képét, mint a magyar, az 1848/49-i forradalomban. Egész Európában alig rezegtek már a forradalmi fölkelések utolsó vonaglásai, mikor Magyarországon még véres összeütközések folynak a nyugat és kelet felől előretörő osztrák és orosz seregekkel. A levert német forradalom több vezére a remény utolsó sugarát látja Magyarországon. Még 1849 augusztus 17-én, mindenesetre Görgey 13-i fegyverletételének tudomásul vétele előtt — írja Marx — a „pompás" (famos) magyar ügy, úgylátszik, általános háborúvá, *guerre universelle*, fog kifejlődni.[1] És tényleg a szabad Európa másfél éven keresztül méltán tekinthetett tisztelettel Magyarországra. A szabadságukért fölkelt népek egyikének sem kellett ily túlerővel megküzdenie, nemcsak két oly állam szervezett hadseregével, melyeket joggal tartottak az abszolutisztikus szellem zászlóvivőinek Európában, hanem saját népességének az önkényuralommal szövetkezett ellenforradalmi többségével is. Senkinek sem jutott azonban eszébe, hogy nemcsak az ellenség túlereje, hanem belső ellentétek, viszályok és szakadások is szerepet játszhattak a végső összeomlásnál.

Földrajzi és évszázados politikai összeköttetéseik folytán, Magyarország gazdasági és társadalmi fejlődése sokban párhuzamosan haladt az osztrák örökös tartományokéval. Amint a pesti forradalom a bécsinek következménye, úgy előfeltételeik is sok tekintetben azonosak. Mindkét országban a parasztkérdés megoldatlan problémája volt a szabadelvű és demokratikus mozgalmak éltető talaja és mindkettőben a jobbágyság megszüntetésére való törekvés alkotta a *politikai* forradalom tulaj-

donképpeni magvát. Azonban míg Ausztriában az agrárreform elintézésével a forradalom is kimerült[2], addig Magyarországon tulajdonképpen már csak akkor kezdődött, mikor az alkotmányozó országgyűlés meg akarta kezdeni a szociális kérdés végleges és teljes rendezését. A forradalom külsőleg és lényegében is túlnyomoan politikai természetű volt, az idegen uralom ellen irányult és a fényes *nemzeti* szabadságharc háttérbe szorította a *társadalmit* a nézők, sőt sokban a résztvevők és az utókor szemében is. Tovább élt azonban, hol hamu alatt pislogva, hol lobogó lánggal égve, de tudatosan vagy öntudatlanul mindig befolyással a nemzeti politikai forradalom minden eseményére és fejleményére.

Az a körülmény, hogy a földtehermentesítést első rohamra békésen sikerült elérni, míg a nemzeti és a szabadelvű követelményeket véres harcok árán kellett kiküzdeni, mindenesetre hozzájárult ahhoz, hogy a magyar történetírás a parasztkérdést az 1848 : IX., a földtehermentesítésről szóló törvénycikkel elintézettnek vélte. Amint Acsády a magyar jobbágyság történetét ezen törvényhozási tény felemlítésével zárja le, éppúgy nem találunk sem egyetlen magyar történeti kézikönyvben, sem a forradalmi évek egyetlen módszeres történetében a leghalványabb célzást sem arra, hogy ez a nagy-sietve hevenyészett törvény voltaképpen sem a parasztkérdést nem oldotta meg, sem azt nem eredményezte, hogy a további eseményeket más szociális indokok ne befolyásolják. Rendkívül jellemző, hogy a Szeremlei S. evangélikus lelkész tollából származó, a forradalmi idők alatti osztályharcokról és kommunisztikus zavarokról szóló egyetlen speciális tanulmány sohasem jelenhetett meg, mert az akkor legtekintélyesebb folyóirat kiadója, egy vezető forradalmi lap volt szerkesztője, Csengery Antal a kéziratot állítólag elvesztette.[3] A fényes nemzeti összetartást tényleg gyakran csak fáradságosan létesített kompromisszumok útján tudták fenntartani és az ellentmondó érdekeket nem ritkán csak nyers erőszak bírta egy magasabb akarat szolgálatába hajtani. Bármennyire csodáljuk is az élet-halálharcát bámulatosan vívó nép hősiességét, a bíráló tekintet mégis kénytelen az *union sacrée* mögött fenyegető osztály- és pártharcot is észrevenni.

II. OSZTÁLYOK ÉS OSZTÁLYELLENTÉTEK A FORRADALOM KEZDETÉN[4]

A negyvenes évek Magyarországának feudális szervezete. — Állandó, örökös nagybirtokos osztály. — A főnemesek uralmának kettős alapja: latifundium és udvarral kötött szövetség. — Az oligarchiának főcélja az „arrondírozás". — A főpapság. — A köznemesség. — Létszáma. — A köznemeseknek alig harmada igazi élvezője a kiváltságoknak. — Kisnemesek és a nemesi proletariátus. — Gazdaságiés jogi helyzetük ellentéte. — A nemesség a megyékben. — Megyei gazdálkodás. — Parasztság. — Végrehajtatlan úrbéri törvények. — Szabad parasztok. — A jobbágyság. — A nemesség „örökös" adómentességének végzetes következményei. — A jobbágyság az udvartól vár segítséget. — Az adórendszer nemzetellenes működése. — A városi polgárság mint negyedik rend. — Ipari munkásosztály hiánya. — Értelmiség. — Alsópapság.

1. *A főnemesség.* 1847 novemberében ült össze az utolsó magyar rendi országgyűlés Pozsonyban. Ebben az időben Magyarország feudális szervezete még teljesen fennállott. Az ú. n. reformkorszak — így nevezték a Széchenyi István gróf közéleti szereplésével kezdődő időt — itt-ott rést ütött ugyan a magyar közjog épületén, amennyiben az 1839—40-i országgyűlés elhatározta az önkéntes földtehermentesítést, majd később 1843—44-ben a nem nemesek birtok- és hivatalképességét. Azonban mindkét törvény csak elvi jelentőséggel bírt és nem volt semmi gyakorlati hatása. Az elsőnek azért nem, mert maga a parasztság vagy szegényebb vagy pedig tudatlanabb és bizalmatlanabb volt, hogysem az önkéntes megváltási joggal gyakrabban élt volna. A másodiknak pedig azért, mert a nemesség adómentessége változatlanul megmaradt, s ezért a nem nemes sem valamely nemesi birtokot megvenni nem tudott, sem megyei hivatalnok nem lehetett, mert a megyei választásoknál

is csak a nemességnek volt szavazati joga. Erre az időre is áll, amit Marczali 1840-ről mond: „Maga a magyar alkotmány éppúgy fennállott, mint egy századdal azelőtt, a nemesi jog, a megye, a rendi országgyülés csak azon alapokon nyugszik, mint akár egy századdal azelőtt."[5]

Ez az állapot teljesen megfelelt az ország szociálgazdasági szerkezetének. Ipar és kereskedelem, tudomány és művészet körülbelül azon a színvonalon állottak, mint Németországban a XVII. század elején. 1840-ben, mikor Angliában a népességnek fele, Franciaországban egyharmada volt városi lakos, Magyarországon csak minden kilencedik ember lakott városban. És minő városokban! Összesen 20 város volt tízezren felüli lakossággal; a legnagyobb, Pest, 109.000 lakost számlált;[6] a többi város inkább nagy falu volt, melynek lakossága mezőgazdaságot, állattenyésztést és szőlőtermelést űzött. Az iparosok száma a népességnek csak $^1/_{35}$ részét tette.[7] Így tehát az osztálytagozódás teljesen középkori. A birtokos nemesség és a parasztság mellett a papság, a kereskedő- és iparososztály, az értelmiség alig jöhet számításba. A nemesség és a parasztság közötti viszony határozza meg az egész társadalom jellegét.

Mégis a magyar történet utóbbi másfél századának sajátos természete, sőt maga a forradalom sem volna érthető, ha tisztán erre az ellentétre óhajtanók visszavezetni. Sőt éppen az, hogy a magyar történetírás így cselekedett, volt az oka annak, hogy az újabb magyar fejlődés legfontosabb problémái megoldatlanok maradtak. A XVII. század végéig az osztálytagozódás csakugyan kétrétegűnek mondható. A törökök kiűzése, a királyválasztás jogának felfüggesztése újabb elválasztó mozzanatot hozott magával. Ez az új mozzanat egy állandó örökös nagybirtokos-osztály keletkezésében állott.

Nem mintha addig hiányzott volna a nagybirtok. A középkorban Magyarország, csakúgy mint egész Nyugat-Európa, az oligarchák egymás között és a királyi hatalommal vívott harcainak színhelye volt. A tatárjárástól a török hódoltságig terjedő időben a nagybirtok hatalma nagyobb volt a királyénál. A török invázió, a vallásháborúk, az ország két, sőt három részre való szakadása (habsburgi, török és nemzeti fejedelem-

ség), az ezekkel járó bizonytalan jogi állapotok, a pártviszályok, stb., magában véve ugyan nem érintették a nagybirtokot; de a birtok oly gyakran cserélt gazdát, hogy tulajdonképpeni nagybirtokos *osztályról, állandó* oligarchiáról nem lehet szó. „A nagybirtokok átlag minden félszázadban más család kezén vannak."[8] Ugyanezen bizonytalanságnak volt kitéve a közép- és kisnemesség is, úgyhogy nagyon kevés magyar család vezetheti vissza családfáját ezen időkig. Ehhez képest az egész nemesség egyenlő jogot élvezett; a főnemesség közjogilag nem különbözött a köznemességtől: *una eademque nobilitas.* Az 1608 : I. törvénycikk, mely az országgyűlést kettéosztja és pedig a személyes megjelenési joggal felruházott főrendi táblára és a rendi táblára, mely utóbbi a megyei nemesség követeiből állt, oly fejlődési folyamat következménye, mely a Habsburgok uralmának megerősödésével kezdődik és ezt az örökös királyságon (1687) és a Rákóczi-felkelés leveretésén keresztül a szatmári békéhez (1711) vezette, mellyel a nemzeti oligarchia és a királyi hatalom harcai bevégződtek. A szatmári béke nem a nemzet békéjét, hanem a királyi hatalom és a nagybirtok közötti végleges szövetséget és ezzel a fő- és köznemesség végleges elkülönülését hozta magával.

A — most már az udvarral szövetkezett — főnemesség, mely kizárólagos igénnyel bírt az összes hivatalokra és méltóságokra, az udvari és királyi kegyre, ezentúl élesen elkülönült a köznemességtől, önálló osztályként jelenik meg, külön, sokszor ellentétes jogokkal és érdekekkel.

A főnemesek uralmának kettős alapja a latifundium és az udvarral kötött szövetség. A nagybirtok méreteiről és kiterjedéséről nincsenek pontos adataink. Egy 1787-ből származó felvétel szerint Nyugat-Magyarországon 58, a szláv felvidéken 41, az Alföldön 34%-a a megművelt földnek nagybirtok.[9] Terjeszkedési tendenciája azóta egyre élesebben mutatkozik. „Vannak köztünk" írja Széchenyi —, kik Magyarországnak 500-ik, de olyanok is, kik hazánk 100-ad részét bírják, sőt még oly dúsak is, kik az egész földkerék 17.000-ik, Európa 1100-ik, az Austriai birodalom 80-ik és szegény jó anyaföldünk 30-ik részének urai!"[10] Mivel a nemesség az 1787-i népszámlálás után

új összeírást nem tűrt, nehezen állapítható meg, hogy az ilyen kiskirályok száma csökkent-e vagy növekedett. Annyi bizonyos, hogy e kor gyér politikai irodalma hangos a panasztól, hogy a nagybirtokosok minden módon arra törekednek, hgy birtokaikat „arrondírozzák". Az egész Európában közismert módszereket, az *Einhegungen, Bauernlehen,* a magyar főnemesség is előszeretettel alkalmazta, mely eljárás eredményéről számtalan per és nem egy helyi parasztlázadás tanuskodik. A forradalmi év radikális lapjai tanúsitják, hogy emlékük még 1848-ban is élt. „Ellopott, elrabolt jószág pedig a legtöbb helyeken az urasági majorság, melyet ezelőtt az uraságok az úriszékek és szolgabirák segítségével részint csellel vettek el s így elloptak, részint erőhatalommal foglaltak el s így elraboltak. Ha a jobbágyság panaszra ment Bécsbe a fölséghez, semmit sem nyert, mivel a kancellár csak olyan szőrű ember volt, mint a többi, legtöbb esetben visszaküldték a vármegyéhez a dolgot s 20—30, sőt 50—60 évi pörlekedés után is a földesúré maradt..."[11] .

Nem sokkal kevésbbé sújtotta az ilyen „arrondírozás" a köznemességet. „Az oligarchiának főcélja — írja 1834-ben Nagy Pál, a köznemesség egyik előharcosa — magát arrondírozni, ami magyarul körülbelül a köznemesség kiirtását jelenti, s e célra oly buzgón törekszik, hogy egyedül a szomszéd Moson vármegyében, hol a mult század elején 300 nemes családnál még több lakott, jelenleg három alig létezik."[12] Nem hiányoztak ezért oly törekvések, melyek a földbirtok legnagyobb megengedhető terjedelmének megállapítását célozták, s 1827-ben az országgyűlés által kiküldött bizottság azt indítványozza, hogy egy birtok maximális terjedelme 500 parasztbirtoknyi legyen (a parasztelek terjedelme megyék és földérték szerint 64 és 24 hold között ingadozott). Ezen indítványból természetesen sohasem lett törvény; de a korra mégis jellemző, hogy 32.000 holdat még megengedhetőnek találtak.

A köznemeségnek valójában csak annyi befolyása volt a törvényhozásra, amennyiben az a főnemesség érdekeivel és a főrendi tábla akaratával egyezett. Ezt azonban a gazdasági érdekek mellett elsősorban udvari tekintetek irányították.

A XVII. század végéig magyar udvari nemesség nem volt. A nagybirtokosok, éppúgy mint a köznemesség, falvaikban, kastélyaikban éltek, ritkán jelentek meg az udvarnál nem viseltek udvari méltóságokat, fiaikat magyar iskolába járatták és jó magyar érzelműek voltak.[13] A szatmári béke után a királyi kinevezéstől függő hivatalokat lassanként magyar főurakkal töltötték be. Különösen Mária Terézia iparkodott a magyar főúri családokat az udvarhoz édesgetni. Rövid idő alatt sikerült is neki a magyar főnemességet nemzeti mivoltából kivetkőztetnie. Erre nézve jellemző, hogy a nemzeti újjászületés előharcosa, Széchenyi István gróf, eleinte küzd a magyar nyelvvel, sőt az első alkotmányos és nemzeti miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf, az ellenzéknek éveken át vezére, sem bírta soha hibátlanul a magyar nyelvet, úgyhogy teljesen jogosult volt az a mondás, mely szerint „a magyar mágnást mindenekelőtt az jellemzi, hogy nem magyar".[14] Ez az udvari nemesség és a vele rokon főúri családok voltak politikai tekintetben az ország kizárólagos urai és vezérei.

Egy évszázaddal később hatalmuk nemcsak csorbítatlan, de ha lehet, még nagyobb. Mint főispánok és adminisztrátorok uralkodnak a megyegyűléseken, a legmagasabb hivatalok viselői a magyar udvari kancelláriában, az udvari kamarában, a helytartó-tanácsban és az államtanácsban; mint miniszterek és hadvezérek az egész birodalom sorsára döntő befolyást gyakorolnak. S mindezen előnyök már csak azért is fölkeltik a köznemesség irigységét, mert a magas állásokkal igen jó fizetés járt,[15] nem is számítva a jogos és jogtalan mellékjövedelmeket. Később is szívesen alkalmazott módszer volt az országgyűlési ellenzék befolyásos tagjainak magas állásokkal való megvesztegetése. Ritkán tudott valaki e kísértésnek ellenállni.[16]

A főnemesség uralmát a főpapság közjogi és gazdasági helyzete is erősítette. A magyar egyház gazdagsága ismeretes. Az esztergomi érsek évi jövedelme 360.000; az egri érseké 86.000, a nagyváradié 70.000 forintra rúgott.[17] A püspökök még a főnemességnél korábban léptek szövetségre az udvarral a protestantizmus ellen, melyre Magyarországon úgyszólván az egész magyar lakosság áttért és amelyhez a köznemesség és a paraszt-

ság nagyrésze még akkor is ragaszkodott, mikor a mágnások a XVII. század végéig majdnem mind visszatértek a katolicizmushoz. Népies nyelven ma is „magyar vallás" a neve a kálvinizmusnak. A protestánsüldözés így egyértelmű lett a magyarüldözéssel, tehát a köznemességével is. „A katolikus főpapok és főurak mint földesurak elnyomták, templomaiktól s iskoláiktól fosztották meg s jelentékenyen gyengítették a protestáns elemet."[18] A 48-as törvényhozás hozta csak meg a protestánsok egyenjogúsítását. A főnemességnek csak kis töredéke, főleg az erdélyiek, maradtak mindvégig hívek a protestáns valláshoz. Az udvari állásokból ki lévén zárva, a 40-es években a kormány és a főrendi tábla konzervatív többsége elleni oppozícióban láttuk legjobbjaikat.

2. *A köznemesség,* mely jogilag a főnemességgel egyenrangú, de a joggyakorlatban erősen korlátozva volt és inkább tömegével vált ki, alkotta a tulajdonképpeni „magyar nemzetet". Nem volt oly nagyszámú, mint Lengyelországban, ahol 10 lakosra esett egy nemes ember. Az 1787. évi összeírás 70.000 nemes családot említ, míg Franciaországban Taine négyszer annyi lakosszám mellett a nemesi családok számát nem becsüli többre 26.000—28.000-nél, itt tehát 180 lakosra esett egy nemes ember. 1847-ben 617.521 lélekre, tehát a lakosság egyhuszadára becsülték a magyar nemességet.[19]

A nemesség életmódja igen kezdetleges volt s az évszázadok sora alig változtatott rajta. A földbirtokos, úgy mint a háborús időkben, most is kastélyában vagy „kúriájában" lakott parasztjai között, maga is inkább gazdag parasztként; „nem írok, nem olvasok"[20] volt elve s csak a gyomor élvezeteinek élt. Amit saját gazdasága, a robot és a tized hozott, legnagyobbrészt saját háztartásában fogyott is el; ha gabona-, bor- vagy állatfölöslege maradt, pénzzé tette, hogy abból iparcikkekben való csekély szükségletét fedezze. Az adó, mely minden más országban lényegesen hozzájárult a középkori gazdálkodás és feudális jogviszonyok megváltoztatásához, nem terhelte a magyar nemességet, hiszen a forradalomig semmiféle adót nem fizetett. Lassan és csaknem nyomtalanul halad fölötte az idő és alig veszi észre, hogy az egyesek gazdasági, társadalmi és politikai hely-

zete tekintetében lassanként az ő körén belül is lényeges különbségek fejlődnek ki.

A XIX. században a köznemesség soraiban is találunk nagybirtokosokat; ezek házasság, állami hivatalok vagy más kedvező körülmények folytán meggazdagodva, lassanként felemelkednek a főnemesség soraiba.

A köznemességnek alig több, mint egyharmada élvezi egész teljességében a nemesi kiváltságokat; ez a birtokos nemesség: középbirtokosok, akiknek éppen annyijok van, hogy gond nélkül, „tisztességesen" megélhessenek. Ők tehát azok, akiknek legközvetlenebbül áll érdekükben a fennálló rend, a jobbágyság és a feudális jogok megmaradása. A törvény értelmében a megyei hivatalnokok csak közülük választhatók; ők a „táblabírák" és az országgyűlési követek; ők határoznak a legtöbb megyegyűlésen. Számuk 30.000 háztartásra tehető, összesen mintegy 120.000 taggal. Ők alkotják a tulajdonképpeni nemesi középréteget, fő- és köznemesség, meg jobbágyság között azt az osztályt, melynek gazdasági helyzete legkevesebb megrázkódtatásnak van kitéve.

A 136.000 háztartásra becsült össznemességnek többi része, több, mint 100.000 háztartás kisnemes, míg több, mint 4000 parasztbirtokon él.[21]

Hogy a kisnemességnek mennyi földje van, erről semmi adatunk nincs. Annyi bizonyos, hogy gazdasági helyzete a XVIII. század vége óta szemmelláthatólag rosszabbodik. Az általános okokhoz (a jobbágymunka alacsony teljesítőképessége, a birtok széjjelforgácsolódása a nagy gyermekáldás következtében, tökéletesebb megmunkálásra való képtelenség az általános kulturális elmaradottság miatt) hozzájárult még a napoleoni hadjáratok után a gabonaárak hirtelen esése, miáltal sok középbirtokos, kiket a háborús árak többtermelésre és költségesebb életmódra csábítottak, a kisnemesség sorába hanyatlott.

A kisnemesség egy része polgári munkával keresi nagynehezen kenyerét. Minthogy a magyar közjog a nemesnek nem tiltotta a polgári munkát, mint Francia- vagy Spanyolországban, az értelmesebb rész a kisebb hivatalokhoz és a szabad pályákhoz fordulhatott. Ezekből telt ki a papok, ügyvédek,

orvosok, a gazdasági és az alsóbb megyei hivatalnokok nagyrésze. A szerényebbek egyes kedveltebb iparágakat választanak és lesz belőlük kocsmáros, mészáros, csizmadia, stb. Ez az elem alkotja az ország nemesi demokráciáját.[22]

A többi inkább nemesi proletariátus. Ezek a nemesek, akiknek gyakran annyi földjük sem volt, mint a legkisebb parasztbirtok, egészen paraszti életet élnek, saját kezükkel munkálják meg földjüket, télen szalmafödeles vályogházaikban éheznek és fáznak, öltözetük a paraszti gatya, vasárnap leisszák magukat a kocsmában és verekszenek. Már 1809-ben, mikor a Napoleon elleni utolsó nemesi felkelés alkalmával előkelő rangtársaik csúfjára lobogó gatyában és nyergeletlen gebéken jelentek meg, rongyos nemeseknek csúfolják őket.

Gazdasági helyzetüknek nem felel meg a jogi helyzet, noha e nemesi proletariátus egy része nincs már a nemesi kiváltságoknak teljes birtokában. Az úgynevezett „ármális", azaz az újabb nemesi levéllel bíró nemesség mindíg alá volt vetve a háziadónak (megyei adó); az úrbéri birtokkal bíró nemesek kötelezve voltak az ezekkel járó szolgáltatásokra és munkákra. Egészben vége, ha nem is törvényesen, de tényleg ki voltak zárva a hivatalos közéletből, mert a megyében kizárólag a birtokos nemesség és a honoráciorok uralkodtak.

Politikai szervezetét a nemesség az önállósággal rendelkező törvényhatóságokban, a megyékben fejlesztette ki. Tudjuk, hogy ezek mai napig fennmaradtak és ma is, a parlamentarizmus és államosítás háromnegyed évszázada után, gazdasági és politikai alapjául szolgálnak a nemességnek. A forradalom előtt — egész Európában egyetlen eset — régi hatalmuk még csorbítatlanul fennállott. A XVI. és XVII. századokban, a belső háborúk és zavarok korában, mikor a királyi hatalomnak még nem volt elég ereje a közérdekek szolgálatára, mint politikai szervezetek ragadják magukhoz az állami és közigazgatási hatalmat, szövetségeket kötnek egymással, majd ehhez, majd ahhoz a királyhoz pártolnak; önálló hatalmak a szuverénitás minden tartozékával. Mikor a szatmári béke után a magyar királyi helytartótanács létesítésével megkezdődött (1723:XCVII. t.-c.) az állami igazgatás rendezése, az udvar és udvari nemesség, meg a

köznemesség között fennálló nagy gazdasági és politikai érdekellentétekhez még egy újabb járult, az t. i., hogy a nemesség most már helyi autonómiáját is védelmezi. *II. József* radikális központosító törekvései tudvalevőleg a nemzeti ellenálláson törtek meg és a megyék úgyszólván csorbítatlan hatalommal kerültek ki a harcból. Magukhoz ragadták az országgyűlés és a kormány, másfelől pedig a községek hatáskörének javarészét. A megyegyűlés parancsoló utasításokkal ellátva küldi követeit az országgyűlésre és megállapítja a megyei igazgatás szükségleteit szolgáló háziadót, a domestikát; a megyei hatóság belátása szerint veti ki az országgyűlés által megszavazott hadiadót; az udvari kancellária és a helytartótanács rendeleteit csak akkor hajtja végre, „ha nem vétenek a törvény ellen"; csak a választott alispánnak van joga a szintén választott hivatalnokokkal rendelkezni és nekik utasításokat adni; a megye dönt a felett, hogy valamely nemes ember ellen bűnvádat emelni vagy erőszakot alkalmazni szabad-e; ő gondoskodik a börtönökről és övé a bíráskodás joga; karbantartja az utakat, megállapítja az árakat, stb., stb.

Természetes, hogy ez a mindenható helyi szerv kizárólag az őt alkotó birtokos nemesség és a tisztikar érdekében működik.[23] A tiszti fizetések aránylag magasak és „tévesnek mutatják azt a nézetet, hogy a régi időkben a tisztviselők nem fizetésért, hanem ingyen szolgálták a vármegyét".[24] [25] Ily módszernek okvetlen visszaéléseket kellett teremtenie. A három évre választott hivatalnokok természetesen továbbra is meg akarnak maradni hivatalukban és ezért engedelmes eszközök a birtokos nemesség kezében. A választásból eleve kisebb értékű emberek kerülnek ki.[26] A közpénzek lelkiismeretlen kezelése, a levéltárak rendetlen állapota, az igazságszolgáltatás pártos volta, igazságtalan adókivetés, a közmunkának önkényes felhasználása, vesztegetés, kényelmesség, egyszóval a középkori bürokrácia összes hibái azok, melyeket szemükre vetnek. A konzervatív párt főnemesi vezérei ítélik el legszigorúbban ezt a megyei gazdálkodást és Dessewffy József gróf a következő keserű szavakban foglalja össze nézetét: „Lehetetlen becsülnöm hazám fiainak nagyobb részét a kimondhatatlan alávalóságok miatt."[27] A megye és hiva-

talnokai hiúsítottak meg majd egy évszázadig minden kísérletet, mely a parasztok sorsának megkönnyítésére irányult.

3. *A parasztság* A forradalom előtti korszak liberális íróinál is találkozunk néha azzal az állítással, hogy a magyar paraszt helyzete nem volt rosszabb, sőt talán még jobb is az osztrák örökös tartományokéinál.[28] Nehéz megmondani, minő tényekre (nem jogi fikciókra) támaszkodik ez a vélemény.

Közismert tény, hogy *Mária Terézia* és *II. József* úrbéri törvényei Magyarországon csak nagyon tökéletlenül, illetőleg egyáltalán nem vitettek keresztül.[29] József halála után 1836-ig teljesen szünetelt az agrártörvényhozás. Az 1832—35-i és 1839—40-i országgyűlések úrbéri törvényei némi haladást jelentenek ugyan, de a jogi és gazdasági viszonyokban nem történt jelentős változás. A „földesuraság és a jobbágyi állapot" éppen oly élő valóság volt 1847-ben, mint a XVIII. században.

A szabad parasztok száma ugyan nem volt éppen jelentéktelen: 1842-ben körülbelül 70.000-re rúgott, hozzátartozóikkal együtt vagy 275.000-re. Az önkéntes tehermentesítésről szóló 1840 : VII. t.-c. csak kevéssel növelte számukat, mert a földbirtokosok ellenállása folytán csak elenyészően csekély számú község volt képes magát megváltani.[30] A parasztságnak ez a csoportja tehát megmaradt továbbra is félig kiváltságos helyzetében és a jobbágyság nagy tömegének sorsára semmi befolyással nem volt.

Ez utóbbiak számáról nincs semmi megbízható adatunk. Minthogy a hadiadó a megyéknek, a háziadó pedig a megyék kebelében „portál", azaz a parasztbirtokok képzeletbeli száma arányában volt kivetve, minden adót felhasználtak, hogy meghiusítsák a tényleges lélekszám megállapítását. Így az 1805-i népszámlálás 1,426.579 jobbágyot mutat ki, míg 1828-ban már csak 1,251.931-et, 1846-ban pedig megint 1,531.281-et. Fontosabb ennél a mindhárom számlálásban egyformán mutatkozó tendenciája a házas és háztalan zsellér arányszáma növekedésének. Úgy 1805-ben, mint 1828-ban a jobbágyok 54.9%-a házas zsellér, 1846-ban már 59.5%. 1828-ban a számlálás 564.643 parasztot és 687.288 házas zsellért mutat ki, 1846-ban 619.527, illetőleg 911.754-et. A parasztság száma 9.6%-kal nőtt, míg a

házas zselléreké 32.6%-kal! Ez összhangban áll minden egykorú megfigyeléssel, mely a parasztság gazdasági helyzetével foglalkozik; mind megegyeznek abban, hogy a parasztoknak adott föld teljesen elégtelen volt. *Mária Terézia* úrbéri rendeletét többnyire kijátszották és a szántóföldek osztályozásánál egész önkényesen jártak el. Éppen a legterméketlenebb megyékben volt legkisebb a sessiók területe és ezek is felosztattak ½, ¼, sőt ⅛ részekre is. 1839—40-ben Moson megye volt az egyetlen, amelyben az egy parasztra eső föld átlagos nagysága meghaladta az egy sessiót.[31] A szegény északmagyarországi megyékben 10—15 holdra süllyedt. A jobbágyi termelésmód, mint mindenütt, úgy Magyarországon is irracionális lévén, ez a rendszer szükségszerűen magával vonta a parasztság fokozatos proletarizálódását.

Nincs helyünk a jobbágyság gazdasági és társadalmi helyzetének aprólékos ismertetésére. Eltekintve Erdélytől, hol az különösen rossz volt és „az 1847 : III.—XVI. t.-c.-ben eszközölt úrbérrendezés nemcsak nem enyhítette a fennálló bajokat, hanem a jobbágy újabb kifosztását tette lehetővé",[32] nagyjában nem igen különbözik a szomszédos országokéitól. A magyar parasztkérdésnek különleges jellegét a nemesség teljes adómentessége adja meg.

Mint állami életünknek sok más terén, úgy itt is határkövet jelent a szatmári béke. Egész Európában, s így Magyarországon is a nemesség elsősorban vérével és életével adózott uralkodójának, míg a pénzadó főleg a nem nemest terhelte. A XVIII. század kezdetéig nem volt szabályszerű állandó adórendszer, de a nemesség nem volt teljesen adómentes. Az udvar kívánságára az 1715 : VIII. t.-c. kimondja, hogy Magyarország köteles az állandó hadsereg fenntartásához hozzájárulni és állandó hadikontribuciót fizetni. A rendeknek sikerül azonban ellenállni a kormány ama kívánságának, hogy a nemesség részben elvállalja a kontribuciót. Mikor *Mária Terézia* trónralépte után, mindenfelől szorongatva kénytelen a nemesség katonai segítségéhez, az insurrectióhoz folyamodni, az „örökös" adómentesség elvét törvénybe iktatják (1741). „Ez volt úgy szólva ára az azon évi hatalmas insurrectiónak."[33] *Mária Terézia* és később *II. József*

még erélyesebb harca a nemesi adómentesség ellen nemcsak jellemző a királyi hatalom történetére általában, hanem következményeiben úgyszólván elhatározó volt Magyarország további sorsára. Saját adómentességük ellenére a rendek állhatatosan ellene szegültek minden adóemelésnek, „mert a szegény nép nem bír el többet", tényleg azonban saját jövedelmük esetleges csökkenésétől féltek. Az udvari kamara 1767. évi 40 millió forintra rúgó összjövedelméhez Magyarország csak 3.9 millióval járult hozzá, pedig a kormány Magyarországot egymagában olyan gazdagnak tartja, mint az osztrák örökös tartományokat együttvéve.[34] Ehhez képest az osztrák kormányt Magyarország termelő ereje és ipara érdekében követendő gazdasági politikájában meggátolja az a tudat, hogy az nem az államnak, hanem csak a nemességnek válnék hasznára. Magyarországot tehát közvetve kell megadóztatni; egy oly vámrendszer által, mely az osztrák ipar adófizetőjévé teszi. Így jön létre *Mária Terézia* híres „kereskedelmi systemája" a németszláv örökös tartományok előnyét szolgáló alacsony kedvezményes vámjaival és a magyarországi kivitelre szóló magas prohibitív vámjaival, melyek Magyarországot gazdaságilag egyenesen osztrák gyarmattá süllyesztik.

Bármily végzetes volt is ez a körülmény az ország általános gazdasági fejlődésére, sőt a mezőgazdasági termékek árának lenyomása és az ipari cikkek megdrágítása által a nemesség helyzetére is, ez mégis hajthatatlanul ragaszkodott az adómentességhez és a legszigorúbb büntetésekkel fenyeget mindenkit, aki csak szóba meri hozni a kérdést. *II. József* a nemességet nyiltan az adózás és az iparfejlesztés közti választás elé állítja. A felelet az volt, hogy meggátolták a telekadó előmunkálatait, elégették az értékes felmérési protokollumokat, újból becikkelyezték az adómentességet, sőt felmentették az addig adóköteles armális nemeseket a háziadó alól.

Ez az állásfoglalás kettős ellentétbe sodorja a nemességet. Elmérgesedik viszonya egyrészt a kormányhoz és az örökös tartományokhoz, másrészt a parasztsághoz. Ez most már úgy az úrbéri, mint az adókérdésben kizárólag az idegen kormánytól, a királyi hatalomtól vár segítséget. Az adó nem volt ugyan túl-

ságosan magas — 1845 után csak 4,395.244 forintra rúgott, amihez még 5,453.125 forintnyi háziadó járult —,[35] de a kivetés és beszedés módja tárt kaput nyitott az önkényes eljárásnak, míg a háziadó hovafordítása még gyűlöletesebb világításba helyezte az adómentesség igazságtalanságát.

A hadiadót az országgyűlés az egyes megyékre teljesen önkényes kulcs, a porták képzeletbeli száma alapján vetette ki. Már itt kezdődött az alkudozás és nincs talán a két nemesi osztály politikai befolyásának érzékenyebb fokmérője, mint a porták számának eltolódása az egyes országrészekben. Feltűnő e tekintetben a magyar megyéknek növekvő megterhelésére irányuló tendencia. Marczali összeállítása szerint 12 tiszta magyar és 12 nem magyar megyében[36] 1787-ben amazoknak 1.5, 1847-ben 2.8 millió lakosuk volt, míg ezeknek 1.6, illetőleg 1.9 millió, a porták száma pedig így alakult:

tiszta magyar megyékben	nem magyar megyékben
1723-ban 791¼	2349
1780-ban 1096¾	2122¾
1847-ben 1714½	1434¼

Tévednénk azonban, ha ebből a nem magyar elemek tudatos előnyben részesítésére következtetnénk. Ez nem állt a kormány akkori vezetőinek szándékában. A magyar országrészek növekvő megadóztatását sokkal egyszerűbben magyarázza meg a birtokelosztás módja. Az 1787. évi népszámlálás szerint a papság és a főnemesek bírják a Kis-Alföldön az összes birtokok 58%-át, a köznemesek csak 33%-át, ellenben az Alföld északi részén csak 34% a főnemesi és papi birtok a kisnemesség 59%-ával szemben.[37] Az antiszociális adórendszer tehát úgy iparellenességével, mint politikailag valósággal nemzetellenes irányban működött és a látszólag „nemzeti" küzdelem, mely a bécsi udvar központosító elvei ellen folyt, oly politika ellen fordult, mely voltaképpen sokkal inkább hivatkozhatott volna a nemzeti és közérdekekre.

A megyéken belül ugyanez a jelenség megismétlődik. A megyehivatalnokok vetik ki a kvótát a községekre; az egyes

községi lakosokra pedig a birtokos urak, és le sem lehet írni, mily részrehajlóan és önkényesen járnak el ebben a dologban.[38]

A parasztság azonban sokkal kevésbbé érezte igazságtalannak a „királynak" fizetett hadiadót, mint a kizárólag a nemesi megyeközigazgatás céljaira kivetett háziadót, annál is inkább, mert ez összehasonlíthatatlanul gyorsabban növekedett. Így pl. Pest megyében 1725-ben 5651 forint, 1740-ben 12.004 forint, 1790-ben 91.226 forint volt, 1840-ben 136.500 forintra rúgott; a hivatalnokok fizetése 1790-től 1840-ig 16.236 forintról 30.159-re emelkedett, a szolgáké 8576-ról 25.330-ra, a napidíjak 3400-ról 27.038-ra, stb.[39] Hogyan történt ezen adó hovafordítása, röviden már érintettük.

Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy a parasztság felszabadításának gazdasági, jogi és erkölcsi indokolása Magyarországon is ugyanazon tényekre hivatkozhatott, mint más országokban. Az adó kérdését mégis tüzetesebben kellett tárgyalnunk, mivel annak következménye nem csupán a parasztságnak és a királyi hatalomnak újabb, bár másutt is megállapítható érdekközössége volt, hanem egyszersmind egy sajátságos belső ellentmondás a nemzeti és gazdasági érdekek között, mely más népek szabadságharcaiban többnyire hiányzik s mely a forradalom előtti korszak reformmozgalmaiban még elhatározó szerepre volt hivatva.

4. *A többi osztályok.* A márciuselőtti Magyarországon más foglalkozási csoport csak mint a három nagy feudális osztály leforgácsolt részecskéje szerepel. Még a városi polgárság is át van szőve nemesi elemekkel, főleg a magyar része. Nagyobb részét persze bevándoroltak alkották, kik még jóval az emancipáció után is idegen test voltak a nemzet organizmusában. A kormány gazdasági politikája még jobban meggyűlöltette velük a nemességet, a nélkül, hogy azokban az előnyökben részesültek volna, melyek máshol, sőt a XVIII. századig Magyarországon is, a polgároknak a királyi hatalommal való szövetségéből származtak. *Mária Terézia* prohibitív rendszerének egyenes célja a magyarországi iparfejlődés meggátlása volt. Ennek következményei hamarosan mutatkoztak is a régi ipari és kereskedelmi központok megállásában, sőt hanyatlásában. Hogy

e mellett a lakosság száma az 1780—1847-i időközben majdnem megkétszereződött, ennek magyarázata egyedül az alföldi nagy vidéki városoknak, helyesebben nagy falvaknak felvirágzásában rejlik. Ha Pesttől eltekintünk, azt látjuk, hogy a királyi városok lakosságának növekedése még csak el sem éri a síkföldét, ami egész Európában példátlan jelenség ez időben.[40] 1846-ban az egész ország iparosait és kereskedőit összesen 254.836-ra becsülik,[41] ezeknek csak csekély töredéke lakott városokban, leginkább Pesten, az egyetlen nagyvárosban, amely 1780-tól 1847-ig hétszeresére növekedett és ahol 1847-ben 109.861 lakos mellett „40 nagyobb gyár volt, a sok kicsit nem számítva ... ehhez 2774 keresztény mester, 249 kontár, 6033 legény és inas, azután 340 zsidó mester, 239 megtűrt zsidó kontár, 881 zsidó legény és inas, összesen 11.266 iparral foglalkozó egyén; a gyárakban dolgozó 876 munkással együtt 12.142 iparos.[42]

A gazdasági helyzetnek és a vele párhuzamos csekély adózási képességnek, mely már 1780-ban átlag nem volt magasabb, mint a nyomorult paraszti lakosságé,[43] megfelelt a polgárság társadalmi és politikai helyzete is. Mint negyedik rend képviselve volt ugyan az országgyűlésen, de az összes városoknak együttvéve két szavazatuk volt. Hába könyörögtek szerényen az utak javításáért, igazságosabb adókivetésért, stb. Viszont ők maguk ugyanazon feudális elzárkózást tanusították a városok organizációjában és közigazgatásában, ahol is az önmagát kiegészítő tanács bitorolt minden hatalmat és kicsiben ugyanazon financiális és céhbeli korrupciót gyakorolták, mint amely a megyékben uralkodott. Gyűlölik a nemességet, a kormánytól nem részesülnek semmi támogatásban, másfelől azonban a városi lakosságnak is csak csekély töredéke áll mögöttük.

Ipari *munkásosztályról* e szerint alig lehet szó. Egész Pesten, mint fennebb kimutattuk, 876 gyárimunkás volt és mindössze 7790 legény, munkás és inas. A munka- és bérviszonyokról némi felvilágosítást nyujtanak a márciusi követelések, melyekről később lesz még szó. A vidéken még rosszabb lehetett a helyzet. Füleken a szabólegények reggeli 2 órától esti 9-ig dolgoztak, a pozsonyi és győri cserepesek 4-től 7-ig; a galgóci csizmadiák

3-tól 9-ig:[44] bér, lakás, ellátás és bánásmód, de még a szellemi és erkölcsi légkör is ehhez méltó lehetett.

Sokkal fontosabb szerepet játszott az *értelmiség*, melynek száma az általános kulturális visszamaradottságot tekintve ugyan kisebb volt, de mégsem jelentéktelen; 1846-ban 33.008-ra rúgott.[45] Igaz, hogy a kb. 15.000 főnyi megyei és városi hivatalnokot nehéz ide számítani, a korrupt választási rendszer mellett a szellemi képesség volt legkevésbbé fontos az állás eléréséhez. Annál rohamosabban tódult az értékesebb elem a szabad foglakozásokhoz, főleg az ügyvédséghez. Az ügyvédek száma nem kevesebb, mint 4123 volt — ebből egyedül Pesten kétszer annyi, mint Csehországban, Morvaországban, Galíciában, Stájerországban és Dalmáciában együttvéve.[46] Ez a többnyire nemesi, félig proletár intelligencia, mely nagyrészt állandó kereset nélkül, kis hivatalokban, újságírással, magántanítással, stb.-vel tengeti életét, tartósan befolyásolta a forradalom fejlődését.[47]

Végül emlékezzünk meg az *alsópapságról*. Mennél gazdagabbak az egyházfejedelmek, annál nyomorultabb helyzetben volt a falusi papság egy része. A protestáns egyházban ez a szabály. De a katolikus egyház nagyrészt jól fizetett plébánosai mellett is majdnem ugyanoly nagyszámú segédpapság csekély jövedelemről (némely megyében évi 40—24 fl.), rossz ellátásról és méltatlan bánásmódról panaszkodik. Érdekeik a parasztsággal és értelmiséggel fűzik őket össze.

III. A PÁRTOK ÉS VEZETŐIK, PÁRTHANGULATOK ÉS ÁRAMLATOK

A magyar és az egykorú nyugateurópai forradalmak közti különbség. — A polgárság makacsul elzárkózik. — A rendek behódolnak az udvarnak. — Az udvar elejti reformtendenciáit s kiszolgáltatja a parasztságot a nemességnek. — A „tulajdonrabló" Széchenyi. — Nemzeti egyesülés parasztfelszabadítás által. — Agitáció a megyékben. A kormány a „bunkókráciát" mozgósítja a haladópártiak ellen. — Kölcsey és Wesselényi. — Kossuth. — A reformmozgalom kétlelkűsége. — Megyei autonómia mindenekelőtt. — Kossuth hitvallása a nemességről. — Dessewffy a radikális mozgalomról. — Kossuth „radikalizmusa". — A polgári elem nem demokratikus. — Magyar doktrinérek (centralisták). — Szalay László. — A „Pesti Hírlap" a centralisták kezén. — Eötvös József. — A nemesi alkotmány a haladás akadálya. — Kemény Zsigmond, a „nemzeti géniusz" misztikus elmélete ellen. — A centralisták programja. — A konzervatívok programja. — Deák és Kossuth programja. — Kísérlet a parasztság politikai felébresztésére. — A radikálisok francia befolyás alatt. — Az irodalmi intelligencia. — Csak két határozottan radikális egyéniség: Táncsics és Petőfi. — Kossuthék nem gondoltak forradalomra.

Mi sem lenne tévesebb, mint a magyar forradalmat az egykorú nyugateurópai, vagy éppen az angol és francia polgárság nagy forradalmaival állítani párhuzamba. A számban, gazdasági súlyban, társadalmi tekintélyben, műveltségben és polgári öntudatban olyannyira visszamaradt magyar polgárság nem lehetett sem indítóoka, sem hajtóereje oly nemzeti mozgalomnak, melyhez több ellentétes érdek összefoglalására volt szükség, mint amennyi a magyar nép történetében valaha együtt előfordult. A magyar forradalom csak annyiban nevezhető polgárinak, amennyiben a parasztfelszabadítás a liberális gazdasági rendszer egyik járulékának mondható, s ha az uralkodó ideológia részben polgári is volt, harcosai nem voltak azok. Nem hiányoz-

tak ugyan a magyar reformmozgalomban sem a „tiers état" szóvivői, hiszen még a negyedik rend is tudatos, elszánt képviselőkre talált. De az egymással küzdő tömegek, az osztályok, melyeknek érdekeit képviselték, egy feudális társadalomnak voltak alkotó részei. Angliában és Franciaországban a polgárság már forradalma előtt gazdag s tekintélyes volt és úgy a szellemi reformmozgalmakban, mint magában a forradalomban maga állott helyt ügyéért. Magyarországon nem kevésbbé divatosak voltak szabadelvű, sőt radikális társadalmi gondolatok. De éppen a polgárság zárkózott el elölük legmakacsabban és ellenkezőleg a nemesség volt az, amely régi osztály- és nemzeti harcát félig akarattal, félig az európai események árjától magával ragadva, az európai liberalizmus politikai *formáiba* öltöztette. Ha a magyar forradalmat eleve a burzsoázia osztálymozgalmaival állítjuk egy sorba, úgy hasonló hamis eredményekre kell jutnunk, mint annakidején Engels Frigyes a magyar szabadságharc egykori ellenségei, a horvátok, szerbek, és románok tekintetében.[48]

Azok az erők, melyek Magyarországot 1848-ban forradalomba sodorták, csakis oly érdekekből születhettek, melyek a pártok és vezetőik lelkét már régebben foglalkoztatták és már politikai eszmékké sűrűsödtek. Forradalmak létesüléséhez éppúgy szükségesek a tradíciók, mint a társadalmi és politikai intézmények megmerevedéséhez. Nem képzelhetők el hosszú lelki előkészítés nélkül, melynek hiányában a legégetőbb életérdekek sem váltanak ki eleven erőt; de másfelől magának a gazdasági és társadalmi rendszernek is már megingatottnak kell lennie, mielőtt a szellemek képesek és hajlandók a felforgató eszmék befogadására és tényleges keresztülvitelére.

Magyarország újabbkori történetében volt idő, mikor magának a nagy francia forradalomnak viharharangja is alig tudott nálunk visszhangot kelteni. Soha nemzetről nem festették meg a lelki süllyedés megrázóbb képét, mint Grünwald Béla a II. József utáni korszak régi Magyarországának mélyen szántó jellemzésében. A magyar nép közel járt akkor ahhoz, hogy mint nemzet-egyéniség teljesen megsemmisüljön. Politikai tekintetben ezt az időt a nemesség és királyság közötti béke jellemzi.

Az 1790-i országgyűlésen egy emberöltő idejére utólszor lobog fel a nemesség osztályharca a királyság ellen. Gyökeresen leszámolnak II. József reformjaival. Az oligarchia, az egyház és a köznemesség most egyszer ebben teljesen egyetértett, az udvar pedig nem fejtett ki ellenállást. A rendek nekibátorodtak és bízva a monarchia súlyos külpolitikai helyzetében, újra előhozakodtak a régi gravaminális politikával. Ámde Törökországgal hamar létrejött a béke, Poroszország pedig cserben hagyta a magyar fronde-ot. Az országgyűlésen magában a rendek egysége hamar széjjelmállott. Ugyanekkor Magyarországon csapatokat koncentrálnak és parasztlázadások híre kezd szállingózni. II. József reformjainak, az 1785-i erdélyi parasztfelkelésnek és a francia forradalomnak még friss hatása alatt belátták a rendek, hogy a koronával egymagukban nem bírnak, választaniok kell, hogy harcolni akarnak-e a parasztsággal rendelkező királyi hatalommal, vagy ennek föltétlenül meghódolva megtartani társadalmi téren hatalmukat. Ez utóbbit választották.

A francia forradalom utáni korszak ez, mikor az udvar régebbi reformáló tendenciái tudvalevőleg alaposan megváltoztak. II. Ferenc bécsi udvara Metternichhel az élén most befelé és kifelé az európai status quo, a *quieta non movere* elvét képviselte.

Mária Terézia és *II. József* történeti iniciatíváját egy olyan rendszer váltja fel, mely teljesen a nemesség szelleméhez és gazdasági rendszeréhez idomul. Az utolsó nemesi fölkelés a császári Franciaország ellen szállt fegyverbe; a királyság utolsó kezdeményezése Magyarországon az agrárreformok teljes félretétele volt és a parasztság kiszolgáltatása a nemességnek. Ez viszont lemond a politikai hatalomról a királyság és a főnemesség javára.

A XIX. század 20-as éveiig tartott ez az állapot és megérlelte a fennálló gazdasági rendszer összes káros következményeit.

Láttuk fentebb, mint esik a napoleoni háborúk után mindinkább áldozatul a nemesség és a parasztlakosság a proletarizálódásnak.

A robot egyre silányabb hozama, a kisnemesség és

parasztság tönkremenetele, a nagybirtok gyarapodása a lakosság számának növekedésével egyidőben, a külföld agrárreformjainak híre mindjobban nyugtalanítják a kiválóbb szellemeket. A levegő újra megmozdul. Egyelőre a szépirodalomban. De sajátságos módon nem újkori eszmékért és törekvésekért lelkesül. Nem politikai reményekért és célokért küzd, hanem eszményképe a régi harci dicsőség. Nem a nemzeti, irodalmi újjászületés keltette új politikai életre a hazát, mint a magyar történetírás állítja, „nem a költészet buzdítja a politikát, sőt ennek reményeit is kétkedve veszi át. Inkább utána megy, mint előtte halad".[49] Széchenyi István gróf gazdaságpolitikai agitációja rázza fel a nemzetet politikai kábultságából.

Széchenyi, a leggazdagabb főnemesek egyike és tiszt a császár seregében. Többször beutazta Angliát és megismerkedett Adam Smith és Bentham eszméivel. Bár gondolkozása teljességgel dinasztikus és oligarchikus, mégis — ritka kivétel e korban — mély nemzeti érzéssel van eltelve. Meg van győződve arról, hogy az akkori magyar közgazdaság, mely angol mérték szerint csak középkorinak volt nevezhető, és az általános gazdasági és kulturális tespedés a nemzetet szükségképpen tönkre fogják juttatni. Mindebből kialakul nála a magyar liberális torysmusnak egy sajátos rendszere, melynek 1825 óta fáradhatatlan apostola.

Jellemző a kor szellemére és az uralkodó érdekekre, hogy igen mérsékelt javaslatai — *a parasztok felszabadításáról* szó sem esik bennük — a felháborodásnak egész viharát idézték elő. Dessewffy József gróf kijelenti, hogy az az állítás, miszerint a földesúr kizsákmányolja a parasztjait, „puszta rágalom". Széchenyit számos irat „parasztlázító"-nak és „tulajdonrabló"-nak nevezi és több megye nyilvánosan elégeti könyvét.[50] De a nemzet fölébredt halálos álmából.

Mint lázbeteg, ki minden kérdésre ugyanazt a választ adja, úgy felelt a magyar néplélek minden újító javaslatra — az ősiség eltörlése, jelzáloghitel megteremtése, a nem nemesek birtok- és hivatalképessége, törvény előtti egyenlőség, a parasztok sorsának megkönnyítése — mindig ugyanazzal a szorongó kérdéssel:

mi lesz a földbirtokosokból, ha megbolygatják a fennálló rendet?

A reformeszmék legkiválóbb képviselői — főképpen a júliusi forradalom és az 1831-i rettenetes felsőmagyarországi parasztlázadás hatása alatt — szintén fölismerték, hogy a nemzetgazdasági és egyszersmind a nemzeti probléma megoldása szükségképpen a parasztkérdéssel kezdendő. Így többek között Kölcsey, Wesselényi Miklós báró, Deák Ferenc, kik „úgy (akarták) intézni az Urbarium tárgyát, hogy az adózó nép nagy tömege egyszer már a polgári alkotványba lépjen; s ez által az alkotvány hétszázezer ember puhasága és szegénység által elaljasodott lelke helyett 10 milliom felemelkedhetőt nyerjen".[51]

De ha a parasztkérdés határozta is meg a reformkor összes politikai harcainak lényegét, a politikai pártok más kérdések után igazodtak. Nagyon kevesen — főleg a művelt ifjúság és a megyei nemességnek elenyészően csekély része — tűzték a parasztfelszabadítás kérdését a reformkövetelések élére. És ők is csak a feudalizmus eltörlését akarták, a nélkül, hogy érzésükben vagy akár csak érvelésükben is közeledtek volna a polgári világnézethez. Vezető gondolatuk volt: nemzeti egyesülés — parasztfelszabadítás által. Szemben találták azonban magukkal a vonakodók falanxát, mely e kérdésben rövid idő alatt egyesítette magában az egész nemességet és a kormányt.

A teljes erővel meginduló agitáció a megyék fennálló politikai szervezetét használta fel. Első rohamra sikerült a megyegyűlések többségét megnyernie és az 1831-i parasztlázadást követő 1832—1836-i országgyűlésen kemény küzdelem után néhány fontos úrbéri reformot és a kereskedelem és ipar föllendítésére szolgáló javaslatot keresztülvinnie. De sokkal súlyosabb küzdelmek vártak rá a főrendi táblával és a kormánnyal szemben.

Évszázadok óta nem kínálkozott a bécsi udvar számára kedvezőbb alkalom, hogy ilyen, a Habsburgok legjobb gazdaságpolitikai tradícióinak megfelelő és egyúttal népszerű mozgalomnak élére álljon. E helyett nyiltan az államhatalom minden eszközével fölfegyverkezve szembeszáll vele és e küzdelmében a főnemességben és főpapságban készséges segítőtársakra talál.

Már az 1832—1836-i országgyűlésen minden módon iparkodott a kormány a rendi tábla határozatait meghiúsítani és a megyéket rábírni, hogy a haladópárti követeknek adott utasításokat megváltoztassa. Először nyúl a demagógia azon fegyveréhez, hogy a szegény nemességet (bocskoros nemesek, bunkókrácia) mozgósítja az adókötelezettség fenyegető veszélye ellen és el is éri ezáltal több szabadelvű követ visszahivatását, többek közt a kiváló Kölcsey Ferencét is. Végül megegyeznek egy kompromisszumban, mely a parasztoknak némi anyagi előnyt nyujtott ugyan, de amelyből éppen az elvileg legfontosabb pontok hiányoztak, a rendi határozatok IV., V. és VIII. §-ai (az önkéntes megváltásáról, az úriszékek hatáskörének rendezéséről és a nem szabadok jogképességéről). Sőt, mi több, a mágnások és az udvar ellenállása folytán az ellenzék küzdelmi alapja is eltolódott. Már az országgyűlés vége felé eltűnnek a reformkérdések a napirendről, helyet adva a régi közjogi sérelmeknek: az ellenzék a szociális talajról a politikaira lépett át. Szatmár megye 1834 december 9-i emlékezetes gyűlésén, melyen Kölcsey visszahivatott, Wesselényi Miklós báró a következőket mondotta: a kormány azt állítja, hogy parasztvédelmi politikát űz, de csak azért, hogy a parasztokat fellázítsa a nemesség ellen; ezért akadályozza meg a reformot az országgyűlésen; de a rendek kívánják a reformot, csak a főrendi tábla ellenzi, hogy a parasztok gyűlöletét elvonja az oligarchiától; a kormány kompromittálja a megyéket, amennyiben rábírja azokat, hogy hívják vissza a szabadelvű képviselőket; *tehát támadni kell a kormányt, mely elősegíti a parasztlázadást,* melynek első áldozata a nemesség volna; a kormány ugyan elnyomná majd a fölkelést, „de jaj akkor a nemzeti függetlenségünknek!"

Ebben a rögtönzött beszédben — melynek következménye a szólóra felségsértési per és több esztendei börtönbüntetés lett — benne van a reformpárt új programja a következő évtizedre. Nem mond le szabadelvű kívánságairól, de megváltoztatja azok sorrendjét. Eddig ez volt a jelszó: nemzeti egyesülés szociális reformok által; ezután első és közvetlen cél a központi hatalom visszaverése lett a megyei autonómia javára. Így a szabadelvű reform be nem vallva, de logikus szükségszerűséggel egyre hát-

rább szorul és a politikai harc egyrészről a köznemesség, másrészről a főnemesség és udvar közti ősi ellentét terére megy át. Annál is inkább, mert a birtokos megyei nemesség a kormány állásfoglalása következtében új erőre kap és konzervatív hajlamának szabadabb folyást enged, míg másrészt a birtoktalan nemesség a megyei választásokon és tanácskozásokon csakhamar az egész országban a kormány szervezett hátvéde lesz. Az ellenzék tehát saját megyei befolyását veszélyezteti, ha a szociális kívánságokat erőszakolja, mert ez esetben nem számíthat a nemesség mértékadó részének támogatására.

A reformmozgalom e kétlelkű természete legerősebben Kossuth Lajosnak, a 30-as évek végén és a 40-es évek elején legbefolyásosabb vezérének személyében és 1841-ben megindult újságjában, az 1848-ig mérvadó Pesti Hírlap-ban domborodik ki. Ebben az időben volt legélesebb a Széchenyi által inspirált és Dessewffy vezetése alatt álló konzervatív kormánypárt és az ellenzék közötti ellentét. És mégis alig van valami lényeges különbség a Pesti Hírlap és a kormánypárt társadalompilitikai felfogása közt. A Pesti Hírlap 18 első száma ellen intézett szenvedélyes vitairatában[52] Széchenyi magának követeli Kossuth eszméinek szerzőségét. Csak az ellenzék által követelt gyorsabb tempót és harci modort helyteleníti és annak taktikáját. Nemcsak helytelennek tartja, hogy az ellenzék a kormányban és főnemességben látja minden baj forrását, hanem veszélyesnek is, mert ez az út forradalomhoz vezet. Kossuthnak egykor a 30-as évek radikálisaival egyveretű radikális programjában ez időben csak a hang és a frazeológia különlegesek. A nyugateurópai politikai és államböcseleti irodalom jelszavait használja, a nélkül, hogy maga bármiképpen önálló és határozott állást foglalna el akárcsak a politikai alkotmány kérdéseivel szemben is. Mi sem határozatlanabb, mint a Pesti Hírlap politikája a jövendőt illetően. „Az északamerikai alkotmány, a francia forradalom szelleme, a júliusi monarchiának *juste-milieu* rendszere, a németalföldi provinciák hajdani és Svájc tényleges föderalizmusa egymást követték a mindenki által olvasott, a közvéleményt teljesen hatalmába ejtő Hírlap hasábjain."[53] Mindig visszatér azonban a vezető gondolat: egyedül a nemesség van

hivatva, hogy kezébe vegye a haladás ügyét és ezért politikai szervezetét, a megyei önkormányzatot minden áron meg kell erősíteni és kiépíteni.

Nehéz ma már megállapítani, hogy Kossuth tudatosan önámításban ringatta-e magát a megyék alapjában véve konzervatív jellege felől, vagy pedig azt hitte, hogy csak a fennálló politikai szervezetek *egyikének* fokozatos birtokbavétele által érheti el célját. A konzervatív vezérek egyetértenek vele a megyék konzervatív hivatásának elismerésében. Mind Széchenyi,[54] mind főleg a kiválóan tehetséges Dessewffy[55] megegyeznek vele abban, hogy „a megyék municipális jogai" alkotják a magyar alkotmánynak és nemzeti létnek alapját és biztosítékát és hogy ez egymaga elég ahhoz, hogy minden magyar államférfiú hitvallásának tekintse azok sértetlen fenntartását. De éppen, mert a program e része egyezik, kénytelen Kossuth oly teret keresni, hol sem a konzervatívok, sem a radikális fiatalság konkurrenciájától nem kell tartania s ezt a köznemességnek, mint a haladás egyedüli hivatott, dicső hagyományai által egyenesen arra rendelt zászlóvivőjének magasztalásában találta meg.

Kossuthnak, kit a forradalom előtt és után mindíg a dolgok élén találunk, mert minden sikert ígérő mozgalmat megragadott, politikai jellemképe nem volna teljes, ha figyelmen kívül hagynánk egyetlen állandó és nyilván legmélyebb érzéseiből fakadó hitvallását a nemességről, annak történeti és jövendő hivatásáról. Ebből a szempontból különösen „Az adó" című nagyobb terjedelmű cikke jellemző, mely 1847 őszén, vagy talán csak 1848 januárjában, néhány hónappal a márciusi események előtt jelent meg[56] és melyben kissé dagályos nyelven így ír:

> „Én a nemességről ekként gondolkozom: A nemességet közel egy ezredév históriája, közel egy ezredév alkotmányos élete e nemzet létének talapzatává szentelte fel. — A magyar nevet ... ő személyesítette Európa királyai, Európa népei előtt. Ő írta be a magyart ezen világrész nemzeteinek aranykönyvébe ... Ő vívta elsősorban ez ország lételének harcait ... Ő volt a fenyegetett Európának táborszeme szá-

zadokon át. És e vész és viharok dacára... átültette mégis Magyarhon földébe a századok során feltünedezett epochális eszmék növényeit. A keresztény hittől a vasutakig nem volt egyetlen eszme, Európában uralkodásra emelkedő, melytől a magyar nemesség elzárkózott... Hogy Magyarország lett, hogy Magyarország van, az ő műve... Az alkotmányos létet elvenni nem engedte az országtól soha. Igaz... az alkotmányos életet nem a népnek, hanem csak magának kásztszerű előjogul szerezte s tartotta meg; ez bűn... De ez mégis magasztos látvány, hogy ez ország, mióta Magyarország, absolut monarchia nem volt soha... És ez a magyar nemesség műve. Minő kiolthatatlan szabadságszeretet, minő törhetetlen erély!...

Ekként látják én szemeim a magyar nemesség képét. És most kérdelek: lehet-e föltennetek, hogy mi a nemességet hazánk fentartásának tényezői közül kitörölni akarnók? Lehet-e föltennetek, hogy mi, kiknek a história nem hiába iratott... a szabadságnak s nemzeti erőnek ezen magkövét, szétzúzni akarhatnók, ahelyett, hogy tenyésző erejét a közszabadság s nemzeti önállás fölnevelésére fordítanók?.. Nem, uraim, nem; ezen gyanusító hitegetést a magyar ellenzék nevében indignatióval lököm vissza.

A magyar nemesség politikai életének annihilatiója vagy egyenesen csatavesztésre vezetne, vagy legalább kétes kimenetelű forradalmak bizonytalanságába sodorna. Én borzadnék kockát játszani e nemzet jövendőjével, s megtanultam a históriából, hogy a forradalmak napjára gyakran a szolgaság hosszú éjjele következik; oly fegyver az, melyhez csak a kétségbeesés folyamodhatik...

A ki kérdést teszen magának, minő tényezők által lehet Magyarhon nemzeti lételét biztosítani,... annak a nemesség ezer éves küzdelemben megedzett politikai hatását nem lehet, nem szabad a tényezők sorából kitörölni vagy kifelejteni. Én nem felejtem; s azért nemzetem jövendője nem olyképen tűnik fel lelkem szemei előtt, melyben a nemesség nincs, hanem oly alakban tűnik fel, melyben a nemesség a néppel szabadságban egybeforrva, olyan mint testvérek

között a hű elsőszülött, a család vezére, a háznak erős szegletköve, mely csak szeretet és bizalom tekintetével találkozik... szóval úgy áll előttem honom népe, mint melyben a nemességnek egyedüliséget nem követelő, de erkölcsi ereje, s históriai súlya által tehetős befolyása képezi azon gyüjtő magvat, mely körül a közszabadság gyümölcse fejlésnek indul.

És én az mondó vagyok, hogy a nemesség ezen tehetős befolyását saját magának, úgy mint az országnak összes javára fentarthatja; históriai állása, birtoka, gyakorlati alkotmányos képzettsége... a nemesség számára ezen ténylegesen túlnyomó politikai befolyást biztosíthatják, s biztosítván, *mindazon előjogok fenntartására is kilátást nyujthatnak, melyek a nép erkölcsi és anyagi érdekeivel kiáltó ellentétben nincsenek.* De csak egy föltétel alatt... hogy idején korán le tudjon azon szabadalmakról mondani, melyek a népszabadság érdekeivel, melyek az ország existenciájának lehetőségével, tehát a nemesség saját lételének lehetőségével is kiegyenlíthetetlen ellentében állanak; melyek tehát hosszú időre különben is feltarthatatlanok, ideig óráig támogatva pedig, a belső viszályok oly szikráját rejtik magokban, melyet a késleltetés eloltani nem képes, de lángra fogja gyujtani okvetlenül, lángra, mely hazánk jövendőjét is megemésztheti; de a nemesség politikai lételét, mindazon tekintélyes befolyással egyetemben, melyet különben fentarthatott volna, fel fogná emészteni minden bizonnyal.

És ha kérdezitek, melyik ezen veszélyterhes szabadalom? kétkedés nélkül felelem: Az adómentesség minden felett."

Bár e történeti reflexiókban igazság és költészet merészen vegyülnek,[57] mégsem látjuk abban a jövendőbeli képben, melyet Kossuth a nemesség elé tár, a réginek és újnak, az uralkodó és uralomra törő érdekeknek világos megkülönböztetését. A későbbi események vázolásánál többször lesz még alkalmunk rámutatni Kossuth teóriáinak ingatag voltára és azoknak egyetlen állandó elemére, a nemességhez való ragaszkodására.

Nem csoda, hogy ilyen program tulajdonképpen senkit sem elégített ki. Az 1839—40-i és 1843—44-i országgyűléseken szenvedett tökéletes vereség folytán kiderült, hogy az ellenzék sokkal gyöngébb, mint amilyennek hinni lehetett a megyék többségének a reformok érdekében megismételt állásfoglalása után. Még mindíg helyes volt Dessewffynek 1839-ben közzétett fényes analízise a radikális mozgalomról, csak az a kár, hogy nem találkozott hasonló éleslátású ellenfél, ki a konzervatív párt hibáit és ballépéseit ugyanolyan találóan és teoretikus világossággal jellemezte volna. Dessewffy az ellenzéki közvéleménynek a következőket veti szemére:

„... megkülönböztető jellemvonása az a kimondhatatlan zűrzavar, amit a francia igen találóan így nevez: *gâchis* (chaos). A magyarországi közvélemény alig vett tudomást a dolgok tényleges állapotáról". A kormány által bevezetett anyagi és politikai haladás „alig számbavehető hatást gyakoroltak a radikális párt magatartására és szólamaira. Ez... a következőkben találja magyarázatát: 1. A hatalom elbűvölő erejében, melyet a rosszul megemésztett angol-francia szabadsági eszmék a félművelt emberek minden osztályára gyakorol. Az önérdek alapos ismeretének s az előkelőbb és gazdagabb nemességgel való üzleti összeköttetés hiányában... Törvényszerű üldözésnek vétettek azok a lépések, melyek által a kormány inkább az aristokratikus intézkedéseket, mint magát iparkodott védeni... a nemesi gyűlések ürügyül szolgáltak a kormány elleni leghevesebb kifakadásokra; a gyűlések egyike-másika magát a demokratikus eszmék kizárólagos előmozdítójául tolta fel, míg a népnek napról-napra védelemben kell részesülnie a közigazgatás által a visszás kormányzat ellenében; a polgárság és a nem nemes középosztály idegenkedik a kormány mélyebbreható rendszabályaitól. Soha teljesebben túl nem szárnyalta valamely országban az igazi érdekeket a közvélemény hatalma.

Ez eszmék ismét két osztályba sorozhatók: 1. általános demokratikus eszmék; 2. sajátlagos kormányellenes eszmék,

Az elsőkkel lefelé hatnak és a népet csalogatják; — az utóbb említett eszmékben follelé akarnak védelmet keresni. *A régi magyar ellenzék kovásza uj divatú elméletekkel van fel díszítve.*

Pedig ha a radikális párt tényleges erejét kutatjuk, ezt sokkal csekélyebbnek találjuk, mint a mennyinek az a merészség mutatja, amellyel fellép. Vannak tisztek, *Eclaireurs* és *Cadres,* de gyengén áll a hadsereg. A párt valódi és látszólagos ereje közt levő e visszás helyzetnek oka a magyar gyűlések szervezetében és alkotó részeiben fekszik, melyek a társadalomnak még azon osztályait is, melyeket tulajdonképpen képviselniök kellene, csak igen gyarlón képviselik. A klérus, a magas arisztokrácia, sőt még maga a középbirtokosság is távoltartja magát. Az egészen alsórendű nemesség nagyobbszerű események alkalmával a gazdagok zsoldjában állónak látszik. Döntő szerep jut e szerint az állandóan jelenlevőknek, s ezek: 1. a megyei hatóság (magisztrátus); 2. a birtokos nemesség, amelyből a hatóság szerveztetni szokott; 3. az oly táblabirák, akik a megyei közigazgatásból élnek; 4. az ügyvédek, végre 5. mint karzat, a megyei ifjúság. Hogy ez valódi képe a megyei gyűlések szervezetének, azt az a tény is megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a fentnevezett négy osztály és az alsó nemesség igen-igen keveset fizet a legutóbbi országgyűlés által átvett teherből.

A radikális párt ereje Magyarországon alapjában, hogy úgy mondjam, *fiction legale,* mely néhány mélyebb belátású férfiún, s egy pár ábrándozón kívül számos középszerűséget foglal magában. Az alkotmány formájára támaszkodik ... A megyei követek többsége híven megőrzi a megyék rendes többségének jellegét. Minden más irányzat, legyen az akár liberális jellegű akár nem, csak a megyei hatáskörnek és a hatóság illetékességének tágítására törekszik. Politikai tekintetben azonban erősen szétválnak. Sokan vannak Magyarországon egyesek és hatóságok, melyek egészen mások fölfelé, mint lefelé. Vannak, akik fölfelé tory-k és lefelé wigh-ek — valamint fölfelé radikálisok, lefelé tory-k.

Pusztán passiv magatartással kedvező eredményt elérni teljességgel lehetetlen." [58]

Még élesebben nyilatkozik négy évvel később Széchenyi: „Senki sincs e hazában... ki ne tudná, hogy a legtöbb Pesti Hírlápi eszme csak azon reménység, sőt bizonyosság fejében nem talált legtöbb megyében ellenzékre, hogy az úgy sem megy keresztül a főrendeknél s minden esetre meg fog akadni a kormánynál s ekkép kényelmesebb volna — minden sok lárma és Isten tudja milyen ütközet elkerülése végett inkább hallgatni... s a túlzók fenntartási szerepét nagy bölcsen minden ódiumával együtt a mindent (?) megakasztó főrendek és a bona fide haladni nem akaró (?) mostoha (?) kormánynak hagyván át."[59]

Az 1843—44-i országgyűlésen tényleg nagyon rosszul állt az ellenzék ügye. Még a megyékben is egyre jobban tért nyernek a konzervatívok és még a színre liberális határozatok is egyre ritkulnak. Kossuth maga belátta, hogy minden ponton vereséget szenvedett és hogy az eddigi eszközökkel nem érhet célt. Másrészt féltette a nemességet az 1846-i galíciai parasztlázadásnak Felső-Magyarországra is kiható következményeitől. De alkalmazkodási képessége nem hagyta cserben és merész fordulattal hirtelen visszatért a 30-as évek radikális politikájához, a régi elvhez: érdekegyesítés útján nemzetegyesítés! 1847 május 27-én Wesselényinek ezt írja:

> Tudod-e, hogy *Jósika* azért rezignált, mivel a bécsiek elhatározták Erdélynek nem törvényhozás, hanem kormánycsapás útján adni urbáriumot, — elhitetvén velök, vagy színlelvén a hitet, hogy diéta útján behozni lehetetlen. — Sátáni Macchiavellizmus!
>
> Halld nézeteimet: Míg a feudalizmus maradványaiból, a boldogtalan úrbéri viszonyokból ki nem bontakozunk, érdekegyesítésről szó sem lehet. Itt van a kölcsönös bizalmatlanságnak, a nép gyűlölségének kiapadhatatlan forrása. A magyar törvényhozás az úrbéri viszonyokat mindíg fonák szempontból fogta fel; t. i. *juris privati* kérdésnek tekintette, holott az... főképpen *juris publici* kérdés.

De közbejött a galíciai szerencsétlen zavar, s oly borzasztó jelenetet idézett elő, mely örök gyalázatkép égend az ausztriai kormány emlékén; de mely egyszersmind kénytelenségévé tevé ott, s ha ott, a monarchia többi részeiben is, végkép megoldani az úrbériség csomóját. (És tudjuk is, hogy a ministerium gondjainak ez a főtárgya.) Ezen kikerülhetetlen változás a szomszédban hazánkat nem hagyhatja érintetlenül, sőt az úrbéri kérdést elannyira homloktérbe löké, hogy ha ennek végmegoldásával késünk, vagy ki nem elégítő fellépésekhez nyúlunk, a nép itt is azzá leszen a kormány kezében a nemesség ellenében, mivé Galíciában lett, s mivé leendését már 1834-ben megjósolád. Az úrbér statusbetegséggé lőn. Ennek gyógyítását nemcsak a földesúrnak, de még a jobbágynak tetszésétől vagy érettségétől sem lehet felfüggeszteni. Partialis váltság nem segít. Ma hozassék kényszerítő váltsági törvény... sőt alkottassék váltsági bank is, honnan a jobbágy hosszú törlesztésre pénzt kaphasson váltsága végett, mégis ötven év sem volna elég arra, hogy a bosszú s gyűlölség ezen hínárjából az ország kibontakozzék. Ki kell pedig gyorsan, ki kell haladéktalanul bontakoznia, különben a nemesség kaszára kerül s e tor egyszersmind a magyar alkotmány s magyar nemzetiség halálnapja lesz.

Az úrbéri viszonyokat tehát meg kell szüntetni. A népet, s a nép földjét szabaddá kell tenni az egész országban egyszerre. Ezt pedig nem lehet magánjogi eljárásoktól felfüggeszteni. Az országlásnak kell azt kezébe venni, s mint „Staatsmassregel"-t keresztül vinni. De az 1847-i országgyűlés, mint pusztán privilegiális elemekből álló, nem lesz, nem lehet 1789-i „constituante". A magyar arisztokrácia nem fogja megcáfolni a természetet: inkább veszni fog, hogysem az úrbéri jogokat kárpótlás nélkül feladja. Ez világos. Tehát kármentesíteni kell a földesurakat. De kármentesíteni, s mégis az egész országban egyszerre rögtön keresztülvinni, úgy, hogy a nép viselje a váltság egész terhét, materiális képtelenség. A jobbágyi viszonyokat még sehol sem szüntették meg máskép, mint vagy revolucionális

csapással, vagy pedig úgy, hogy a váltság egy részét a status viselte. — Nálunk is ez utóbbi kell."[80]

Kossuth tehát tisztán látja, hogy amíg a nemesség és a nép közti tátongó érdekellentét fennáll, addig a kormány nemcsak meggátolhat minden reformmozgalmat, hanem egyenesen a nemzetiség elnyomására használhatja fel azt. Azt is belátja, hogy a nemesség sohasem fog előjogairól jószántából lemondani, sőt, hogy a parasztok felszabadítását törvényes erővel kell majd tőle kicsikarni és őt ezért teljesen kárpótolni. Látja a parasztfelkelés fenyegető rémét közelben és tudja, hogy ez a magyar alkotmány halálát jelentené. De a következményeket mindebből nem vonja le. Nem emeli ki egy *radikális* megoldás szükségét a legközelebbi idő nyilvános agitációjában, nem helyezi politikáját más teoretikus alapra, sem azt nem tartja szükségesnek, hogy az arisztokrácia politikai szervezetének, a megyéknek hadat üzenjen. Egy évvel később megjelent, fentebb idézett, a nemességről szóló dicshimnusza ékesen bizonyítja, hogy radikalizmusa mind politikai, mind társadalmi tekintetben csak odáig ért, ameddig az uralkodó nemesi érdekekkel össze lehetett egyeztetni. Hű maradt 1844-ben a Pesti Hírlap-ban megjelent búcsúcikkében hangoztatott formulájához: „Magyar formába öntött igazi népképviselet". Ezen pedig értette a megyei szervezet fenntartását, megjavítva ugyan népképviselet által, de mégis minden politikai reform általános alapja gyanánt. Ez nem volt sem polgári, sem szabadelvű, hanem arisztokratikus elv, legjobb esetben egy alkotmányos mezbe öltöztetett nemesi demokrácia terve.

Semmiesetre sem volt alkalmas arra, hogy egy sikeres oppozíciónak programul és a kormánnyal szemben fegyverül szolgáljon. Mihelyt a kormány az 1843—44-es országgyűlés tanulságaiból tapasztalta, hogy a radikális mozgalom a megyékben csak látszólagos többséggel rendelkezik, rögtön nekilátott, hogy az általbbségről lerántsa az álarcot. Ez az új kancellárnak, az okos és tetterős Apponyi György grófnak aránytalanul rövid idő alatt sikerült is a nélkül, hogy a megyék legkevésbbé is védekezhettek volna a törvénytelenségek hosszú sora ellen. Az ú. n. adminisztrátorok kora volt ez, mikor a „magyar alkotmány

ezeréves biztosítéka" egykettőre a bécsi központi kormány biztosítékává vedlett át.

A logikusabban gondolkodó reformbarátoknak előbb-utóbb fel kellett ismerniök, hogy a célok és eszközök, a program és a valódi szándékok között milyen nagy a belső ellentmondás.

Már fentebb utaltunk arra, hogy a magyar szépirodalom nem nevezhető az új idők előhírnökének. Époly kevéssé lehet a magyar tudományról vagy filozófiáról mondani, hogy korukat megelőzték és a bekövetkezendő társadalmi és politikai változásokat elméletben előkészítették, mint annakidején a francia enciklopedisták vagy a német idealista filozófusok. A művelt nyugat szabadelvű és szociális eszméi kétségkívül jelentősen befolyásolták a magyar reformmozgalmat. Széchenyi maga is az angol utilitarizmus követője volt s előtte és utána alig volt a magyar közéletnek nevesebb vezére, kit a nyugati áramlatok ne befolyásoltak volna. Vezető politikusaink számára a külföldnek közvetlen tapasztalatból való megismerése úgyszólván kötelező iskola jellegével bírt és politikai és gazdasági reflexóikban gazdag útleírásaik hozzátartoznak e korszak agitációs irodalmához. A külföldi viszonyokra és berendezésekre való hivatkozás közéletünkben igen nagy szerepet játszott. Élénk figyelemmel kísérik a külföld politikai irodalmát és joggal mondhatjuk, hogy a nemesség műveltebb része olvasmányának komolyságát és terjedelmét illetően bátran fölvehette a versenyt Európa bármelyik arisztokráciájával. Némelyek annyira vitték a külföldért való rajongást, hogy végre még a legradikálisabbak előtt is a gúny céltáblái voltak.[61] Ennek ellenére a reformmozgalom vezető emberei között alig akadunk egynéhányra, kiknek közéleti működése rendszeresen átgondolt állambölcseleti vagy politikai eszmékben találta volna alapját. A konzervatív pártban messze kimagaslik a korán elhúnyt *Dessewffy* Aurél gróf alakja, kiváló műveltsége, gondolkozásának és nyelvezetének kristálytisztasága által, míg Széchenyi rapszódikus, megduzzadt hegyipatakként féktelenül rohanó dikciója teljesen megfelel e zseniális ember csapongó, impresszionista, érzelmileg forradalmár konzervativizmusának. A radikálisok táborának hosszú ideig mindenesetre *Deák* volt a legokosabb és legnagyobb tekintélyt élvező vezér-

alakja. De bármennyire fogékony szelleme a nyugati befolyásokkal szemben, alapjában véve mégis tősgyökeres magyar, mondhatni, keletien kenyelmes és szemlélődő természet, kinek lelkében a túlsúly azokon a hagyományos érzelmeken nyugszik, melyek őt a szó legjobb értelmében vett régi magyar nemesség valódi képviselőjévé teszik. Bár gondolkozásában tulajdonképpeh radikálisabb Kossuthnál, mégis ez az igen tehetséges, fáradhatatlan és rendkívül becsvágyó agitátor volt az ellenzék látható feje. Felőle azonban legkevésbbé mondhatjuk, hogy tisztán átgondolt képe lett volna a reform okai, célja és lehetősége felől. Kossuth, ki mindíg a közvetlen sikerre tekintett, ki mindíg az árral úszott, kit heves vérmérsékletében és hiúságában mélyen sértett az ellentábor büszke főnemeseinek, főleg Széchenyinek leplezetlen kicsinylése s ki szavaiban ezért nem egyszer elragadtatta magát — a demokrácia képviselője gyanánt szerepelt. Ám láttuk, hogy Kossuth politikájában mindvégig az uralkodó elemekre támaszkodott s e szerint a konzervatívokkal elvileg azonos talajon állott. Politikája gyakorlati következményeiben ugyan valóban a demokratikus reformhoz vezetett, elméletben azonban összeegyeztethetetlen volt a demokráciával, melyről annak nyugateurópai értelmében általában kevés fogalma volt. Nem tagadjuk — amit sokan a magyar nemességnek és Kossuthnak javára írnak —, hogy egy ily nagyszámú nemesség már magában ezáltal a demokráciának bizonyos elemét hordja magával. De a nyugateurópai demokráciához, amelyért a küzdelem állítólag folyt, a demokráciának, mint a *tiers état* uralmi formájának elméletéhez ennek édeskevés köze volt.

De maga a polgári elem, amennyire általában politikai véleménye volt, sem volt éppenséggel demokratikus érzelmű. A városi kérdés tárgyalásánál az 1843—44-i országgyűlésen a városi követek ugyan több szavazatot követeltek, de a városi szervezet demokratikus rendezése és különösen a községi választójog kiterjesztése ellen a leghevesebben tiltakoztak. Viszont a megyei követek erősen síkra szálltak a városok messzemenő demokratizálása és önkormányzata mellett, ellenben a kívánt 48 országgyűlési szavazat helyett csak 16-ot akartak megadni — míg a megyéknek 52 szavazatuk volt. A városok követei ugyanekkor a

polgárjog oly nagymértékű korlátozását kívánták, hogy végül is az eddigi egy szavazat — és 1848-ig általában minden — a régiben maradt. A polgári osztály általában Magyarországon messze állott attól, hogy a nemességet a liberalizmus útjára szorítsa, sőt, nem egy kérdésben a haladás terén egyenesen útjába állott.[62]

A nemesi radikális ellenzék kebelében keletkezett az a csoport, mely elméletben és gyakorlatban az angol és francia szellemű polgári demokráciáért küzdött. *Centralistáknak*, később *magyar doktrinéreknek* nevezték őket.[63] Az egész reformmozgalomban ők voltak az egyedüliek — a később jellemzendő balradikálisokat sem véve ki —, akik szakítottak a magyar nemesi ideológiával és programjukat arra a demokratikus államfilozófiára alapították, melyet a feltörekvő polgárság tulajdonképpeni ideológiájának nevezhetünk. Amilyen kicsi volt ez a csoport — tulajdonképpen öt emberből állt —, oly nagyfontosságú befolyást nyert 1848-ban. E mellett megjegyzendő, hogy a magyar városok közjogi helyzete a XVII. századig úgyszólván elsőrangú volt. Csak e század végén sikerült a nemességnek a királyi városok mindaddig egyéni országgyűlési szavazati jogát mindössze *egy* szavazatra lenyomni. Ezzel együtt gazdasági és társadalmi helyzetük is süllyedt; a politikai életben és a demokratikus mozgalmakban minden fontosságukat elvesztették; polgári önérzetük annyira meggyengült, hogy előszeretettel nemeseket küldtek az országgyűlésre. Annál inkább feltűnést kellett keltenie, hogy a jogász Szalay László, Korpona város követe, az 1843-i országgyűlésen a városi kérdés tárgyalásánál oly hangnemben szólalt fel, mely annak megszokott felfogásától alaposan elütött.

„Mert most nincsen többé szó" — mondja Szalay — „néhány városi votumnak rehabilitációjáról. Midőn valamely országban a státus-életnek több factorai: műipari, polgári szorgalom és általában az értelmiségnek tetemes része ott, hol a közügyek intéztetnek, képviselve nincsenek, s midőn más oldalról a privilégiált osztálynak ... egy fractioja több mint képviselt ... akkor egy új elemnek a törvényhozásba befogadásáról kelletik gondoskodni, ha csak azt nem akarjuk, hogy ez tökéletes pangásnak induljon és pedig azt az

elemet, amely 1789-ben Franciaországban mindenné lett." Szalay sok hasonlatosságot talál „1789 között Franciaországban és 1843 között nálunk. Itt is a tiers étatról volt szó. Ezen elem, mert új, mert legifjabb, mert a jelen szükségeknek, a kor követeléseinek tolmácsa, az időnek nagy chemiai processusában a többieket előbb-utóbb fel fogja olvasztani... Ezen szó alatt adott idő lefolyása után az összes nemzetet értem, s nem a rőf és mérőserpenyő túlnyomó befolyását. Lesznek, kik talán úgy fognak vélekedni, hogy ő igen távol jövendőről szól. Nem hiszi oly távolnak. Nem hiszi azért, mert a nemesség maholnap adózni fog, a szabad, egyenlő és semmiképpen meg nem kötött birtokjog nagy lépésekkel közeledik és mert a városok jobb képviselete az első lépés az összeolvadásra. Ebben az irányban kell tovább haladnunk. Nem hiszi, hogy municipális foederalismus lehessen a végcél; nekünk száz különvált érdeket kell összpontosítani; nekünk több nemzetség fölébe kell emelnünk a magyart; — és mindenre vagy gyenge, vagy talán épen visszás eszköz a municipális daraboltság."[64]

A közvélemény oly kevéssé volt előkészítve ezekre az új gondolatokra, hogy azon általános nagyrabecsülés ellenére, melynek Szalay örvendett, ez a jóformán forradalmi beszéd, melyben a nemesség ezeréves dicsőségét meg sem említi, ellenben hadat üzen a megyének, „a nemzetiség és alkotmány ezeréves biztosítékainak", a történelmi jogokat elévültnek tartja és egy új osztály uralmát proklamálja — teljesen hatás nélkül maradt. Így is maradt volna még sokáig, ha egy kedvező véletlen közbe nem játszik. 1844-ben elveszti Kossuth a Pesti Hírlap kiadási engedélyét és a kiadó a lapszerkesztést Szalay egy követőjére, Csengery Antalra ruházza át. Így a centralisták az ellenzék leghatalmasabb agitációs eszközének birtokába jutottak.

Ettől kezdve legalább *egy,* élesen meghatározott irányzat fejt ki működést az ellenzék keretén belül. A centralisták energikusan és következetesen fejtették ki eszméiket és bátran alkalmazták is azokat a magyar viszonyokra. Eötvös József báró, ki nemsokára az új csoport vezetőihez csatlakozott, biztos kézzel

mutat rá az ellenzék alaphibájára: a következetesség teljes hiányára működésében és követeléseiben. Mindenütt csak tagadás, sehol határozottan formulázott pozitív követelések, úgyhogy mindenkiről pontosan megmondhatni, mit nem akar, de senkiről azt, hogy mit akar... „Ily országban a bajok okát mélyebben, itt azt magában az állomány organizmusában kell keresnünk: ott minden reform utáni törekvés sikertelen, ha azt nem a bajok kútforrásaira terjesztik ki." Nyiltan kimondja, hogy „hazánkban éppen ellenkezőleg, minden javítás kivihetetlen, mely nem gyökeres és lehetetlen célok éppen azok által tüzetnek ki, kik látszó mérséklettel alkotmányunk épségben tartásáról szólnak, de e mellett oly javításokat tűznek ki, melyek azzal egyenesen ellentétben állanak".[65]

A nemesi alkotmányt, Kossuth „ezeréves garanciáját" a centralisták nyiltan és leplezetlenül minden haladás akadályának nevezik. Kemény Zsigmond báró, a legmagyarabb és legmérsékeltebb közöttük, bátran és maró gúnnyal fordul a „nemzeti génius" misztikus elmélete ellen, melynek most a megyerendszer támaszául kell szerepelnie. Egészen más a nézetük a nemesség történeti érdemeiről, mint Kossuthnak. „A magyar nemesség — írja Eötvös — 1715-ben semmit, minek valóságos birtokában volt, másnak által nem engedve, jobbágyainak tartozását semmivel sem kisebbítve, semmit nem tett, minél fogva magának jogszerűleg oly tetemes kiváltságot szerezhetett volna, mint minőt az adóra nézve követel. A nemesség adómentességét nem jognak, hanem csak egy óriási visszaélésnek tartom..." Ugyanígy hadakoztak mindazok ellen, kik a megyei rendszert azonosították a municipális szabadsággal, kimutatták, hogy a községek minden önkormányzat híján szűkölködnek, minden tekintetben a „nemes vármegyétől" függnek, ennek magának pedig nincs praktikus közigazgatása s csak állami politikát űz... „jól és helyesen ítélnek mindazok, kik az oly alkotmányt, melyben a valóságos municipális életnek tér nem engedtetett, szabad alkotmánynak elismerni nem akarják".[66]

Kossuth koncepciója helyébe, mely — a demokratikus és nemzeti frazeológiától eltekintve — tulajdonképpen az általános

adókötelezettségnek és a jobbágyság eltörlésének a nemesi uralom alkotmányos biztosítékainak egyidejú fenntartásával és erősítésével való követelésében merült ki, ők más programot adtak, melynek fő pontjai a következők: teljes jog- és birtokegyenlőség, a polgárság politikailag vezető osztállyá emelése, e célból a közigazgatás központosítása a községek tényleges municipális szabadsága mellett, népképviselet és felelős minisztérium. És ezt a logikusan átgondolt, teljesen polgári programot valóban mély tudással védik, a nélkül, hogy jobb- vagy balfelé ingadoznának. A közvélemény Kossuthot tartotta forradalmárnak temperamentumos szónoklatai és a főnemesség és az udvar elleni éles ellentétes álláspontja miatt. Tényleg azonban a centralisták képviselték a forradalmi elemet, természetesen tudatosan polgári formában és polgári, azaz törvényes eszközökkel. Nem is akarták sem magukat, sem másokat programjuk polgári karaktere felől megtéveszteni. Kossuth népszerűséghajhászása következtében oly nyelven beszélt, hogy még a kisszámú „vörös radikálisok" is úgyszólván kényszerítve voltak benne látni titkos vezérüket, mintahogy a parasztság is mind mai napig az ő nevéhez fűzi felszabadítását. A centralisták ellenben, mint tudatosan polgári párt, balfelé is szigorú korlátokat vontak. És mikor például a cenzusos választójogot pártolták — az intelligencia előnyben részesítésével —, akkor ezt nemcsak azért tették, hogy a nemesi proletariátust megfosszák politikai befolyásától, hanem, mint nyiltan kimondották, a magántulajdon és a rend ellenségével, a városi proletariátussal, általában minden proletariátussal szemben foglalt ellentétes álláspontjuk miatt.

Mind Kossuthnak, mind a radikális párt túlnyomó részének idegen maradt a gondolat, hogy polgárság alkossa az új alkotmány alapját. Csak a parlamentarizmus gondolatával kezdtek lassanként megbarátkozni. Általában azonban a fogalomzavar egyelőre talán még nagyobb volt, mint eddig. Ily körülmények közt ügyes sakkhúzás volt a konzervatívok részéről, hogy 1846 végén — mikor a kormány több megyében elvitathatatlan diadalokat aratott, a birtokos nemesség pedig, a galíciai lázadás által ugyan erősen félemlítve engedékeny hangulatban, de mégis minden radikális agitációt ellenségesen

nézett — hirtelen meglepték a nyilvánosságot egy részletes programmal és Konzervatív Párt néven megalakultak.

A Szécsen Antal gróf által megszerkesztett program a magyar politika két sarkpontjából indul ki: egyrészt a nemzetiségi, valamint az alkotmányos és közigazgatási függetlenség megállapításából, másrészt az összmonarchiával való kapcsolatból. Óvást emel az ellenzéknek az utolsó országgyűlésen elhangzott túlzásai ellen, és idegen minták vak utánzása helyett nemcsak a reformoknak feltétlen szükségességét, hanem már a következő országgyűlésen való munkábavételöknek kötelességét hangoztatja. Mint „egyenlően fontos teendőket" követeli: „a véleménynyilvánítás szabadságát törvényes testületekben", az „úrbéri viszonyok rendezésének megkönyebbítését", büntető és fogházreformot, a polgári perrendtartás rendezését, az „állami pénzszükséglet fedezését", a megyei közigazgatás, valamint a királyi városok belső szervezetének és országgyűlési szavazati jogának rendezését, a „nemesi birtokviszonyok célirányosabb rendezését", olcsó hitelt, vám- és kereskedelmi kérdések megoldását, bányatörvény alkotását, stb. Végül kifejezi bizalmát a kormány „erejében", „igazságosságában", „törvényességében", „loyalitásában" és hangsúlyozza annak szükségét, hogy a kormány vezetésével és „alkotmányos többség" segítségével lássanak hozzá a reformmunkához.

Íme látjuk: az évtizedes ellenzéki munka nem volt hiába. Felrázta a szellemeket és általános meggőződéssé tette az államviszony reformjának szükségességét. A konzervatív programban benne vannak az összes radikális és nemzeti követelmények — persze oly bizonytalan körvonalakban, hogy minden magyarázatot megengednek. És éppen ez hozta az ellenzéket zavarba.

1845 óta iparkodott az ellenzék egy egységes ellenzéki programot felállítani. Deáknak kellett volna azt megcsinálnia. Ő azonban akkor még Kossuthnál is kishitűbb volt. „Tudod-e — írja neki 1845-ben —, hogy régen remény nélkül állok én veletek és közöttetek a csatatéren... én oly programot, mely az ellenzéknek vezérfonalul szolgálva elvrokonainkat a cselekvés mezején egyesítse, lehetőnek nem tartok... Általánosságokkal semmit nem nyerünk. A részletes program szaporítaná s

nevelné inkább a szakadást közöttünk, a helyett, hogy egyesítene . . ."[67]

Egy évvel később a helyzet semmivel sem volt kedvezőbb. Még mindig attól kellett az ellenzéknek félnie, hogy a nyilt színtvallás, az adómentesség eltörlésének világos követelése, a köznemesség önző „műveletlen tömegét" a konzervatívok karjaiba kergethetné.[68] Hiszen már egyes megyékben ellenzéki töredékek át is pártoltak a konzervatív táborba. Nagymértékben hozzájárult ehhez Széchenyinek 1847 elején megjelent, Kossuth ellen intézett fulmináns vitairata,[69] melyben valóban prófétai erővel jósolta meg a forradalmat és bizalmat követelt a kormánynak. Másrészt egyes ellenzékiek, főleg Szemere, azt hangoztatták, hogy nem szabad megengedni, hogy a konzervatívok saját malmukra hajtsák a vizet.[70] Mégis elmúlt még egy pár hónap, míg végre 1847 március 1-én elhatározták a program megszerkesztését. A vezetőket felszólították, hogy nyujtsák be tervezeteiket.[71] Deák még ezután is ellenkezett, de végül mégis engedett Kossuth rábeszélésének és megállapodtak, hogy legjobb, ha a program „minél általánosabb, nehogy szakadás legyen".

A centralisták tervezete Kossuthétól a parlamentarizmus követelésében tért el. De Kossuth is közeledett hozzájuk a következő formulával: „az eddigi garanciák mellé újaknak is kivívására törekszünk". Végre Szemere egy harmadik javaslatot nyujtott bé, melyben majd minden lehető árnyalat megtalálta kedvenc eszméjét. A központosítók számára volt a parlamentáris kormány; kik a horvát reakciótól féltek, azok felbátorittattak ily kifejezés által: „óhajtjuk a magyar nyelv és nemzetiség terjesztését, de a többi népiségek méltányos igényeinek, sőt *előítéleteinek* is óvatos kímélésével; kik a gyökeres reformoktól, minő az adó és örökváltság körüli tervek, rettegtek, megtalálták a békítő klauzulát ezen eszmében: mi törekvéseink számára irányt és tájékozási pontokat állítottunk fel, azonban ha óhajtásainkat rögtön és egészben nem létesíthetnők, örömmel segélünk elő minden indítványt, jöjjön az bárhonnan, ha irányunkkal egyezik . . ." „Kik végre az oppozíciónak a kormánnyali surlódását . . . igen élesnek találták, azokat két sen-

tencia átlal vonta magához Szemere: egyik sentencia volt, hogy mi ellenzéseinket nem személyek, hanem elvek és tények ellen irányozzuk, a másik sentencia pedig ez vala: az ellenzéki elnevezéssel ezentúlra felhagyván, magunkat független reformereknek nyilvánítjuk."

Ennek a megegyezésnek az alapján, melyből csak a „reformerekre" vonatkozó végmondat hagyatott ki és melynek Kemény szerint még a *parasztreform ellenzéki ellenségeivel* is kellett számolnia, bízták meg Deákot az *Ellenzéki nyilatkozat* végleges fogalmazásával, mely 1847 június 5-én végre meg is jelent, közvetlenül az 1847—48-i országgyűlési választások előtt.

Ez a hangjában és tartalmában igen mérsékelt, mondhatjuk államférfiúi méltósággal szerkesztett irat mégis radikálisabban sikerült, mint az előzmények után várható volt. Minthogy a konzervatívok az ellenzéknek úgyszólván összes jelszavait eltulajdonították, ez utóbbi számára, ha elveiről és követeléseiről szintén összefoglaló programot akart adni, alig maradt más hátra, mint a balfelé való eltolódás. Mindennek ellenére az 1847 június 5-i programot inkább az jellemzi, ami hiányzik belőle, mint ami benne van.

Első helyen állanak és erősen hangsúlyozottak a nemzeti és közjogi követelmények, az ország területi sérthetetlensége és egysége, a magyar nyelv uralma a közigazgatásban, a megyei önkormányzat kímélése. A kormánynak idevágó sérelmes intézkedéseire való tekintettel követeli a kormány ellenőrzését és ehhez képest felelősségét; „az alkotmányos biztosítékokhoz számítjuk és tehetségünk szerint pártolandjuk a nyilvánosságot s annak a közélet minden ágaiban alkalmazását, valamint a szabad összejöhetést s az egyesülés jogának eredeti, alkotmányos tisztaságában fenntartását... a célszerű sajtótörvényekkel körülirt sajtószabadságot is, minél fogva sürgetni fogjuk a törvényen kívül behozott, minden tekintetben annyira káros könyvvizsgálat eltörlését..." a vallási szabadságot, stb. Elvi változtatásról a politikai uralmi viszonyokban, vagy akár az összes osztályoknak egyetlen szuverén nemzetté való egybeolvasztásáról egyetlen szót sem hallunk.

Még bizonytalanabbul hangzik a „múlhatatlanul szükséges reformok" felsorolása:

a) A közterhekbeni osztakozás. Mire nézve az eddig egyedül adózott nép terhének megkönnyebbítését főbb kötelességünknek ismerjük.

b) A honpolgárok nem nemes osztályainak, mindenekelőtt pedig a királyi városoknak és szabad kerületeknek, képviselet alapján, úgy törvényhozási, mint helyhatósági jogokban valóságos részvétét.

c) A törvény előtti egyenlőség.

d) Az úrbéri viszonyoknak kármentesítés mellett kötelező törvény általi megszüntetése, mire nézve legkívánatosabbnak véljük, hogy előlépések történjenek, miszerint az örökváltság, a status közbejöttével, országos eszközlésbe vétethessék.

e) Az ősiség eltörlésével a hitel és birtokszerzés biztosítása.

Ami e szociális követelményekben elsősorban feltűnik, az bizonytalanságuk, mely legfeljebb csak mérséklő irányban enged határozottabb fogalmazásnak helyet. A haladottabb közvélemény a nemesség adómentességét tekintette a legfelháborítóbb kiváltságnak és ennek *teljes eltörlése* már Kossuth szemében is „kérlelhetetlen fátum" volt, mely a nemzet sorsa felett dönt.[72] A program azonban csak „könnyítés"-ről szól, melyen a „halogatók" a már a konzervatívok által is elfogadott háziadó elvállalását és a Széchenyi indítványozta „országos alap"-hoz való hozzájárulást érthették, míg a sokkal terhesebb hadiadó továbbra is a nem szabadok vállát nyomta volna. Az országgyűlési szavazati jog is csak a szabad kir. városoknak jutott volna, mert a „mindenekelőtt" ebben az esetben nyilván „csak"-ot jelentett. A szabad és vidéki városok vagy éppen a parasztok képviselete nem is került szóba. Végül a jobbágyság eltörlése érdekében — melynél az állami megváltás magától-értetődőnek van feltüntetve — csak „előkészítő lépéseket" követel. Egyszóval ebben a programban semmi sem árulja el annak a forradalmi feszültségtől telített légkörnek a reszketését, melyet Széchenyi már 1846-ban Pesten érezhetni vélt.[73] És leggyengébb mértékben éppen a reformmozgalom főmotívuma jut benne kifejezésre.

Mint Kossuth Wesselényihez intézett fenti levelében világosan kifejti, a kormány által támogatott parasztlázadás kísértete állandó rémképe volt az egész haladópártnak. „Régi, mint a constitutióhoz való ragaszkodás, a kettős félelem pórlázadástól és az azt felhasználó királyi önkénytől is...“[74] Csak az 1831-i felsőmagyarországi parasztmozgalmak készítették elő a talajt Széchenyi agitációja számára és az 1846-i galíciai fölkelés hatása annál kevésbbé volt múlékony természetű, mert az általa elért, különben igen csekély értékű könnyítések[75] azt a félelmet keltették a magyar nemességben, „hogy az udvar az erdélyi úrbérrendezést az országgyűlés mellőzésével akarja eszközölni.“[76] Közvetlen közelről fenyegetett a veszély Erdélyből, hol a túlnyomóan román parasztság még a Mária Terézia-féle úrbérrendezésben sem részesült s hol egyenesen középkori állapotok uralkodtak. 1845-ben általánosan úgy vélték, hogy „valami kiüt“ és Wesselényi, Kemény és mások állandóan hirdették leveleikben és cikkeikben a „rettentő veszélyt“.[77] De még az időközben megöregedett Wesselényi sem emelkedett fel az idők magaslatára. Visszaijedt a kötelező tehermentesítéstől és elegendőnek tartotta a bérrendszer alapján történő úrbéri rendezést. Ha így a legradikálisabb is *Mária Terézia* korának gondolatkörében élt, nem csodálkozhatunk azon, hogy az erdélyi országgyűlés 1847-ben oly úrbéri törvényt fogadott el, mely a parasztbirtok jórészét — néhol négyötödét — minden kárpótlás nélkül a földesúrnak ítélte. „Szépen kirabolva van a nép“ — írja erről Kemény —,[78] de azért ő maga szintén csak az urbariumot kívánja Erdély részére és ellenzi a megváltást.

Az elismert politikai vezérek egyike sem tekintette a dolgokat a parasztság érdekei szempontjából. A konzervatívok az udvar és a nagybirtok érdekeit képviselték. Az ellenzék egy Guizot-féle doktrinérekkel kevert nemesi képviselet volt. Mindkettőjük számára a reformok csupán saját politikai és társadalmi uralmuk fenntartására, illetőleg biztosítására alkalmas eszközt jelentettek, ami különben minden politikai párt jellegéhez hozzátartozik. Csupán a doktrinérek küzdöttek saját osztályérdekeiken túlmenő célokért, de az osztály, melynek szószólójául felléptek, mint gazdasági és társadalmi valóság alig

létezett, mint politikai egyáltalában nem. A pártok politikai célkitűzései mind a feudalizmus kérdésén feneklettek meg, de a polgári társadalom számára, mely azt hivatva volt a tényleges vagy képzelt történelmi fejlődési törvény értelmében felváltani, csak a keretet volt lehetséges megteremteni, a tartalom, melynek azt fizikailag és szellemileg kitöltenie kellett volna, Magyarországon még hiányzott. A parasztság ellenben meglévő gazdasági és társadalmi realitás és bevallottan vagy be nem vallva kétségkívül a politika első és legfontosabb tárgya volt. De, hogy annak alanya is legyen, hogy saját és öntevékeny politikai életre ébresztve osztály gyanánt szerveztessék: ettől a hivatalos politika összes vezetői visszariadtak.

Elvétve mégsem hiányzottak egyes elszigetelt erre irányuló kísérletek. 1846 elején (vagy talán 1845 végén) jelent meg egy nyilván az 1843—44-i balsikerű országgyűlés hatása alatt 1844-ben megírt névtelen irat e jellemző címmel: *Anti-úrbérváltság*,[79] mely egész más húrokat penget, mint addig a radikális irodalomban szokásos volt.

„... Átlátta a törvényhozó test, átlátta a kormány, hogy az emberiség parancsának hódolni kell" — írja Anonymus — „és 1840-ben önként bekövetkezett egy permissiv törvény, mely szerint az adózó paraszt- és jobbágynak megengedve lőn: segíteni baja egy részén, ha — pénze van és fizet. Az örökváltságot engedő törvény azt engedte meg, mit előbb meg nem tiltott, a dolgok folyamán tehát egy cseppet sem változtatott. És ezért számtalan hazánkfia liberális szalmatüze már csak úgy pislog, maholnap pedig végkép elalszik... És az úrbéri váltságot agitáció nélkül akartuk életre hívni? Azon nép osztály közt életre hívni? Azon nép osztály közt életre hívni, mely önálló cselekvésre legkevésbbé fogékony? — Ne tagadjuk meg a magyar parasztól a gondolkodási és cselekvési ösztönt; ki ebben kétkedik, vegye tekintetbe a paraszt terheit... nézze őt, midőn dolgozik, önmagának... és bámulni fogja azon erőt és állhatatosságot, melyet munkájában kifejt. De óhajtható-e a parasztra az örökváltság — egészen más kérdés.

Magyarországon a jobbágyföldek kizárólagos tulajdoni birtokában soha sem volt a magyar nemes. Csak piszkos erőszak bírta a paraszttól kizsarolni a kiváltságokat. Szemem előtt lebeg papjaink, nagyjaink, királyaink azon régi s mindíg új argumentatiója, mely szerint a paraszt buta, erkölcstelen és szegény olyannyira, hogy a mostani társasági viszonyok mellett nem lehet a népet felvilágosítani, mert az revolutióra vezetne. Jön a földesúr és hajdújával, törvényes úriszékével, tömlöcökkel, bottal és kisajátítással ildomozza ő kelmét; jön a nemes vármegye — megint a földesúr más kiadásban — előáll sedriájával és fogházzal, bottal, dolgozó házzal ildomozza ő kelmét; jönnek a papok, kik előállanak az ördöggel, jönnek az iskolamesterek, a falubírák, de jön mindenek felett a király, s előáll katonáival és szuronyokkal ildomozza ő kelmét; már most legyen ember fia, ki meg tudja mondani: kié tehát a magyar paraszt és földe. — Vagy által kell tehát mennünk a rabszolgaság rendszerére, vagy pedig szabadnak és függetlennek kell nyilatkoztatni minden polgárt, tehát a parasztnak személyét és vagyonát is. Miután pedig ezen személyes függetlenséget újabb törvényeink félig-meddig úgy is már kimondták, szükség ezt életbe is hozni és többé nem tűrni, hogy ezen függetlenség gúnyjára fennálló ingyen rabszolgamunka, a robot, a kilenced és tized a paraszttól továbbá is kizsaroltassék. *Res nullius* volt-e a szép magyar föld, mikor a magyarok Ázsiából bejöttek? A magyar nemes egyedül jött-e? És égből hullott-e egyszerre a millió és millió paraszt, a köznép? És az ott talált népek nem lettek-e a status polgáraivá? Polgári társadalom pedig nem lehet meg tulajdon nélkül. Ellenséges megtámadás esetében ne legyen a népnek saját vagyona, ki védelmezze az országot? A nép? Mit védelmezzen a nép, ha semmi oltalmazni valója nincs! Hogy az 1840-i törvényhozó test a földesúr tulajdoni jogát kimondotta, ez csak „pro domo sua" történt és mit sem bizonyít, olyan ez, mint a török szultán fermánja.

Kívánatos-e a földesúrra nézve az úrbéri váltság? Hímezés-hámozás nélkül e kérdést egyszerűbben és érthetőleg így kell kifejeznünk! Hasznos-e a földesúrnak a váltság? Hogy e kérdésnél csak az anyagi pénzbeli érdek jő tekintetbe, hogy itt erkölcsi hatásra senki sem számít, magában világos. Mindenki tudja, hogy a robotmunkának milyen kevés az értéke. Így a földbirtokos az úrbéri váltsággal a legjobb Gschäftet teheti.

Óhajtható-e a paraszt részéről a váltság? Ha a kérdést így tennők, kívánatos-e a parasztnak megszabadulni úrbéri terheitől, egyszerű igennel lehetne felelni; de miután nem a felszabadulás, hanem a váltság, nevezetes pénzösszegérti váltság kérdeztetik, a dolog némi összetett alakban mutatkozik s több oldali tekintetet igényel. A parasztra nézve már a kérdés nem tiszta financiális, hanem egybeforr itt a materiális, a pénzbeli érdek, az erkölcsi törvények kényszerítő parancsaival; egybeforr a népgazdasági elvekkel, s ezek követeléseivel. Tagadni nem lehet, hogy a robot által a jó munkától elszoktatott parasztnak sokkal kényelmesebb adófizetési mód, ha adóját robot által törleszthetí, míg a váltsági tőke lefizetése valóságos áldozat, melyet ő a rajta kényúri felsőbbséget bitangoló osztálynak hoz, rablók váltságdíja.

Erkölcsi oldalát tekintve a váltságnak igaz, hogy következményeiben az a parasztra nézve is csak üdvös lehet. De a népkifejlést bilincsekben tartó még más institutumok is léteznek az úrbéri viszonyokon kívül; itt a vármegye és megyei tisztviselők organisatióját értem. Így mivel a váltság az anyagi gyarapulást — éppen a nagy áldozatok miatt — messze háttérbe szorítja, a szellemi kifejlés más fennálló viszonyok közbenjötte miatt nincs biztosítva, ezen úrbéri váltságrai törekvés csak annyiban kívánatos, amennyiben ez a kizárólagosan *egyedüli* út.

Századok fognak még múlni, míg ezen állapot elérve és az úri viszony kiküszöbölve lesz és ekkor tanúi lennének a parasztok közt fejlendő új nemének az aristokratiának. A fogalom: „úri viszonyok megszüntetése“ oly új

állapot előhozását és fennállását akarja kifejezni, melyben a régi feudális viszonyok nyoma sem létezzen többé. Követeljük, hogy ezen új állapot elérésekor a nép is vagyonában gyarapult legyen, követeljük továbbá a nemzeti erősödést, amennyiben általa az ország roppant számú községei mindannyi szabad és önkormányuk alatti municipális testületekké varázsoltatnak, kik a nemzeti függetlenség hatalmas támaszait képezik; erre pedig nem elégséges a successiv lassú átmenet, hanem megkívántatik, hogy ezen állapot hatalmas és impozáns lépésekkel céljához közeledve előhozassék.

Szem előtt tartván a mondottakat, az előadott kívánságoknak megfelelő legbiztosabb és legcélszerűbb módja az úri viszonyok megszűntetésének az: „ha az úri adónak minden nemei, kivétel nélkül, az országban mindenütt és egyidőben, minden váltságdíj és kárpótlás nélkül egyszerűen és törvényesen eltöröltetnek és így az ország minden lakosa személyének és vagyonának korlátlan tulajdonosává tétetik." [80]

E heves beszédmód ellenére a névtelen szerző, úgylátszik, mégis az uralkodó osztályhoz tartozott. Más hasonló gondolkodású férfiak azonban a népből származtak, vagy írásaikban a néphez tartozóknak vallották magukat. Költők és újságírók, ügyvédek és más intellektuellek, a „magyar radikalizmus commis voyageur"-jei, mint Dessewffy Aurél gróf egykor őket elnevezte.[81]

A negyvenes évek ezen radikálisai túlnyomóan francia befolyás alatt állottak. A nagy forradalom, valamint a szocializmus tanának alapvetői sokkal erősebben hatottak rájuk, mint például a közelebb eső német filozófia és államtudomány. Már a 30-as években lelkesül az országgyűlési ifjúság Lamennais ragyogó stílusáért és prófétai miszticizmusáért. „Számosan csak ennek kedvéért tették sajátjukká a francia nyelvet", írja Horváth M.[82] Egész a forradalomig nem csökken hatása.[83] Kéziratban is, úgylátszik, közkézen forogtak egyes fordítások [84] és nem egy forradalmi röpirat igyekszik prófétai stílusát utánozni.[85]

Másokra, mint Vasvári Pálra, Cabet Utópiája tett nagy hatást. De Sismondi, Fourier, sőt Owen gondolatai is kimutatható nyomokat hagytak. A legnagyobb hatást keltették mindenesetre — a XVIII. század filozófusain, Voltaire-en, Rousseau-n, Volney-n stb. kívül — a nagy és a júliusi forradalom történetírói. Louis Blanc „Historie de dix ans" című munkája „nálunk is nagy elterjedésnek örvend", mondja forradalmi történelmének egy prospektusa.[86] Mohón olvassák Lamartine „Histoire des Girondins"-jét, Michelet, Mignet forradalmi történelmeit. A túlzásokat semmiben sem kedvelő Deák többször fejezte is ki rosszalását: „Beleélitek magatokat ezen időkbe — így szólt ismételve —, mindegyikök választ magának egy kedvenc hőst a francia forradalom tragédiájának szereplői közül és azt hiszi, hogy e szerepet el is fogja játszhatni. Lamartine Girondistái veszedelmes egy olvasmány, sem nem történelem, sem nem regény, de nem is Biblia, minőt ti csináltok belőle."[87] A francia befolyás az ifjúságnak egész nyilvános és magánéletére kihat. „Lassan-lassan divattá lett a francia modor Magyarországban; francia drámák kedveltettek leginkább nemzeti színházunkban; francia formák szerint képezték fiatal íróink stíljeiket s a németek ajánlóit csaknem a szabadság ellenének hirdették." [88]

Valami különös, soviniszta-világpolgári, köztársasági-demokratikus-feudális légkör fejlődik ki e körökben; meg nem emésztett, végig nem gondolt eszmék világszabadságról, a magyar nemzetiség győzelméről a bécsi ellenállás és a szerbek, románok, tótok felett, a zsarnok elleni gyűlölet és a régi magyar nemzeti királyok dícsérete, rokonszenv a paraszt iránt és a városi proletár kicsúfolása, mind az egymással ellentétes irányok valóságos káoszává tömörült össze.[89] Alig akad valaki, akinél konzekvens demokratizmusról beszélni lehet.

Két tagja volt ennek az irodalmi intelligenciának, akik mélyebben gyökerező, mindig újból előtörő radikális-demokratikus irányukkal tartósabb hatást és komolyabb jelentőséget érnek el. Mindkettő parasztsorból való, mindkettő végigjárta a szellemi proletár nyomorának egész iskoláját. Az egyik Táncsics Mihály, a népszerű publicista, a másik Petőfi Sándor, a költő.

Nem könnyű Táncsicsot mint írót és politikust osztályozni. Gondolkozásbeli egység és iskolázottság semmiesetre sem volt tulajdona. 1799-ben született, atyja Stancsics nevű horvát paraszt, anyja tót asszony; sorjában pásztor, cseléd, tanító, takácslegény, tanárjelölt, latin iskolai tanuló, házitanító, szerkesztő, stb. Kora fiatalsága óta állandó harcban áll személyes bajokkal és igazságtalansággal; igazi autodidakta, aki nyelveket tanul, Voltairetől és Rousseautól kezdve mindent elolvas, ami kezébe kerül; fél Európát beutazza, a tudomány minden ágában illetékesnek tartja magát, bőbeszédű, kritikátlan, túlzottan népies, minden lehető kérdésről, a magyarok eredetétől kezdve (melyet a művelődés legelejére helyez) a Tisza-szabályozásig, a parasztság helyzetétől a vallásfilozófiáig és a szótárakig vég nélkül ontja alaktalan stílusban a cikkeket, iratokat, könyveket; különcködő és bogaras ember a legrosszabb fajtából, aki mindezek ellenére mégis egyike a magyar demokrácia figyelemre legméltóbb alakjainak. Évtizedeken át, egészen a mult század hetvenes éveiig, kitérésekkel és — főleg a nemzeti kérdésben — kisiklásokkal ugyan, ingadozó, de mégis állandó fejlődésben ő az *egyetlen,* aki a nép egészének ügyét egészen a végső elvi és személyes következményekig magáévá teszi s attól sem üldözés, börtön, szükség és nyomor, sem gúny és az ellenzék nyilt lenézése által egy pillanatra sem hagyja magát eltántorítani. Összes műveinek 12 kötete, önéletrajzának[90] négy kötete nem kellemes a művelt olvasó számára, sőt fárasztó olvasmány, mely azonban a történetíró és moralista szemében tiszteletet parancsoló élet művét jelenti.

Miután a harmincas években számos filozófiai, természettudományi és más tanulmányt közölt, a negyvenes évek elején a publicisztika felé fordul. Eleinte még erősen befolyásolta az ellenzéki ideológia és mint a radikalizmushoz hajlók legnagyobb részét, őt is elkábította Kossuth retorikája, de már 1846-ban megjelent, francia katekizmus formájában megírt Népkönyv-e[91] nemcsak törvény elé és börtönbe juttatja, de ellentétbe hozza az ellenzékkel is. Minthogy művében a parasztfelszabadítás mellett azt is sürgeti, hogy a „szeretett" király Budára jöjjön lakni s ugyanakkor nyomatékosan bizalmat követel az ellenzék vezérei számára és „halált annak fejére, aki törvénytelenül és véres

zavargással országgyűlésen kívül akar a bajon segíteni", nyilván maga sem volt tudatában annak a majdnem áthidalhatatlan elvi szakadéknak, mely az ő követelései, mint: „Magyarországon mindenki és mindenben tökéletesen egyenlő jussal bír", az úrbér „váltságdíj nélküli megszüntetése", „az országos költségnek kiki vagyonának mennyiségéhez mért közös viselése", az általános és községenkénti választójog, stb. és az ellenzék, főleg Kossuth programja között tátongott.[92] Kevésbbé táplált csalódást e felől az ellenzék, amit Táncsicsnak csakhamar tapasztalnia kellett. Maga beszéli el, hogy sokan nagyon fel voltak háborodva, sőt a legtekintélyesebb vezérek egyike, Szentkirályi Móric mérgében földhözvágta a könyvet; egy másikat, Tóth Lőrincet pedig azzal gyanusítja meg, hogy elárulta a kormánynak titkos tartózkodási helyét.[93]

Mindazonáltal következő, 1846—47-ben írt könyvét Kossuthnak ajánlja.[94] A Népkönyv-ben még feltétlen kormányhű volt, mert biztosítva látja az országgyűlés és nemesség reformhajlandóságát azáltal, hogy „tennie kell szükségképen, mert élni óhajt",[95] most azonban már egészen más húrokat penget. Most egyenesen a nép osztályösztönére appellál.

„Ti paraszt testvéreim — így ír —, semmit se törődjetek ezen elnevezéssel. Az egész ország számára mi teszünk legtöbbet, mi magyar parasztok az első, az eredeti ős magyaroknak az ivadékai vagyunk.[96] Azt mondja a nemesség: fogadjuk be a népet az alkotmány sáncaiba; mily roppant csalódás! Mintha bizony a kicsiny rész fogadhatná be nyomorult árkai közé a sok millióból álló népet?[97] Ha ellenünk vetitek, hogy ez nem az egész népnek szava, megengedjük, mert igaz, testvéreinknek nagy része majd barommá van alacsonyítva; de mi, kik szót emelünk, akik kiáltunk, az egésznek érzését, óhajtását fejezzük ki. Mert érezni a nyomasztó terhet, még a legtudatlanabb is képes. Míg szabadságunk és jogaink nem egyenlők, míg a különféle kiváltságok meg nem szünnek, addig összetartók nem lehetünk soha. Vagy más szavakkal: nekünk nemeseknek és parasztoknak tökéletesen össze kell olvadnunk, mindnyájunknak

egyenlő polgárokká kell lennünk. Vannak emberek, akik azt állítják, hogy nincs semmi sürgetősebb most nálunk, mint a királyi városok szavazatjogát megállapítani, törvényesíteni. Nem akarunk a városi polgárok mögött maradni. Némely emberek harmadik, vagy középrendről álmodoznak. De ezen jó emberek elmaradtak az időtül. E kérdést elintézni 50 vagy 30 vagy még csak 10 évvel előbb is jó lehetett volna, de ma már késő. Ma nem városokrul, hanem emberekrül kell szónak lenni a törvényhozásnál. Mi egyenlőséget akarunk. Gondoljatok Galíciára, természetesnek fogjuk találni, hogy elnyomott és kirabolt népet az olyan nemesség ellen föllázítani könnyen lehetett. Mit tett ez ellen az országgyűlés? A mult országgyűlésen a törvényhozók kimondották, hogy mi parasztok is szerezhetünk tulajdon földet. Ha kedvünk volna tréfálni, azt kérdeznők: csúfolni akartak-e bennünket a törvényhozók, mikor határozták, hogy mi koldusok tulajdon birtokot szerezhetünk? Olyan földet, ami sohasem volt a nemességé! Dolgoztak már a mult országgyűléseken is részünkre; meghozták az úrbért mint jótéteményt, pedig éppen ezen úrbér legnagyobb veszedelme a hazának; megengedték a tagosztályt, de nincs benne köszönet; hol történt is, a parasztság vesztett. Még egyszer tehát: örökváltságot akarunk.

Robot és dézsma váltságdíj nélküli eltörlését. Nekünk e földön és földből élnünk kell, itt e földön tehát akkora darabhoz, mennyi éltünk fenntartásához szükséges, természeti jussunk. A hortobágyi pusztaságnak vad fia míveltebb mint ti vagytok, mert az csak annyit vesz el és csak attól, akinek sokja van, mennyit természeti szüksége éppen megkíván; ti pedig tőlünk szegényektől csikarjátok ki verejtékünknek minden jobb gyümölcsét.

Legvégről csak egyet akarunk még megemlítetni: magosra ne csigázzatok fel a váltságdíjat! Valami változásnak kell történnie, jobbra vagy balra. Ez állapot meg fog szűnni, vagy ti nemes atyafiak szüntetitek meg, vagy mi parasztok, vagy mindketten együtt, de szűnnie kell. Mi megtesszük, mit a végső szükség s ínség tennünk kényszerít, mert hiszen

tudjátok a nevezetes példabeszédet: szükség törvényt bont. Aki erősebb, az fog győzni. Ez a föld a mienk, mi munkáljuk meg és ha ti nem akarjátok az igazságot törvényben kimondani, majd a szükségtől kényszerítve mi fogjuk kikiáltani.[98]

Hogy ez a fenyegetés tényleg hozzájárult-e a forradalmi hangulat erősítéséhez, nehéz eldönteni. Eleinte, mint Táncsics igen sok más írása, titokban és csak kéziratban volt elterjedve és csak 1848-ban jelent meg nyomtatásban. A 2. kiadáshoz írt előszavában ezt mondja Táncsics: „összes műveim közül ezt tartom annak, mely leginkább hozzájárult az adókötelezettség elrendeléséhez és a parasztság felszabadításához". Mindenesetre jellemző e műve a nép hangulatára.

Nem szenved azonban semmi kétséget Petőfi forradalmi befolyása. Petőfi nemcsak a magyar költészetbe vitt be ú. n. népies irányt, mely aztán több mint félszázadig uralkodott, de a műveltebb közönség és az ifjúság széles köreibe is a föltétlen, megalkuvás nélküli demokratizmus szellemét.[99] Nagyobb mértékben, mint bárki más, fogadja lelkébe a francia forradalom hatását, ittasul meg Desmoulin és Marat példáin és készül elő a forradalomra. „Évek óta — írja 1848 március 17-én naplójába —, csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esti imádságom, mindennapi kenyerem a francia forradalmak története, a világnak ez az új evangyélioma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit. Minden szavát, minden betűjét szívembe véstem és ott benn a holt betűk megelevenedtek és élethez-jutottaknak szűk lett a hely és tomboltak és őrjöngtek bennem". Korlátlan egyéni szabadságvágya szabadságot követel népe milliói, az egész világ számára. Mivel pedig a világszabadságot a királyok részéről fenyegeti veszély, republikánus lesz és már 1845-ben verset ír e refrénnel: „Akasszátok fel a királyokat". Az ősök elmúlt dicsősége és a nemesség számára csak gúnyos és csúfondáros szavakat talál. Egyenlőséget követel és parasztlázadással fenyeget, mint ahogy már 1845 óta előrelátja és megjósolja a forradalmat. „Így vártam a jövendőt — mondja folytatólag —, vártam azt a pillanatot, melyben szabad-

sági eszméim és érzelmeim... elhagyhatják a börtönt... Vártam e pillanatot; nemcsak reméltem, de bizton hittem, hogy el fog jönni. Tanubizonyságaim erre költeményeim... Világosan láttam, hogy Európa naponként közeledik egy nagyszerű, erőszakos megrázkódáshoz. Ezt többször leírtam, még többeknek elmondtam. Senki sem hitte jövendölésemet, sokan kinevettek érte..."

Jellemző, hogy Kossuth neve egyetlen egyszer sem fordul elő Petőfi költeményeiben és csak ritkán, akkor is közömbösen, vagy látható antipátiával prózai műveiben. Petőfi biztos ösztönnel megérezte mások demokráciájának őszinteségét. „Politikai életünket távolrul néztem, vagy rá sem néztem, amiért részint egyoldalúsággal, részint bűnös egykedvűséggel vádoltak. A rövidlátók! Én tudtam azt, amit ők nem tudtak és azért szánakoztam a napi politika kurjongató hősein... Tudtam, hogy az ő fényes tetteik és fényes beszédeik nem egyéb, mint homokra rajzolt kép, melyet a bekövetkezendő viharnak első lehelete elsöpör; tudtam, hogy ők nem azon nagy színészek, kik a világ színpadán az újjászületés óriási drámáját eljátsszák, hanem csak decoratorok és statiszták..."

Petőfi költeményei és ezek a kifejezések kétségkívül a legradikálisabb fiatalság hangulatát és a forradalom szellemét juttatják kifejezésre, úgy, mint azt ők elképzelték: leszámolás a mult minden hatalmával. Arra a kérdésre azonban, hogy számottevő tényezők — a hivatalos ellenzék, vagy a nép nagy tömege — el voltak-e határozva, vagy csak készen állottak-e ilyen leszámolásra, vagy általában bárminő erőszakos változtatásra, csak nemmel felelhetünk. A nép századok óta elégedetlen volt. A majdnem emberöltőnként visszatérő általános vagy részleges parasztfölkelések ezt eléggé bizonyítják. A reformmozgalom két évtizede mindenesetre hatással volt a parasztságra is és annak kívánságait tudatosabb és határozottabb mederbe terelte. A magyar parasztságról elmondhatjuk ugyanazt, amit Grünberg az osztrákról megállapít: „Csak egy vágya volt, a földtehermentesítés és a jobbágyság megszüntetése. Ki teljesítette ezt a vágyukat és hogyan, az teljesen mindegy volt neki, föltéve, hogy

semmit, vagy legalább minél kevesebbet kellett érte fizetnie. A pártprogramokból és manifesztumokból semmit sem értett."[100]

Ami a programokat illeti, láttuk, hogy maga a reformpárt milyen mérsékelt s a „felforgató" Kossuth minden lényegesebb társadalmi és politikai átalakulásnak ellensége volt. Ezt úgy követői, mint legélesebb ellenfelei egyformán bizonyítják. „Kossuth politikája — írja Kemény — 1841-től 1847-ig sokat tőn az állami és társadalmi érdekek élére állítására. Kényes birodalmi viszonyok érinttettek óvatlan modorban. A nagyobb birtokosok megdöbbenéssel kezdének oly változások elébe nézni, melyeket addig, míg a dolgok vezénylete kímélő kezekben volt, maguk sürgettek leginkább. A tömeg minden ok nélkül gyanakodóvá, a közvélemény csekély tekintetek miatt szenvedélyessé, a korszellem, hol szükség sem volt, követelővé, a reformirány, hol alakítani sem bírt, szétbontóvá vált."

„De ezen izgatott állapot, bármint nyomozzuk, követeléseire nézve rokonságban nem állott sem a társadalom, sem a monarchia elleni eszmékkel. Kossuth terveiből elég destructió folyt, de semmi tiltakozás a társadalom alapjai ellen, semmi positív vágy a forradalom előidézésére, akár szociális irányban, akár szabadsági háború alakjában."

Hasonlóan nyilatkozik Somssich is: „A magyar ellenzéknek, vagy legalább kilenctizedének, melyhez egyáltalán annak jobb és tekintélyesebb nevei tartoztak, soha eszébe sem jutott azon reformokat, melyekért politikai küzdelmét vívta, forradalom útján életbeléptetni; sőt tudom, hogy ő, Kossuth is, az 1847—48-i országgyűlés kezdetén, még január és február hónapokban tanácskozásokkal foglalkozott, melyek határozottan bizonyították, hogy még akkor forradalmat nem kívánt, vagy pedig abban legalább hite nem volt. Én vele magam is személyesen s néhány elvbarátaimmal is gyakrabban és hosszasabban vitatkoztam, az ellenzéknek mint szociális irányban, mint pedig Magyarországnak ausztriához sajátságos állására nézve bevallott véleménye iránt és én őt tőlünk mind a két érintett tekintetben inkább, vagy kevésbbé eltávozottnak, s némely kérdésben lényegesen eltértnek találtam ugyan, de ő mindíg határozottan monarchikus és dinasztikus érzelmű volt."[101]

Petőfi víziói egy távoli, a hazától messze kitörőben lévő vihar felvillanásai voltak. Táncsics fenyegetéseinek reálisabb volt az alapjuk. A nép hangulata az 1846-i és 1847-i évek rossz termése és az ennek következtében beállott nagy nyomor miatt igen ingerult volt. 1847-ben már Pesten is meg kellett kezdeni a kenyérkiosztást[102] és még augusztusban is közlik a lapok a királyi élelmiszerbizottság jelentéseit.[103] A magyar Kánaán leggazdagabb részeiből, a „tejjel-mézzel folyó" vidékekről a legnyugtalanítóbb hírek érkeztek. Bihar megye egymagában 81.914 segélyezésre szoruló egyént mutat ki.[104] A vidéki lakosság a városokba özönlik és a lapok majdnem naponta írnak ezeknek a szerencsétleneknek rendőri eltolongoltatásáról. Volt tehát elég ok radikális változtatásra, de ami annak föltételeit, főleg a lelkieket és szellemieket illeti, ezek még korántsem állottak egész teljességükben az országban.

A következő országgyűlés volt arra hivatva, hogy ezeket megérlelje.[105]

IV. AZ UTOLSÓ RENDI ORSZÁGGYŰLÉS

Főnemesek az ellenzék soraiban: a grandseigneur Batthyány. — A centralisták népképviseletet akarnak, az ellenzék nem akarja feladni a rendi elvet. — Kossuth és Eötvös ellentéte az örökváltság kérdésében. — Az ellenzék győzelmei. — Az ellenzék a városi polgárság ellen. — A háziadót megszavazzák, a hadiadót nem. — Városi követek megtagadják a demokráciát. — Elfogadják a „tökéletes, teljes, egész" birtokmegváltási kötelezettséget. — A főrendi tábla elutasítja a konkrét javaslatokat. — Lényegtelen különbségek a két tábla álláspontja között. — Az ellenzék újból a gravaminális politikához tér vissza.

1847 nyarán kapták meg a mágnások és a megyék a királyi meghívót a novemberre egybehívott országgyűlésre. Az általános hangulat sokkal izgatottabb volt, mint az 1843—44-i országgyűlés előtt.

Bár az ellenzéki program semmiképpen sem volt radikálisnak nevezhető, mégis az évek óta tartó agitáció következtében maguknak a vezéreknek várakozása is magasabbra volt csigázva, az intelligencia és a fiatalság meg éppen a legvérmesebb reményekkel volt eltelve. Hiszen még a Konzervatív Párt is kénytelen volt úgy a reform-, mint a nemzeti kérdésekben a közvélemény nyomásának engedni. A vita tényleg sokkal inkább ez utóbbiak keretében mozgott, mint szociális és gazdasági kérdések körül. Kétségkívül a liberalizmusnak a nacionalizmus ügyével való kapcsolására és ez utóbbinak túlsúlyára vezetendő vissza, hogy a mozgalom mélyebben behatolt a főnemesi táborba, mint valaha.

Előre látható volt, hogy az ellezék a főrendi táblán is elég tekintélyes kisebbséget fog alkotni. Mint a nemességnek az

udvar elleni korábbi mozgalmaiban, a XVII. és XVIII. század szabadságharcaiban, mihelyt a mozgalom annyira megerősödött, hogy eredményre vagy dicsőségre számíthatott, a főnemesség egyes tagjai, többnyire a leggazdagabbak és leghatalmasabbak, csatlakoztak a fölkelőkhöz. Így látjuk az 1848-at megelőző években is a leggazdagabb mágnások némelyikét az ellenzék soraiban. Nem valószínű, hogy a szociális reformmozgalmak vonzották volna őket oda. Elismert vezérük, Batthyány Lajos gróf, a leggazdagabb grandseigneurök egyike, igen mérsékelt nézeteket vallott. Az ellenzékhez való belső viszonyára jellemző az a válasz, melyet Széchenyinek adott, mikor ez őt Kossuth jelöltségének támogatása miatt kérdőre vonta: ez egy *malum necessarium* és „mert Kossuth csak így járja le magát".[106]

Már az élénk érdeklődésben is, mely a megyei választásokat kísérte, megnyilvánult a nemzeti gondolat növekvő ereje. A parlamentarizmushoz való közeledést jelentette — és ebben az értelemben a centralisták győzelmét Kossuth felett —, hogy számos megye a követének adott instrukciókat csak mint általános irányelveket és nem mint parancsoló mandátumot kívánta felfogni.

Jellemző, hogy a Kossuth által fogalmazott pestmegyei utasítások, ámbár nemzeti és gravaminális, valamint adókérdésekben igen határozottak voltak, a két alapvető gazdasági és politikai reform, az örökváltság és a politikai jogok kiterjesztése kérdésében szerzőjük ingadozó álláspontját élesen visszatükrözték.

Az országgyűlési szavazati jog kérdésében a kir. városok régebbi, a megyékkel egyenlő joguk visszaállítását kívánták, azaz egyenrangú elismerését „rendiségük"-nek minden képviselőjük számára egy-egy szavazattal. A centralisták nem akartak hallani történelmi jogokról, hanem népképviseletet kívántak alacsony cenzus alapján, tehát a választói jog kiterjesztését az összes birtokos és művelt osztályokra, a proletariátusnak, még a nemesinek is kizárásával.[107] Az ellenzék többsége, mint már 1843—44-ben is, a városoknak mindössze 16 szavazatot akart juttatni a megyék 48 szavazatával szemben, tehát most sem gondolt a rendi elv föladására és ezt az engedményt is a városi alkotmány demokratikus reformjától tette függővé.

A pestmegyei instrukciók is az egész nemzet érdekei békés kiegyenlítésének harmadik alapkövetelése gyanánt politikai jogokat kívánnak a nép számára; de éppen nem a népképviselet elveinek szellemében. A megokolás így szól:[108] „Az alkotmányos garantiák kivívása s megőrzése végett kijelölt harmadik tevőleges eszközéül tekintetik Pestvármegye utasításában, a népnek politikai jogokkali felruháztatása, mely végre még most, tekintettel azon fokozatra, melyet e részben a históriai jogfejlemény kijelölt, a választmány következőket kívánt utasításba adatni." A szab. kir. városok „országgyűlési szavazatuk a mult törvényhozás alkalmával megállapított arányban adassék meg". „Mi illeti a szabad, s egyéb községeket... ezeknek legalább a megyei közgyűléseken küldötteik által gyakorlandó szavazat adassék."

Rendiség és nemesi uralom e szerint változatlanul fenntartatnak. A javaslat első részével szemben nem is volt ellenvetés. Nem úgy, ami a másodikat illeti. Több felszólaló aggodalmának adott kifejezést a nemességnek a parasztság képviselete által bekövetkezhető majorizáltatása miatt és többszöri közbenjárásnak sikerült csak ezeket az aggályokat eloszlatni. Csupán a számszerű bizonyíték nyugtathatta meg őket, hogy 191 község 382 képviselője nem képes a nemesség 2790 szavazatát majorizálni. Kemény Zsigmond „Montesquieu és I. Béla király" című ragyogó cikksorozatában maró gúnnyal ostorozza a képviseleti kérdésnek ezt az eredeti „megoldását". Mert az eredetiséget — mondja Kemény — nem lehet tőle megtagadni. Sehol nem található ez a megoldás még kívánság formájában sem. Lamennaisnak vagy Blancnak sohasem jutott volna eszébe. De a magyar a *Corpus juris* nemzete és 676 évvel ezelőtt néhai jó I. Béla király tényleg ugyanezen a módon szabályozta népének részvételét az alkotmányban!

Nem kevésbbé sajátszerű volt Kossuth álláspontja az örökváltsággal szemben. Az ellenzék körülbelül megegyezett abban, hogy a megváltás teljes állami pénzkárpótlás ellenében történjék. A pesti utasítás tervezete most meglepetésszerűen azt ajánlja, hogy a parasztok földátengedés ellenében is követelhessék a megváltást. Az indítvány fölött megindult élénk vita keretében több

ben — köztük Eötvös báró is — határozottan tiltakoztak a parasztbirtok bárminő megrövidítése ellen. *Mária Terézia* úrbéri rendezése óta a paraszti népség erősen megnövekedett számban, de birtokuk a régi maradt. A szántóföldnek alig egyharmada van az ő kezükben. A proletariátus úgyis elég nagy már, a parasztbirtok kisebbítésével még megnagyobbodnék. „Őrizkedjünk attól, hogy a földesurakat ilyen módon akarjuk megnyerni," mihamarább ezt a feltételt állítanák fel, mint a megváltási kötelezettség *conditio sine qua non*-ját és mit sem értünk volna el, mint egy elégedetlen osztály megteremtését.

Jellemző Kossuth-ra, hogy még itt sem fogta fel a kérdés elvi jelentőségét és indítványát csak „barátaira való tekintettel" ejtette el. Ugyanígy mögötte marad a pestmegyei utasítás a többi reformkérdésben is más hivatalos ellenzéki programoknak. Így pl. követeli a papi tized eltörlését, de a parasztok általi teljes megváltás ellenében. A céheket ugyan reformálni, de megtartani kívánja, stb. Ezzel szemben némely megye, mint pl. Borsod,[109] ahol Szemere befolyása volt döntő és leginkább Békés,[110] mindebben oly messzire ment, amint ez a dolgok állása mellett egyáltalán képzelhető volt.

Ily körülmények között Széchenyi aggodalma Kossuth pestmegyei jelöltsége miatt nem annyira ez utóbbinak programjában találja magyarázatát, mint inkább e zseniális ember prófétai előrelátásában. Ösztönszerűen ismeri ellenfele jellemét, aki tud mérsékelt lenni, de kapható bármi szélsőségre, ha ez eredménnyel biztat. Mindenesetre a szabadelvű mozgalom erősödését mutatja, hogy a büszke arisztokratát hazafiúi aggodalmai arra bírták, hogy magán a rendi táblán vegye fel Kossuth-tal a harcot. Lemond féltve őrzött függetlenségéről és konzervatív programmal jelölteti magát. Míg azonban Kossuthot heves és lelkes agitáció nyomán azonnal megválasztják,[111] Széchenyi-nek kétszer kellett szerencsét próbálnia.

A választások eredménye általánosságban az ellenzék többsége lett. Forradalmi hangulatról azonban, a követi utasítások és a hírlapok hangját és tartalmát tekintve, éppen nem beszélhetünk, bár hangjuk sokkal határozottabb és izgatottabb is, mint előbb. Az országgyűlési tárgyalások menete pedig semmi-

képpen sem igazolta a kevés számú radikális tábor várakozásait.

November 11-én nyitotta meg a kir. személynök a tárgyalásokat egy beszéddel, melyben a kormány reformkészségét hangsúlyozta. Másnap tartatott meg a trónbeszéd, 300 év óta először magyarul, úgyszintén először kész törvényjavaslatok kíséretében. Csak 27-én került sor a rendek szavazására a felirati javaslat kérdésében, mikor is az ellenzék négy szavazattal győzött. Az érdekegyesítés szempontjából legfontosabb kérdés, az adókötelezettség plénum előtti tárgyalása csak december 7-én, a megváltás kérdése meg éppen csak 21-én került sorra. És még tovább tartott, míg az üzenetek a főrendi táblához kerültek és míg azzal megegyezésre jutni törekedtek.[112]

Ennek természetesen megvolt a maga oka. A felirati javaslat feletti szavazás megmutatta, hogy az alkotmány kérdésében az ellenzék biztos többség felett rendelkezik. Míg azonban itt csak a főrendi táblának, ugyan szívós ellenállásával kellett megküzdenie, a reformkérdések dolgában saját hívei felől sem volt teljesen biztos.

A nemesség politikai frontjának egysége a felirati vitában nemcsak a főrendi táblával és az udvarral szemben nyilvánult meg. Már a november 16-i kerületi ülésen[113] egyes városi követek szenvedélyesen követelték régi jogukat, a fejenkénti, illetőleg városonkénti szavazati jogot és a városok szavazatának elsőbbségét. Az általánosan élesebbé vált hangnem a polgárság követeire is hatással volt és némelyikük valósággal fenyegető hangot használt.[114]

> „Az alkotmányos nemzeteknél nincs példa rá — kiált fel Pest városának követe —, hogy egy kiegészítő rész törvényhozási jogától ekként megfosztassék. A polgári rend sokáig tűrt, de türelmének is van határa." „Az adóterhek, a katonaszállásolás... miknek nyomását mi iparosok, kereskedők, háztulajdonosok, nagyon is érezzük... nem mutatják-e igazságosnak azon követelésünket, hogy midőn ily terhekről van szó, rólunk nélkülünk határozatok ne történjenek." Szeged város követe még túltesz rajta:

„... tűrhetetlen a városoknak és polgárságnak jelen állása, mert az nem egyéb lealacsonyító gúnynál, pedig, uraim, mindent inkább, mint gúnyt; mondja ki a törvényhozás, ha ezt tenni akarja, hogy a városok nem tagjai az országgyűlésnek, de további halogatás által ne tegye gúnnyá törvényhozói jogukat . . ." „a harmadik rend által e táblánál usurpált törvényhozói egyedárúság nem törvényen alapul, s ha ezeket a t. KK. és RR. megszüntetni nem sietnének, alig lehetne mást gondolni, mint, hogy maga ezen tábla azt akarja, hogy a népre nézve az alkotmány maradjon üres hang, s a nem nemes mintegy kényszerítve legyen magát inkább elkülönözni az arisztokrácia alkotmányától, mely neki terheken kívül nem ad egyebet semmit, vagy ha ad, ad egy abnormis helyhatósági rendszert és nyomorú országgyűlési állást..." Ezért a városi kérdés azonnali elintézését követeli.

Az erre következő vitában ugyanaz a színjáték ismétlődött meg, mint három év előtt. Az ellenzék egyik radikális tagja kijelenti, hogy a magyar polgárság nem az 1789-i tiers état, sem értelem, sem hatalom tekintetében; először a városi alkotmányt kell reformálni. Ilyen értelemben nyilatkoztak Somssich, a konzervatívok vezére és Kossuth is. Végül kiküldtek egy bizottságot és megint csak az egyetlen Pesti Hírlap hangsúlyozta, hogy milyen igazságtalanság a városok rendezése azok megkérdezése nélkül.[115]

Egészen más álláspontot foglalnak el a rendek a gazdasági kérdésekkel szemben. Az alkotmányos kérdésekben az ellenzék egységes frontot alkotott és ez a politikai jogok tekintetében az egész rendi táblára is kiterjedt. A szociális reformkérdésekkel szemben azonban a hagyományos pártkeretek nem állták meg helyöket.[116] Mindjárt az adókérdésnél kitűnt ez. Az ellenzéki program értelmében Szemere azt indítványozta, hogy a rendek határozzák el a hadi- és a háziadó átvállalását, úgyszintén az országos alaphoz való hozzájárulást. A vita folyamán a kormány néhány híve a javaslatot a maga teljességében elfogadta, néhány ellenzéki azonban csak részben. A szavazás eredménye következő

volt: a háziadók átvállalása mellett szavazott 29, ellene 18; a hadiadó mellett 15 megye, ellene 33;[117] az országos alaphoz való hozzájárulás végül 36 szavazatnyi többséget kapott.

Ez az eredmény nem felelt meg a közvélemény várakozásának, annál kevésbbé, mert még a főrendi tábla beleegyezése is hiányzott. A főrendek fel is szólíttatnak, hogy küldjenek ki egy közös bizottságot a javaslat kiviteli módozatainak kidolgozására. Hogy ilyen bizottságoktól mi várható, arra a radikálisok a régebbi országgyűlésekről még szomorúan emlékeztek.[118] Tényleg nem is értek el egyéb gyakorlati eredményt, mint az országos alaphoz való hozzájárulást, míg a háziadó elvállalása a nemesség részéről csupán a következő országgyűlés után lépett volna életbe. Vagy mint egy ellenzéki szónok mondta: „... amit meg nem adott az 1847-i országgyűlés, megadja majd az 1850-i; s valamint az 1843-i országgyűlés alatt csak 16 szó volt a háziadó mellett, most pedig 32 vagyon, úgy a hadiadónak is eljön ideje ..."[119] Ilyen valóban szerény igényeknek megfelelően a plénumbeli tárgyalás teljes színtelen és nyugalmas volt. A javaslat ellenzői még egyszer megkísérelték álláspontjukat keresztülerőszakolni, míg a kevésszámú ellenzéki szónok túlnyomóan a kerületi ülés határozatának a háziadó- és az országos alap hadiadó *nélküli* ajánlására szorítkozott. Általában kevesen voltak a javaslat ellenzői között, akik elvileg elutasították az általános adókötelezettséget. Legtöbben egyszeri, némelyek a nagy nyomorra való tekintettel három- vagy négyévi adókötelezettség terhét akarták vállalni, többen a „fokozatos" átmenetet pártolták, stb. Az adózás hívei között ismét a városi követek voltak azok, akik az elvi álláspontot határozottabban hangsúlyozták. Néhányan annyira mentek, hogy a határozatot, mint nem elég radikálisat, nem fogadták el. A kedélyek feszültsége jellemző módon egyes városi követek és a városi kérdésben kiküldött bizottság deszignált előadója, Pest megye második követe és alispánja, a tekintélyes ellenzéki Szentkirályi közötti egyes ingerült alkalmi összeszólálkozásokban talált magának utat.

Általában úgy ebben, mint a következő, az örökváltságról folytatott vitában kitűnt, hogy a városi polgárság követei ezen az országgyűlésen éppoly kevéssé voltak a demokratikus reform-

szándék képviselői, mint négy év előtt 1843—44-ben. Majdnem — bár mégsem egészen — kivétel nélkül ellenségei a nemesi kiváltságoknak, a városi privilégiumokat ellenben annál szívósabban védelmezték. Minden radikálisabb dolgot általában legmerevebben elleneztek és jellemzi gondolkozásukat, hogy mikor Breznóbánya követe, Tóth L. a kir. városokat a demokrácia leghivatottabb szóvivőinek nevezte, több kollégája ünnepélyesen tiltakozott ez ellen.

Mindazonáltal találunk több radikális városi követet, akiknek a plénumban használt hangja, valamint a reformokra vonatkozó megokolása némileg különbözött a radikális megyei követek beszédmodorától és érvelésétől. Ezek beszédeikben a nemesség belátására és igazságérzetére appellálnak; minden hangnemben zengik nagylelkűségének és önkéntes áldozatkészségének dícséretét; míg amazok nem féltek nyilt ülésen is rámutatni a parasztoktól fenyegető veszélyre és az általános adókötelezettségből eredő haszon kiszámításával bátran letépték a romantikus fátyolt a nemesség állítólagos nagylelkűségéről. Komárom követe nyiltan kimondta: „Senki se ringassa magát azon illusióban, mintha ezen szép rezignatió által, a pórnépnél... oly nagyszerű népszerűséget szerzett volna..."[120] És nyilván ezek a szimptómák indították Kossuthot arra, hogy a nunciumban különösen hangsúlyozza az ügy fontosságát, mert a nemesség jelen alkalommal még magának köszöni és maga jószántából eszközölheti megadóztatását, de ha ez alkalmat elszalasztaná, jövőre nézve ezen kérdés eldöntése nem az ő dicsősége lenne.[121]

Aránylag könnyen és gyorsan intéztetett el az örökváltság kérdése két kerületi ülésen december 3-án és 6-án. Néhány nagy beszéd és Galíciára, meg a jelenlegi felsőmagyarországi éhinségre való hivatkozás után 37 szavazattal 12 ellenében elfogadták a megváltási kötelezettséget, valamint egy országos bizottság kiküldetését a törvényjavaslat kidolgozására. Az izenet azonban csak 21-én került a plénum elé, ahol még ezt a tulajdonképpen csak elvi határozatot is hevesen támadták. Ellenségei úgy iparkodtak megbuktatni, hogy támadásaikat egy záradék ellen intézték, mely a megváltási kötelezettséget a telepítvényesekre is kiterjeszti; „tulajdonrablás"-t emlegetnek. Több papi és polgári

követ viszont a parasztok helyzetének komor leírásával igyekezett hangulatot kelteni. De sem a plénumban, sem a kerületi üléseken nem érintette egy követ sem a megváltás kérdését. Mindenki magától értetődőnek vélte a „teljes" megváltást. A teljes ülésen egyedül Breznóbánya előbb említett képviselője, Tóth emelt ez ellen szót: „Én ezen *tökéletes, teljes, egész* kármentesítés ideáját roppant igazságtalanságnak tartom... A teljes kárpótlás annyi, mint a mostani terhek megörökítése; ez nem váltság, nem állapotjavulás... Vajjon ki meri állítani, hogy jótétemény az ország népére, a nyomorú adózóra nézve, ha az egy, legalább részben erkölcstelen s természet elleni kamat egész tőkéjének egyszerrei letételére szoríttatik?" ...„Csak arra kérem a tek. KK. és RR.-et, hogy ezen szót *tökéletes* a kármentesítés mellől kihagyni, vagy a *méltányos* szóval fölcserélni méltóztassanak."[122] Javaslatát azonban csupán egy városkövettársa helyeselte és éppoly kevés tetszésre talált Heves megye követének javaslata a papi tized kárpótlás nélküli eltörléséről. Végül elfogadták a kerületi határozatot, miután előbb kihagyták belőle a telepítvényesekről szóló záradékot.

De még ennek a határozatnak is egyelőre csupán elvi jelentősége volt még azon esetben is, ha a főrendi tábla és a kormány is elfogadja. Hátra volt még az országos bizottság, mely a törvényjavaslatot a következő országgyűlésre kidolgozza. Ezt maga Kossuth is az elvi határozatot pártoló beszédében, melyben különben újra visszatért régebbi eszméjére, a földdel való megváltásra, kifejezetten elismerte: „Jól tudja — fejti ki december 3-án —, hogy e kibontakozás, éretlen körülményeink közt, 24 óra alatt nem lehetséges, s hogy a célt közelítse, örömest megalkuszik a körülményekkel és szívesen reááll ezúttal *csak oly előleges lépésekre, melyek a jövő törvényhozást képessé tegyék a tárgy egészbeni bevégzésére.*"[123] Nem csoda tehát, hogy a főrendi tábla, mely ezalatt a rendek üzenetét tárgyalta, még kevésbbé találta sürgősnek a reformok elintézését és az adókérdést csak január 12-én, a földtehermentesítést meg éppen csak február 3-án tűzte napirendre és csak 10-én intézte el. Hosszú és heves vita után a konzervatívok ajánlatára elvben elfogadták ugyan a javaslatot, a rendek konkrét javaslatait a háziadó és a

megváltási kényszer tárgyában azonban elutasították és a kiküldendő bizottságoknak minden irányban szabad kezet biztosítottak. Még Batthyány intése, hogy: *„a tökéletes"* kifejezéssel közel állunk ahhoz, hol absolute semmit sem fogunk kapni"[124] sem használt. A rendek minden tekintetben mérsékelt, szerény határozatai a mágnások szemében még mindig túlságosan radikálisak és kellőképpen elő nem készítettek voltak.

További három hét telt el, míg az elutasító üzenet az adózás tárgyában megint tárgyalásra került a rendeknél. A január 31-i kerületi ülésen Kossuth aztán megállapította, hogy a két tábla álláspontja csak lényegtelenül különbözik egymástól. A rendeknek nem egyik, vagy másik adónem elsőbbsége fontos, hanem „csak a közteherviselés eszméjét kívánták biztosítani".[125] Ezért azt ajánlja, hogy ne kössék magukat részletekhez az adóforrások tekintetében, hanem egyszerűen állítsák össze a bizottságot. Ennek ellenére mégis akadt több szónok, akik kimondottan meg akarták említeni a háziadót, sőt a hadiadó kérdését is újból fel akarták vetni. Mikor azonban a konzervatívok vezére is Kossuth nézetéhez csatlakozott, a rövid vita véget ért. Február 12-én aztán meghozták a határozatot, Kossuth szellemében, melyhez végre február 29-én a főrendi tábla is hozzájárult, kifejezetten tiltakozva minden részletkérdésekre vonatkozó feltételezett engedmény ellen.

Ugyanaznap javasolja Kossuth a rendeknek, hogy a főrendi tábla február 10-i, a földtehermentesítésre vonatkozó üzenetét tűzzék napirendre. De ennek tárgyalása már az országgyűlés egy más szakaszának jutott. Egészen más kérdések és gondok foglalkoztatták a rendek kedélyét már december közepe óta. A gazdasági reformok kérdésében történt szavazások meggyőzték az ellenzék vezéreit arról, hogy a kormány ezen a téren sértheletlen. Amennyiben a kormány és vele együtt az engedelmes konzervatív párt reformokra hajlandó volt, nem volt szüksége a rendekre és ezért iparkodott ezek reformkészségét paralizálni, illetve legyűrni, hogy egyedül magának igényelhesse a keresztülvitel érdemét. Úgy vélte, hogy a nemesség reformkészsége oly gyenge és habozó, hogy nem kell tartania semmiféle siettetéstől vagy kényszertől. A régi, 1843—44-i taktika volt ez és csak az

volt a kérdés, hogy a dolgok fejlődése folytán nem múlta-e már idejét. A szavazatok aránya a rendeknél és a főrendi tábla halogató üzeneteinek fogadtatása igazolták ezt a taktikát — az ellenzék vezérei szemében is. Ezek előre lemondtak a kíserletről, hogy a szociális reformkövetelések mellett kitartsanak és ezzel a kormányt kényszerhelyzetbe hozzák. Azonban a feszült várakozást, melyet a közvélemény ehhez az országgyűléshez fűzött, valamiképpen mégis ki kellett elégíteni. Mi sem volt természetesebb, minthogy újból ismét a közjogi sérelmek politikájához tértek vissza.

Ezeknek a harcoknak részletei nem tartoznak tanulmányunk keretébe. Láttuk, mennyire közeledett Kossuth a főrendi táblához az adó és a földtehermentesítés kérdésében. Nem így a közjogi sérelmek dolgában. A főurak ellenállására a rendek felirati tervezete ellen december 20-án azzal a javaslattal felelt, hogy a feliratot egyáltalán mellőzzék. Ez nyilt hadüzenet volt és így is fogadtatott. Bizottságot küldtek ki, melynek feladata lett az összes sérelmekre, főleg azonban az adminisztrátori kérdésre, Apponyi kancellár e legszemélyesebb ügyére vonatkozó adatok összegyüjtése. A bizottság lelke Kossuth volt, mögötte állt a megyék többsége. Mikor igen élessé vált a hangulat, a kormány egyes tekintélyes ellenzékiekkel folytatott titkos tárgyalások útján iparkodott oly kompromisszumot létrehozni, hogy a többség a három reform, t. i. az adókötelezettség, a földtehermentesítés és a városok rendezésének biztosítása ellenében szüntesse meg az adminisztrátori kérdés feszegetését.[126] Kossuth beleegyezett, de biztosítékul Apponyi elbocsáttatását kívánta. Erre háta mögött folytak tovább a tárgyalások és a megállapodás meg is történt. Megvalósulása Kossuth bukását jelentette volna. Azonban az összeesküvés a királyi rescriptumok megérkezte előtt kitudódott és most lázas előkészületek és állandó tanácskozások folytak. Február 5-én került a leirat a kerületi ülés elé. Az akkori kormányművészetnek megfelelően, csak részben tett eleget a megállapodásoknak. Ez megkönnyítette a titkos tárgyalásokon résztvevő ellenzékieknek az elpártolást. Csak egyikük maradt hű a megegyezéshez, Lónyay Menyhért, aki elvi álláspontját a politikai-szociális reform és a gravaminális politika közti különb-

séggel okolta meg.[127] Máskép Kossuth: „Az országgyűlésen béke többé nem lehet, hanem lesz harc az utolsó percig."[128] Majd később, mikor egy szónok Európa viharfelhős légkörére utalt: „Ideje már megváltoztatni azon állapotot, miszerint ekkorig, ha békés idők voltak, semmit sem nyertünk, nehéz időkben pedig megsimogattak s odaadtuk szép szavakért a hazát. Most a körülmények nekünk kedvezők s szóló kinyilatkoztatja, hogy nem feszíti ugyan meg a húrokat pattanásig, de meg sem ereszti azokat."[129] Végül február 12-én elfogadták az ellenzéki határozati javaslatot 31 szavazattal 18 ellen.

Közben rendkívül körülményes tárgyalások folytak néhány politikai javaslat, mint a honfiúsítás, a magyar nyelv joga, valamint a városi kérdés fölött, mikor is a csekély számú demokratikus városi követeket következetesen leszavazták ismételt heves jelenetek közben.

Ezalatt január 11-én szóba került a Felső-Magyarországot fenyegető éhinség és követelik a kormány energikus közbeléptét. De az illető üzenet csak 29-én ment el a főrendekhez, akik ismét csak március 4-én feleltek rá. A napilapok közlései szerint a városokban összetorlódtak a munkanélküliek, a szegény- és munkaházak megteltek és naponként tömegszámra toloncolták el a szerencsétleneket. A magyar Kánaán, a tejjel-mézzel folyó Alföld veszélyesen háborog. A békési nép „figyelemmel kíséri az országgyűlés tevékenységét ... és a közszabadság ügyének előmozdítását igen lassúnak találta." „A mozgalom élén Hajdu János tekintélyes ... értelmes polgár állott." Gyűléseket tartott a nép, melyeken teljes szabadságot követel. Végül megtagadja az úrbéri szolgálmányok teljesítését.[130] A két tábla pedig tovább veszekszik közjogi kérdésein és a földtehermentesítés elfeledve pihen.

Ekkor a február 29-éről március 1-ére virradó éjjelen megérkezik Pozsonyba a februári forradalom híre. Ugyanaznap javasolja Kossuth a földtehermentesítés tárgyalásának újbóli fölvételét, „hogy a főrendi táblának tárgyalni valót adhassunk". De ismét további értékes napok múlnak el a nélkül, hogy valami történnék. Nyilván még nyomatékosabb ösztönzésre van szükség, hogy az utolsó rendi gyűlés szelleme és munkatempója

megváltozzék. „De nem az emberek műve volt az, hanem ama felsőbb hatalmaké, melyek országok és királyok s a legcsekélyebb alattvalók sorsa felett egyaránt határoznak s melyeknek beavatkozása nélkül ez az országgyűlés is ép oly meddő maradott volna, mint előbbiek. Az ország közvéleménye nem bírt elegendő erővel arra, hogy a reformokat makacsul gátló tényezőket engedésre kényszeríthette volna. Oly európai légáramnak kellett érkeznie, melynek ellenállani senki sem bátorkodott s a régi, elavult intézmények elporlódtak a nélkül, hogy bárki védeni merte volna."[131]

V. A MÁRCIUSI NAPOK. AZ UTCA ÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉS

A februári forradalom híre Pozsonyban. — A szakítás veszélye nem szociális reformok, hanem az adminisztrátori kérdés miatt. — Az ellenzék vegyes érzelmekkel fogadja a forradalom hírét. — Kossuth balra fordulása a márc. 3-i kerületi ülésen. — Reformok ellenében lemondás a sérelmek orvoslásáról. — Kossuth a főrendek kikapcsolásával sürgeti a reformokat. — A reformkövetelések kibővítése. — „Áldozatkészség" a forradalomtól való félelemből. — Petőfi az áldozatkészség legendája ellen. — Kossuth óvatos Béccsel szemben, de rémületben tartja a konzervatívokat. — Reform-bankett terve népgyűléssel Rákoson. — A pesti tizenkét pont és a „comité du salut public". — Kossuth nem akar beleegyezni, hogy a pesti küldöttséget fogadja az országgyűlés. — Az országgyűlés és az utca kezdődő ellentéte.

A februári forradalom híre Pozsonyban a következő helyzetet találta:

A rendi tábla ellenzéke Kossuth vezetésével oly határozottsággal tért vissza a régi sérelmi politikára, hogy a főrendekkel és a kormánnyal való nyilt szakítás, sőt az országgyűlés feloszlatása is elkerülhetetlennek látszott. Az adókérdésben Kossuth ajánlatára a reformpárt elfogadta a főrendi nuntiumot, amely szerint a háziadóhoz és az országos pénztárhoz való hozzájárulás elvi készsége mellett a kiküldendő bizottságnak semmiféle részletes utasítást nem adnak. Az örökváltság ügyében a két párt között tátongó ellentét még távolról sem volt áthidalva. A rendek ragaszkodtak a teljes kárpótlás mellett való kényszerítő megváltáshoz, míg a főrendek legutóbbi nuntiuma a kényszerítés elvének elvetése mellett csupán előkészítő lépésekre kívánta felhatalmazni a bizottságot. A városok ügyében végül az ellenzék a

rendi elvhez ragaszkodott, a népképviselet kérdése egyáltalán szóba sem került, a városi kúriának egyszerűen 16 szavazatot akartak adni az eddigi 2 helyett.

A dolgok ilyen állása mellett bizonyára joggal mondhatjuk, hogy Acsády, a magyar jobbágyság történetírója, korántsem jellemzi eléggé élesen történetünk e mozzanatát e szavakkal: „1848 február végén, mikor már a francia forradalom kitört, de híre még nem érkezett meg, a kormánypártnak felvilágosultabb elemei is ellenezték tehát a jobbágyfölszabadítást és csak valami megkésett félrendszabállyal óhajtottak port hinteni a tömegek szemébe.“ [132]

Tényleg nemcsak a rendi táblán, de magában az ellenzékben sem volt többsége a szociális reformok egész komplexumának, nevezetesen az örökváltságnak és a közteherviselésnek, de még kevésbbé a népképviseletnek. Az ellenzéknek az adókérdésben tanúsított engedékenységéből a tárgyalások folytatása esetén a főrendekkel szemben további engedékenységre az örökváltság ügyében annál inkább lehetett számítani, mivel az ellenzék minden energiáját és harci kedvét ezúttal ismét a közjogi sérelmekre koncentrálta. És míg a reformkérdésekben a kormány hajlandónak mutatkozott arra, hogy tárgyalásokba bocsátkozzék, az adminisztrátori kérdés miatt Bécsben már február elején komolyan mérlegelték az országgyűlés feloszlatását és az ellenzéki mozgalom erőszakos letörését.

Ezért, bár mindenesetre nagyon kétségesnek mondható, hogy a kormány állítólagos reformkészsége kibírta volna-e a teherpróbát, ha az ellenzék radikalizmusa a szociális kérdések terén is, oly hévvel és rendületlenséggel lép fel, mint a politikai kérdésekben, és bár ez is az ellenzék taktikájának részben igazolásául is szolgálhat, másfelől mégis le kell szögeznünk azon tényt, hogy február végéig a rendek éppen nem voltak hajlandók határozott föllépésre a reformkérdésekben, sőt még olyan kisebbség sem akadt a nemesi követek táborában, mely az országgyűlésen nyiltan vagy titokban valaha is megkísérelte volna, hogy a reformprogramot pártkérdéssé tegye és legalább az ellenzék többségét lekösse és további cselekvésre unszolja ezekben a kérdésekben.[133] Már tudjuk, hogy a vezérek ellenzéki

minőségükben a legvégső határokig bizton számítottak a hátuk mögött álló többségre. De mint reformpártnak, nagyon is óvatosan kellett mérlegelni, hogy meddig lehet elmenniök.

A februári forradalom hírének ilyenformán még az ellenzékiek lelkében is nagyon vegyes érzelmeket kellett keltenie. Kétségkívül valamennyien lelkesedtek a haza törvényekben biztosított szabadságáért; de a dinasztia uralmáért és hatalmáért is. Az egész követi karban alig akadt féltucat, aki titokban a demokráciával vagy éppen a köztársasággal rokonszenvezett volna. Az országgyűlési ifjúság és az intelligencia egy része kétségkívül demokrata és köztársasági érzelmű volt; de még ezek közt is csak kevesen akadtak, akik a nyilt forradalom esetén nem szegődtek volna szívesebben a „rend" oldalára.[134]

Ilyen körülmények között Kossuthnak e helyzetben követett magatartását nem csupán egyéni és pártpolitikai okosság folyományának, hanem valóban az európai és nemzeti korszükséglet igazán államférfiúi fölismerésének kell minősítenünk.

Mindenesetre már az idők jele volt, hogy egy *konzervatív* politikus az emlékezetes március 3-i kerületi ülésen a francia forradalom pénzzavaraira való hivatkozással a nemzeti bank kimutatásainak közlését javasolta. Kossuth nem mulasztotta el kihasználni a hangulatot. Lendületes, bár egyszerű beszédben — amely ezúttal őszinte meggyőződésből fakadónak látszott és híjával volt a megszokott dagályosságnak — szólította fel a rendeket, hogy „emeljék fel politikájukat a körülmények színvonalára", „a nagy körülményekhez illő nagyszerű határozottságra". Hangsúlyozza a saját és a nemzet örök ragaszkodását a dinasztiához; ennek jövője azonban attól függ, hogy a néppel „egy szívben-lélekben egyesüljön". A monarchiát minden oldalról komoly veszedelmek fenyegetik. „Ki gondalhatna borzadás nélkül az eszmére, hogy a nép áldozatokba bonyolíttassék, szellemi és anyagi kárpótlás nélkül? Ha mi az országgyűlésről szétoszlanánk a nélkül, hogy megvinnék a népnek, mit a törvényhozástól annyi joggal és oly méltán vár, ki merné magára vállalni a felelősséget azokért, amik következhetnek?"... A t. rendek méltányolni fogják a javaslat indító okait, „amelyet a dynastia

iránti hű ragaszkodás, hazánk s a nép iránti tartozás s felelősség érzetében" tesz. Lemond a sérelmek felsorolásáról, mert a megszerkesztendő feliratban előterjesztett alapkívánalmak ezt úgyis meghaladottá teszik. A rendek reformokat kívánnak: a közös teherviselést, az örökváltságot, a városi kérdés rendezését, népképviseletet, nemzeti hadsereget, az állam pénzügyeinek ellenőrzését és mindezek előzetes biztosítására felelős nemzeti minisztérium kinevezését.

A javaslat egyhangú elfogadása hatalmas lépést jelentett a reformok terén. Első ízben mondatott ki rendi határozattal a korlátlan közteherviselés és a parlamentarizmus elve.

Az újabb hírek hatása alatt, melyek a forradalmi mozgalmaknak Németországban és Ausztriában való terjedéséről szóltak, Kossuth 6-án sürgeti, hogy a főrendekkel való további tárgyalások nélkül „48 órán belül" szerkesztessék meg az örökváltságról szóló törvényjavaslat. 11-én összeül az adóügyi bizottság.

Mikor pedig a bécsi forradalomnak, Metternich és Apponyi bukásának híre Pozsonyba érkezik és a hírlaptudósítók szavai szerint „roppant események tornyosulnak fejünk felébe s agyunk csaknem elkábul és kezünk elzsibbad e váratlan óriási fejlemények villámcsapása alatt",[135] a rendek március 14-én este elhatározták, hogy a felséghez menesztendő küldöttség útján haladéktalanul átnyujtják a 3-ik feliratot és kiegészítik azt a vallás- és sajtószabadságra, az esküdtszékre és a nemzetőrségre, valamint az Erdéllyel való unióra vonatkozó követelésekkel. Végül a másnap tartott kerületi ülésen újból proklamálják az általános egyenlő adókötelezettséget.

Mindez néhány nap alatt játszódott le állandó passzív ellenállás kíséretében a főrendek részéről, akik március 4-e óta, amikor Kossuth feliratát elutasították, csak a bécsi forradalom után, 14-én voltak rábírhatók, hogy ülést tartsanak, miután a türelmetlenkedő rendek Kossuth javaslatára már 8-án azzal fenyegetőztek, hogy a törvényes formák mellőzésével közvetlenül a koronához fognak fordulni.

Ám a rendek hirtelen radikalizmusa sem fakadt a reformo-

kért való spontán lelkesedésnek a külső események hatása alatt túláradó tiszta forrásából.

Akár humanizmus és belátás, akár politikai vagy egyéni számítás vezette a reformok híveit évtizedes agitációjukban, a liberalizmus gondolatainak elterjesztése örök emberi és nemzeti érdeme marad annak a kis harcos csapatnak, melynek legkiválóbb tagjai a nemesség soraiból kerültek ki.

Azonban sem józan gazdasági megfontolás, sem a parasztforradalomtól való állandó rettegés, sem pedig a nemzetegyesítés gondolata nem tudta a márciusi napokig arra bírni a rendek, még kevésbbé a nemesség többségét, hogy a gazdasági szabadság, a társadalmi és politikai egyenlőség elveit magukévá tegyék.

Nem forradalmi lelkesedés, hanem a forradalomtól való félelem forrasztotta hirtelen a rendi tábla viszálykodó pártjait azzá az „áldozatkész" egységgé, melyre azóta a nemesség a mai napig büszkén hivatkozik.

A parasztforradalom szelleme kísértett Pozsonyban és ugyanazok a rendek, akik a párizsi forradalom *előtt,* alig két hete, csak február 12-én, a közteherviselés kérdésében kapituláltak a főrendek előtt és ugyancsak február 12-e óta nem értek rá, hogy a jobbágyfelszabadítás kérdését újra fölvessék, mert a sérelmi politika és a városi polgárság igényei elleni védekezés foglalta le őket, — ugyanezek a nemesi követek most magukat az alkotmány megszentelt formáit is le akarták gázolni hirtelen nekibuzdulásukban.

Az a motívum, melyet Kossuth március 3-án tartott nagy beszédében megpendített: „ki gondolhatna borzadás nélkül arra ... hogy szétoszlanánk, a nélkül, hogy megvinnénk a népnek, amit annyi joggal és oly méltán vár" — hirtelen mindnyájok lelkében világosságra gyúlt s a szállongó rémhírektől erőre kapva, végül legyőzte a többség minden aggodalmát és belső ellenállását.

„Félelmetes hatásuk volt a februári párizsi napoknak az egész kontinensen" — írja március 8-ról Lónyay Menyhért, az ellenzék tagja Emlékirataiban. „Tizedikén ... szegény Atyám elmondá aggodalmait a jövő iránt, félelmét

a parasztlázadástól; tervezgette, hogy legjobb volna családostól nagy városba, példának okáért Bécsbe húzódni. Mondá, hogy kérte Apponyit, tegyen rendeletet, hogy Beregben vagy öt compánia katonaság legyen . . .“[136]

„Magyarországban jelenleg 15.000 embernyi hadsereg létezik“ — írja Kossuth egykori főkortese március 5-én. „Ha mindazokra gondolunk, amelyek európaszerte történnek, borzadály fogja el az embert ama lehetőség képzeletére, hogy egy meggondolatlanul kitörő mozgalom . . .“[137]

„Egész áldott nap híreket hajhásztunk; kaptunk olyan újságot is, hogy Pest alatt a Rákoson százezer ember csődült fegyver alá, s hogy ezen népsereg a lengyel forradalomban szolgált tisztek által a kaszaforgatás rettenetes harci mesterségében begyakoroltatik, miszerint Kossuth parancsára bárhol helyt álljon. *Elhittük e hírt utolsó betűig.*

Hanem a pecsovicspárt is fejét kezdte veszíteni, minthogy a „félsz“ nagyon meglátszott több ilyenekül ismert nagy és kis úron Pozsonyban.

Egyszerre mint a derült égből lecsapolt villám, úgy lepett meg mindnyájunkat a hír, hogy Bécsben március 13-án a forradalom kiütött.“ [138]

A forradalomtól való rettegés tűzfényében elhomályosul a „nagylelkűség“ és „áldozatkészség“ dicsfénye, amellyel a nemesség görcsösen igyekszik magát körülvenni s amely törekvésében az egykorú publicisztika és később a történetírás részéről hűséges támogatásra talált.

De Petőfi, aki engedményekre oly kevéssé volt hajlandó, már március 24-én nyilvánosan tiltakozik a legendaköltés ellen:

„Az úrbért eltörölte az országgyűlés. Nagyon szép tőle, de még szebb lett volna, ha ezt előbb teszi. Akkor viselhette volna a nemesség a nagylelkű nevet, de most, midőn ezt a végső szükségből tette és ijedtségből, nem tarthat rá számot. A tekintetes karok és rendek s a méltóságos s nem t'om miféle főrendek azt a hírt kapták, hogy Petőfi Sándor a Rákoson tanyáz, de nem egyedül, hanem 40.000 paraszt-

tal egyetemben s ezen kellemetes meglepetés indította őket azon nagylelkűségre, hogy az úrbért azonnal eltörölték... Nevetséges tőlük nagylelkűséggel dicsekedni. Tisztelet, becsület, de igazság is."[139]

A főrendek az örökváltsági törvény siettetett tárgyalásánál nyiltan ki is mondták ezt az igazságot. Így például gróf Pálffy József ezt mondja március 18-án:

„Ezen törvénycikk hozatalára leginkább okot szolgáltatott az, hogy a KK. és RR. zavarok kiütésétől félnek... Miután oly sürgetős időben élünk, hogy izeneteket felette nem változtathatunk, én a t. KK. és RR. javaslatára minden észrevétel nélkül reá állok." [140]

Ugyanígy gróf Szécsen Antal: „... Azt látom, hogy a törvényjavaslat leginkább csak a rendkívüli körülményekre van számítva, mely egyrészről a nép megnyugtatására tüstént megszünteti a természetbeni szolgálatokat s fizetéseket... Ezen törvény alapja leginkább a sürgető körülményekben keresendő..." [141]

És amikor az első rémület után az ellentétes irányzatok túlságos erőszakkal nyilvánultak meg, másrészt a néhány radikális a részletkérdésekben lehető legtöbbet igyekezett keresztülvinni, Deák Ferenc, akkor már miniszterjelölt, nem habozott velük szemben a március 23-i kerületi ülésen leleplezni a hirtelen nagylelkűség valóságos indító okait:

„Felhozhatná valaki e tekintetben az úrbéri viszonyok megszüntetését, mint e tábla factumát. De itt az európai körülmények határoztak. Franciaországban megingott a trón, Németország általános mozgalomban van, s mindez visszhangra s rokonszenvre talált Ausztriában és nálunk is. A törvényhozó test tehát, igen helyesen, azt hitte, hogy itt minden halogatás veszélyes lehet; ily mozgalmak idején akár kormánynak, akár törvényhozásnak egyéb feladata nem lehet, mint a mozgalmat vagy elnyomni, vagy annak

élére állani· a RR. nem érezvén magokat elég erősöknek, hogy elnyomják, igen bölcsen tették, hogy élére állottak, mert ezáltal polgári háború kitörését gátolták meg." [142]

Senki sem volt ezekben a döntő napokban annyira tudatában e belső ellentmondásnak, mint Kossuth és valóban csodálatraméltó, hogy a legnagyobb izgalom napjaiban is mily ügyességgel és szívóssággal vigyázott arra, hogy egyrészt Béccsel szemben a törvényesség legszélsőbb határáig menjen s a konzervatívokat tovább is rémületben tartsa, másrészt pedig ne engedje, hogy a rendek kezdeményezése bármiként is külső kényszerítés hatásának lássék, vagy éppen kívülálló elemek vegyék át a vezetést.

Ebben a törekvésben ugyanazok a politikai elvek irányították, amelyek kezdettől fogva vezették összes cselekvéseiben és mulasztásaiban: a nemesség vezető szerepének minden változás közepette való fönntartása.

Miként már 1847 elején az adókérdésben is azzal érvelt: amit most tennénk, az engedmények látszatát kelthetné és azért az egész világ nagylelkűségnek minősíthetné,[143] éppúgy a márciusi napokban az első perctől kezdve féltékenyen ügyelt az országgyűlés, illetve a rendi tábla jogaira és tekintélyére. Ugyanaz a Kossuth, aki főként az országgyűlési ifjúságnak köszönhette népszerűségét, már március 3-án megakadályozta, hogy tárgyalás alá vegyék az ifjúságnak a sajtószabadság érdekében előterjesztett beadványát. A következő napokban fáradhatatlanul hangsúlyozza és amikor a bécsi forradalom — és mint láttuk, a magyar vidékről jövő hamis rémhírek — hatása alatt 14-én döntő beszédét tartotta a reformok egész komplexusát tartalmazó felirat érdekében, a következő jellemző szavakkal vázolta a helyzetet és indokolta a reformok sürgősségét:

„Oly időket élünk — úgymond —, melyekben kívánatos, hogy mi a táblán szóba hozatik, közegyetértéssel menjen végzésbe... A mult éjjel Bécsben polgári vér folyt, Metternich minisztériuma megbukott... Bécsben minden polgárnak fegyver van kezében... Nekünk most azon rop-

pant feladás, azon nagyszerű szerep jutott, hogy a mozgalmakat bölcsen vezessük s azon kell lennünk, hogy a gyeplő kezeink közt maradjon, mert addig alkotmányos úton lehet haladnunk; de ha kezünkből egyszer kirántatik, akkor a következéseket Isten tudja csak.

Ha már felírásunk korábban nem juthatott a trónhoz, legalább kívánatos, hogy előbb jusson föl, mint az események híre az országban elterjed. És aki most egyes kifejezések felett akarna vitázni, nem pedig egész erővel azon munkálni, hogy a mozgalom vezetése kezeinkben maradjon, e haza sorsával játszanék, s végtelen felelősséget venne magára. Senki ne engedje tehát magát túlragadtatni a kellő vonalon, de ezen vonalig mindent." [144]

Kossuth itt egész világosan az állítólagos parasztseregekre, a pesti klubokra és a pesti utcára célzott. Mint a nyugati nagyvárosokban, Pesten is megvoltak az ellenzéknek a maga klubjai és az íróknak és az ifjúságnak kávéházai. Ezekre igen gyorsan átcsapott az általános forrongás. Amily tiszta lelkesedést keltettek a Pozsonyból jövő első hírek, éppolyan izgatottá és türelmetlenné vált a hangulat, amikor március 3-a után úgy látszott, hogy az országgyűlés habozik további lépéseket tenni. Hogy további cselekvésre késztessék, a Rákoson népgyűléssel kapcsolatos reform-bankettet terveztek, melyre a kiküldött bizottság már március 11-én 12 pontból álló határozati javaslatot fogadott el. A pesti 12 pontban már szabatosan benne vannak mindazon reform-követelések, melyeket három nappal később az országgyűlés feliratában egész általánosságban felállított, sőt ezeknél még többet tartalmazott. Az ifjúság azon volt, hogy e pontokat petíció alakjában sürgősen az országgyűléshez, ha kell, mielőbb a koronához juttassák. Az ellenzéki klubhoz tartozó öregebb urak, köztük Klauzál Gábor, azonban meghiúsították a határozatot, mert attól tartottak, hogy azon esetben, ha a küldöttség eredménytelenül járna el, a nép ingerültsége, épúgy, mint Párizsban, nálunk is fölkelésben törne ki.[145] Amikor azonban a bécsi események híre Pestre érkezett, a fiatalság tovább nem türtőztette magát. Március 15-én ünnepélyesen ki-

hirdették a 12 pontot, a sajtót tényleg felszabadították, a politikai foglyokat, köztük Táncsicsot, kiszabadították börtönükből, végül megalakították a „Közcsendi Választmányt", melyet Petőfi előszeretettel *„comité du salut public"*-nak nevezett. Ez azután a minisztérium végleges megalakulásáig csaknem a legfőbb kormányhatóság szerepét töltötte be, szervezte a nemzetőrséget, vidéki küldöttségeket fogadott, utasításokat adott és valósággal központja lett a reform-mozgalomnak.

Most tűnt csak ki, mennyire okosan cselekedett annakidején Batthyány, hogy Kossuth követté választásával őt a rendpárt számára biztosította. Ő, akinek irányát leghatékonyabban a tömegek helyeslése szabta meg, most éppoly kelletlenül fogadta az utcának ezt a forradalmi beavatkozását, mint a rendek, és elöljárt abban a törekvésben, hogy az országgyűlést a törvényes útról le ne téríthessék. A pesti eseményeknek csak egy népgyűlés jelentőségét igyekeztek tulajdonítani. Mennél inkább mutatták a hírlapok tudósításai, hogy a vidék teljesen a pesti mozgalmak hatása alatt áll s az országgyűlésről szinte egészen megfeledkezett — annál inkább. Az öreg Wesselényi Kossuth-hoz írt levelében is lekicsinyli: „Csak mesterkélt népség a miénk — írja március 23-án —, egy-két maroknyi lelkesült ifjak s írókból improvizálva."[146] Amikor március 17-én a pesti ifjúság küldöttsége a 12 ponttal Pozsonyba érkezett, Kossuth eleinte egyáltalán nem akart beleegyezni, hogy az országgyűlés fogadja a küldöttséget. Végül mégis engedett, de a küldöttséget az országos ülésre nem, hanem csak a kerületi ülésre bocsátották. Az üdvözlő beszédre adott válaszában Kossuth „érezte annak szükségességét, hogy a kívülről jövő presszionak még csak az árnyékát is elhárítsa az országgyűlésről és elkerülje a forradalomnak még a lehét is."[147] Nyomatékosan hangsúlyozta a rend szükségességét és határozottan tiltakozott az ellen, hogy egy város az ország szívéül tólja fel magát és ha valakinek az eszébe jutna, „a nemzet" elég erős lesz arra, hogy azt „eltiporja". A konzervatív Budapesti Híradó, amelynek addig még sohasem volt egy jó szava Kossuth számára, most az „azt eltiporni kész" szavakat kövér betűkkel szedette ki és hozzáteszi: „Soha ennél hívebben nem fejezte ki Kossuth a közvéleményt."[148]

Ugyancsak Kossuth javaslatára már előző nap mindkét tábla tagjaiból közös küldöttséget menesztettek Pestre, hogy ott „a nép megnyugtatására hassanak".[149] Kossuthnak a küldöttséghez intézett ingerült válaszában az országgyűlés és az utca között kezdődő ellentét nyiltan kifejezésre jut. Az új sajtószabadság védelme alatt a pesti sajtó olyan radikalizmust fejtett ki, amely túlzottan visszhangozta az egész országban csakhamar fellépő nyugtalanságot és mozgalmakat, szélsőségig vitte a kölcsönös izgatottságot és egyidőre megzavarta mindkét fél tisztánlátását a reális fejlemények felismerésében.

VI. A RADIKÁLIS SAJTÓ ÉS A REND ELEMEI

Lelki készség hiánya radikális változtatásokhoz. — Az új polgári szabadság termékei, hírlapok, klubok. — A tetszhalott konzervativizmus. — A tömeg dinasztikus érzelmei. — A mérsékelt országgyűlés. — Értelmetlen udvari politikaszülte nemzeti radikalizmus. — A radikálisok többsége szemében sincs szociális probléma, csak nemzeti. — Demokratikus mozgalmak csúfneve: kommunizmus. — Pálffy Albert „Március 15-iké"-je. — A demokrácia tudatos szóvivője pár ember. — Petőfi új forradalmat prédikál. — A radikális ifjúság hivatalokba kerül. — A polgárság zsidópogromokat rendez. — A köztársasági radikalizmus langyha fogadtatása vidéken. — A mérsékelt sajtó nagyobb példányszáma. — Ingadozó radikálisok a nemzeti programhoz szegődnek. — Az Egyenlőségi Klub programja. — A köztársasági eszme tábora: törpe kisebbség. — A radikálisok megtagadják a kommunizmust. — Eszmék zavara Európa március előtti szocializmusában. — A Ledru Rollin-féle „munka szervezése". — A Radical-lap minden szocializmust elvet. — A radikalizmus mögött nincs öntudatos osztály. — Bizalmatlanság a paraszttal szemben. — Petőfi és Arany választási kudarca. — A nemesi ellenforradalom. — A megye az új törvények ellen. — A Pesti Hírlap a rend politikájának sajtóorgánuma. — A nemesi reakció új jelszava.

Magyarországon sem az osztályok tagozódása, sem a jogtalanok és elnyomottak lelki készsége nem okadatolt, sem tartósnak nem ígért semmiféle radikális változtatást vagy éppen felforgatást a társadalmi és politikai viszonyokban. Hol volt olyan osztály, melynek érdekei nemcsak ellentétben voltak az uralkodó osztályok érdekeivel, de amely ennek az ellentétnek tudatából erőt és képességet is merített volna arra, hogy az államban a maga egyéniségéhez képest szervezkedjék és cselekedjék? A polgárság nem volt erre alkalmas és a parasztság még kevésbbé.

A magyar forradalom hivatása nem lehetett egyéb, mint hogy félrelökje az évszázadok folyamán megszilárdult gazdasági és társadalmi rendszernek azokat a formáit, melyek a fejlődés folyamán túlhaladottakká váltak, sőt magát a rendszert is további fennmaradásában akadályozták. Azok az erők, melyek magukban gyengék voltak ahhoz, hogy a hatalmi viszonyokon változtassanak, csakhamar szintén engedni voltak kénytelenek annak, amit társadalmi tehetetlenségi törvénynek nevezhetünk.

Egy ideig ugyan úgy látszott, mintha Magyarország sorsa új hatalmak kezébe került volna. Az új polgári szabadság rövid néhány nap alatt oly élénk és mozgalmas politikai életet varázsolt elő, amely könnyen megtéveszthette a megfigyelőt a tényleges mozgató erők és tényezők tekintetében. Gombamódjára jelentkeznek új hírlapok. Új politikai klubok születnek Pesten és a vidéken.

A nemzetőrség mindenfelé újonnan szervezkedik, egyik népgyűlés a másikat követi; határozatok és kérvények csak úgy özönlenek. Úgy látszott, mintha a magyar politika régi eresztékeibe új elemek illeszkedtek volna belé.

Legélénkebb volt a hangulat Pesten; ott jelent meg az új sajtótermékek legnagyobb része. Minden percben új hírlap megjelenését hirdették.[150] Radikalizmus tekintetében egyik túl akart tenni a másikon és a régebbi lapok közül csupán egyetlen mert a dolgok új rendjével szemben nyiltan ellenzéki állást foglalni. Mind az országgyűlésen, mind a sajtóban a konzervativizmus látszólag végleg el volt temetve.

Radikalizmus tekintetében a pesti újságok hangján tényleg alig lehetett volna túltenni. Kevés volt azonban közöttük, amely meggyőződésében is radikálisabb lett volna, mint maga az új kormány, melyet állandóan bíráltak. Még kisebb volt azoknak a lapoknak száma, amelyek saját radikalizmusuknak gazdasági és társadalmi következményeit mérlegelve, azoktól vissza nem riadtak volna.

Mindenki, aki e napok történetét elfogulatlanul vizsgálja és a dolgok mélyére tekint, múlhatatlanul arra a meggyőződésre jut, hogy az uralkodóház néhány év alatt most már másodszor mulasztotta el a soha vissza nem térő kedvező alkalmat, hogy

egy olyan nemzeti és társadalmi mozgalom élére álljon, amely a birodalom politikai szerkezetét nem bontotta volna meg jobban, mint ahogy ez később, óriási áldozatok után, elkerülhetetlenné vált.

Aki a pozsonyi országgyűlés tárgyalásait és azok előtörténetét, a vezető és mérvadó férfiak személyét és nyilatkozatait s az új magyar minisztérium összetételét ismeri és nem téveszteti meg magát a látszat által, az nem fog kételkedni a vezetők és a tömeg mélyen dinasztikus érzelmeiben a legizgalmasabb napokban sem. A nemzeti radikalizmust pedig taktikai túlkövetelésnek fogja felismerni, mely mögül ki-kilátszik ugyanazon juste-milieu utáni epedő vágy, mely az összes szociálpolitikai kérdésekben nyiltan napfényre jutott. A bécsi udvar politikusai azonban nem a tettek, hanem a pesti radikalizmus hangja után ítéltek. De ugyanezt mondhatjuk a rendek politikájáról is, amennyiben az országgyűlés a reformtörvényhozásban egy lépéssel sem ment tovább, mint ameddig a szabadelvű látszatot össze lehetett egyeztetni a nemesség hagyományos állásának legmesszebbmenő kímélésével s amennyiben önszántából a legcsekélyebbet sem engedett politikai befolyásából. Mi sem lett volna könnyebb, mint az országgyűlés és az udvar között az egész vonalon egyességet létrehozni. Míg az új magyar igazságügyminiszter, Deák Ferenc, nem átallotta az országgyűlést — melyben ezidőtájt már a legmérsékeltebb elemek jutottak volt uralomra —, április 3-án bizalmasan „részeg"-nek mondani,[151] addig másrészről az új osztrák belügyminiszter, Pillersdorf báró úgy találta, hogy: „a magyar országgyűlés összes kívánságai mostanig (április 8.) igen mérsékeltek[152] és csak azt kívánná, hogy a nemsokára összeülendő osztrák népképviselet ne legyen túlzottabb és ne kívánjon többet, mint a magyar". És ha Bécsben mások talán féltek is a túlzott magyar demokráciától, Kossuth a rendeket április 2-án már megnyugtatta azzal, hogy: „A nép pedig, ha joggal felruháztatik, éppen úgy megválasztá Rómában a patríciusokat s a nemesség még soká megtarthatja befolyását, ha a néppel ellentétbe nem hozatik."[153]

Ezen az alapon bátran meg lehetett volna csinálni a megegyezést. Nem saját hibájából, kizárólag az udvari politika értel-

metlensége folytán vetődött a magyar politika megint a nemzeti radikalizmus karjaiba. Azáltal, hogy az új kormánnyal úgy bántak, mintha azonos lett volna a radikális sajtóval, végre is tényleg ennek sodrába került.

Természetes, hogy ez aligha lett volna lehetséges, ha a pesti radikalizmust tényleg mély elvi és szociális ellentétek, alapvetően eltérő szociális és gazdasági törekvések választották volna el az uralkodó iránytól.

A magyar forradalomban sem hiányoztak egyesek, akik a demokratikus gazdasági és társadalmi politikát mindenképpen egyesíteni kívánták a francia forradalom történetéből és a francia szocializmusból merített forradalmi és demokratikus ideáljaikkal, akik a politikai szabadságot nem érezték tökéletesnek társadalmi egyenlőség nélkül. A nagy többség azonban idegenül állott szemben azokkal a szocialista eszmékkel, melyek akkor Angliában és Franciaországban el voltak terjedve és pártprogrammá váltak; szemökben nem volt szociális probléma a politika mellett, legalább nem olyan, melyet a politikai demokratizmus meg nem oldhatott volna.

A forradalom előtt a konzervatívok előszeretettel vádolták a reformereket kommunista törekvésekkel; ezzel a csúfnévvel akartak minden demokratikus mozgalmat megbélyegezni.[154] Mikor március első napjaiban a szociális ellentétek először ütköztek össze hevesebben, igen rövid idő alatt különvált az a néhány ember, akik szerint szociális problémáról is volt szó, a radikálisok többségétől, kiknek szemében a nemzeti kérdés minden mást fölülmult.

A pesti radikálisok vezető orgánuma a Március Tizenötödike című lapocska volt, kiadója Pálffy Albert, a márciusi ifjúság egyik tagja, állandó jelszava: „Nem kell táblabíró-politika." Határozott ellenzéki álláspontra helyezkedett az országgyűléssel és a minisztériummal szemben, melynek szemére vetette, hogy Ausztriával szemben gyenge és engedékeny. „160.000 ember nevében" követelte a pesti biztonsági választmány számára a vezetést, protestált a pozsonyi „törvénygyártás" ellen, hol „a táblabírák... összekapcsolják magokat a nemesekkel".[155] A minisztériumtól „európai értelemben" vett radikaliz-

must kíván, olyan radikalizmust, mely „nem ismer fennálló históriai jogokat, hanem egyedül azt tekinti, ami az országra nézve hasznos, üdvös és nyereséges... Előtte mindig tabula rasa van...[156] Nem ismert kíméletet a minisztériummal és Bécscsel szemben és ezáltal csakhamar valóságos hatalommá lett.[157] De csak ebben az irányban volt valóban radikális. Habár nyiltan forradalminak vallotta magát a mérsékeltekkel szemben, akik a márciusi napok forradalmi jellegét is le akarták tagadni,[158] mégis alig három nappal a győzedelmes forradalom után, melytől nevét vette, március 19-i első számában megjelent programcikkében már a mérsékeltek jelszavát hangoztatja: a forradalmi jelszó, szabadság, egyenlőség, testvériség mellett ott van az ellenforradalom jelszava is: „rend és béke". Ugyanebben az első számban már a parasztok „visszaélései"-től való félelmének is kifejezést ad és másodnapra már felkapja a hirtelen népszerűségre jutott jelszót, mely a nemesség „nagylelkűségét" dicsőíti és „kívánatosnak tartja, hogy a népet erről felvilágosítsuk, hogy a haza védelmében hozzánk csatlakozzék". Március 22-én az általános választójog ellen nyilatkozik, ámbár az „a radikálisok legkedvesebb elve". Mindezt a forradalom első hetében. Mondhatni, hogy ezekben a vallomásokban öntudatlanul is a pesti radikalizmus alapvető tendenciája nyilatkozott meg, ugyanaz a tendencia, amely július elsején a következő nyilatkozatban jutott kifejezésre: „A minisztérium azt hitte, hogy az országgyűlés volt a harc, a parlamentáris kormány pedig a harc és győzelem gyümölcse, melyet az elosztás után csak élveznünk kell. Mi ellenben parlamentáris kormányunkat sem tekintjük még többnek, mint első fegyvernek arra, hogy azzal azt, mi minden nemzetnek egyedüli kincse, kivívni lehessen" (nemzeti függetlenségünket).[159] Ahol a politikai szempont ennyire alá volt rendelve a nemzetinek, ott a szociális gondolat egyáltalán nem juthatott érvényre.

Úgy amint az egyidejű bécsi forradalomban is, a kapitalizmus és az ipari proletariátus még egészen fejletlenek voltak. Pesten is a munkások és parasztok első gyakorlati mozgolódásai és tagozódási kísérletei háttérbe szorították az értelmiség körei-

ben a szocialista gondolatkör zsenge csíráit és az *osztályharc-álláspont* helyett, mely a régebbi küzdelmekben a nemességgel szemben érvényesült, az *osztályszolidaritást,* illetőleg a nemzeti érdekközösséget az új szabadságot fenyegető ellenséggel szemben, emelték uralkodó teóriává. Demokratikus néposztályaink aránylag még alacsonyabb fokán múlt, hogy nálunk az összhang elméletén és gyakorlati keresztülvitelén a szociális festék még jóval halványabb lett, mint a közel nyugat fővárosaiban.

Bármily kevéssé is volt fejlett a bécsi proletariátus, bármily kevéssé voltak képesek gondolkodó vezérei önálló teóriákat felállítani az uralkodó demokratikus ideológiával szemben, aránylagos számuk és műveltségük által mégis bizonyos nyomást gyakoroltak, amely nem egy szociális eszmét és jóhiszemű reformjavaslatot érlelt meg. Mindenesetre olyan elemet képviseltek, amellyel a demokratáknak pozitív értelemben is számolniok kellett és amellyel számoltak is. Kik voltak azonban a demokrácia (vagy az „európai értelemben" vett radikalizmus) tudatos szóvivői Magyarországon? Egy pár írón, ügyvéden és más intellektuálison kívül főleg az ifjúság: egyetemi hallgatók és jurátusok, azaz leendő hivatalnokok, vagy pedig nemesi származásuknál fogva leendő földbirtokosok. Gyári proletariátus egyáltalán nem volt, a paraszt pedig különbség nélkül bizalmatlanul tekintette az urat s minden párt egyre ment neki.

A forradalmi mámor első napjaiban szabadon kitombolta magát a radikális lelkesedés. Gyűlések, szónoklatok, testvéresülési jelenetek, címek elhagyása, vörös kokárdák,[160] köztársasági eszmék, egyenlőség, stb. hevítették a kedélyeket. Az általános hangulatot találóan jellemzi Mr. Blackwell akkori angol főkonzul Viscount Ponsonby-hoz intézett március 23-i levele: „A pesti republikánusok már egy törvényhozó testület, azaz jobban mondva, nemzeti konvent Pestre való összehívását tárgyalják, azzal a megokolással, hogy a mostani törvényhozás népszerűtlen; hogy tárgyalásai (Batthyány gróf kineveztetése óta) vontatottak, hogy a javasolt rendelkezések nem elég határozottak! Egyszóval, mindez azt jelenti, hogy köztársaságot akarnak vagy legalább is köztársasági intézményekkel ellátott monarchiát. Igen hatalmas nemzetőrséget akarnak szervezni, tüzérséggel együtt. Szemere és

Eötvös az ő szemükben konzervatívok; sőt állítólag maga Kossuth is kezd Pesten veszíteni népszerűségéből."[161]

Szószerint így állt a dolog. Ámbár csak kevesen mentek odáig, mint Petőfi, aki egy új „roppant" forradalmat prédikált, mikor „első dolgunk lesz egy óriási akasztófát állítani és rá kilenc embert!"[162] Az ellenzék egykor népszerű vezéreinek hírneve alaposan meggyengült, még Kossuthnak is meg kellett élnie, hogy azt írják róla: „ha így folytatja, kevés idő mulva magát impossibilis emberré teszi."[163] Hasonlóan nyilatkozik az angol főkonzul egy későbbi jelentésében, amelyben a minisztérium és a pesti radikálisok közti ellentétet jellemzi:

„A mostani miniszteréknek őszinte óhaja" — írja április 25-én —, „hogy a magyar koronát megtartsák a Habsburg-háznak, azonban tagadhatatlan, hogy legalább Pesten erősen demokratikus áramlatok érezhetők és hogy egy igen hatalmas párt szeretné eltörölni a királyságot, mintahogy érdemben (virtually) eltörölte a nemességet. Ez a párt a pragmatica sanctiót, amelynek az osztrák miniszterek oly nagy fontosságot tulajdonítanak, idejét multa, értéktelen okmánynak tekinti. A köztársasági szellem egyik jelének tekinthető az a megvetés is, amellyel a címeket sujtják."[164]

Ez a hangulat azonban nem tartott sokáig. Április közepén átköltözött a minisztérium Pestre és első dolga volt, hogy beszüntesse a „közbátorságra ügyelő bizottmányt". Ezután következett az új miniszteri osztályok szervezése és sok száz új hivatalnok alkalmazása. A radikális lapok élénken tiltakoztak a hivatalok fölösleges szaporítása és a túlságos magas fizetések, még inkább azonban a régi rendszer híveinek, a „pecsovics"-oknak alkalmazása ellen. Így kierőszakolták saját párthíveik nagy részének kineveztetését, bár kizárólag igen alárendelt állásokba.

A fiatalság egyik legnépszerűbb és legradikálisabb vezére, Vasvári Pál nyiltan lerántotta a leplet a radikalizmus ellanyhulásának okairól:

„S ha kérditek, mit tesz most a márciusi ifjúság? Elmondom.

Az egyik rész bureauba ment, s részt vesz a hon kormánylat ügyeiben.

A másik rész visszatért előbbi életfoglalkozásához, s a kedvezőbb időkre vár.

A harmadik rész a hadi nemzetőrök közé állott, s az új seregbe átvivé a szabadságszeretet magas szellemét."[165]

Négy héttel rá Vasvári is a pénzügyminisztériumban ült. Eleinte egyetemi tanár akart lenni, de Eötvös báró közoktatásügyi miniszter megtagadta kérését, mire miniszteri titkárságot kapott.

De hivatalnál és hivatásos munkánál még inkább hatott mérséklőleg a radikalizmus tüzére az összes többi osztályok ellenséges hangulata. Már a pesti munkásmozgalmak meghökkentették a fiatalságot, másrészt a városi polgárság viselkedése egészen megbénította röptüket. Mialatt ők polgári szabadságról ábrándoztak, a polgárok zsidópogromokat rendeztek. Azt várták a polgárságtól, hogy a polgári egyenlőség hirdetőit fogja vezéreiül és képviselőiül választani, e helyett a városokban mindenütt az volt a jelszó: „nem kell író, nem kell ügyvéd!"[166] A németnyelvű polgárságnak a nemzeti mozgalomba való beolvadását remélték, s ugyanekkor a Pest-Budai Német Egylet (Deutscher Vereien) a német szövetséghez való csatlakozásról tárgyal és német magisztrátusról álmodik.[167] Háborút és forradalmat prédikálnak, a pesti polgárok pedig békéért kiáltanak, nyugalmat óhajtanak üzleteik számára és azt kívánják, hogy távolítsák el a fiatalságot a városokból.[168] Még lanyhább fogadtatásra talált a köztársasági radikalizmus vidéken. A radikális lápok igen kevéssé voltak elterjedve. A Március Tizenötödike érte el a legnagyobb példányszámot, 1848 végén 733 példányban jelent meg; egy másik újságnak, Zerffi Reform-jának 110 előfizetője volt, ebből vidéken összesen 87; mikor a Radical-lap-pal egyesült, a példányszám 225-re emelkedett; a német lap, Die Opposition, 275 példányig vitte föl. Viszont a mérsékelt lapok aránylag nagy példányszámban jelentek meg. A Pesti Hírlap 2554, Kossuth Hírlapja 4214, a miniszterelnök lapja, a Pesther Zeitung 2811 példányt küldött szét.[169] Könnyű volt ezeknek a

lapoknak, főleg a Pesti Hírlapnak a radikális sajtót következetes támadásokkal és kifigurázásokkal rossz hírbe hozni és a vidéki fiatalságot ellene ingerelni. Bár az első napok heve a vidéket is magával ragadta,[170] alig két hónappal a lelkes márciusi napok után Heves megye felszólítja a többi megyéket és törvényhatóságokat, hogy tiltakozzanak a pesti fiatalság, „holmi proletariátus club és egy pár lázongó litterátus és rebellis ember" uralma ellen, akik „a muszka vagy ausztriai kormány kezére akarják játszani a népet és a minisztériumot merik gáncsolni".[171]

Kiderült, hogy a márciusi ifjúság elvesztette a kapcsolatot a nemzet többi részével, hogy messzebb ment, mint ameddig a nemzet őt követni hajlandó volt. Így tehát nagyon is érthető, hogy a határvidékekről jövő első riasztó hírekre a radikálisok ingadozó csoportja a kizárólagos nemzeti programhoz szegődött. „A haza veszélyben van" felkiáltás lett a jelszó, mely a minisztérium barátait és ellenségeit kibékítette. „Az ily szavak — írja Vasvári — rögtöni egyesülést parancsolnak. Veszély idején a nemzet erejének meg nem kell szakadni. Mikor Franciaországot külellenség fenyegette a nagy forradalomkor: egybeolvadt minden jó honfi és kötelességét teljesítette... Mert minden pártkérdés felett áll a nemzetegység."[172]

Számra csekély és erőben kicsiny volt azoknak a demokratáknak csoportja, akik a nemzeti egység apostolainál nem kevésbbé lángoló hazaszeretetükben ezt az éppen olyan hőn óhajtott egységet a demokratikus követelmények teljesítésével, a feudalizmus összes maradványainak kiirtásával akarták valóra váltani. A fönt említett Népelem és Radical-lap voltak újságjaik, vezetőik pedig a két Madarász testvér. „Egyenlőségi Klub" néven szervezkedtek, mely klubnak állítólag több, mint ezer tagja volt, köztük vagy harminc képviselő.[173] De sem sajtójuk elterjedése, sem föllépésük módja az országgyűlésen, sem pedig a dolgok tényleges fejlődése nem mutatnak arra, hogy a tagok legnagyobb része egyszerű „Mitläufer"-nél több lett volna.

Az Egyenlőségi Klub programját Petőfi szerkesztette, egyike azon keveseknek, akik halálukig egyetlen pillanatig sem ingadoztak demokratikus radikalizmusukban. Minthogy oly kevesen voltak, akik a program követelményeinek megvalósításán mun-

kálkodtak, úgyhogy a nemzetgyűlés törvényhozását alig befolyásolhatták, e program a forradalom demokratikus eredményeinek értékeléséhez kellő mértékül szolgálhat. A program így hangzik:

„A március 15-én kimondott nagy szavak elhangzottanak.

A *szabadság, egyenlőség, testvériség* eszméi valósággá nem lettek.

Sőt inkább a külön kaszták merészebben ütik fel fejeiket napról-napra.

A március 15-én Pesten kivívott sajtószabadságot a pozsonyi nemesi gyűlés zsarnoki sajtótörvényei által megbuktatá...

A március 15-én Pesten kimondott polgári egyenlőség elvét a pozsonyi nemesek gyűlése a különféle osztálykategóriák fönhagyása által paralizálta.

A művelt Európa újjáalakulásának alapeszméi tehát, melyeket a francia nemzet februári forradalmakor kimondott és mi a pesti eszmeforradalomban magunkévá tettünk... nálunk mind máig csak név, de nem valóság.

Az osztályuralkodás mai napig fönállván, a *nép* folyvást politikai proletariátusságban tengődik.

Alulírtak azt hisszük, hogy március 15-én nem azért tűzte ki Magyarhon fővárosa a forradalom zászlaját ama szent elvek mellett, hogy azok valósággá ne érleltessenek és minden a régi állapotba visszasüllyesztessék.

Meg vagyunk győződve, hogy mint minden államnak ezentúl, úgy a magyarnak is csak úgy leend jövendője, ha a *nép* a szó tiszta, fertőzetlen értelmében behelyeztetik azon jogaiba, melyek őt isteni és természeti törvények szerint illetik, s melyekből mind a mai napig ki van zárva...

Ezeknél fogva... egyesültünk a végre... hogy törvényes eszközök által... *a szabadság, egyenlőség, testvériségnek* életté valósulását előmozdítsuk.

Egyesültünk a valódi és feltétlen, minden kauciótól ment sajtószabadság kivívására.

Egyesültünk a semmi kategóriák, semmi census által ki nem játszott népjog kiküzdésére.

Egyesültünk az ember és ember, polgár és polgár között osztályfalakat fenntartó előítéletek ostromlása- és ledöntésére.

Egyesültünk a nyelvi különbözéseken alapuló idegenkedések elenyésztésére, ennélfogva társulatunk bármily nyelvet beszélő honpolgárt, a szabadságügy közös érdekénél fogva, mely csak kölcsönös egyesülés útján kiegyenlíthető, szívesen lát tagjai közt."[174]

A „tiszta demokrácia" ezen programjában feltűnik a republikanizmus kérdésében való állásfoglalás hiánya, tekintve, hogy a demokrácia balszárnyának, „vörös republikánusok" elnevezése Magyarországon is széltében dívott. Egészen bizonyos, hogy az Egyenlőségi Klub vezetőinek egy része őszinte köztársasági érzelmű volt. De az általános felháborodás, melyet Petőfinek március végén megjelent „A királyokhoz" című költeménye az egész országban keltett, óvatosságra intett. A választás közeledtére először a Március Tizenötödike jelenti ki, hogy „nálunk ezen eszmék csak tisztán doktrinák", melyeket túllépni igen veszélyes volna, mert „népünknél úgy látszik a royalizmus valóságos vallás".[175] Röviddel utána a radikális párt hivatalos sajtószervei is a doktrinák birodalmába utasították a köztársasági eszmét. „Az a kérdés — írja például a Reform —, monarchiánk legyen-e vagy republikánk? úgy hisszük még nálunk *nem is létezik,* annyira részint megszoktuk a monarchiát, részint meg vagyunk győződve annak szükségességéről."[176] Ez a nyilatkozat válasz volt a Radical-lapnak a Reform elleni támadására[177], hogy a radikalizmust azonosítja a köztársasági eszmével. Még Petőfi is kénytelen volt, mikor képviselőnek föllépett, elvi álláspontjának fönntartása mellett a monarchia létjogosultságát Magyarországon elismerni.[178] Mandátumhoz azonban így sem jutott és már július 1-én, a következményekkel nem törődve megírta barátjának, Arany Jánosnak: „. . . hohó, három esztendő mulva egészen más lesz; most azt mondják: ez republikánus, ez nem

kell! — a következő választásoknál majd azt fogják mondani: ez nem republikánus, tehát nem kell."

Nem három év mulva, hanem már őszre beállt a változás. A nemzetgyűlés feloszlatása és az a körülmény, hogy Magyarország parancsnokságát Jellasicsra ruházták, egyszeriben lángra lobbantották a köztársasági eszme parazsát és október 11-én megjelent az első lap, mely magát már címében is köztársaságinak vallotta.[179] Az események során bekövetkezett aztán a dinasztiától való teljes elszakadás és a forradalmi kormány miniszterelnöke, Szemere útján május 2-án magát hivatalosan „köztársasági"-nak deklarálta",[180] a lapok tehát nyiltan így írhattak: „Törekvéseink programja, harcaink feladata a demokratikus köztársaság mindenfajta következményeivel."[181] Mindez azonban általánosan ismert dolog és inkább a politikai taktika, mint a politikai meggyőződések történetéhez tartozik.[182]

A köztársasági eszme azonban a forradalom első hónapjaiban mindenesetre egy csekély kisebbségnek volt hivatalosan perhorreszkált hitvallása, mely alig merészkedett a nyilvánosság elé. Amilyen óvatosak voltak követői ebben az irányban, olyan határozottan tiltakoztak minden kísérlet ellen, mely a „tiszta" demokráciát „szociális" mederbe akarta volna terelni.

Az ország társadalmi szerkezete mellett nem is volt várható, hogy a magyar radikalizmus még akár legszélsőségesebb túlzásaiban is túltegyen a francia forradalmi kor „negatív" republikanizmusának azon fejlődési fokán, mely Lorenz Stein szerint „még semmi más, mint puszta királynélküliség. Egészen tisztán tudja, hogy mit nem akar, de teljesen homályos előtte, hogy mit akar."[183] Pozitív kifejlődéséhez minden előfeltétel hiányzott, elsősorban az ipari proletariátusra való támaszkodás lehetősége. Párizsban és Berlinben, de még Bécsben is a republikanizmus kénytelen volt teóriáinak szociális következményeit levonni; Pesten a „tiszta" teóriára szorítkozhatott, mert nem kényszerítette alulról semmi nyomás,[184] míg a maradiak a kommunizmust az ismeretes módszer szerint itt is mumusnak használták, hogy a haladópártiakat a demokráciától elidegenítsék.

Ezért siettek megtagadni az összes köztársasági lapok eleve minden közösséget a kommunizmussal. „Az emberek egyenlőségét, — írja a Reform első számában — nem birtokaik terjedelmi egyenlőségében (!) helyezzük, hanem azon jogszerű és egyenlő méltánylatban, mellyel minden embernek, mint embernek tartozunk."[185] Úgyanígy szól a Radical-lap: „Magánjogi tekintetben a kommunizmusnak ellentmondunk, s tiszteljük a tulajdont, mint az emberi társaság talpkövét..."[186] „Miért féltek a köztársaságtól? — kérdi egy másik lap. — Nem a javak közössége... épp ellenkezőleg, a királyságban van a helyeknek jó dolguk."[187] Hasonlóképpen a függetlenségi nyilatkozat után: „Mi az egyenlőség alatt nem értünk anarchiát, nem értünk communismust. Mi e nagy eszmét... következőleg értelmezzük: a társasági rendben semmi szabály ne gátolja az egyének emelkedésének mozgalmait."[188] A magyar köztársaságban „a lehető legszélesebb bázisra fektetett szabadság, egyenlőség és testvériség nagy eszméiből indulva ki, az olygarchák uralkodása, úgy mint egyes castáké, lehetetlenné tétessék, és a nép legyen egyedüli s kizárólagos ura önmagának."[189] Legmesszebb megy a „tiszta" republikanizmus hangsúlyozásában ebben a kérdésben is a már említett Horárik János, aki nagy buzgalmában azt az állítást kockáztatja meg, hogy Magyarországon „majdnem csupa" földesúr lakik és akik nem azok, távolról sem élnek oly nyomorban, hogy kommunista elvek nálunk akár csak „képzelhetők" is legyenek.[190]

Habár következtetésében igaza is volt az uralomra jutott politikai republikanizmus e szóvivőjének, másrészt mégis megállapíthatjuk, hogy a harcoló republikanizmus korszakának egyes küzdői a kommunizmus minden elutasítása mellett is több szociális megértést tanúsítottak.

Egész Európa március előtti szocializmusára jellemző az eszmék és teóriák zavarossága. Semmiképpen sem volt az oly mértékben a dolgozó osztály — *egy* osztály — sajátos ideológiája, mint például a forradalmi harcokban vagy manapság. Sokan nevezték magukat szocialistáknak, akik egyszerűen emberbarátok, filantrópok voltak és sokan a demokraták közül kisajátítottak maguknak egyes szociális követelményeket.

Legerősebb vonzóereje volt ebben az időben a „munka szervezése" jelszavának,[191] melyet Ledru-Rollin is felvett volt Réforme-jának programjában.[192] Úgy látszik, hogy ez a francia szociáldemokrata nagy hatással volt több magyar demokratára. Ezek sem fogadják el sem a kommunizmust, sem a szociális forradalmat, ellenben elismerik a szocializmust, illetőleg a „munka szervezését".

Az indítóokot e nuance-hoz a párizsi májusi felkelés szolgáltatta. A Március Tizenötödike nem mulaszthatta el, hogy Blanc, Albert és Barbe ilyen „gyalázatosságai" ellen tiltakozzék; annál kevésbbé, mert viselkedésük megingatta a cikkíró bizalmát eszméikben. „Mi a munkarendezés kérdésének megoldását — írja Csernátony — nem tartjuk ábrándnak, bár felőle éppoly kevéssé vagyunk magunkkal tisztában, mint az eszme megpendítői. Mi az indítványt, kísérletet nagyszerűnek és nem impraktikábilis túlzásnak tekintjük... és — csalódtunk. Az eszme melletti harc csak eszköz volt magoknak a nagy munkásosztály rokonszenvét megnyerni... hogy a vagyontalan, dolgos népben magoknak egy roppant fizikai erőt biztosítsanak, melynek segélyével... kezeikben a hatalom gyeplőit ragadhassák és magok lehessenek elnyomói a népnek, melynek elnyomott állapotja felett álnok könnyet hullatának."[193]

Erről a „nem impraktikábilis" eszméről táplált zavaros fogalmaiknak ez a naív bevallása nyilván más demokratákra is ráillett; de olyanok is akadtak, akik minden szocializmust elvetettek. Erre mutat a Radical-lap június 16-i vezércikke, mely így szól:

> „Noha a programunkban kimondottuk, hogy ellene vagyunk a kommunizmusnak s csak a szocializmust pártoljuk, mégis akadtak többen, akik az utóbbi nevétől is megijedtek, azért szükségesnek látjuk, e fontos két kérdések iránt világosan nyilatkozni. Mi a kommunizmus? *Proudhon,* a rendszeres kommunisták legújabbika, megfelel erre ezen alapelv felállításával, hogy a tulajdon lopás... azaz, minden vagyonnak a földön egy arányban kell felosztva lennie és ezt nevezik egyenlőségnek. Mi az egyenlőséget csak tör-

vényes értelemben vesszük ... csak törvény előtti egyenlőséget követelünk, minélfogva helyeseljük, sőt magunkévá tesszük *Dumas Sándor* mondását, aki kérdeztetvén, mi a kommunizmus? Azt felelte: lopás!

Miután tehát a kommunizmus nem egyéb, mint néhány ingyen élősdi imádsága, felőle annál kevesebbet szólunk ez alkalommal, miután ezt a magyar ész kellő megvetéssel fogadván, mellette nyiltan ki sem mert még fellépni.

A szocializmus alatt nem értünk egyebet, mint szabad összeszövetkezletet bizonyos célokra,[194] mely által a szövetkezetek szükségei könnyebben és olcsóbban pótolhatók." Nincs semmi köze a munkára való jog új eszméjéhez, az óriási költséggel felépített nagy nemzeti dolgozóházakhoz, stb. „A státus arra rendesen kötelezett nem lehet, hogy mindenkinek munkát szerezzen, hanem kötelessége megszüntetni minden oly intézkedést, amely a munkához jutást gátolhatná, így ezelőtt a legénynek ugyanazon városban egy mestertől a másikhoz menni nem volt szabad! Ez önkény, ez zsarnokság, le vele ...

Ez lévén kommunizmus és szocializmusról alapnézetünk, mi minden beküldő urakat arra kérjük, hogy dolgozataikat ahhoz idomítsák, ellenkező esetben lapjainkba bevétetni nem fognak."[195]

Szándékosan közöltük ezt a nyilatkozatot és nem a két nappal előbb ugyanott[196] megjelent világosan és következetesen megírt cikket Mészáros Károly, az Egyenlőségi Klub titkárának tollából, melyben az író kifejti a nemzeti eszme fejlődését a szabadelvűségen keresztül a szocializmusig, s Fanciaország példáját követve nemzeti munkaházakat követel — „gátul a proletárizmus ellen", a munkabérek emelését[197] és a cselédügy igazságos törvényes rendezését. Tettük ezt azért, mert a fentidézett hivatalos nyilatkozat nemcsak azt a homályt tükrözi vissza, melyben a demokráciának szociális kiépítése utáni vágy a forradalmi kisiklásoktól való félelemmel vegyül, hanem megcáfolja a reakcionárusoknak azt a vádját is, mintha a magyar demokráciának akárcsak legszélsőbb radikális képviselői is valaha kom-

munista elveket vallottak volna. Mint láttuk, éppen az ellenkezője igaz annak, amit a már említett pamfletíró állít: „Az egyenlőségnek csakis a kommunista jelszóval hódoltak: a tulajdon lopás."[198]

De az is meglátszik ezeken az ingadozó, lépten-nyomon egymással ellenkező nyilatkozatokon, hogy ezekből a radikális mozgalmakból hiányzott minden valóságos társadalmi alap, hogy az egész magyar radikalizmus délibáb volt, mely mögött nem állott öntudatos osztály, melynek az államban hatalomra való törekvését képviselte volna. Összes újságjainknak együttvéve nem volt annyi hatásuk, mint a francia forradalom egyetlenegy lapjának.

Az egyedüli osztály, melyre a mozgalom támaszkodhatott volna, a parasztság volt. De amint a pozsonyi rendek nem áltatták magukat a parasztságnak az urakról táplált érzelmei felől, éppúgy nem gondoltak a radikálisok egy percig sem arra, hogy maguknak a parasztság jóakaratát biztosítsák. Sőt inkább, úgylátszik, mintha a nemesség és az intelligencia, az ellenzékiek és radikálisok, mindmegannyian ugyanoly félelmet és bizalmatlanságot éreztek volna a paraszttal szemben. Éppúgy, mint a mérsékelt lapok, a Március Tizenötödike is mindjárt első számában a parasztok „visszaélései" felől való félelmének ad kifejezést[199] és mindjárt másnap a többiekkel együtt fújja az új jelszót, hogy a parasztfelszabadítás az arisztokrácia érdeme, mire a népet figyelmessé kellene tenni.[200] Ugyanígy a Reform: „Ne feledjétek soha nemességünk nagylelkűségét — ezt én kiáltom füleitekbe, én, engesztelhetetlen ellensége."[201]

Később sincs hiány aggódó figyelmeztetésekben és pesszimisztikus megítélésekben. „Milyen a népben a lélek?" — kérdi a Március Tizenötödike.[202] — „A tisztelendő urak kivették a paraszt terméséből a tizedet, de eszének tizedrészét sem hagyták meg." A mérsékelt lapokkal egyetértve hangoztatják egy felvilágosító parasztújság szükségét, mert „A szegény nép nagy része nem érti a szabadság és egyenlőség fogalmát; ... ő tehát — hozzájárulván némely ördögi bujtogatók — azt teszi, mit korlátozott fölfogása szerint szabadon tehetni vél."[203]

A június havában végbement nemzetgyűlési választások beigazolták a parasztság politikai magatartását illető pesszimista jóslatokat. Az összes radikális jelöltek közül elenyésző kivétellel csak nemeseket választottak meg, akik, mint pl. Madarász József, törzsökös nemesi családok tagjai voltak. A nemzet két legnépszerűbb költője, Petőfi és Arany ellenben keservesen tapasztalhatták, mily csekély hordereje volt akkoriban Magyarországon az irodalmi hírnévnek; Petőfi saját szülővárosában lépett fel és kénytelen volt élete kockáztatásával menekülni a felháborodott választók elől, akik előtt gyanús kém, kommunista és republikánus hírébe keverték. Arany ekkor községi jegyző volt Szalontán, ahol fel is lépett. „Szegény nép! — írja Petőfinek — azt hitte, hogy szabad és lehet neki, akit szeret, akiben bizodalma van, elválasztani... Én a korteskedést az isteni gondviselésre és a jó lelkiismeretre bíztam, de bíz' ezek, látom, igen rossz kortesek mai világban... A jegyzők szégyelték, hogy csak magukszőrű ember legyen követ... A bírák által 5 frt büntetés terhe alatt mindenkinek megparancsoltaték Szalontára elmenni, elanynyira, hogy a megyei közmunkából fönnmaradt (?) szekeres napszámok a választók beszállítására használtatának..." stb. „Ha meggondolom a népképviseletnek a kezdetét, miszerint még folyton tekintélyek rendelkeznek a buta nép meggyőződésével, bizony isten el kell szomorodnom."[204]

A két nagy költőt személyes szomorú tapasztalataik sem ingatták meg demokratikus meggyőződésükben és a nép ügye iránti bizalmukban.[205] Ám őket származásuk és egész lelki jellemök a néphez kötötte. De tény, hogy a tömegek teljesen kívül álltak a forradalmi és politikai mozgalmakon és annak csak passzív résztvevői maradtak.

A politikusok viszont kívül állottak a népen, a demokraták és radikálisok nem kevésbbé, sőt talán még nagyobb mértékben, mint a nemesség. És éppen ezért nem szabad túlnagy jelentőséget tulajdonítanunk annak a körülménynek, hogy az Egyenlőségi Klubnak harminc képviselő volt tagja, vagy annak az állításnak, hogy a nemzetgyűlés republikánus érzelmű balpártja 39 tagot számlált.[206] Három-négy képviselőtől eltekintve[207] azt látjuk, hogy alapjában csak személyes és nem elvi ellentétek

választották el a pártokat és tulajdonképpen mindazok, kik felülemelkedtek a személyes érdekeken — alkotmányosok, reformerek, demokraták és köztársaságiak — sokkal kevésbbé törődtek liberalizmussal és demokráciával, mint a nemzeti kérdéssel, a magyar nemzeti eszme diadalával.

Igaz, hogy a Pozsonyban ülésező rendek nem jutottak mindjárt ennek világos tudatára. Nem csupán a néptől tartottak, de ugyanakkor a pesti radikalizmustól is, melynek ereje és befolyása felől kezdetben tévedésben voltak. Az új miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf első lépéseit és az országgyűlés egész működését ezek az érzelmek befolyásolták.

El kell ismernünk, hogy az új nemzeti kormány helyzete éppenséggel nem volt könnyű. A forradalomból született s éppen ezért a radikalizmussal is számolnia kellett, ha nem akart teljesen a régi konzervatív párt hatalmába kerülni, mely titokban a nemzeti vívmányok, tehát a független nemzeti minisztérium visszafejlesztésén dolgozott. Másrészt azonban tekintettel kellett lennie a nemesi ellenforradalomra, amely országszerte kezdte felütni fejét. Az első örömmámor még el sem oszlott, a pesti lapok rovatai telve voltak a vidéki márciusi ünnepélyekről szóló jelentésekkel és máris nagy léptekkel közeledett a kijózanodás. Nemcsak általános ítéletekben, mint amilyen az angol főkonzulé, aki március 22-én a következőket jelenti: „Az egyedüliek, akiktől a liberálisoknak félniök kell, az úgynevezett kurta nemesek, akiktől szükségszerűen meg kell vonni szabadságaikat és akiknek ezenfelül adót is kell majd fizetniök. Ez az oka abbeli nagy igyekezetüknek, hogy befejezzék a diétát, mert attól félnek, hogy a konzervatívok felhasználják az elégületlen nemeseket és olyan határozatokat fogadtatnak el a megyei gyűléseken, amelyek eljárásukat elítélik";[208] vagy a főherceg-nádornak március 24-én Bécsbe küldött jelentése, ahol így ír: „A nemesség sok-helyt már felkelt, hogy tettleg szerezzen magának igazságot,"[209] hanem konkrét határozatokban és ellenmozgalmakban. Sáros megyéből március 24-én azt írják: „A leérkezett törvényjavaslatoknak különösen azon cikkei, melyek az úrbéri tartozásokat rögtön megszüntetik, meglepőleg, mondhatnám leverőleg hatottak a nagyobb sokaságra." Egyébként nagy öröm

uralkodik.[210] Következő napon Szepes megyéből: „Az úrbériség rögtönös megszüntetése ellen petitio fog intézkedni a miniszterelnökhöz. Különben örömmel üdvözöltetnek a reformok."[211] 9-én Bars megyéből: „A parasztfelszabadítás kihirdetése el lett hamarkodva."[212] 31-én Máramarosból: „A megye rendei közül senkinek, ki a 24 éven túlment, nem volt derültség arcán."[213] Székesfehérvárról április elején: „Martonvásáron a nemesség ünnepélyesen tiltakozott jogainak mindennemű megnyírbálása ellen és nagy csapatokban szándékozik városunkat fegyveresen meglátogatni. Ugyanazt halljuk más városokból is, hol ez a középnemesség képezi az uralkodó elemet."[214] A Bácskából utazók és magánlevelek jelentik, hogy a köznemesség ott is tömegesen fölkelt, véres fenyegetéseket szór országgyűlési követeire és kijelenti, hogy hagyományos jogait utolsó csepp vérig védelmezni fogja.[215] Április 15-én báró Wesselényi szükségesnek tartja, „hogy egy szót intézzen az erdélyi hazafiakhoz. Mondják, miként Erdélyben helyenként még arról gondolkoznak, hogy a parasztságot puszta capacitálással nyugtassák meg és elégítsék ki..."[216] Stb. stb. Soká folytathatnók még az ilyen esetek felsorolását.

Ugyanily számosak a jelentések a megyei hivatalnokok visszaéléseiről, az új törvények meg nem tartásáról, az eltörölt szolgáltatások kierőszakolásáról, verésekről és az új szabadságok kihirdetésének és magyarázásának megakadályozásáról, stb.[217] A régi jó táblabírák bosszankodtak a minisztériumok körleveleinek „elrendelem", „meghagyom" szavain, amely szavakhoz a megyék előbbi korlátlan autonómiája mellett nem voltak hozzászokva. De még kevésbbé engedelmeskedtek az új rendnek az alsóbb közigazgatási szervek.[218] Arany ezt írja erről Petőfinek: „Mert itt a bukott aristo... vagy inkább nullocratia (= semmiuralom) sehogysem akar kibékülni a dolgok folyamával, s e miatt van zavar meg zavar a közigazgatásban."[219] Az általános zűrzavar Bihar megye alispánja kebléből ezt a mély sóhajt váltja ki, melyet egy helytartótanácsi leirat szélére találunk följegyezve: „Könnyű odafenn távolról és post festum okoskodni, hej de nehéz itt lent Biharban a megyei kormányzást vezetni."[220]

A bihari alispán csak egyben tévedett: „odafenn" sem volt könnyű a dolog. Már maga a minisztérium összetétele is nem csekely nehézségek magvát rejtette magában. Igazi koalíciós kabinet volt, melyben az ellenzék összes árnyalatainak képviselői mellett ott ültek mérsékelt konzervatívok, mint Széchenyi és a high tory Eszterházy Pál herceg, akit azért tettek meg miniszternek, „hogy bebizonyítsák a világnak, hogy a magyar mozgalom nem kizárólag a proletárok és a középosztály mozgalma, hanem az egész nemzeté."[221] De ez a közös, mindegyik miniszter által osztott tendencia nem tüntethette el az elvi ellentéteket, még kevésbbé a személyieket. Kossuth és a miniszterelnök között egy idő óta elhidegült a viszony és ez a feszültség még fokozódott, amikor Kossuth március 8-án azt indítványozta, hogy a reformokat követelő föliratot a főrendiház megkerülésével közvetlenül juttassák a királyhoz. Gróf Batthyányt ez mind a főrendiház ellenzékének vezéri önérzetében, mind törvénytiszteletében sértette.[222] A Kossuth és Széchenyi közötti viszonyra jellemzők azok a mindenesetre túlzott, sőt kalandos híresztelések, melyek róluk forgalomban voltak.[223] Batthyány arra törekedett, hogy mind az Ausztriához való viszony kérdéseiben, mind a belső ügyekben is középútat találjon az országgyűlés és a közvélemény ellentétes áramlatai között. „Az ó-aristocratiai rendszer és az új democratiai irány között, mely emennek fejlődését ne gátolja ugyan, mindazáltal képes legyen kibékíteni s megengesztelni azon osztályokat, melyek az átalakulás következtében százados jogaikat s előnyeiket feláldozni kényteleníttettek." Szóval minden tekintetben oly politikát akar kitűzni a minisztérium programjául mely, míg egyrészről az átalakulás irányával egyező s annak megerősödését s fejlődését biztosító, másrészről egyszersmind oly mérsékelt is legyen, hogy a kiengesztelődést az arisztokráciával, a bizodalmas egyetértést az udvarral és az osztrák kormánnyal lehetővé tegye.[224]

A koncentráció, a *juste-milieu,* a rend e politikájának sajtóorgánumául a Pesti Hírlap volt kiszemelve, mely még a legforróbb márciusi napokban is megóvta hidegvérét és most is nagyobb példányszámban volt elterjedve, mint az összes többi hírlap együttvéve.

A Pesti Hírlapnak eleinte főleg a nemesi reakcióval kellett fölvennie a harcot, mert ez „nagylelkűségere" hivatkozva buzgon faradozott a demokratikus vívmányok visszafejlesztésen. A Pesti Hírlap ismételten kénytelen a reakció új jelszava, az „áldozatkészség" ellen föllépni. Amikor egy konzervatív újság elég bátor volt a köznemesség adómentességének fenntartásáért síkra szállni, erélyes visszautasításra talált. „A Nemzeti Újság nem látszik tudni — írja március 30-i vezércikkében —, hogy azon nagy reformok, miket most a nemzet kivívott, nem a nemesség nagylelkűségének eredményei, hanem azon demokratikus mozgalom eredményei, mely Párizsban vevén kezdetét, fölrázta egész Európát. A nemesség, ha áldozatot hozott, nem a hon oltárára nyujtá azt, hanem hozta saját érdekében, engesztelő áldozatul a népjogok bosszúló nemtőjének." Még április 10-én is kénytelen magával az új miniszterrel, Széchenyivel szembeszállni, midőn az országgyűlésen azt mondta, hogy „a nagylelkű magyar nemesség a jogok sáncaiba bocsátá a népet". Ehhez megjegyzi a szerkesztőség: „Mi úgy tudjuk, hogy a nép, lelkesítve azon szent miasma által, mely az európai levegőben kifejlett, maga tört be a sáncok közé. Rosszul hangzik a nemességnek e folytonos öntömjénezése." Mikor azonban a minisztérium nehézségei egyre súlyosbodnak, Pesten és az egész országban egyre nő a nyugtalanság, előtérbe lép az *egyesülés!* jelszava. „Minden párt belátja, hogy a törvényhozás máskép nem tehetett. Elég a népfajok harcával küzdeni: mi lenne most belőlünk, ha az osztályok harcával is kellene küzdenünk."[225] Most elsősorban a radikális izgatók ellen fordult a Pesti Hírlap. „A forradalom most és ez időszerint nálunk be van végezve, európai értelemben vevén a szót. Ami ezután történhetik, az vagy a békés rendezés, megszilárdítás, kifejtés és tökéletesítés munkája lesz, vagy véres háború... Vigyázzanak, hogy a reakciót ne szolgálják..."[226] A Március Tizenötödike nem kevésbbé éles hangon felel: „... Az egész világon van egy bizonyos pseudo-forradalmi párt, mely midőn mások holttestein keresztül feljut a hatalomra: mindennapi praedikatióul ezt tűzi ki: Polgártársak, a forradalom be van fejezve... Így beszélt a júliusi francia kormány is... Részünkről azt hisszük: a világon nem képzelhető

nyomorúbb és az undorig önzőbb politika, mint azoké, kik forradalmi úton hatalomra jutottak s a következő reggel azokat, kik a harc napján az első sorban vívtak, most békétlenkedő, fitymáló és bosszantó pártuszálynak nevezik"[227]

A Pesti Hírlap erre így válaszol: „Mindenütt bomlás jelenségei a hazában. Az eszmék a tulajdonról népünk agyában egészen fölfordultak. Az osztályok, vidékek és népfajok szenvedélyes harcban egymás ellen, midőn éppen ellenkezőt, az érdekek kiegyenlítését volt okunk remélni... Veszély kívülről és veszély benn a hazában..." Itt az ideje, hogy az ország felvilágosíttassék a főváros igazi hangulatáról. „Hol van csak egy párt, melyet e lapok képviselnek? Hol a fővárosban, hol szerte az országban? Pest rendet óhajt... És vidéken — alig hinnétek, mily indignatióval vannak a folytonos zaj iránt. Ennek csak egy célja van, mindenáron előfizetőket szerezni."[228]

Ebben az időben Kemény Zsigmond báró vette át a lap vezetését és programjául a parlamentáris kormány támogatását és a márciusi vívmányok védelmét tűzte ki éspedig a demokrácia, tehát az érdekek kiegyenlítése szellemében. Nem lehetett kétes, melyik oldal felé hajlott a kormánydemokrácia a maga új beállításában.

Első proklamációiban az új minisztérium még mindkét félnek egyenlő mértékkel mér. A miniszterelnök március 22-i köriratában, melyben az általános adókötelezettséget és a paraszt felszabadítást közhírré teszi, többek közt ezt írja: „A nemességben és birtokosokban amaz esemény... gerjedezést szülhet, emez az adózóknak nevezettekben túlzott elbízást és így mindkettő rendetlenségnek válhatnék alapjává. Ez összeütközést idézhet elő. Ez az, amit el kell hárítanunk minden erővel. A rendet, békét fenn kell tartanunk okkal és erővel..."[229] Következnek a pesti mozgalmak, tüntetések és népgyűlések, zsidóüldözések, a Bécs és a minisztérium elleni támadások, a parasztmozgalmak, melyek a minisztérium egész erejét igénybe veszik.[230] És már május 2-án a belügyminiszter, a republikánus Szemere[231] is a bevált csillapítószerhez, a nagylelkűség jelszavához folyamodik. Az összes megyékhez intézett köriratában kijelenti, hogy a 48-as törvényhozás nem a refor-

mok miatt marad „örökké emlékezetes", hanem azért, mert „a földbirtokos sajátjáról lemondván, azt ami nála gazdagság, fölösleg, de tulajdona volt, a békének, a nemzeti egységnek... áldozatul hozta... A földesurak átadták a népnek, ami a nép kezén volt. Átadták önként, hazafiságból, a haza és nép erejének érdekében... A kezdet dicsősége a földesuraké."[232] Hasonlóképpen néhány nappal később Eötvös József báró kultuszminiszter felszólítja az összes felekezetek főpásztorait, hogy minden szószékről hirdettessék ki és magyaráztassék meg a népnek, „hogy soha és sehol rendek gyűlése azt nem tette, amit tett a magyar, közelebbről, midőn elvállalt minden közös terhet, midőn az úrbéri viszonyokat megszüntette, midőn a rendek s így önmaga helyébe a népet léptette..."[233] Ezúttal is Kossuth találta meg az új politika számára a leghatásosabb jelszót, melyet új hírlapjában szokott túlzó modorában, sőt valóságos elragadtatással kürtölt világgá:

> „De nekünk rend kell, polgártársaim! Rend, mely a szabadsághoz hű legyen; rend kell, melynek ótalma alatt az új viszonyokat beszilárdítsuk; rend kell, melynek balzsamujjai alatt a haza javáért egyeseken sújtott sebek meggyógyuljanak; rend kell, mely a nemzet lekötött becsületszavát beváltsa, mely gazdag gyümölcsöt érleljen a közszabadság kertében; rend kell, mely a személyt, vagyont és személyes becsületet biztosabbá tegye... rend kell, melynek védelme alatt a földmüvelőnek a szabaddá lett, szabad kezekkel mívelt föld gazdagabb kalászokat teremjen; a kézművesnek sűrűbb keresetet nyujtson... rend kell, hogy a vagyon munkát adhasson a napszámosnak; kinek becsületes szíve megszaporodott keresetre vár a szabadságnak napjaiban; nekünk rend kell, melynek segítségével azok, kiket a nemzet bizalma felelős kormányra hívott... valósíthassák a rájok bízott óriási feladatot... nekünk rend kell..." stb., stb.[234]

Rend lett a jelszava és főprogramja a forradalomnak és a demokrácia minden árnyalatának, a csekélyszámú fiatalság kivételével; feledve volt az idő, mikor a konzervatívokról mon-

dották volt: „Rendet akarnak és mindig csak rendet.“[235] A főellenség, mely ellen most minden erőt harcba vetettek, a belső békebontók lettek, a minisztérium bírálói s a radikálisok elleni ellenszenv oly erőssé vált, hogy már március 15-ének jelentőségét is kezdték mindenképpen kisebbíteni és úgyszólván megkülönböztető jellé vált, hogy valaki elismeri-e a március 15-e jelentőségét vagy pedig Kossuthnak és az országgyűlésnek tudja-e be érdemül az átalakulást.[236] Az ifjúság ellenfelei alkották a túlnyomó többségét, övék volt a hatalom a közigazgatásban és az egész országban és a július 4-én Pesten, az ígéret városában összeülő nemzetgyűlésnek nem volt egyéb dolga, minthogy a régiek nyomdokain haladva, befejezze a pozsonyi rendek művét.

VII. AZ ORSZÁGGYŰLÉS ELLENFORRADALMA

A felelős minisztérium. — Szécsen gróf félénk kísérlete a jobbágyszolgáltatás visszaállítására. — Retegés parasztoktól és pesti radikalizmustól. — A 48-as reformmű a régi Kossuth szellemét tükrözi vissza. — A nemesség megmentése. — Szociális kérdésekben nincs radikális közvélemény. — Sajtószabadság felemelt kaucióval. — A pesti közcsendi bizottmány a sajtótörvényt közcsapásnak tartja. — A törvény nyilvános elégetése. — A kormány konzervatív iránya a választójogi törvényben. — Csak két nemesi követ követeli az általános választójogot. — Népképviselet alakjában nemesi képviselet. — A pesti radikálisok egyenetlensége a népképviselet kérdésében. — Cenzúra a nép számára, általános választójog a nemesség kebelében.

A főrendi ellenzék vezérét, Batthyány Lajos grófot március 17-én kinevezte az uralkodó a felelős minisztérium elnökévé és 18-án a törvényhozás munkája újra kezdetét vette. Bevezetéséül a rendek deklarációja szolgált, amely szerint a jelen országgyűlés nem hivatott arra, „hogy mindazon törvényeknek részletes kidolgozásába és megállapításába ereszkedjék, amelyek a nemzet boldogságának felvirágozására általában szükségesek"; kijelenti, hogy „nem szabad a Pestre egybehívandó nemzetgyűlés elől más törvények alkotását elvonnia, mint amelyek az ország belbékéjének és a nemzeti szabadságnak biztosítása végett rögtöni intézkedést kívánnak". Ebben az értelemben a következő tágyakat jelölik meg halaszthatatlanoknak:

1. A felelős minisztérium rendezése.
2. Népképviselet.
3. Közös és egyenlő teherviselés.
4. Az úrbéri viszonyoknak állami kárpótlás melletti megszüntetése.

5. Nemzeti őrsereg.

6. Sajtótörvény és esküdtbíróságok létesítése.

Végül azon reményüknek adnak kifejezést, hogy „mindezen tárgyaknak főbb elemeikben... néhány rövid nap alatt okvetlen leendő elintézése után... törvényhozói kötelességüket befejezettnek lenni gondolják" s addig is a haza minden polgára „a tulajdon szentségének sérthetetlen megőrzése mellett, a közbéke és rend fenntartására" együtt fog működni. Minek biztosítására és a népképviselet pótlásául a városok, kerületek és az egyházi rend követei ugyanoly szavazattal ruháztatnak fel, mint a megyék követei.

Ugyanaznap a pesti közcsendi bizottmány küldöttsége is megjelent Pozsonyban és követelte az országgyűlés áthelyezését Pestre. Kommentárul a radikális sajtó által felhozott okok voltak hivatva szolgálni. Attól tartottak, hogy Bécs közelsége és a hagyományos táblabíró-szellem gyengíteni fogja a törvényhozás radikalizmusát. Még határozottabban vonták kétségbe az országgyűlés jogosultságát, hogy egyébről is gondoskodjék, mint saját temetéséről, azaz alkossa meg a nemzetgyűlési választótörvényt és oszoljon fel.[237]

Ezek az óvások mindenesetre még inkább gyorsították a reformmű törvényes rendezését, mint a bécsi reakciótól való félelem. Mintha nem is a régi kényelmes rendek lettek volna, lázas sietséggel, permanens ülésekben, melyeket csak az étkezések és alvás idejére szakítottak meg, tárgyalták le az egész anyagot. Midőn a főrendi tábla valamelyik tárgyat másnapra akart halasztani, a miniszterelnök figyelmeztette: „Ez az éjszaka még a mienk" és 23-án, mikor az új minisztérium névsorát közölte, kijelentette: hogy: „ezt még közhírré nem tenném, ha a körülmények nem volnának olyanok, miszerint én néhány egyéneknek tüsténti Pestre küldését szükségesnek nem tartanám".[238] De bár a konzervatívok vezérük, Szécsen gróf útján 18-án ünnepélyesen kijelentették, hogy a királyi elhatározás és az alkotmány új elveinek elfogadása után a törvényhozás munkáját nem gátolni, hanem előmozdítani akarják, mégis több mint három hétig tartott, míg az országgyűlés a saját maga kiszabta penzumot feldolgozta.

Ez pedig azért történt, mert az országgyűlés az eredetileg kitűzött határokat erősen túllépte, a helyett, hogy néhány alapvető elv felállítására szorítkozott volna, a törvények egész sorát dolgozta ki a legaprólékosabb törvényhozási technikával. Ugyanez a két tábla, mely négy hónapon át egyetlenegy paragrafus dolgában sem tudott megegyezni, most három hét alatt nem kevesebb, mint 31 törvényt alkotott és ráért még az egyetemi kérdés, sőt a színházi ügy rendezésére is.

Ez csak úgy volt lehetséges, ha a két tábla közötti ellentét megszűnik. Csakugyan történt is lényeges közeledés. A főurak közül sokan Bécsbe vagy külföldre mentek vagy visszavonultak birtokaikra, az a néhány, aki Pozsonyban maradt, meg volt félemlítve, úgyhogy a régi merev tagadás hangja ritkán hallatszott. A vezérek csak óvatos bírálattal próbálták menteni azt, ami menthető volt, az alsó tábla határozott túlsúlyra emelkedett. A főrendi tábla módosító indítványai majdnem kivétel nélkül elvetették és a törvényjavaslatok legtöbbje, aprólékos részletektől eltekintve, ugyanúgy ment keresztül, mintahogy a rendek átküldötték.

A legelső napokban ugyan nem hiányoztak nyilt reakciós támadások sem. Gróf Berényi azt kívánta, hogy az országgyűlés határozatai csak az egész nemességnek a Rákosra egybehívandó ősgyűlésének hozzájárulásával nyerjenek törvényerőt, sőt első nap még Szécsen gróf is megkockáztatott egy félénk kísérletet a jobbágyi szolgáltatások visszaállítására. Ez a törvényjavaslat — úgymond — a nép megnyugtatását célozza; nem lehetne most már, mikor ez a szükség már nem forog fenn, a törvény életbeléptetését a minisztérium belátására bízni?[239] A miniszterelnök nem járult hozzá. Még harmadnap is óvást emel a konzervatív párt vezetője a javaslatok keresztühajszolása ellen. „Mert ha már rémülés van az országban — mondja —, ne neveljük ezen rémülést még nagyobb fokra az országgyűlésnek eljárása által, s ne adjunk példát arra, mintha az ország gyűlése kételkednék maga az országnak jövendője felett."[240] Mikor azonban maga a helytartótanács jelent a vidékről aggasztó híreket[241] és a főurak közül is többen látják, hogy sokhelyütt tényleg már életbe lépett a jobbágyfelszabadítás,[242] akkor végre meg-

szűnik a nyilt ellenállás és a rendi tábla javaslatait símán elintézik.[243]

Amennyire meg voltak félemlítve a főrendek, oly kevéssé mutatkoztak radikálisoknak a rendek. Amily mérvben ösztökélte őket a bécsi reakciotól való félelem, olyannyira visszatartotta a parasztoktól és a pesti radikalizmustól való remegés. Egyetlenegyszer, a március 18-i éjjeli ülésen hangzott még fel a régi harci riadó az „Oligarchiáról", „az osztályok elkülönzéséről", a cseh példáról, ahol „az oligarchia megmaradt, de a köznemesség elpusztult", de azután a tábla többsége újra a régi passzivitásba merült. Ilyen körülmények közt Kossuth történeti érdeme, hogy a főrendi tábla passzív vagy leplezett ellenzése és a rendek többségének petyhüdt közömbössége ellenére lankadatlan erélyel mindenféle viszontagság között eljuttatta befejezéséhez — *tant bien que mal* — a reform művét. És igazat kell adnunk Pulszkynak, mikor arra a kérdésre, hogy mi történt volna, ha Kossuth nem lett volna a februári forradalom idején az országgyűlés tagja, így felel: „Bizony, bizony a Szentkirályiak, a Pázmándyak, a Lónyayak s a régi táblabírák egész tisztességes serege nem bírtak volna felemelkedni az események magasztosságának színvonalára, még a bécsi forradalomból sem merítettek volna elég bátorságot a magyar alkotmány átváltoztatására, a feudalizmus bilincseinek megtörésére . . ."[244] E döntő napokban Kossuth mindent felülmúló energiájával, szellemi és lelki frisseségével, ékesszólásával és impulzivitásával tényleg uralkodott az egész országgyűlésen, és sem a rendek ellenkező vagy henye elemei, sem a főurak nem tudták magukat az ő rendkívüli személyes hatása alól kivonni. Ebben az értelemben a 48-as törvények Kossuth művének nevezhetők, az ő eszméit képviselik, az ő elveit testesítik meg.

De vajjon megváltoztak-e ezek az eszmék és elvek a külső események hatása alatt?

A 48-as törvényhozás vizsgálata azt mutatja, hogy Kossuth politikájának irányeszméi felett a forradalom vihara majdnem hatás nélkül vonult el. Egyetlen kérdésben ment tovább az események hatása alatt, mint ahogy előbbi álláspontja mellett várható volna: elfogadta egyelőre a központosított képviseleti

rendszert és a felelős minisztériumot, mert belátta, hogy a fennforgó körülmények között ez az egyetlen kormányforma, melynek segítségével keresztülvinni és biztosítani lehet a nemzeti kívánságokat az udvar, a szociálisakat pedig a megyei nemesség ellenében. Minden más téren a 48-as reformmű a régi Kossuth szellemét tükrözi vissza. Egy percig sem hagyta a rendeket és a közvéleményt abban a hitben, hogy megváltozott volna Március 18-án a délutáni ülésen a jobbágyi szolgáltatások eltörléséről szóló tanácskozás folyamán azonnal szót emelt és nyilatkozata élesen megvilágítja azt a szellemet, mely őt most is és általa az egész reformtörvényhozást áthatotta:

„Kötelességének tartá, ezen tárgy vitatása közben kimondani, hogy neki, valamint hite szerint az összes táblának, éppen nincs szándékában a *magyar nemességet nivellationális rázkódtatásokba keverni*, sőt a magyar nemességet, a népi érdekek kiegyenlítése, a jogok közlése s teljes törvényelőtti egyenlőség behozatala mellett, olyannak tekinti, melyet erejéből kivetkeztetni a hazára nézve káros volna ... Szeretné az úrbéri kármentesítést még az országgyűlésen kidolgozni azon osztály javára, mely *a magyar nemzetiségnek hű védője volt* ... Kijelenté továbbá, hogy idegen minden gondolattól, mely szerint a felelős minisztérium összhangzásba nem lehetne hozható a haza municipiumaival. Ő az osztálvokat felingerelni nem akarja, sőt az osztálvok egyesítését óhajtja és általános megnyugvást kíván."[245]

Kossuth tehát nem tűrhette vagy nem akarta tűrni azt a nyilván felhangzott szemrehányást, hogy ő „a rend ellensége, az osztályok felbujtogatója". Éppoly kevéssé titkolta, hogy mily irányba kívánja terelni a törvényhozást. A szabadelvű és demokratikus reform ne arra szolgáljon, hogy új osztályokat segítsen uralomra, ne törvényesítsen új politikai rendet, hanem az ezer év óta bevált uralkodó nemesi osztályt támogassa és tartsa meg helyzetében. A polgári ruhában öltöztetett forradalomnak nem lehetett más célja, minthogy a nemességet megmentse az erőszakos elpusztulástól, mely az elnyomott parasztság részéről

fenyegette. Csak az lehetett a kötelessége a reformtörvényhozásnak, hogy békésen és törvényesen bonyolítsa le azt a folyamatot, melyet különben semmi hatalom nem mentett volna meg a katasztrófától. Az egész politikai és forradalmi változásnak nem volt szabad túllépnie azt a határt, melyen a hatalmi viszonyok eltolódásának kifelé sem volt szabad átcsapnia, nevezetesen, hogy az osztrák udvarral szövetséges főnemesség helyébe a nemzeti középnemességet ültesse egyeduralkodó osztályul és ezen helyzetében a mérsékelten szabadelvű jogváltoztatás és jogkiterjesztés egész rendszerével megerősítse. Az ország tényleges társadalmi fejlettségét és az egyes osztályok szellemi állapotát tekintve ez a program a lehető legreálisabb politikának felelt meg. Keresztülvitele oly logikus következetességgel történt, aminőre csak egységes akarat képes. A 48-as törvényhozás egyöntetű mű. egyetlen pontján sem látszik a forradalmi láztól felizgatott kedélyek ingadozása. Annak ellenére, hogy oly sietve jött létre, meggondolt és kimért, mint csak olyannak műve lehet, akit munkájában sem kétség, sem szenvedély nem zavar.

Minden győztes forradalomnak tényleges fejlődése a tömegek beavatkozása folytán túllépi az eredetileg kijelölt célokat. Magyarország forradalmi törvényhozása abban a kivételes helyzetben volt, hogy helyileg nem állt a tömegnyomás hatása alatt. Ehhez képest eredményei sem haladták meg egyetlen ponton sem legradikálisabb előharcosainak követeléseit, sőt a legtöbb pontban messze elmaradtak mögöttük. Ha pusztán az országgyűlés többségén múlik, még ennyire sem mentek volna. Bármilyen mérsékelten gondolkoztak is a vezérek, követőik messze elmaradtak mögöttük. Hiszen már 23-án kénytelen volt a miniszterelnök a kárpótlás ügyében egyik vitás pontnál a túlságosan maradi elemeket arra figyelmeztetni, hogy „a fő dologra nézve biztosítva tekinthetjük magunkat, de ha előre, mintegy más elemekből alkotandó törvényhozás eleibe megyünk, az utolsó következésekig csikarjuk a dolgot, az inkább ellenünk, mint mellettünk lesz."[246] Az úrbériség eltörlésén és a birtokosok kárpótlásán kívül a politikai reformok alkották az országgyűlés legfőbb gondját: a sajtószabadság, a választójog, a felelős kormány, a nemzetőrség, stb. A jobbágyfelszabadítás törvényes

megoldásánál sokkal inkább mutatják a polgári szabadságokat szabályozó új törvények, hogy a hatalmi viszonyok megrázkódtatása távolról sem volt olyan erős, sem olyan tartós, mint az első ijedelemben látszott. Szociális kérdésekben nem volt hatással említésreméltó radikális közvélemény. A politikai kérdésekben ellenben a pesti radikalizmus mintegy fokmérőül szolgálhatott. Hamarosan akadtak konkrét alkalmai is az országgyűlés elleni támadásra.

A radikálisok és legradikálisabbak a forradalom legfontosabb és legjelentősebb eredményének a sajtószabadságot tekintették. Rendkívüli várakozások fűződtek hozzá és sokan azt hitték, hogy a sajtószabadság egymaga biztosítja minden más szabadságkövetelmény megvalósítását. Még a kimért és hűvös Pesti Hírlap is megszakította majdnem tízévi sorszámát és a „a sajtószabadság napjától" új számozást kezdett. Elegendő ok az országgyűlés számára, hogy legelőször a sajtótörvényjavaslat tárgyalásához fogjon.

Az Ellenőr című már említett ellenzéki zsebkönyvben a reformerek már 1847-ben nyilatkoztak a sajtókérdésről: „Teljesen törvényen kívüliséget nem kívánunk" — írták.[247] A közölt törvényjavaslat mindazonáltal igen enyhe korlátozásokat szabott és főleg nem kívánt semmi kauciót.

Az országgyűlés elé azonban más javaslat került, melyet Kossuth közreműködésével Szemere dolgozott ki. Ezt a javaslatot a rendek március 20-án elfogadták és a főrendi táblához tették át. A Pesti Hírlap szerint „antipathiával" fogadtatott, de csak néhány követ talált kivetnivalót az alapvető határozatokon, nevezetesen a lapalapítás megnehezítésén, a drákói büntetéseken, melyek még visszaható erővel is bírtak volna és más szigorú korlátozásokon. Leginkább a kauciónak 15.000 forintról 20.000-re való felemelése ellen tiltakoztak egyesek, de Kossuth hatásosan védte meg a javaslatot. Végre azok is belenyugodtak a „túlságos szigor"-ba, akik különben nem voltak megelégedve a javaslattal. „Ezen hangulatra nagy befolyása volt némely meggondolatlanul kinyomatott és itt a birtokos osztály nagy elkeseredését okozó költeményeknek, melyek egyenesen a tulajdoni jog ellen vannak irányozva s erőszakra provokálnak" —

írja a Pesti Hírlap 10. száma az ülésről szóló jelentésében; ezen nyilván elsősorban Petőfi „valóban veszett vers"-ét, *A mágnásokhoz,* kell érteni.

Az elemi erővel kitörő felháborodásból, mely egész Pestet a javaslat nyilvánosságra jutásakor elfogta és amely a haladók összes árnyalatait közös tiltakozásban egyesítette, kitűnt, menynyire eltávolodott már az országgyűlés az eredeti hangulattól. Nemcsak a radikálisok és lapjaik tiltakoztak kétségbeesetten „ezen conservativismus ellen, melyről azt hitték, hogy két hét mulva az alsó ház némileg conservativ alakot fog magára venni", de „nem kellett rá két hét; kétszer huszonnégy óra után megszólalt már a conservativ nóta..."[248] és védekeztek ezen „a táblabírópolitika védelmére szolgáló új cenzúra"[249] ellen; a Pesti Hírlap is a legnagyobb ingerültség hangján írja március 23-án:

> „Pozsony politikai égalja saturálva van még a megdöntött rendszer gőzével. A sajtótörvény, mely kezeink közt van, sok részben rosszabb állapotot idézne elő az irodalomra nézve, mint március 15-ike előtt volt. Ha esküdtszéki eljárás nem volna benne, s ha abban nem találnánk vigaszt, hogy azon törvényt legtöbb esetben nem engedné a nemzet szabadságszeretete végrehajtani: el kellene vetnünk a tollat, a rendkívül súlyos büntetések miatt, melyek az irodalom munkásaira várnak... Így a nemzet veszi ki kezünkből a tollat, mely íróinak jutalmazásáról nem gondoskodott oly bőven, hogy 10—20 ezer forintnyi biztosítékot legyünk képesek letenni. Vagy tovább is kiváltság marad az irodalom némely fontosabb ága: a tőzsérek kiváltsága. Az irodalom független lelkű munkásai pedig kénytelenek lesznek továbbra is mások hasznáért fáradozni vagy pénzaristocratákhoz zsoldban szegődni."

Izgatott utcai csoportulások után a közcsendi bizottmány határozata következett, melyben „a választmány kijelenti, mikép a közlött törvénycikkeknél a helytartósági tanács által tett intézkedést is jobbnak találja" és az új törvényt „közcsapás"-nak tartja,[250] azután a pesti megyegyűlés tiltakozása és

végül népgyűlés a városházán, amelyen nyilvánosan elégették a törvényt és valósággal fenyegető feliratot intéztek az országgyűléshez. A vita „rendkivül ingerült" volt, írja a Pesti Hirlap március 24-én. „A szónokok egyrésze egyenesen úgy tekinté e törvényjavaslatot, mint reactiót március 15-ike irányában." A felirat így kezdődik: „Ministerelnök úr! Mit e város lakossága a sajtó felszabadításával március 15-én dicsően kivívott, azt a törvényhozás ... tökéletesen lerombolni indul... Méltóztassék ezen elfogadhatatlan törvényjavaslat visszavételét eszközölni, azzal együtt, hogy addig is, míg e nemzetnek valódi képviselői által a szabadság és reform szellemében más sajtótörvény fog hozatni, a helytartótanácsnak ... ideiglenes rendelete szolgáljon szabályul..." Végződik pedig így: „Ministerelnök úr! Tisztelt polgártársunk! Az idő percei drágák, intézkedjék Ön, hogy az intézkedés késő ne legyen."

Ezalatt a főrendi tábla folytatta a javaslat tárgyalását, melyet a legtöbb szónok még mindig túlságosan szabadelvűnek talált. A miniszterelnök ugyan ellenszegült a számos módosító indítványnak, mely mind további korlátozást és főleg a büntetések súlyosbítását kívánta; viszont a pesti tiltakozást is csak néhány pontban vették figyelembe, többek közt annyiban, hogy a kauciót 10.000 forintra szállították le. Így született meg egy oly sajtótörvény, melyről az volt a nézet, hogy szabadelvűségben száz évvel áll a Metternich-féle kormány erre vonatkozó rendeletei mögött.[251]

Még határozottabban jutott kifejezésre az országgyűlés, illetve a kormány konzervatív iránya a választói törvényben.

A választójog kérdését a városi kérdéssel összeköttetésben már jóval az 1847-i országgyűlés előtt vitatták, mikor Kemény-nyel élükön, újból egyedül a doktrinérek foglaltak el világos elvi álláspontot. Határozottan ellenezték az általános választójogot, de nem kevésbbé minden osztály- vagy vagyoni cenzust is, ellenben műveltségi cenzust követeltek, mely a műveletlen bocskoros nemességet éppúgy kizárta volna, mint a parasztság és a városi proletariátus nagy részét. A reformpárt másik része — ellentétben a városok követeivel — lehetőleg demokratikus választójogot kívánt; az országgyűlési választójog tekintetében

vagy egyáltalán nem foglalt állást, vagy a vagyoni cenzust kívanta vagy közvetett képviseletet, avagy eppen, mint Kossuth a pestmegyei utasításokban, beerte azzal, hogy a nem-nemeseknek megnyittassanak a megyegyulések. Az általános választojog elve ugyan már 1846 oktobereben, az ellenzék elökészito program-tanácskozásaiban is szóba került, de csak a ket javaslattevőnek, a Madarász-testvéreknek kilépését eredményezte, mert a tulnyomó többség hallani sem akart állásfoglalásról.[252] A rendeknek február második felében a városi kérdésről folytatott tárgyalásai hű képet adnak a véleményekről és áramlatokról ebben a tárgyban, egyszersmind azonban általában a rendek mérsékelt szelleméről is. A konzervatívok, a papi és majdnem az összes városi követek egyértelműen tiltakoztak a városi szervezet demokratizálása és általában minden radikalizmus ellen. Így az esztergomi káptalan képviselője: „Mi tehát jelenleg democraticus alapon teljességgel nem működünk, hanem egyedül aristocratiai alapon fekvő törvényhozásunknak kiegészítő részét, a negyedik rendet képező k. városokat kívánjuk rendezni.[253] A konzervatívok a proletárveszedelemmel ijesztgetnek. Vezérük, Somssich Pál egyáltalán nem akar tudni a városi választójog demokratizálásáról; ezen felforgató elemek „orvoslására oly institutiók kellenek, melyek a népen anyagilag segítsenek; — munka és rendőrség a proletariátus egyedüli gyógyszere...";[254] s a kormány javaslatát támogatják, mely a városok nagyságával növekvő vagyoni cenzust ír elő. Csak két nemesi követ, kik radikalizmusukkal később is kitűnnek, ú. m. Bónis Sámuel és Asztalos Pál követeli az általános választójogot; néhányan (Tolnay, Lónyay G.) csatlakoznak hozzájuk, a „pénzaristocratiától" való féltükben. Ekkor Szemere lép közbe. Ő is ellenzi az általános választójogot, de az egész országra egyenlő cenzust ajánl és pedig alacsonyabbat a városi és községi, magasabbat az országgyűlési választások számára. A döntés megint Kossuth fejtegetéseinek értelmében történik. Elismeri ugyan, hogy „... a legfőbb veszély a proletariátus tömegnek ezen elmellőzésében fekszik; oly vészes ez, mely meg fogja rázkódtatni a világot".[255] De meg kell alkudni a viszonyokkal. Minthogy ebben a kérdésben meg lehet egyezni a főrendekkel, legokosabb volna

a kormányjavaslat álláspontjára helyezkedni. Erre Szemere visszavonta javaslatát és a konzervatív és ellenzéki vezerek közos javaslatát fogadták el.

A népképviselet márciusi javaslatát maga Kossuth dolgozta ki. Mint az elozmények után várhatjuk, tekintettel volt minden aggályra, mely a törvényhozás radikális reformjával szemben felmerülhetett. Arról volt szó, hogy a rendi képviseletet, melyben kizárólag a nemesség uralkodott, a népképviselet váltsa fel. Kossuth gondoskodott arról, hogy a népképviselet alapjában véve nemesi képviselet maradjon. A választói jogosultság főalapjává a földtulajdont tette éspedig a féltelket, vagy városokban 300 forint értékű háznak a tulajdonát. A doktrinéreknek tett engedményül az intelligenciát is elismeri képesítésnek, de csak magas házbércenzussal egybekötve, az ügyvédektől és a szellemi proletároktól való féltében. A legkülönösebb rendelkezés azonban az öszes eddigi választók jogosultságának fenntartása volt, tehát minden nemesé, vagyonra és műveltségre való tekintet nélkül.

Tulajdonképpen nem meglepő, hogy Kossuth ily javaslatokkal mert előállni. Hiszen maguk a pesti radikálisok is alig voltak radikálisabbak és nem értettek egyet e kérdésben. Pestmegye ugyan azonnal bevezette az általános választójogot („a pozsonyiaknak ajánlásul"), de a Március Tizenötödike nem röstelte már március 22-én azt írni, hogy az általános választójog a radikálisok kedvenc eszméje ugyan, „de megfontolás nélkül bevezetve, megölheti magát a radikalizmust is". A pesti biztonsági választmányi üléseken is csak kevés követőre talál a radikális választójog; Petőfi, Irányi és még néhányan vallják magukat híveiül,[256] ellenben a „cabetista" Vasvári szintén kiterjesztést kíván, de „nehogy a proletáriusok elözönjenek", mérsékelt cenzust is követel. Nála még Jókai is radikálisabb; a proletariátusnak nagyobb fontosságot tulajdonít és a kor és állandó lakás kvalifikációját elégnek tartja. Végre, mikor egyáltalán nem tudtak megegyezni, elhatározták, hogy megbizottat küldenek Pozsonyba, hogy „a lehető legszélesebb alapot" követelje. Ez nem az a hang volt, mely a *suffrage universel* csekélyszámú barátjának az országgyűlésen kellő támaszt nyujthatott volna.

A tárgyalások nem is annyira elvi jelentőségű kérdések, mint inkább a cenzus mértéke, a kerületek beosztása és a képviselők napidíja körül forogtak. Több bizalmas értekezlet után, melyeknek lefolyásáról nincs értesülésünk, de amelyekben a többség elvileg nyilvánvalóan megegyezett, a javaslat csak a március 30-i kerületi ülésen került nyilvános tárgyalásra. Most már csak két követ akadt, Kubinyi Ferenc és Madarász László, akik az 1. § helyett, mely a nemességnek általános választójogot biztosított és a 2. § helyett, mely a nem-nemesek, tehát a nép többi része számára, az értelmiséget és a polgárságot is beleértve, kvalifikációkat ír elő, azt követelik, hogy: „a nép úgy válasszon, mint a nemesség! semmi kvalifikáció!" Hozzájuk csupán Tóth Lőrinc, városi követ csatlakozott; de nem mint az általános választójog barátja, hanem mint ellensége, mert „képtelenségnek tartja, hogy míg a nem-nemesekre nézve kvalifikációt állíttatnak, mit egyébként helyesel, addig a nemesekre nézve suffragium universale hagyatik fenn... Ezen megkülönböztetés rossz vért fog okozni... s szavazást kíván."

Szavazásra azonban nem is került sor. Miután Andrássy Gyula gróf kifejtette az általános választójog elvi ellenzőinek álláspontját, „a képviselő uraknak — írja a Pesti Hírlap —, kik ez alkalommal karok és rendekké változtak, nem lévén kedvük szavazni, az elnök kimondá, hogy az 1. § megmarad. Míg a népre nézve kvalifikációk állíttatnak fel, az eddigi kiváltságos osztály kebelében a suffrage universel fog divatozni, minden fonáksságaival s veszedelmeivel."[257]

Csak most elkésetten jelentkeznek erélyes tiltakozások. A centralistáknak mentségükül szolgálhat, hogy már 1845-ben és azóta is ismételten rámutattak arra az elvi összeférhetetlenségre, mely a nemesség általános és a nem-nemesek cenzusos választójoga közt fennforog és mindíg az általános cenzust követelték. Hiába írta már most a Pesti Hírlap, hogy a nemesi választói jog fenntartása „botrányos". „Az alsórendű nemesség, mely még a fenn felsorolt alacsony kvalifikációval sem bír, minő érdemet szerzett magának a multban, hogy most a hon többi osztályai felett oly kitüntetésre tartjuk érdemesnek? Avagy minő biztosítást nyujt a jövőre? Hátunk mögött a régi kortesvilág szomorú képe;

előttünk a reakció gyászos politikájának tűzhelye! Mondják, hogy az egyenlőség szent elve itt áldozatul adatik a fölingerelt nemes kedelyek engesztelésére; mert nem egy követ félt már azok után is, mik eddig történtek, visszatérni megyéjébe..."[258] Pestről is megkésve jottek a tiltakozások. „Szinte előre lehet látni — írja a Március Tizenötödike 28-án —, hogy mi fog történni. A táblabírák, kik a vidéken mindenütt hatalmasak, összekapcsolják magokat a nemesekkel... És így új emberek a nemzeti gyülésbe nem igen fognak küldetni... és kimaradnak azok, kik oda leginkább valók; a nép emberei... Ki lesz zárva a tisztán demokrata gondolkodás." És eredménytelenül hangzottak el vidéki körök „sürgős" határozatai, amelyekben „kívánnak és követelnek népképviseletet a lehető legszélesebb alapokon."[259] Másnap, március 31-én már országos ülés elé vitték a javaslatot és itt már csak a cenzus magasságáról volt szó.

Már a kerületi ülésen sikerült a demokratikus elemeknek a földbirtok megkívánt mértékét egy féltelekről egy negyedre lenyomni. Ebben segítségükre volt több konzervatív követ az északi megyékből, amelyekben a parasztok csak kivételképpen bírtak féltelket, miért is az illető követek attól féltek, hogy majd a kerületi beosztáskor, melyet a választók száma alapján kellett megejteni, hátrányba jutnak. Az országos ülésben a mérsékeltek új kísérletet tesznek. Míg némelyek a féltelek visszaállítását követelik, mások azt a látszólag szabadelvű javaslatot teszik, hogy tekintettel a föld különböző értékére az ország különböző részeiben, a földbirtok nagysága helyett annak értékét vegyék a cenzus alapjául éspedig ugyanannyit, mint a városokban, 300 forintot. A volt ellenzék számos vezére, így Lónyay M., Andrássy gróf, Szentkirályi, sok konzervatívpárti követ támogatásával hosszú tárgyalásban hevesen pártolta a választói jogosultságnak ezt a leplezett korlátozását; és megint csak Madarász foglalt el elvileg visszautasító álláspontot. Kossuth maga tette a közvetítő javaslatot, hogy érték és terjedelemben egyaránt vétessék mértékül. Hogy mint maradt meg azután mégis az eredeti szöveg, sem a jegyzőkönyvekből, sem egyéb forrásokból nem tűnik ki.

Nem fogadták el több városi követ módosító indítványát

annak a megszorításnak elejtéséről, mely a kézművesek választójogát ahhoz kötötte, hogy legalább egy segédet foglalkoztassanak. Törölték ellenben az értelmiségi választók lakáscenzusát.

Mindazok a javaslatok, melyek a rendeknél a radikalizmustól való félelemből erednek, megismétlődnek a főrendi tábla tárgyalásaiban és határozataiban. Ezekhez járult még a napidíj eltörlésére irányuló követelés. Több üzenetváltásra volt szükség, hogy a főrendeket engedésre bírják és a törvény majnem változatlan elfogadását biztosítsák. Így született meg oly népképviseletet, melyből az egész mezőgazdasági proletariátus, az összes zsellérek, az egész városi proletariátus és az iparosok túlnyomó része[260] egészen napjainkig ki volt rekesztve és amely teljesen igazolta Kossuth várakozását, hogy „a nép... ha joggal felruháztatik, éppen úgy megválasztja nálunk is a nemeseket, mint megválasztá Rómában a patriciusokat s a nemesség még soká megtarthatja befolyását, ha a néppel ellentétbe nem hozatik.“ [261] S ez még nem minden. A felelős minisztériumról szóló törvényjavaslat tárgyalása során oly vita fejlődik ki, mely nemcsak híven visszatükrözte a nemesség mindent háttérbe szorító aggódását a politikai uralomért, hanem egy olyan új törvényt is eredményezett, amely a többinél még nagyobb mértékben volt a fennálló viszonyok állandósítására hivatva.

Az említett törvényjavaslat 23. pontja eredetileg azt a rendelkezést tartalmazta, hogy a megyék törvényes hatáskörükben „meghagyatnak“. E kifejezés, amely sokak szemében nem volt méltó a megyék hagyományos szerepéhez és az alkotmány fenntartása körül szerzett nagy érdemeihez, a mérsékeltek tiltakozását váltotta ki és szenvedélyes vitákra vezetett a megyék jövőbeli jogi helyzetét, illetve a felelős minisztériumhoz való viszonyát illetően, amelyek során a szélső radikálisok és a konzervatívok ismét együtt küzdöttek. Míg a doktrinérek és a régi ellenzékiek, mint Pázmándy és Deák azt a tételt állították fel, hogy a miniszteri felelősség elve a megyei autonómia és a választott hivatalnokok elmozdíthatatlanságának fennálló rendszerével nem egyeztethető össze, a megyerendszer hívei egyáltalában nem akartak hallani változtatásról és a régi jogok törvényes megerősítését követelték. A centralisták a központosítás francia elméle-

tét tartották szem előtt, a megyék radikális barátai pedig attól az esetleges veszélytől féltek, amely általános központosítás esetén az önkormányzat elvét és a nemzetet a Bécstől függő kormány részéről fenyegette. Ezt az ellentétet ügyesen kiaknázták a konzervatívok, főleg Széchenyi, aki akkor már dezignált miniszter volt. Hiába szállt vele szembe Kossuth, amennyiben egy közvetítő, de lényegében a demokratikus fejlődést szolgáló átalakítást javasolt. Maga is a municipális szabadságok elvi hívének vallotta magát, amelyeket még a parlamentarizmusnak sem hajlandó feláldozni. „S a parlamentáris kormánnyal nemcsak a községi, de a departementális rendszert is össze *lehet* és *kell* egyeztetni s ha ennek kulcsát eddig nem találták, én fogom föltalálni"... „Azt javasolta, hogy a megyékre is alkalmaztassék a népképviselet elve, viszont a kormánynak joga legyen, hogy törvénytelen eljárás esetén a megyegyűlést feloszlathassa. Esdve szólt a Házhoz, hogy ezen kérdés megoldásának az egész reformmunkára való fontosságát ne tévessze szem elől:"

„...Csak azon egyet kérem, hogy e törvénycikket senki se tulajdonítsa demokratikus irányzatnak, ennek célja nem egyéb, mint megmenteni a megyét az enyészettől s biztosítani a szabadságot és nemzetiséget... Hoztunk tövényeket, melyek a nép irányában jótékonyok s az executiót oly megyére akarják bízni, mely nemesekből áll. Itt az úrbéri tartozások megszüntetése iránti törvény; s arra, hogy a kármentesítés megtörténhessék, evalvatió kell, ez pedig csak azon föltétel alatt lehetséges, ha az evalvált somma nem oly magas leend, hogy új adót kelljen miatta a népre kivetni; mert ha az összeg roppant nagyra talál kiütni — ami igen valószínű, ha a democraticus irányú törvény végrehajtása aristocraticus testületekre bizatik — úgy bizton mondhatni, hogy a jövő országgyűlés nem váltja be a szót és a kármentesítésből semmi sem lesz. Itt a közteherviselés iránti törvény, ehhez a ministeriumnak kulcsot kel dolgoznia s hogy ezt tehesse, ismét a megyére szorul, attól nyeri adatait; s ha ezen kulcs kidolgozás alapja, a revelatió, a nemesség kezében lesz, nem szenved kétséget,

hogy oly munka fog dolgoztatni, mely talán mindent veszélyeztet s én ez esetben borzadok attól, ami a nemességre vár. A törvények itt vannak, de papíron fognak maradni s ennek következményei elláthatlanok."[262]

Ezúttal azonban elmaradt Kossuth beszédeinek megszokott hatása. Újból Széchenyi emelkedett szólásra és annyira kiélesítette a helyzetet, hogy magának a miniszterelnöknek kellett közbelépnie és őket figyelmeztetni, hogy miniszterjelölteknek ilyen nézeteltérései „új katasztrófába" kergethetik az országot. Ha nem tudnak megegyezni, úgy egyiküknek vissza kell lépnie. Erre bizalmas konferencia elé utasították a kérdést. Ebben Deák „ékesszólása és bölcsessége" vitte a főszerepet. Eredménye „A megyei funkciók ideiglenes gyakorlatáról" szóló törvényjavaslat volt, amely pontosan a forradalom előtti rendi határozatok mintájára „a megyei kormányzat népképviselet alapján álló szabályozását" a „jövő országgyűlésre" bízza, addig pedig a fennálló választójogot érvényben hagyja és a jelenlegi hivatalnokokat állásukban megerősíti. A megyéknek csak azt szabja feladatul, hogy a legközelebbi közgyűlésből, — „melyben mindazok választhassanak, akik vagy törvény, vagy időközben bármely megye által hozott határozat értelmében választói joggal bírnak", — „az állampolgárok összes osztályaira való tekintettel" „a szokott módon" az új törvény „effektuálására" bizottságot küldjenek ki.

Ez a javaslat, amely az 1847—1848-i országgyűlés harmincegy törvénycikke közül a XVI., *de az elvi tárgyalások során az utolsó,* volt véghangja egy mindaddig békés törvényhozásnak, amely a legmerészebb reményekkel vette kezdetét, rövidesen a régi meddőségbe süllyedt, majd az európai események hatása alatt villámgyorsasággal eddig nem tapasztalt magasságba emelkedett, hogy onnan éppoly gyors siklással, majdnem teljesen az előbbi színvonalhoz jusson vissza. E változás következményeivel, amelyeket annak hőse és „vezetett" vezetője Kossuth Lajos „borzadva" jósolt meg, részleteiben még foglalkozni fogunk.

VIII. A MUNKÁSMOZGALMAK

Félelem a pesti mellékkormánytól. — A pesti utca jó volt Bécs ellen. — Kossuth híres kijelentése. — Gáncsvetés a forradalom ellen. — A munkásságot vezéreik távoltartották a forradalmi mozgalmaktól. — A proletárok „Miläufer"-ek. — „Kézmüves legények" föl nem vétetése a nemzetőrségbe. — Külföldi magyar munkások forradalmi nyilatkozata. — Dobsa cikke a magyar munkásról. — A radikális sajtó a munkáskérdésben tisztára teoretikus maradt. — A munkások se követelik a céhek eltörlését. — Kedvezőtlen munkapiac, „ipari viszályok". — A forradalmi választmány utolsó ülésén először jut szóhoz a munkásság. — A választmány az időszerű céhreform mellett. — Népgyülés a munkáskövetelések érdekében. — Céhmesterek ellengyülése a zsidók kiüzetését követeli. — Az iparosifjúság követelése. — Véres összeütközés a munkássággal. — A gyülekezési jog korlátozása. — A modernebb irányzatú mozgalom első jelei a nyomdászoknál. — A kormány közvetít. — A radikális sajtó a céhek eltörlése mellett. — Bányamunkás mozgalmak. — Szerb támadás. — Versengés a városi proletariátus kegyéért. — A céhszabályok reformja. — Visszaesés az első munkásvédelmi törvénnyel szemben.

Bármennyire igyekeztek Pozsonyban azt a látszatot kelteni, hogy külső események nem befolyásolják a törvényhozást és bármennyire iparkodtak a pesti utca és a biztonsági választmány jelentőségét kisebbíteni, a Pesttől és a választmány kényelmetlen mellékkormányától való félelem utolsó napig ott rezgett a tanácskozásokban, a bizalmas nyilatkozatokban és csak lassankint tűnt el, miután április közepén a választmány feloszlott és legtöbb volt tagja hivatalokba és méltóságokba jutott.

Az általános bizonytalanság érzése, az anarchiától való félelem különösen addig volt erős, amíg a felelős minisztérium ügye nem volt véglegesen elintézve, illetve az udvar ellenállása

nem volt megtörve. „Az ország állapota nyugtalanító — írja Deák március 28-án sógorának — ott fenn nem tudják megszokni a dolgok új rendjét és minden dolog több nehézségre talál, mint e pillanatokban tanácsos; Pesten pedig minden órán tarthatni valamely indulatos, meg nem fontolt s a hazát veszélyeztető zendülés kitörésétől. E pillanatban senki sem képes a legközelebbi jövendőt még csak sejteni is. Hazánk talán nagyobb veszedelemben soha nem volt. Oroszok nyomnak-e el bennünket vagy ismét az ausztriai hatalom, vagy talán a legborzasztóbb anarchia: ezt csak Isten tudja! Minden pillanatunk bizonytalan.“ [263]

Mindazonáltal arra a néhány napra, míg a törvényjavaslat sorsa Bécsben kétséges volt, szívesen fogadták a pesti utca segítségét és az ott új erőre ébredt mozgalmat, mely szenvedélyes kitörésekig fokozódott, Bécs ellen fenyegetésül használták fel. Abban a percben azonban, mikor március 31-én leérkezett a törvényjavaslat szentesítése, a Pesttel újonnan kötött barátság ismét s ezúttal a teljes nyilvánosság előtt felmondatott... Ez alkalommal tette Kossuth híres kijelentését: — „Én egyszerű polgár néhány óráig abban a helyzetben voltam, hogy e kéz döntőleg határozott az ausztriai ház sorsa fölött,“ — azt a kijelentést, mely végleg megfosztotta őt a dinasztia bizalmának lehetőségétől, bár nyomon követte azt minden forradalmi gondolatnak olyan elutasítása, melynél határozottabbat és kielégítőbbet semmiféle hatalom és semmiféle rendfenntartó elem nem kívánhatott volna. — „De mélyen érzem — folytatta —, miként ha oly alávaló lehetne valaki, hogy keresné az alkalmat, polgárháború szövétnekét vetni e nemzetbe, oly roppant felelősséget venne magára, melyet a legszigorúbb büntetés, a pokol minden kínja sem büntethetne méltóképpen; mert nem képzelhetni átkosabb, undokabb bűnt, mint játszani a polgárok vérével és egy nemzet nyugalmával...“ [264]

Ez a burkolt célzás egy teljesen Kossuth akaratától függő véres forradalom lehetőségére annál kevésbbé volt helyén, mert ekkor már a választmányban is a fontolgató és mérsékeltebb elemek jutottak többségre, ha szélesebb társadalmi körökre nem is tudtak hatást gyakorolni. Sőt ekkor már mindnyájan, mind a

vezérek, mind a radikális sajtó — buzgón iparkodtak gátat emelni a lázadás szellemének a népre, a forradalom egyedüli lehetséges támaszára való kiterjedése ellen.

Az 1848. év egyéb európai forradalmaiban az értelmiség mellett mindenütt a polgárság és az ipari proletariátus vitték a főszerepet, Magyarországon a csekélyszámú polgárság inkább akadálya, mint támasza volt az átalakulásnak; és hogy a munkásság lehetőleg minden mozgalomtól távoltartassék, erről a tulajdonképpeni vezérek már az első naptól maguk gondoskodtak.

Igaz, hogy egyetlen bizonyítékunk sincs arra, hogy Pest város céhbeli munkásságában az *autochton* szabadságszellemnek akárcsak szikrája is tüzet gyujtott volna. Hetekre volt szükség, míg egyes kategóriák legszorosabb szakérdekeikben szolidáris eljárásig tudtak emelkedni és elenyészően csekély azoknak a száma, akikre a kor szabadságeszméi hatással voltak.

A tüntetések és gyülések első napjaiban a munkásság — vagy mint az egykorú lapok előszeretettel írják, az „ipari fiatalság" (hiszen általában a fiatalság műve volt ez) — csak fizikai jelenlétével járult a mozgalomhoz. Semmi nyoma annak, hogy ennek az osztálynak akárcsak egyetlen képviselője is megkísérelte volna — ami Párizsban és Berlinben, de még Bécsben is magától értetődő volt —, hogy résztvegyen valamiképpen a szellemi vezetésben és akár teljes összhangban a polgári elemekkel a proletariátus, mint aktív forradalmi szereplő létezésének tényét a köztudatba belevigye.

A pesti márciusi mozgalmak proletár résztvevői egyszerű „Mitläufer"-eknél nem voltak többek.

Másrészt a radikálisok — mint látuk — nemcsak elmulasztottak mindent, hogy a munkásokat szociális érdekeiken keresztül szabad gondolkozáshoz vezessék, hanem nyugodtan tűrték a mérsékeltek törekvéseit, kik a legkülönbözőbb módon iparkodtak a proletárokat a mozgalomból kizárni, illetve attól távoltartani.

Az első alkalmat ehhez a pesti nemzetőrség megalakítása szolgáltatta. Március 15-én az éppen megalakult választmány felszólította a lakosságot, hogy „minden nyugodt s becsületes

ember"[265] vétesse fel magát a listába, hogy felfegyvereztessék. A következő napokban magát a választmányt naponta egész sereg új névvel egészítsék ki, akik között nagyobbrészt politikusokat, írókat, polgárokat találunk, de munkást egyetlenegyet sem. Világosan az a törekvés, hogy továbbra is nélkülök történjék minden. 17-én felszólítják a mestereket, hogy legényeiket lássák el munkával, a rendőrkapitány pedig utasíttatik, „miszerint a munkátlan kóbor nép szoros rendőri felügyelet alatt tartassék" s hogy jelentést tegyen, „hogy ha a város részéről munkát lehetne adni, mennyi embert s mimódon lehetne foglalkoztatni".[266] A forradalmi választmány a munkáskérdéssel szemben úgy viselkedik, mintha nem is a konzervatív vezérek (igaz, hogy négy teljes héttel a forradalom kezdete előtt), hanem ő maga ajánlotta volna azt a receptet, amely szerint „munka és rendőrség az egyetlen orvossága a proletariátusnak". 18-án végre „a kézműves legényeknek az őrségbe föl nem vétetése javasoltatott, azért, mert azok nem állandó lakosai a városnak"; „határoztatott, miszerint az őrségbe csak úgy, ha valamely közhitelben álló őr kezeskedik mellettük, vétetnek be, megkívántatván egyszersmind, hogy magyarországi születésűek legyenek".

Hogy azután a munkások ne legyenek állandó lakosokká, arról rendőrség és nemzetőrség egyesült erővel gondoskodott. Egyes radikális lapok különös megelégedéssel jelentik a „csavargók" tömeges eltoloncoltatását, akiken nyilván munkanélkülieket értettek. Először 200 csavargó eltávolításáról olvasunk, néhány nappal később jelentik, hogy a nemzetőrség 846 kóborlót tartóztatott le, akikből 711 „idegent" eltoloncoltak. Hogy ezáltal a Pesten tartózkodó különben is gyér munkásság valósággal megtizedeltetett, nem szorul bizonyításra. Mikor pedig végre találkozott valaki, aki felszólalt ez ellen az eljárás ellen, a radikális Ungar, amelyből az adatokat merítettük,[267] ridegen elutasítja.

A radikális ifjúság soraiban nem akadt senki, aki, ha nem is elvi megfontolásból, de legalább forradalmi ösztönből felszólalt volna a munkásosztállyal való ilyen bánásmód ellen. Külföldről, éspedig ismét Párizsból jött a magyar munkások első forradalmi nyilatkozata.

A nyugat összes iparos városaiban voltak ezidőben magyar iparoslegények csoportjai, akik a hazai céhrendszer, az alacsony bér[268] és a rossz bánásmód elől vándoroltak ki. Bebizonyított dolog, hogy ezen városokban, mint jó munkásokat becsülték őket. Hogy a szellemi mozgalmak nem hagyták őket érintetlenül, azt látjuk Táncsics Memoárjaiból, aki 1846. évi külföldi útján sehol sem mulasztotta el őket gyűlésein felkeresni. Párizsban Táncsics felszólítására még külön egyletté is tömörültek és az új egylet első cselekedete az volt, hogy 40 frankért megvette Lamennais „Paroles d'un croyant" című könyvének Táncsics fordította magyar kéziratát és kiadta. Londonban már volt egy hasonló egylet, amely meghívta Táncsicsot, hogy náluk előadást tartson.

Nyilván ettől a párizsi egylettől indult ki az ideiglenes kormány tüntető felköszöntésének eszméje is, amelyről a Pesti Hírlap március 29-i számában maga a küldöttség vezetője számol be kimerítően. De mindaz a dícséret, amellyel ebben a lelkes ismertetésben elhalmozzák a magyar munkást és ellentétbe helyezik őt a külföldön jól ismert magyar mágnással, nem változtatott semmit a hazai munkásokkal szemben tanúsított viselkedésen. Hiába hasonlítja össze ugyanaz a tudósító — Dobsa Lajos író — egy későbbi iratában a francia munkásság szociális és politikai helyzetét a magyarokéval.

„Az ideiglenes kormány igyekezete — írja, igaz, hogy a júniusi napok előtt — főképp oda van irányozva, hogy a munkásosztály állapotán könnyítsen. Franciaország a munkásoknak köszönheti virágzását... Az ideiglenes kormány belátja ezt s midőn első gondoskodása ez osztályt illeti, nem tesz mást, mint az igazság és méltányosság törvényeinek hódol. Franciaországban első ember a munkás s azért is oly virágzó Franciaország... Mi szeretnők a jó munkát, de arról nem gondoskodunk, aki azt csinálja. Mi cifra beszédeket fecsegünk a szélbe a haza fölvirágzásáról, azonban csak kerülgetjük a tálat, mint macska a forró kását. Külföldön temérdek a jó magyar munkás, kik ott oly boldogok, mint lehet egy olyan ember, kit idegen országba, idegen szokású,

érzelmű nemzetek közé kergetett mostoha sorsa; és ezen emberek mohón nyelik el az oda vetődött hazájokbeli hírlap minden hasábjait és olvassák sorait, megrágják annak minden betűit és lesik, mikor jön már a messiás, ki őket megváltaná a hosszas számüzetésből... Mikor jön már az a hírlapi szám, mely necsak utópiák, de tényekben mutatná a nemzet haladását? Mikor érkezik, már ha nem egyéb, legalább a legfő botrány: a céhek eltörlése, és várnak. És elérkezik hozzájok a szabadsajtó és a boldogtalan ábrándozók egymás nyakába borulva örömkönnyüket sírnak. Megjön a második szám, a harmadik s ott látjuk a 12 pontot és a balgák villogó szemekkel keresik az érdeklő pontot e 12 között és mert hiába keresik, tehát újra várnak. — A hírlap száma teli miniszteri kinevezésekkel, de a munkás állapota javításáról semmi. — Így telik el egyik nap a másik után s a balga könyenhívők még ma is várnak..."[269]

A figyelmeztetés teljesen eredménytelenül hangzott el. A radikális sajtó magatartása a munkáskérdésben tisztára teoretikus volt, a konkrét kérdésekkel szemben egyáltalán nem, vagy csak esetlegesen foglalt állást. A zsidóüldözések alkalmával iparkodott ugyan a felelősséget a mesterlegényekről el- és kizárólag az irigy mesterekre hárítani, akik bosszút akarnak állni a zsidó nemcéhbelieken, de ez inkább azért történt, hogy a reakcionárius áramlatot gyöngébbnek tüntesse fel, mint amilyen tényleg volt. A népgyűléseken többször fölmerült határozatok a házbérek leszállításáról szintén többnyire rokonszenves fogadtatásra találtak; sőt még a tulajdonképpeni gazdasági mozgalmakról is jóindulattal adott hírt a sajtó, — ha ugyan egyáltalán tudomást vett azokról. Többnyire azonban nem így történt és csak véletlen eset, hogy egyik-másik lap néha megemlékezik egy-egy munkásmozgalomról. Ha nem maradt volna fönn néhány, egyes szakmák követeléseit tartalmazó röpirat és plakát, a forradalom ezen lapjáról ma semmit sem tudnánk.[270]

Így tehát a munkások Pesten kizárólag saját magukra voltak utalva és mozgalmaik szellemi színvonala meg is felel ennek. Teoretikus szempontoknak, általános ideáknak nyomát sem

találjuk. Nagyrészt ügyetlen, nehézkes nyelven egészen specifikus kívánságokat fejeznek ki, melyek ritkán mennek túl a három alapvető követelésen: rövidebb munkaidő, béremelés és tisztességes bánásmód. A legmesszebbmenő általános követelések sem terjednek túl a céhrendszerben gyökerező bajoknak megszüntetésén; de csak később szánta rá magát egy népgyűlés, melynek példáját követték aztán a magasabb ipariskola tanulói, hogy az ipari szabadságot követelje.

Az egyetlen időszerű elvi kérdésben, az ipari szervezkedés kérdésében a munkások tehát nem mennek túl a Kossuth befolyása alatt álló s az ipar fejlesztését célzó egyesület, az „Ipar-egylet" álláspontján, mely hivatalos sajtóorgánumában többször is állást foglalt a céhek fenntartása mellett.[271] Ehhez képest a munkások sajátos szabadságjogairól, elsősorban az egyesülési szabadságról, nem volt szó; hiszen bizonyos mérvben maguknak a legényeknek is megvolt a szakszervezetük a céhekben és legényotthonaikban. Ezzel szemben a munkaviszonyok javítását célzó mozgalmak számára eléggé előkészítette a talajt a közszellem általános nyugtalansága, bár a munkapiac viszonyai nem látszanak nagyon kezdvezőknek. Az ország sok vidékén uralkodó éhinség a városba hajtotta azt a sok eltoloncolt „csavargót", kik kétségkívül lenyomták a béreket. Március 17-én azt írja az Ungar, hogy az olcsó munkabér fel fogja szöktetni az építkező kedvet. Mindazonáltal két nap mulva már a kubikos munkások „kis lázongás"-áról (kleine Emeute) olvasunk. Ezek ki is vitték az akkordárak egy fuvarért 10-ről 11 kr-ra való felemelését.[272] Április elejéig azután, úgy látszik, pihentek az ipari viszályok, hogy azután egyik szakmában a másik után lépjenek fel. Április 8-án az Ungar (84. sz.) a kovácslegényekről ad hírt, hogy a munkaidő leszállítását kívánják, éspedig reggeli 5 órától esti 7-ig, a reggelizés idejének kibővítését ¾ óráról 1 órára és a tegezés megszüntetését. Ez utóbbit a kötélverők is kívánják. Ámbár, úgy látszik, teljesültek e kívánalmak, mégis 12-én a 87. számban azt olvassuk, hogy a lakatosok megint nem dolgoznak, hanem műhelyről műhelyre vonulnak és a többieket izgatják. Estére állítólag újra megnyugodtak.

Úgyszintén 12-én jelent meg egy „felszólítás az összes collegákhoz a hotelekben, vendéglőkben és gőzhajókon Pesten", melyben „a bécsi pincérek igazságos követeléseitől lelkesítve", „az általános rosszalt körülmények" megszüntetése kívántatik, éspedig: 1. a céhtagok, kik nem értenek egyet a mozgalommal, mondjanak le; 2. a kórházban külön szobákat bocsássanak rendelkezésükre és a hanyag és brutális bánásmódot változtassák meg; 3. Pischinger főelöljáró mondjon le; 4. a főpincérek több garanciát kapjanak; 5. ingyenreggeli, stb., stb. Egyben gyűlésre hívják össze a legényeket.

Ugyanebben az időben jelenik meg egy másik felhívás is, melyben „a pest-budai kávéházi személyzet" hamine kívánságot állít fel, többek közt: 1. a tegezés eltörlése; 2. rendes szállás; 3. más foglakozású egyének kizárása; 8. pihenő órák, az üzletmenet szerint beosztva, egyszer hetenként mindenkinek; 11. barátságos viselkedés, ehető étel, jobb alvóhelyek; 17. kizárólag a közvetítő („Mittel") általi közvetítés; 29. „temetésnél a kávéfőző urak kötelesek legyenek legalább egy tanoncot képviseletükben küldeni" stb. Gyűlés 17-én.[273]

Ez a 15-e és a rákövetkező vasárnap és hétfő úgy látszik kritikus napjai voltak a pesti munkásmozgalomnak. Ezekben a napokban költöztek át a minisztériumok Pozsonyból Pestre, oszlott fel hivatalosan a bizottmány és úgy látszik, több szakma munkásai követelték, hogy váltsák be a nekik nyilván adott ígéreteket. Szombaton, április 15-én, a bizottság utolsó ülésén végre szóba kerültek ezek a követelések. „A mondott napon — írja a Pesti Hírlap április 19-én — mind a városi, mind a megyei választmány egy igen komoly tárggyal foglalkozott, mely azzal látszott fenyegetni, hogy a politikai békés forradalom egyes osztályok társas forradalmává fajulhat. Előadatott, hogy a kézművesleginények közt ily mozgalmak vannak készülőben. Némelyek ugyan csak a törvényes petitio terén állanak s kívánják a céhek eltörlését, az iparszabadságot, stb. De vannak köztük szenvedélyes emberek, kik ... mint hallatszik, egyenesen tettleges erőszakot, a zsidók megrohanását, a céhláda megégetését tűzték ki célul. Ezek számát némelyek 4000-re teszik."

Jellemző a kritikus hangulatra, hogy a választmány tárgya-

lásaiban maga a munkásság nyilván először jutott szóhoz. „Egy kézműves — írja az Ungar 19-én — emelkedett ki társai köréből, kik az egész termet megtöltötték, ingerült hangon kezdett beszélni és rikító színekkel festette a munkásosztály bajait és nehézségeit. Különösen megemlékezett a nyomásról, melyet a céhek gyakorolnak, sok nyomorgás és 13—14 évi vándorlás után még mindig nem lehet elérni a mesteri jogot." A vita folyamán a választmány elnöke, Nyáry Pál a céhek időszerűen reformált fenntartása mellett nyilatkozott. Elismeri, hogy a „munkáskérdés Magyarországon a jelen pillanatban tényleg főhelyet foglal el", azonban utal arra a különbségre, mely Anglia, a gépmunka hazája és Magyarország közt van, hol még minden munkát kézzel végeznek. Más szónokok azzal iparkodnak a munkásokat megnyugtatni, hogy az a törvény, mely a zsidóknak megengedi a céhen kívüli ipari munkát, természetesen a keresztény legényekre is érvényes, mire a panasztevők konkrét esetekre hivatkoznak, melyekben az asszociált legények műhelyeikből kiűzettek és súlyos büntetésekben részesültek; igaz ugyan, hogy vannak zsidóellenes érzelmek is, de ennek oka a céhrendszerben rejlik, stb.

Másnap, vasárnap reggel a választmány a polgármester aláírásával ellátott fölhívást intézett a mesterlegényekhez. Ebben elismeri „a visszaéléseket a céhrendszerben" és közzéteszi, hogy Nyáry vezetése alatt bizottságot fognak kiküldeni, mely előterjesztéseket fog tenni a miniszternek. „Legyen tehát elegendő önuralmatok — így szól tovább —, hogy addig is, míg panaszaitokon alaposan segíthetünk, nyugodtak maradjatok és dolgozzatok. Mert rajtatok semmiféle céltalan zenebonával, hanem egyesegyedül törvényes úton lehet segíteni. — Akik benneteket rendzavarásra csábítanak... azok a ti ellenségeitek, azok a haza ellenségei."

A munkások azonban nem elégedtek meg ígéretekkel. Ugyanazon vasárnap népgyűlést tartottak, melyen elsősorban magasabb béreket követeltek. A céhmesterek ellengyűlése tagadóan válaszolt, mire a munkások hétfőn nem mentek munkába. A polgármester újra felhívást intézett az iparossegédekhez.[274] „Hazafiak! — így kiált fel — sajnálattal kellet tudomásul ven-

nünk, hogy néhányan közületek műhelyről műhelyre vonulva társaikat még fenyegetésekkel is visszatartják a munkától... Ebből áll tehát az a dicső szabadság... hogy sem mi nem dolgozunk, sem másokat nem hagyunk dolgozni?... Aki valakit valamire kényszerít, az ...zsarnok..." Ismételten rendre és nyugalomra int és a törvényes utat ajánlja.

E helyett ugyanaznap nagy falragaszok jelennek meg, melyek a mozgalomnak még komolyabb jelleget kölcsönöznek. „Kenyeret a népnek!" — olvassuk most már a forradalmak hangján. „Homályos életű emberek léptek a szószékre — írja egy kortárs. — Egyik holmi osztozkodási elveket kezd hirdetni a mindig növekvő tömegnek; fölváltja másik a zajos tetszések közt lelépőt s javaslatba hozza, hogy meg kell tagadni a házbérfizetést. Indokait a már tengerré nőtt sokaság viharos tetszéssel fogadta.[275] A testületi elöljárók legközelebbi ülésükön a segédek követelései ellen azzal érvelnek, hogy a zsidó mesterek konkurrenciája miatt nem tudnak többet fizetni.[276] Ők részükről a zsidóknak a városból való eltávolítását, a céhek megszüntetése helyett azok reformját és végül a tanács lemondását követelik.[277]

Ugyanaznap az ipari rajziskola tanulói kérvényt intéznek az iparminiszterhez, mely az iparos ifjúság követeléseit tartalmazza kilenc pontban. Ez az első világos, elvi és rendszeres összeállítása a munkáskövetéseknek, de egyszersmind az első is, melynek megszerkesztésében nemcsak tisztán proletár elemek, hanem többek közt, úgy látszik, az iparegyletnek vezető tagjai és az iskola tanítói is közreműködtek.

Ebben a kérvényben a követelések a következő pontokban nyertek kifejezést.

1. A céhek szüntessenek meg.
2. Iparosképzés műcsarnokok által.
3. Szabad megtelepedési jog.
4. A munkaszerződés szabadsága. „A mester ne tekintessék többé segédei s legényei kényurául, hanem csupán mint mester, segédei ellenben nem mint rabszolgák és alattvalók, hanem mint igazi segédek és mestereiknek bizonyos keresetre szerződött társai."
5. „A napi munkaidő törvényileg úgy határoztassék meg,

hogy a segédek ön szellemi kiképzésre is idő maradjon s a szerződéses viszony gazdai hatalommá ne változzék."

6. Aránylagos és illendő munkabér meghatározása.

7. Felmondási idő meghatározása.

8. A jogtalan bérlevonások megszüntetése.

9. A segédek belevonása a kiképzési és jóléti institucziók igazgatásába.

Ezek a pontok bemutattattak egy szintén 17-én megtartott munkásgyűlésnek és április 19-én nyomtatásban is megjelentek. A népgyűlés „e pontok elfogadása után, magunk és a városi közönség megnyugtatására" kijelenti, hogy „mozgalmaink által rendet zavarni nem akarunk; célunk csupán a békés átalakulás", hogy maguk körében egy dolgozó és rendre ügyelő bizottmányt neveznek ki, mely egyedül van feljogosítva a munkásság nevében felszólalni; minden lázongás lecsillapítására felajánlják tehetségeiket, mestereiket pedig nem tekintik ellenségnek, hanem őket „ezennel hozzánk csatlakozásra felhívjuk, hogy... az ő s mi közös beleegyezésünkkel alakuljanak át ügyeink." [278]

Április 19-én ugyanez a bizottmány egy második felhívást intézett a munkássághoz, melyben figyelmezteti azt a megindult békés tárgyalásokra és óvja az utcai csoportosulásoktól. Kéri a munkásokat, hogy újból vegyék fel a munkát.[279]

De már későn fogott hozzá az intelligencia a munkásmozgalmak vezetéséhez. Az új bizottmány tekintélye nem volt ahhoz elegendő, hogy megakadályozza a további rendzavarásokat. Egy másik gyűlés elhatározta, hogy kérvényt fog benyujtani, melyben „tekintettel a március 15-e óta csökkent keresetre" a legközelebbi házbér elengedését követeli.[280] Este fütykösökkel és baltákkal fölfegyverkezett legények verődtek össze, kik általános támadást intéztek a háziurak és a zsidók ellen. Riadót kellett fúvatni, katonaság és nemzetőrség vonult ki, az egésznek az eredménye pedig sebesülések és sok letartóztatás volt.

Így tehát a munkások provokálták az új, alkotmányos, szabad uralom alatt az első véres összeütközést, melynek közvetlen következménye az volt, hogy az összminisztérium április 20-án rendeletet adott ki, mely az addig teljesen szabad gyülekezési

jogot szigorú korlátok közé szorította. Az „aljas zavargók", kik a közrend s a személyes és vagyonbiztonság ellen ezeket a „botrányos" merényleteket a gyülekezési szabadság örve alatt elkövették, bűn és vagyonjogilag felelősökké tételnek; minden további „céltalan" gyülekezés fegyveres erővel gátoltatik meg; végül a népgyűlések bejelentési kényszer alá esnek.

Természetes, hogy ezek az események erősen befolyásolták a sajtó hangulatát. A radikális lapok megtagadnak minden közösséget a proletariátussal, a mérsékeltek ezzel szemben reformokat kívánnak. A Pesti Hírlap április 21-i száma azt javasolja, hogy a létesítendő kereskedelmi és iparkamarába vonják be a munkásság képviseletét is és éles hangon fordul az iparegyesület lapja ellen, melynek azt ajánlja, hogy foglalkozzék inkább ilyen kérdésekkel. A következő számban megindító panaszokban tör ki a sajtó és az agitáció zabolátlansága ellen. De bár a pesti zavarok után Pozsonyban és más városokban sokkal erőszakosabb zsidóüldözések következtek, a politikai szabadságok további korlátozásától mégis eltekintettek.

A bérmozgalmak azonban, igaz, hogy a közrend megzavarása nélkül, de mégsem szűntek meg. 27-én a kereskedőlegények egy gyűléséről hallunk, melyen kérvényt intéznek a minisztériumhoz, hogy a vasárnapi munkaszünet reggeli 10 órakor kezdődjék, „hogy nekik is legyen hetenként *egy* napuk, mikor szellemi tökéletesítésükön dolgozhassanak és közös érdekeiket megbeszélhessék". 28-án a fodrászok határozzák el egy kérvény benyujtását a segélypénztárnak jobb igazgatása, a kórházakbani betegellátás és igazságosabb bér érdekében, mely az aggkort is tekintetbe veszi. Május 6-án a pék- és molnárlegények mozgalmát, 11-én a szabó- és cipészlegények és a kövezősegédek sztrájkját, 12-én a lakatosok és serfőzőlegények mozgalmát jelentik.[251] Stb.

Ebben az időben mutatkozott abban az iparágban, melyben akkor egyedül mutatkozott kedvezőbb konjunktúra, a nyomdásziparban, a modernebb irányzatú mozgalom első jelei. A munkásság legműveltebb rétegét ekkor mindenképpen a nyomdászok képviselték, akik között igen sok volt a külföldi. Eleinte törvényes alapra helyezkedve, április 30-án kérvényt

intéztek a minisztériumhoz.[282] Ez az irat, nem egy céhszellemű vonása ellenére, a magyar munkásmozgalom első olyan dokumentuma, melyben az új idők szelleme, a demokrácia eszméi és az ipar rendszerében beállott változások felismerése szólalnak meg.

Ellentétben minden más szakmával, melynek mozgalmai és követelései minden általános megokolás híjával vannak és a szakmabeli érdekek legszükebb körét sem lépik át, a nyomdászok már a bevezetésben az egyenlőség elvére hivatkozva főnökeikkel egyenlő jogot követelnek arra, hogy a törvényes határokon belül munkájukért a megfelelő bért megkapják, „mert mi, munkások, adjuk a sajtótulajdonosoknak minden nyereségüket; és mert mind azon szép és jó, mi a szívet nemesíti, a lelket felvilágosítja, kezeinken megy keresztül s belőle ránk is ragad". Ezért föltétlen joguknak tartják, hogy bérük javítását ne csak kérjék, hanem követelhessék is, mert nem kívánnak túlságos sokat, csak méltányosságot. A tulajdonosok azonban eddig mereven elzárkóztak érveléseik elől ugyanazon despotizmus védelme alatt, mely magát a sajtót is hallgatásra kárhoztatta. Pedig tudniok kellene, hogy minden más munkásnak több kilátása van önállóvá lenni, „de mi (ritka kivétellel) örökös alárendeltségre vagyunk kárhoztatva". Ezért gondoskodniok kell öreg korukról s e mellett még más munkásokhoz képest nagyobb műveltség szerzéséről is. Csekély fizetésükből pedig nagyon keveset tudnak megtakarítani. A német, francia, osztrák tulajdonosok teljesítették munkásaik követeléseit, „pedig ott a sajtótulajdonosoknak aránylag nincs annyi tiszta nyereségük, mint nálunk", „mert nálunk, mint a mellékelt okiratokból kitűnik", a nyomdatulajdonosok igen nagy, 100—130 procentet is nyernek. „Ezért a következőket kívánják:

1. mellékelt tarifa elfogadását;

2. gyorssajtók és kézisajtók közötti igazságos munkamegosztást és munkahiánynál az előbbiek használatának betiltását;

3. öreg munkásoknak könnyebb munkára való felhasználását;

4. 10 órai munkaidőt;

5. minden háborgatás és viszály elhárítására minden műhelyben két bizalmi egyén választását. Stb.

Végül azon reményüknek adnak kifejezést, hogy e csekély követelések teljesítése főnökeikkel való barátságos viszonyukat annál gyorsabban helyre fogja ismét állítani, mert a hozott csekély áldozatokat ők maguk fogják nagyobb szorgalmukkal pótolni. Ha a dolgot azonban 2 hét alatt nem rendeznék, akkor „oda megyünk, hol méltányosan fizetnek".

A nyomdászok bérmozgalma nyilván az egyetlen volt, amelyről az egész sajtó nemcsak tudomást vett, hanem melynek pártját is fogta. Mindazonáltal a kormány és a munkaadók nem tartották be a megszabott határidőt és csak mikor a 14. napon a munkások csakugyan a munka beszüntetésével fenyegetőztek, ült össze május 13-án egy vegyes bizottság, a minisztérium, a tanács, a munkaadók és a munkások képviselőiből — köztük Táncsics —, melynek egy nap és éjjel tartó tárgyalásaiból született meg az első magyar bérszerződés.[283]

Minden jel szerint a nyomdászok törvényes mozgalma folyamán a céhbeli munkások zavargásai tovább tartottak. A hatóság ugyan még fenyegetésekkel is szerencsét próbált. Május 9-én a belügyminiszter rendeletet intéz a pesti tanácshoz, amelyben éjjeli csoportosulások, „álnok bujtogatók" ellen, akik „betanult kérdések és válaszok", meg „terrorizmus" útján izgatnak, a nemzetőrség, szükség esetén katonaság igénybevételét rendeli el. Ugyanazon 13-án, amelyen a nyomdászok egyeztető bizottsága összeül, jelenik meg a parancs, hogy külföldi legények, ha nem rendelkeznek megfelelő bizonyítványokkal, „eltávolíttassanak", sőt a belföldiek is, abban az esetben, ha nem akarnak munkát vállalni.[284] Egyben azonban utasítja a tanácsot, hogy „őrködjenek, hogy a mesterlegények, pusztán azért, mivel folyamodtak sorsuk javításáért, a műhelyekből el ne tétessenek, se munka nélkül ne hagyassanak".

Ez a rendelet változást jelent a kormány politikájában a munkásokkal szemben, változást, mely már pár nappal előbb kezdődött. A hivatalos Pesti Hírlap-ban már május 5-én jelent meg a kereskedelmi miniszter rendelete „a budapesti céhfiatalság panaszai tárgyában", mely valósággal felhívás a munkások

összességéhez, hogy adják elő sérelmeiket. „A budai és pesti városi közönséghez rendelet bocsátatott, hogy a rendelet vétele után másnap a céhelöljárók egybegyüjtessenek, — ezek közül azokkal, kiknek céhfiatalsága már folyamodott, az illető panaszok közöltessenek, — azok pedig, kiknek ifjúsága eddig még nem tőn folyamodást, odautasíttassanak, hogy illető segédeiktől ezeknek netaláni panaszaikat legfölebb két nap alatt vegyék át," s az összes panaszokat, valamint a céhek megfelelő nyilatkozatait a városi magisztrátus útján haladék nélkül benyujtsák. Azt olvassuk azonban a 10-én a városházán megtartott ülésről, melyen a mesterek és legények közti egyenetlenséget tárgyalták, hogy viharos lefolyású volt és több céhnek késedelmességet vetettek szemére.[285] Egy további, május 13-ról keltezett rendelet megállapítja a legtöbb nyilatkozat beérkeztét és az ellentétes érdekek kiegyenlítésére egy 24 mesterből, 6 legényből, 16 első segédből és 4 miniszteri hivatalnokból álló egyeztető bizottságot állít fel, hozzátéve, hogy ha ez békés megegyezést nem tudna elérni, maga a miniszter fog intézkedni.

A Pesti Hírlap május 6-án kimerítő cikkben tárgyalja a céhek hátrányait, követeli a természetbeni ellátás megszüntetését, a szabad munkaszerződést és 12 órai munkaidőt (1 órai ebédidőt bele nem számítva), de a minimális bér megállapítását nem. A radikális lapok tovább mennek és nem a céhek reformját, hanem eltörlésüket követelik.[286] De a mozgalmak sem szűnnek meg, mint az Ungar további híreiből láthatjuk. Erre vall a belügyminiszter június 10-éről szóló újabb rendelete is „Az iparosokhoz", melyben korábbi rendeleteire hivatkozik és őket a törvényes útra utasítja; „csődületek, erőszakoskodások és kényszer legszigorúbban tiltatnak".[287] Vidékről is jönnek munkásmozgalmakról szóló hírek, így május 18-án Kolozsvárról.[288] A bányászok közötti nyugtalanságokról szóló hírek már régebben kezdtek halmozódni. Már április 29-én teljhatalommal felruházott kormánybiztost küldenek ki a felsőmagyarországi bányavárosokba, „miután a bányamunkások titkos szövetségek által ingereltetnek engedetlenségre s a személy- és vagyonbátorság megtámadására."[289] Május 10-én a Pesti Hírlap egy délmagyarországi magasabb bányahivatalnoknak a bánsági bányásznép érdekében

beküldött „szózat"-át közli: „A bányamunkások ellenében a bányásztársulatok állanak, melyek majd minden hasznot magukhoz vonnak" — írja az illető, majd bővebben tárgyalja a bányatársulatok visszaéléseit. „Mind ezen bajokon okvetlenül segíteni kell, mert a 20.000-nyi bányásznép nemcsak el van szegényedve, hanem el is van már keseredve és tetemesen felingerülve." Ezek megnyugtatására sürgősen javasolja a bérek javítását, a pótlékpénzek rendes fizetését, a segédpénztárak visszaéléseinek megszüntetését és a munkások képviseletének a május 15-én Pesten megtartandó tanácskozmányba való bevonását. Hasonló tartalmú nyilatkozat jelent meg az ugyanaznapi számban Felső-Bányáról keltezve.[290] A következő május 11-i számban egy zólyomi levelező abbeli félelmének ad kifejezést, hogy az alacsony bér miatt „igen elégedetlen" bányászok majd a pánszláv izgatás áldozataivá lesznek. További jelentések Erdélyből 18-án, 25-én Felső-Magyarországból, stb.

Közben fenyegető felhők tornyosulnak a politikai látóhatáron is. A délmagyarországi szerbek között kitört a lázadás és egész Magyarországon lázas sietséggel szervezik a honvédséget és nemzetőrséget. A haza veszélyben van! kiáltás egyre erősebben hangzik. Most már a városi proletariátus kegyéért is megkezdődik a versengés. Még március 18-án tudvalevőleg csak egy megbízható polgár jótállásával juthattak be a nemzetőrségbe; most pedig egyenesen verbuválják őket is, csakúgy, mint minden más társadalmi osztályt. Május 22-én megjelenik a polgármester felhívása „Az iparos segédekhez", melyben a belépőknek megígértetik, hogy „3 év mulva a város kebelébe visszatérve, iparukat mestermunka letétele és díj fizetése nélkül mint mesterek folytathatják".[291] Ez már más hang volt és más politika, mint röviddel előbb. És néhány nap mulva megjelenik a kereskedelmi miniszter rendelete a céhszabályok megváltoztatásáról, mely a munkásság számos jogos kívánságát teljesíti.

Ez a június 9-i rendelet nem bolygatja meg a céhek berendezését és csak lényegtelen könnyítéseket tesz az ipar szabad gyakorlata javára, a nélkül, hogy a szabad ipar alapjára helyezkednék. A mesterek és segédeik, valamint inasaik kölcsönös

jogait és kötelességeit is oly szellemben fejleszti tovább, mely az előbbieknek alkalmazottaik iránti kötelezettségeit a céhrendszer alárendeltségi viszonyából vezeti le, bár a mesterek hatalma elé újabb korlátokat is von.

Legelöl az inasokról való gondoskodás nyer szabályozást (1—9. §.), amely a cselédmunkára való felhasználás, a „jellemrontó" testi fenyítések, a legénnyéavatással kapcsolatos díjak és ünnepélyességek és hasonlóak eltiltásán kívül azt a fontos rendelkezést is tartalmazza, hogy csak olyan munkára alkalmazhatók, mely nem haladja meg testi erejöket. A munkaidőt 14 éven aluli inasokra 9, ennél idősebbekre 11 órában szabja meg a rendelet. Végül a tanoncidő maximumát 3 évre szállítja le.

A legények számára (10—73. §.) a szabad bérszerződést és az elszegődés és munkakövetelés korlátlan szabadságát rendszeresíti: szabad megegyezésnek hagyja fenn (12—13. §.) vajjon lakást és ellátást a mestertől nyerjenek-e, igenlő esetben a mester egészséges szállást (és ugyanilyen műhelyt) tartozik szolgáltatni. (14—15. §.) A munkabér is szabad egyezkedés tárgyát képezi (17. §.) és „szigorúan tilosak" a legények közti összebeszélések a bérösszeg és fizetési módozatok megváltoztatása vagy a bérrontók bojkotálása céljából. (18. §.) A munkaidő maximuma — a szünetek beszámítása nélkül — 11 órában állapíttatik meg. (22. §.) A 23. §. megszünteti a tegezést. A következő §-ok a szállás (27—39), a kórházi pénztár (40—50), a remekbe készülő munka és a mesteri díj (51—73), kérdéseit szabályozzák, mely utóbbinak semmi szín alatt nem szabad 10 forintot meghaladnia, míg az eddig szokásos többi díj szigorúan eltiltatik.

A kontároknak kötelességükké tétetik, hogy az új, megkönnyített feltételeket használják fel és a mesterjogot egy fél éven belül szerezzék meg. Amennyiben ezt elmulasztanák, az ipar továbbüzésére újabb engedélyt kell kérniök, ugyanúgy, mint azoknak a legényeknek, akik a mesterjogot a jövőben netalán nem akarnák megszerezni. Az ilyen engedélyes iparosok az összes céhterheket tartoznak ugyan

viselni, de nem nevezhetik magukat mestereknek, inasokat egyáltalán nem, legényeket csak korlátolt számban tarthatnak és nem tarthatnak nyilt boltot. (71—83. §.)

Az utolsó szakaszok (84—107) a céhek jogviszonyait szabályozzák. A céhláda kezelését egy 4—10 mesterből és 3 legényből álló közös bizottság ellenőrzi; vitás esetekben egyeztető bizottság dönt (91—96), mely a céhmester elnöklete alatt 3—3 képviselőből alakul. A céhgyűléseken (97—104) minden segéd megjelenhetik és minden mesternek s minden engedélyesnek szavazati joga van, a segédek közül azonban csak a kórházi bizottságba választott 4—10 tagnak. A segédgyűlések (105—106) csak a céhmester tudtával és a szállásadó, valamint két más mester jelenlétében tarthatók meg.

Meg kell állapítanunk, hogy az új céhszabályzat több tekintetben visszaesést jelent az első magyar munkásvédelmi törvénynyel, a gyárak jogviszonyairól szóló, 1840. évi XVII. t. c.-kel szemben. Míg ez utóbbi a 6. §-ban a védett kort a 16. évvel zárja le és ezen fiatalok számára a munkaidőt 9 órában, de egy órai megszakítással állapítja meg, addig a módosított céhszabályzat az inasokat csak 14. évükig védi és nem ír elő pihenőt. Vasárnapi munkaszünetről sincs szó és a segédek önrendelkezési joga lényeges korlátozásokat szenved. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a munkásvédelem a kisiparban régtől fogva mögötte marad a gyáripari munkásvédelemnek és hogy a régi céhszabályzathoz viszonyítva az új szabályzat lényeges javításokat mutat fel. Mindenesetre megnyugtatóan hatott a munkásokra, mert azon időtől kezdve a munkászavargások, úgylátszik, teljesen megszűntek. Ezzel a városi proletariátus a forradalom további történetéből mint aktív résztvevő végleg ki is válik és átengedi a teret erősebb, hatalmasabb és sokkalta döntőbb osztálytársának, a parasztságnak.

IX. AZ ÖRÖKVÁLTSÁG ÉS A PARASZTMOZGALMAK

A társadalmi reform harcosai a Bécscsel való ellentét nemzeti alapjára állítják a reformokat. — Osztozás a háziadó terheiben, de csak később. — A galíciai rémkép. — A „radikális" borsodi utasítások. — Kossuth úrbéri programja. — Földnélküli jobbágyok ijesztő szaporodása. — Földdel való megváltás. — A végrehajtást a jövő országgyűlésre tolják. — A szerződéses jobbágyok kimaradnak a reformból. — A főrendek a puszta elvi hozzájárulást is sokallják. — Vay „közvetítő" javaslata financiális intézkedésekről. — Az alsó tábla és a sajtó megfeledkeznek a reform sorsáról. — A főrendi ellenzék a kivitel módjában akarja megbuktatni a reformot. — Batthyány a „tökéletes" váltság ellen. — Teleky László kritikája a főrendekről. — A „nemzeti egyesítés" a háziadó elvi elfogadására zsugorodik. — Nézetek közösségénél erősebb az érzésmód közössége. — A februári forradalom híre még nem teremt lelki talajt. — Kossuth indítványozza az örökváltság újrafelvételét. — Félelem parasztlázadástól. — Kossuth engedményei a konzervatívoknak. — Szabad polgárok milliói helyett ezrek. — Csak március 15-én ment keresztül az állami kártalanítás. — Egyetlen napon „örökösen megszüntetik" az összes szolgálatokat. — Az „áldozatkészség" és „nagylelkűség" magyarázata: a bécsi forradalom s pesti mozgalmak hírének parasztforradalommá növekedése. — Inkább „törvényes forradalom", hogy a „gyeplő kezeink között maradjon". — Nádori terv: parasztok rászabadítása a „lázadó urakra". — Alku a kármentesítés nagysága körül. Szó sincs anyagi áldozatról. — A rendek nem érik be a „nemzeti becsület hypotecájával". — A szerződéses jobbágyok rosszabb helyzete az úrbéresekénél. — Kossuth lemondással fenyeget, ha Tarnóczy indítványát elfogadják. — Széchenyi az indítványt elnöki székben szétszaggatja. — Deák javaslatára közeledés főrendi határozatokhoz. — Határozatilag mégis kizárják a szerződéses jobbágyokat. — A szentesítésre fölterjesztett javaslatban minden benne van, ami Tarnóczy javaslatában volt. — Ez lett részbeni oka a nemzeti szabad

ság kudarcának. — Nádori gáncsvetés a reform és a független felelős minisztériumnak. — Politikai tájékozatlanság a nép körében. — Ürgyűlölet. — Jót csak a királytól vár. — A nemzeti szabadságot kettő fenyegette: az udvarral konspiráló főnemesség és a királyhű parasztság. — Jókai a népről. — Félmillió zsellér kivülrekesztése. — A nemesség aktiv és passziv ellenállása a végrehajtás körül. — Továbbra is adót, robotot követelnek. — A parasztok „rendbontása". — Erdélyi jobbágyfelkelésekben románok élén székelyek. — Csongrádi, békési zavarok. — A radikális sajtó passzivitása. — Petőfi nem hajlandó megnyugtatni a népet. — A doktrinérek öntömjénezés helyett a földkérdés új rendezését követelik. — A Pesti Hírlap a népfajok harca sikerét osztályharc megszüntetésétől reméli. — Kemény Zsigmond a hűbériség maradványai ellen. — Táncsics lapjának panaszos levelei. — A Nép Barátja az „ámítók" ellen. — Az elkedvetlenedett Arany. — Nemzetőrség és robot összeférhetetlensége. — Táncsics törvényjavaslatai. — A reform igazi harcosai: Petőfi stb. kibuknak a nemzetgyűlésből.

Nemzetiség: egység útján — egy fél emberöltőn át ez volt a reform híveinek nemcsak jelszava, mellyel a kétkedőket és a habozókat, a vonakodókat és az ellenfeleket leginkább lehetett lefegyverezni, hanem a maguk számára is valósággal az erőt és életet adó Föld, melyre mindannyiszor visszamenekültek, valahányszor csüggedés, bátortalanság, fáradtság vett erőt gyér soraikon.

Sem a jobbágymunka terméketlenségének, sem a hűbéri viszonyok igazságtalanságának, vagy a nemzeti gazdaság várható föllendülésének bizonyítgatása nem hatott a kiváltságos kortársak lelkére elegendő erővel. De ha — országgyűlésről országgyűlésre — félmegoldások kudarcai kedvetlenítették el egyformán a haladókat és a maradókat, ha a reformpárt szerény sikerei lefokozták a magasra csigázott reményeket és új célkitűzések útjain tapogatódzott a fáradt reformvágy — végül mindannyiszor a régi, elcsépelt, de a lelkekben szinte egyedül gyökerező eszme lángján acélozta meg újra harci akarattá: a nemzetiségén.

És ha erről volt szó: a reformra hajlók és az alkotmányért küzdők legbátortalanabbjai sem vonhatták ki magukat az érvelés súlya alól, hogy a nemesség maga alkothatja ugyan a nemzetet, de nem teszi ki a magyarságot; hogy a nemzetiség eszméjének teljességéhez hozzátartozik a parasztság, s hogy az udvar

centralizáló és németesítő politikájának addigi eredményeit nem kis részben köszönheti annak, hogy nem néhány millió, hanem csak néhány százezer magyar nemzeti ellenállásával van dolga.

A szokás ereje, a jövő bizonytalanságától való félelem, feudális gőg, az ősi intézményekhez való ragaszkodás — mindmegannyi lelki gátja volt a reformakaratnak; a szabad föld hasznainak számítgatása, a galíciai eseményekkel való ijesztgetés, a liberalizmus és demokrácia eszméinek még oly csábító feltálalása még magának az ellenzéki nemességnek sorait is kevés hívővel gyarapította; — s a társadalmi reform kevés meggyőződött előharcosa, kinek számára az emberiesség egyformán volt az igazságosság, az okosság és a nemzeti nagyság követelménye, végül is mindíg arra az álapra volt kénytelen állítani az egész reformművet, amely egyedül nyugodott a többség lelki készségén: a Béccsel szemben való ellentét nemzeti érzésére.

Mégis — ha az ellenzék többsége értelemmel fel is fogta, belátta, hogy a nemzeti egység jogegységet, általános polgári szabadságot és egyenlőséget jelent — szívbeli ügyévé ez a megismerés sohasem vált. Lelke mélyén még a reformpárt túlnyomó része is arisztokrata volt mindvégig, osztálygőg és osztályelőítéletek sáncai választották el attól a paraszt néptől, amelynek az alkotmány sáncaiba való beeresztéséről annyit beszéltek és a nemzeti *egység* és összeforrás eszméjétől épp azok állottak legtávolabb, akiket a reformpárthoz legerősebben vagy éppen kizárólag a nemzetiség eszméje fűzött.

Akik az egyenlő polgári szabadságot állították reformprogramjuk élére és alkotmányreformjuk terveiben is gyökeresen szakítottak a hűbéri hagyományokkal és intézményekkel és fenntartás nélkül a nyugati demokrácia gondolatkörébe helyezkedtek — azok közt is voltak nacionalisták mindenek előtt. De egészben és összesen, hányan voltak! Egy törpe kisebbség. A radikális ifjúsággal rokonszenvező néhány követ és a centralisták. Szavuk és súlyuk a követi táblán is alig volt, de még az országos ellenzék körében is majdnem semmi.

Így történhetett, hogy annyi agitáció és a két utolsó országgyűlés kudarcai után is, amelyek Kossuthban is tisztán megér-

lelték Kölcsey hagyatékát, a nemzeti egység mindenekfölött való fontosságának gondolatát, a nagy reformországgyűlés a szociális reform kérdéseiben egész márciusig szinte egyetlen elhatározó lépést nem tett. Ismét félmegoldások, s még azok mögött is elmaradó félénk tapogatódzások voltak a nagy nemzeti felbuzdulás gyümölcsei.

A közteherviselés kérdésében félrendszabály: a háziadó — de csak a háziadó — terhét készeknek nyilatkoztak megosztani a néppel. Ezt is egy, talán csak a jövő országgyűlésen, tehát esetleg csak 1851-ben vagy 1852-ben megállapítandó módozat szerint. Nagy vívmány volt ez is, nagy diadaluk a nemzeti újjászületés előharcosainak s elévülhetlen erkölcsi érdemük. Hiszen nemcsak külső fizikai vagy morális kényszer nélkül verekedték ki, hanem még saját híveik határozatlanságát, nyilt vagy titkolt ellenállását is le kellett győzniök. De hogy ez az egyelőre mégis csak elvi és részleges elhatározás ennyi évi harc után nagy vívmányszámba ment, szomorú színben mutatja a nagy többség lelki készségének állapotát.

Pedig az egész közteherviselés, az adó egész terhe mit jelentett a nemzeti egység másik nagy akadályához: az úrbériséghez képest? Ha a nemesség adókiváltsága talán szembeszökőbb, kirívóbb igazságtalanság volt is, az ország akkori pénzügyi szervezete mellett, mégis inkább csak elvi kérdés volt. Nem volt egyébről szó, mint néhány millió forintnyi megterhelés vállalásáról. Az úrbériség ellenben nemcsak sarokköve volt a hűbériség épületének, hanem még a legbizakodóbbak és legkönnyebb vérűek képzetében is csak a legnagyobb anyagi áldozatokkal megoldható és esetleg a legsúlyosabb gazdasági rázkódtatást felidéző kérdés.[292] Az örökváltság költségeit ellenségei 300 millió forintra is becsülték, de hívei sem tették 100—200 milliónál alacsonyabbra. Ez az állampénzügy és a hitelszervezet akkori viszonyaihoz képest rendkívüli összeg volt és példátlan pénzügyi műveletet jelentett volna. És a legkevesebben tudták csak elképzelni is hogy általános és egyidejű fölszabadítás ne idézzen elő inséget katasztrofális fennakadást a mezőgazdasági termelésben talán éhinséget, de mindenesetre a robotmunkát elvesztett földbirtokosok egy részének anyagi pusztulását.[293]

Így hát az adóügyben tett tapasztalatok után éppenséggel nem meglepő, hogy maga az ellenzék 1847 december havában még távolról sem jutott el a teljes és általános örökváltság álláspontjára. Bár Horváth Mihály azt írja, hogy „e tárgy az, mely iránt legsebesebben megtisztult s megállapodott a közvélemény",[294] azt hisszük, a kerületi ülés tárgyalásainak olvasása éppen az ellenkezőt bizonyítja. Az tűnik ki belőle, hogy még a legradikálisabbak is alig akartak mást, mint az 1840:VII. t. c. által lehetővé tett, de tudvalevőleg gyakorlati eredménnyel alig járt önkéntes örökváltság megkönnyítését. Ami ebből aztán márciusban tényleg lett, azt az országgyűlés legmerészebbjei még álmukban sem képzelték s talán csak a legradikálisabbak óhajtották.

Maga az indítványt tevő Lónyay Gábor,[295] aki kétségkívül előzetes megállapodás és kijelölés útján lett e korszakot alkotó kérdésben az ellenzék vezérszónoka, kényszerítő törvényt kívánt ugyan, de csak egyoldalúan kényszerítőt. A viszonyos kényszerítést — saját szavai szerint — „még most, valamint az örökváltságnak egyszerre és általánosan leendő végrehajtását is lehetetlennek tartja, ha népünk szegénységét, ipar s jólét hiányát s országos financia nemlétét tekinti. A kényszerítést tehát csak a földesurakra kívánja kimondani ott, hol a felszabadulást a községek lakosainak felénél több kívánja". A részletekre pedig — az előbbi országgyűlések be nem vált módszere szerint — választmány kiküldését javasolja.

Az ellenzék szónokának indítványa mindenesetre az ellenzéki közvélemény kifejezése volt s bizonyára híven fejezi ki a pártvezérek akaratát. Idáig érett hát az örökváltság gondolata, a jobbágyfelszabadítás nemzeti posztulátuma! Hogy a földesurak meg ne akadályozhassák az önkéntes megváltást, ha azt a községlakosok többsége kívánja! Hol áll ez a márciusban bekövetkezettektől? Hisz még ez a bátortalan elhatározás is előbb egy választmánynak a közvélemény nyomásától szabadabb, s mindíg százszor megfontolt s lassú tárgyalásai véletlenének lett volna kiszolgáltatva. Valóban, ismét szinte csak elvi deklarációról volt szó.

Erre vall a vita többi ellenzéki szónokának beszéde is. Lónyay Menyhért, Bereg nagytekintélyű ellenzéki követe, az alsó tábla közgazdasági szakértője, Galiciára utal. „Az örökváltság utáni vágyódás általános csak akkor kezdett lenni — úgymond —, midőn láttuk szomszédunkban annak szomorú példáját, hogy a földesúr s jobbágy közti viszonyok mily gyászos következéseket idéztek elő. Még most a földesúr s a jobbágy közti viszonyok békés úton, tökéletes kármentesítés mellett, kiegyenlíthetők, de ki tudja, meddig marad ezen lehetőség kezeink közt... Megszűnt a kölcsönös bizalom...“ S ezek után, a galíciai rémkép felidézése után, ő sem megy tovább, ő is a szabad egyezkedés hívének vallja magát. Pedig ő mondta: „Már elmúlt a félrendszabályok ideje, gyökeres orvoslás kell“. Egész rendszabálynak és gyökeres megoldásnak látta tehát azidőben a parciális örökváltságot, mely az egyes jobbágy községek többségének akaratától tette volna függővé a nemzeti egység gondolatát.

A legradikálisabbak egyike, Szemere Bertalan is nagy haladást lát ebben. „1834-ben, tizenhárom év előtt — úgymond — szabad földet és szabad embert emlegetni merény volt... e kérdésnek sürgetésében az oligarchák némelyike forradalmat látott.“ De bár, mint emlékszünk, a borsodi utasítások a legradikálisabbak közé taroztak az örökváltság kérdésében, ezek is csak annyit határoztak: 1. hogy állami konvulziót ne okozzon, 2. hogy az állam segítse a jobbágyot és 3. hogy a földesúr teljesen és egyszerre kártalaníttassék. A földesurakról való gondoskodás állott tehát itt is előtérben, s Szemere csak egyéni nézetet fejezett ki, amikor a megváltást mindkét félre kötelezőnek akarta; de a választmánynak utasításba adni ezt sem kívánta.

Megértjük az ellenzőknek ezt az óvatosságát, ha a konzervatív szónokok beszédeit olvassuk. Azt ugyan valamennyi elismeri, hogy az örökváltság felé visz az út, s ennyiben valóban elmondhatjuk, hogy „tisztult a közvélemény“. Hogyan is ne ismerték volna el, amikor maga a királyi üzenet VI. pontja is az örökváltság szabadságát nehezítő akadályok elhárítását kívánja. De azért a konokabbak most is tulajdonrablásról beszélnek s újra hánytorgatják a kérdést, van-e joga a törvényhozásnak a birtok szentségébe avatkozni? Holott a „tökéletes“ kármentesí-

tés az ellenzék egyeteme számára is elengedhetetlen előfeltétele az emancipációnak. Mások a zavaros jogi viszonyok rendezését, szabályozást, hitelintézet felállítását előbbrevalónak tartják. Van, aki nem éri be az egyszerű többséggel, hanem a jobbágyközség háromnegyedének kifejezett kívánságát tenné feltételül, míg másik nemcsak a kényszerítés ellen van, hanem még azt is követeli, hogy a nemesek a puszta jobbágytelkeket foglalhassák el. Ily környezetben szinte radikálisak a konzervatív vezérek, Babarczy és Somssich. Az első a robot és a dézsma készpénzfizetésre változtatását kívánja, a második földre való megváltást ajánl... Elvben hát mindkettő a váltság hívének vallja magát. De milyen váltságnak!

Az elvben megegyeztek hát a két párt vezérei. De ha az ellenzék javaslata is csak az önkéntes megváltás megkönnyítését jelentette, a konzervatívok gyakorlati javaslatai kerülő úton éppenséggel az elv megbuktatását célozták. Ismét Kossuth volt az, akinek az ellentéteket át kellett hidalnia.

Kossuth ezúttal nagy lépéssel tovább ment, mint előtte szólt ellenzéki társai, de több lépéssel vissza is. Természetes és érthető, hogy ismét a nemzeti veszedelem és a nemzeti egység talajára terelte a kérdést. S erre az alapra helyezkedve volt bátorsága részletesen megformulázni az ellenzék úrbéri programját, amit a két Lónyay csak óvatos általánosságokban fogalmazott meg. Szerinte nem szabad várni sem a birtokrendezésre, sem a hitelintézet felállítására. Határozottan kívánja, hogy a státus gondoskodjék a pénzről, amelynek elfogadását a földesúr meg ne tagadhassa. Egyetlen előfeltétel van: az úrbéri tartozások felbecslése, az evaluáció. Erre pedig a következő négy vezérelvet állítja fel: 1. hogy a váltság tárgyát ne az úrbéri telek képezze, hanem az úrbéri tartozások; 2. hogy a becslés alapjául ne az vétessék, mennyibe kerül az úrbéri tartozás a jobbágynak, hanem hogy mennyit használ a földesúrnak; 3. hogy a házatlan zsellér minden váltság nélkül legyen szabaddá és 4. hogy a földesúri törvényhatóság, az úriszék megszüntettessék.

Hogy bizonytalan és a viszonyok szerint magyarázható határozatlanságából kibontakozott az ellenzék örökváltsági terve, ennyiben Kossuth felszólalása valóban haladást jelentett.

Nagy haladást jelentett annak a határozott követelése is, hogy a megváltás tárgya az úrbéri tartozás legyen és pedig az abból származó valóságos és nem a sokkal súlyosabb névleges érték; valamint az, hogy a házatlan zsellérek szolgaságának rögtönös és ingyenes megszüntetését követelte. De szokott taktikájához híven a konzervatívoknak ezúttal is tett súlyos engedményeket.

A jobbágyfelszabadítás előharcosainak érvei között elejétől fogva a robotmunka silánysága állott előtérben. E mellett a messzebblátók nem mulasztották el sohasem, hogy rámutassanak a birtokmegoszlás bajaira. Már a Mária Terézia-féle úrbér túlkevésre szabta a paraszti földeket; a népesség szaporodása s az úrbérnek sokhelyt igazságtalan végrehajtása ezt az arányt folytonosan rontotta. Az egymásra következő összeírások nem derítették ki megbízhatóan a telkes jobbágyok számát. Az azonban kétségtelenül kitűnt, hogy a földnélküli jobbágyok, a zsellérek száma számlálásról számlálásra ijesztően nőtt. Egyedül Szentesen például a jobbágyfelszabadítás 1319 háznélküli zsellér családot talált, vagyis az összes lakosság majd harmadrésze földnélküli volt.[296] Emlékezzünk, hogy 1828-ról 1846-ra, tehát 18 év alatt a telkes jobbágyok száma kerek 55 ezerrel, a zselléreké ellenben 225 ezerrel gyarapodott, s egészben Magyarországban a nemesi népesség 617 ezer lelket számlált, a nem nemesi közel 12 milliót. S ez a 12 millió ember 13,240.974 hold földből kellett hogy megéljen, holott a nemesség 32 millió holdat bírt.[297] Földjeik bősége magukat a földesurakat arra indította, hogy az úrbéri telkeken felül mind több majorsági földet engedjenek át magánszerződéssel a parasztoknak. Bár pontos adataink ezeknek a szerződéses jobbágyoknak (kontraktualistáknak) számáról sincsenek, nem kétséges, hogy országszerte igen sok földnélküli jobbágy és egyéb telepes jutott ilymódon földhöz. Kossuth talán félmillióra tette számukat.[298] Ha ennek ellenére a zselléreк száma ily rohamosan szaporodott, minden előrelátó és szociális érzékű politikának a szabad földdel szinte egyrangú követelése kellett hogy legyen a több föld, a paraszti birtokterület szaporítása. Hogy a paraszti birtokállomány az örökváltság során bármi címen megcsonkíttassék, az egyenesen visszájára

fordítása volt a reformnak. Az ellenzék szociális érzésű vezetői ennek teljesen tudatában is voltak, s látták is, hogy Kossuth kénytelen volt a pesti utasításokból „barátai", többek között Eötvös József tiltakozása folytán a földdel való megváltást kihagyni.[299]

Most mégis elég volt néhány konzervatív szónok ily irányú kívánságának kijelentése, hogy újra felajánlja ezt. Ez volt az egyik súlyos engedmény, mely ha a törvénybe valaha bekerült volna, múlhatatlanul véres összeütközésekre szolgáltatott volna okot. Az ellenzék más szónokai nem is mulasztották el, hogy határozottan ne tiltakozzanak e módszer ellen. Heves megye követe, Radics M. kijelentette, hogy „hazánkban a jobbágynak most is kevés földbirtoka van". Hasonlóan Tarnóczy, s mások, kik a zsellérekért szállottak síkra.

Azt kell mondani, 1847 decemberében az örökváltság kérdése szerencsére távol sem volt arra érett, hogy ily részletek tekintetében határozatra kerülhetett volna a sor. De annyira előkészítetlen sem volt, hogy Kossuthnak másik súlyos engedményét megokoltnak lehetne tartanunk.

Bizonyára nem reálpolitikus az, aki a viszonyokban és a lelkekben egyaránt nem gyökerező kérdések gyors megoldását követeli. De éppoly bizonyos, hogy rossz politikus az is, aki — még ha bensejében bizalmatlan is — az ellenféllel szemben ismeri be követelései megvalósításának nehézségeit, vagy sürgősségüket kicsinyíti. Kossuth elkövette ezt a hibát is. Amit nyiltan egyetlen ellenzéki szónok sem mondott ki: hogy t. i. ezen az országgyűlésen beéri az előkészítő lépésekkel és a jövő országgyülésre bízza a megváltás végleges végrehajtását — azt ő nem átallotta minden fenntartás nélkül, burkolatlanul kijelenteni. ‚A főcélt — úgymond — t. i. az úrbéri viszonyokból minél előbbi kibontakozás szükségét mindenkor szem előtt tartva, e mellett jól tudja, hogy e kibontakozás, éretlen körülményeink közt, 24 óra alatt nem lehetséges, s hogy a célt közelítse, örömest megalkuszik a körülményekkel és szívesen rááll ezúttal *csak oly előleges lépésekre, melyek a jövő törvényhozást képessé tegyék a tárgy egészbeni bevégzésére.*"

Szinte csodálatos, hogy a jobbágyfelszabadításnak ily nyilt elhalasztása után a konzervatívok a legkisebb ellenállást sem tartották feleslegesnek. Bizonyos azonban, hogy aggodalmaik lényegesen enyhültek. Ezt a negyednapra következő ülésen megejtett szavazás világosan bizonyítja.

Két kérdést tettek fel szavazásra. Az első kérdés az volt: a megváltás a földesúrra kötelező legyen-e? Az eredmény: 37 igen, 12 nem. Ha ugyan szóba sem került az általános megváltás, sőt még a földesurat és a jobbágyot kölcsönösen kötelező megváltást is elejtették —, mégis az önkéntes megváltás elvének lényeges térhódítását jelentette ez.

De mindjárt más ábrázatot nyer az ügy, ha a második kérdésről történt szavazást nézzük.

A korábbi országgyűlések tapasztalatai bizonyították, hogy egy reformkérdés eltemetésének legjobb módja, ha annak előkészítését országos, vagyis mindkét tábla küldötteiből alakított választmányra bízzák. A felső tábla küldöttei igen jól értették a módját a passzív rezisztenciának csakúgy, mint — *in camera caritatis* — az alsó táblai tagok megpuhításának. Az ellenzék ezért eleve kerületi választmányt javasolt az úrbériség elintézésére, mert azt remélte, hogy ebben a saját emberei vezetnének s gyorsan elintéznék a dolgot. Az országos választmányt követelő konzervatívokkal szemben Kossuth ezt nyiltan be is ismerte: „azért javasoltam kerületit, mert féltem, hogy országos választmány nem fog oly szorgalmatosan dolgozni". Azt kellett volna ezután várni, hogy akiknek sürgős az örökváltság, illetve legalább az önkéntes megváltás megkönnyebbítése, azok kerületi választmányra fognak szavazni s ennek legalább megközelítőleg akkora többsége lesz, mint az első kérdésnek.

Másképp történt. A reform titkos ellenségei ezt az eszközt ragadták meg a kérdés elodázására. Csekély kisebbség, 12 megye szavazott a kötelező megváltás ellen; de nagy többség, nem kevesebb, mint 28 szavazott az országos választmányra. A kerület tehát 20 szavazattal kisebbségben maradt. Bebizonyosodott, kinek sürgős a reform; még az alsótábla többségének sem volt az.

Jó két hétbe tellett, amíg a kerületi ülés határozati javaslata az országos ülés elé került. Az előzmények után nem lephet

meg, hogy a plénum újra lenyesett valamit a már amúgy is minimumra redukált követelésekből.

Közvetlenül a kerületi szavazás előtt Szabolcs megye radikális követe, Bónis Sámuel, azt indítványozta volt, hogy a megváltást ne csak az úrbéri belső és külső tartozandóságokra, hanem mindazokra a telkekre kiterjesszék, melyek impopulálva vannak, legyenek azok úrbériek vagy sem.

Ezt a nagyhorderejű indítványt, amely a megváltást a nemnemes népesség egyeteme számára tette volna lehetővé s abban az arányban, amelyben a megváltás megvalósul, a jobbágyság valamennyi csoportját felszabadította volna a hűbériség láncaiból, a kerületi ülésben csodálatoskép nem ellenezték s így a kerületi határozat 5. pontjaként az országos ülés elé került. Ez azonban nem múlhatott el a nélkül, hogyha már a kerületi ülés a reform módszere és menete tekintetében olyannyira leszállította a követeléseket, most a reform terjedelmét is ne redukálja.

Az országos ülés vitájában az ellenzéki vezérek közül egy sem szólalt fel, úgyhogy az tisztára a konzervatívok és mérsékelt ellenzékiek s másrészt a néhány demokratikus követ párbajává alakult.

Egymásután keltek föl a radikális reform ellenzői, hogy tiltakozásukat bejelentsék az 5. § ellen. Volt közöttük természetesen akárhány, aki újra titakozott egyáltalán a csak egyoldalú kötelezés elve ellen is; volt olyan — Hont megyét illeti a dicsőség érte —, aki formális indítványban követelte a földesurak számára a jogot, hogy adó alá tartozó telkeket megvásárolhassanak, tehát a jobbágyállományt még erősebben megnyírbálják; olyan is, aki az új szabadoktól a magyar nyelv ismeretét követelte volna meg; egészben azonban egyik sem hitte, hogy a rendeket a kötelezés elvéből eltéríthesse. S ezért Bónis toldaléka ellen koncentrálták a támadást.

Úgy nemzeti, szociális és politikai szempontból, mint a jobbágyság szempontjából teljesen egyrement, hogy a jobbágy által megművelt föld az országos urbáriumba felvett terület-e vagy sem, s hogy a jobbágy az urbáriumi vagy később keletkezett szerződés alapján szolgáltatja-e teljesen azonos módon munkáját, bérét vagy hányadát. Alig is kísérelte meg egy szónok is,

hogy általános gazdasági vagy szociális okokkal támadja a megváltásnak a majorsági földekre való kiterjesztését. Akadt azért ilyen is. Egyébként azonban valamennyi felszólaló egyetlen okot hozott fel ellene.

Ez az ok pedig nem volt és nem lehetett más, mint az, amelyet annakidején — sőt még a keruleti vitában is — a megváltás elve ellen általában mozgósítottak, nevezetesen: a tulajdon szentsége. Ezeket a földeket — fejtették ki — a tulajdonosok magánegyezkedés útján, magánjogi szerződéssel engedtek át a nem úrbéri lakosoknak „s ha lehet az ilyen szerzodéseket nem mondom megtámadni, de mégis utat nyitni azok megtamadasára, akkor nem lesz többé egy szerződés sem szent."[300] „Mit vétkezett az — kiáltott fel Nyitra megye követe —, ki kuriális zsellérekkel akar gazdálkodni, hogy őt kényszeríteni lehessen arra, hogy tulajdonát másnak engedje által" — megteledkezve arról, hogy miként az allodiális földek, úgy az úrbéri állomány is a Hármaskönyv és minden későbbi törvény szerint a földesur tulajdona, ha ugyan használatából a jobbágyot ki sem is zárhatta. És így tovább valamennyi szónok egészen az utolsóig, az alsótábla konzervatív vezéréig, Somssich Pálig.

Ennek felszólalása ismét élénk fényt derített a pártok taktikai játékaira az életbevágó fontosságú nemzeti kérdésben. Miközben a konzervatívokkal szemben több demokratikus követ (Csanád, Heves, Torna) a kötelezésnek a jobbágyokra való kiterjesztését is követelte, többen a papi tized eltörlését kívánták, egyik (Szabadka város) állami segítséget javasolt, ismét mások (Máramaros, Torna, Bereg) az 5. § védelmére keltek s két városi követ (Tóth Lőrinc és Szontagh Pál) bátor szavakkal kelt ki a „tökéletes" kártalanítás elve ellen, „méltányos" kárpótlást mondván egyedül igazságosnak. Felszólalt többizben maga az indítványozó is. Elmagyarázta, hogy mily oktalan a nagy felindulás. Indítványában még arról sem volt szó, hogy a majorsági zsellérek külsőségeiket megválthassák, hanem csak kis belsőségüket. Minthogy a jobbágy belsősége szabály szerint egy hold volt, ezeké is aligha volt nagyobb s így igazán jelentéktelen lett volna a nemesi földterület megcsonkítása. Egyébként is — mondá Bónis — az egész határozat mit

jelent? Nem egyéb az, mint utasítás a választmánynak, s a rendeknek hatalmukban lesz a javaslatot elfogadni vagy elvetni. S ha elfogadnák is, akkor, amikor tökéletes kármentesítés van kimondva, valami nagy földesúri jogba nem vágnánk. „És bizony több jót érnénk el vele — fejezte be felszólalását —, ha a nem úrbéri telken lakó szegény jobbágy aggodalmait és a földesúrra bosszankodását megszüntetjük s ezáltal ezen kasztát a nemzet színéhez ragasztjuk, mint ha azt elhagyjuk s így egy külön elégedetlen néposztályt szerzünk a hazának."

Beszéde közben Bónis ismételten összetűzött Moson megye követével, azt vetvén szemére, hogy nem lévén jelen követtársa — nevezetesen Széchenyi István — megváltoztatta álláspontját. Erre a szemrehányásra felelt Somssich s felszólalásából kitűnik, hogy ő maga volt az, aki a kerületi ülésben a formulát ajánlotta.

Csodálkozva kérdjük: hogyan tehette ezt a konzervatívok vezére, hogyan vehetett részt egy indítvány szerkesztésében, amely a megváltást kiterjesztette? S ő nyiltan meg is mondja: „Mi azt hittük, hogy az indítvány még rosszabb alakban fog az izenetbe bemenni; mert Moson megye követe hozzájárulván, azt véltük, hogy többséget kap s hogy kényszerítő modorban jön belé; bátor voltam tehát akkor a két rossz közül a kisebb roszszat választani. Most azonban látván, hogy a tek. KK. és RR. e tárgyról gondolkoztak s a többség nézete megváltozott: örömmel megyek vissza első nézetemhez s e paragrafus ide való nem lévén, azt kihagyandónak vélem."

Csupán félelemből és taktikai fogásként kerültek hát a kerületi határozatba a kontraktuálisok. Megváltozván a taktikai helyzet, hamar megváltozott a többség akarata is.

Hamarosan kitűnt ez is. Nyilván megegyezés folytán nem jelent meg az ülésen Széchenyi és megegyezés lehetett a két párt vezérei közt is, mert az ellenzék vezetői közül sem szólalt fel egy sem s az elnöklő személynök ellentmondás és szavazás nélkül mondhatta ki, hogy az utolsó szakasz ki fog maradni.

S így a pozsonyi országgyűlés nemzeti művéből, a jobbágyfelszabadításból már eleve kimaradt a jobbágynépesség tekintélyes része. A megmaradtak számára pedig az alsó tábla üzenete

a főrendekhez távolról sem jelentette a gyors és teljes felszabadulást. A tárgyalásokhoz és határozatokhoz képest az üzenet nem kívánt mást, mint előzetes hozzájárulást ahhoz az elvhez, hogy a földesúr tökéletes kármentesítése mellett az úrbéri tartozásoktól és szolgálatoktól való megváltás annak beleegyezésétől felfüggesztve, tovább ne maradjon, és országos választmány kiküldését a részletes törvényjavaslat kidolgozására.[301]

Ez történt december 20-án. De bár a főrendi tábla oly kevéssé érezte magát munkával megterheltnek, hogy azon túl és egész január folyamán összesen csak három ülést tartott, február 3-a lett, mire az örökváltság ügyét ott is napirendre tűzték.

Az előzmények után alig kell mondanunk, hogy a főrendek az alsótábla elvi határozatát is sokallták. S alig is szükséges, hogy a vitát, mely a másnapi ülést is csaknem betöltötte s még a február 10-it is foglalkoztatta, nyomon kövessük. Bár sokkal terjedelmesebb volt, mint az alsó tábláé, új szempontokat legfeljebb annyiban vetett fel, hogy itt olyanok is akadtak, akik azt is tagadták, hogy maga a nép kívánná az örökváltságot. Ürményi József főispán például úgy látja, „hogy a hajlam még nem létezik a népben az örökváltságra egyáltalában... Hivatkozom — úgymond — az országban általánosan mutatkozó tapasztalásokra s azokra, kik megyékben élvén, a jobbágyok viszonyait ismerik, kik nemcsak magas palotáikban látják olykor kérelmüket előadó jobbágyaikat, hanem azokra, kiket hivataluk lelkiismeretes teljesítése a szegény jobbágyok kunyhóihoz is visz és mondják meg: vajjon létezik-e az országban általános hajlam az örökváltság iránt? Vagy panasz az iránt, hogy az örökváltság a földesuraságok részéről akadályoztatott volna? — Azt tartom, erre hangos nem-mel felelne az ország, sőt ezen eszmét mellőzné, melynek csak országgyűlési népszerűsége van, országos népszerűsége nincs."

A magas palotákból lenéző köznemesek és a nép kunyhóiban forgolódó főispánok — valóban alig lehetett meghatóbb humanizmussal és a nép lelkületének teljesebb ismeretével síkra szállni az alsótábla ellenzékének demagógiája ellen, amely odáig merészkedett, hogy az önkéntes örökváltságot függetleníteni akarta a földesúr beleegyezésétől. Természetes, hogy akik

így gondolkodtak, azok a kényszerítésnek még megemlítését sem akarták megengedni. Gróf Cziráky János volt ennek az álláspontnak szószólója s nem kevesen voltak, akik támogatták. De a többség báró Vay Miklós koronaőr közvetítő indítványával tartott.

Mit jelenthetett közvetítő indítvány a rendeknek már amúgy is a minimumra lelapított s egyelőre csak elvi határozata mellett? Alapjában véve báró Vay indítványa sem volt lényegében liberálisabb, mint a Czirákyé. A főrendi többség nem tartotta volna illomosnak, hogy szembehelyezkedjék a királyi akarattal, amely a megváltás megkönnyítésére javaslatot várt az országgyűléstől; sem politikusnak, hogy az alsótábla kijelentett készségét kereken visszautasítsa. De a főrendi ellenzék néhány tagján kívül alig volt egy is, aki a kötelezéstől ne irtózott volna. Olyan megoldást kellett tehát találni, amely elvileg nem akadályozza az örökváltság megkönnyítését, de a kötelezésnek mindenesetre útját állja.

A Vay-féle javaslat megfelelt ezeknek a kellékeknek. Nem utasítja feltétlenül vissza a kötelezés elvét. De — mint indokolásban kifejti —, minthogy az örökváltság csak tökéletes kármentesítéssel történhetik meg, e feltétel teljesítésével a kényszerítő törvénynek szüksége majdnem magától megszűnik. Ezért hát sokkal fontosabb elhárítani azokat az akadályokat, amelyek a megváltás útjában állanak. Ilyenek: az úrbéri rendezések s a legelőelkülönítések tökéletlensége, a bírói eljárás szabályozatlansága s még egyebek után, legfőként a hitel hiánya. Küldjünk hát ki országos választmányt; de annak „főfeladatául azt tekintjük, hogy egyéb létező akadályok elhárítása mellett, mindenekelőtt azon módok és eszközök előállításáról gondoskodjék, melyekkel a földesúrnak a magukat megváltani kívánók általi teljes kármentesítése lehetővé tétessék"; ezután független úrbéri bíróság létesítésével foglalkozzék s mindezek után „ha ez a fennforgó érdekek teljes kielégítésével megtörténendik, nem ellenezzük, hogy a kiküldendő országos választmány kötelező törvényt is tervezzen oly esetekre, hol kész és képes lenne a jobbágy tökéletes kárpótlást adni földesurának".

Ha a tanácskozások tárgyának: a robot és dézsma súlya alatt nyögő jobbágyságnak hangulatát abból ítélnők meg, hogyan fogadta a főrendi ellenzék, hogyan az ellenzéki közvélemény ezt a javaslatot, azt kellene hinnünk, hogy Ürményi főispán híven ecsetelte az ország lelkületét s egyedül abban tévedett, hogy az örökváltságnak csak országgyűlési népszerűsége volna; mert az országgyűlés magatartása még erre sem vallott. Mialatt a főrendi tárgyalások folytak, az alsó táblát az adminisztrátori kérdés izgalmai tartották lázban és senki még csak szót sem emelt sem a főrendek kényelmessége, sem pedig a kötelező örökváltságnak ilyetén színleges elintézése ellen. Nyilván ekkor már közvéleménnyé vált az ellenzék körében, hogy az örökváltságot elintézni nem ennek az országgyűlésnek a dolga. Ezt látjuk Lónyay Menyhért naplójából is, aki január elején Szentkirályival az ez országgyűlésen múlhatatlanul bevégzendő tárgyakról beszélgetvén, feljegyzi ennek kijelentését, mely szerint „nem hiszi, hogy a jelen országgyűlés alatt e tárgy sikeresen megoldathatnék: legfeljebb megközelíthető a materiálék összeszedésével . . ."[302] Az ellenzéki sajtó nemkülönben viselkedett. A Pesti Hírlap minden megjegyzés nélkül közölte le az országgyűlési tárgyalásokat s közben Széchenyi közlekedési tervezetéről, a fiumei vasútról s hasonló egyéb kérdésekről cikkezett Mintha mindenki megfeledkezett volna a nagy reformországgyűlés egykor fennen hirdetett nagy céljairól.

Ily körülmények közt alig keltett feltűnést, hogy a főrendi ellenzék még a rendek üzeneténck mérsékelt álláspontjára sem helyezkedett. Maga gróf Teleky László, az ellenzék vezérszónoka, szép beszédben elmondta mindazokat az érveket, amelyeket az alsó tábla vitáiban is hallottunk. Ő is felidézte Galícia példáját, ő is állította, hogy amíg a meglévő viszonyok megmaradnak, „addig általánosan a néptől haza iránti szeretetet, alkotmány iránti buzgást kívánni lehetetlen"; ő is bizonygatta, hogy az állam nem érheti be a *laissez faire* elvével s segítséget kell nyujtania, stb. De viszont ő sem átallotta nyiltan kijelenteni, hogy *„nem igen reményli, hogy az országgyűlésen az örökváltság országosan létrejöhessen"*. S ennek megfelelően erősebben hangsúlyozta a szabad egyezkedés lehetőségének biztosítását s ha

érdemben fenn is tartotta határozati javaslatában a rendek izenetét, azt mégis a megelőző financiális s egyéb intézkedések követelésével egészítette ki, vagyis azzal, ami a Vay-féle indítványnak volt lényege. Akaratlanul ő is azokhoz csatlakozott hát, akikről helyesen állapította meg Bónis Samu, „hogy az örökváltság ellen nyiltan fellépni nem mernek, hanem a kiviteli módokban akarják azt megbuktatni".[303] S így történhetett, hogy maga az országos ellenzék vezére, gróf Batthyány Lajos sem emelt kifogást a Vay-féle indítvány ellen, mert azt egybehangzónak látta a Teleky-félével.

Egyébként Batthyány beszéde végén igen jellemző kijelentést tett. Nyilván rá akart ijeszteni a főrendekre, mert az alsótábla radikális városi követei után az arisztokrácia, sőt a nemesség köréből elsőnek tette szóvá a „tökéletes" kármentesítés kérdését. „Azt tartom — úgymond —, hogy nagy önámításban vagyunk és talán nehezíteni fogjuk a dolgok kivitelét, sőt hátulsó ajtók nyilnak a nem akaróknak, ha oly szorosan ragaszkodnak azon feltételhez, hogy a földesúrnak tökéletes kármentesítése mellett történjék meg az örökváltság; mert a tökéletes kármentesítéstől előbb-utóbb el kell állanunk, ha valósítani akarjuk az egészet s a tökéletes kármentesítés mellett meg kell elégednünk a méltányos kármentesítéssel; mert a *tökéletes* kifejezéssel közel állunk ahhoz, hol abszolúte semmit sem fogunk kapni. Tehát én nyiltan ki merem mondani, miszerint ha méltóságtok ezen *tökéletes* szót, mint valami reservatát fel akarják tartani: ám legyen! De rossz jósló legyek, ha azt mondom, hogy akkor soha örökváltság nem lesz. Ezt tiszta lelkiismerettel nyilvánítom."[304]

De maga Batthyány sem nagyon bízhatott az ijesztés erejében. Hisz azzal vezette be, hogy nem reményli, hogy nézete visszhangra találjon e táblánál; mert „még a másiknál sem igen méltányoltatott". Valóban, egyáltalán nem méltányoltatott, sem itt, sem ott. S így a főrendek február 12-i üléséből kelt válaszizenet még az egyoldalú kényszerítés elvének utasításba adásához sem járult hozzá. Ők ennek az elvnek csak felállítását is veszedelmesnek mondják, mert „könnyen oly vágyakat és remé-

nyeket ébreszthetne fel, melyeket a törvényhozás később sem lenne képes kielégíteni". A kiküldendő választmány ne foglalkozzék hát mással, mint az önkéntes megváltás akadályainak elhárításával; de „azon kérdésnek előleges fejtegetését, vajjon általános kényszerítő törvény elvben elfogadtassék-e, sem tanácsosnak, sem célszerűnek nem tartják."[305]

A hosszú izenet többi pontját taglalni felesleges. Egészben az — többrendbeli módosítás folytán — még Vay eredeti indítványánál is maradibb volt. Nyilvánvaló, hogyha egyszer az általános elvet elvetették, minden részletintézkedés, melyet nagy buzgalommal halmoztak össze, nem előmozdítása volt a reformnak, hanem gáncsvetés. S így — a szép szavak ellenére — elmondhatjuk az egészre, amit Teleky László egy részletre mondott: „a helyett, hogy előre léptünk volna, hátra fogunk lépni."[306]

Valóban ez történt. Mert ha már a rendek határozata messze elmaradt a mögött, amit a reform legszerényebb hívei vártak és reméltek, s ezt a keveset is egy országos választmány és a jövő országgyűlés véletleneinek szolgáltatta ki, mire lehetett értékelni a főrendekét, amely valóban alig volt egyéb, mint az 1840:VII. t.-c. parafrázisa? Hat esztendei agitáció, hét esztendei küzdelem minden eredménye a szociális reform terén a háziadó elvi elfogadása lett volna tehát, erre zsugorodott össze 1848 márciusáig a nemzeti egyesítés nagyszerű eszméje.

Mert alig lehet kétséges, hogy az alsó táblában nem volt meg a készség, hogy a szociális reformokért való harcot még ez országgyűlésen komolyan újra felvegye. Miként a rendek és a főrendek vonatkozó tárgyalásai közti időben, miként a főrendi tárgyalások közben: a főrendi határozat után is múltak a hetek és sem az országgyűlésen, sem az ellenzéki sajtóban szó sem esett róla. Senki meg sem említette az örökváltságot. Úgy látszhatott, mintha a jobbágyság volna az országnak utolsó és legkisebb problémája. Szó sem esett róla — március negyedikéig, addig a napig, amikor nem a rendek spontán reformakarata, hanem az európai forradalom rémülete kezdte diktálni az országgyűlés határozatait.

*

A magyar örökváltság márciusi története nemcsak a magyarországi osztályharcok történetének egyik legjellegzetesebb szakasza, hanem értékes adalék általában a társadalmi haladás és a forradalmak lélektanához is.

Senki sem akadhat, aki meghatottság és tisztelet nélkül nézze a negyvenes évek reformereinek törekvéseit és küzdelmeit. Közöttük is voltak, kiket igen közönséges emberi szenvedélyek és ösztönök hajtottak. Hiúság, versengés a hatalomért, bármi áron és bármilyen eszközökkel — és bármily célokkal is, ha kellett —, kétségbeesett elszántság vagy könnyelműség akárhányat vitt az ellenzék soraiba. Rétor és demagóg, népszónok és izgató, fölös számmal akadt közöttük is s gróf Dessewffy Aurél egykori bírálata a reformkorszak kritikus heteiben sem vesztette el érvényét. Akárhányat nem átgondolt és leszűrődött politikai és társadalmi képzetek, hanem határozatlan vágyak valami jobb iránt, a haza, a nemzet fölemelése iránt vitt a politikai küzdőtérre s kérdéses, több jót műveltek-e jószándékaikkal, mint amennyi bonyodalmat és fennakadást okoztak tudatlanságukkal és zavarosságukkal. Voltak, akiket éppen a reformmal ellenkező indítékok vezettek a reformerek közé, lelkük mélyén konzervatívokat, kik attól féltek, hogy ha távol maradnak, akkor a radikálisok kerekednek felül, kiket a nemzeti hagyományok tisztelete nem fékez. Egészben az egész ellenzék mind motívumaiban, mind céljaiban, mind harci modorában semmiképpen sem volt egységes, egy vágytól, egy akarattól hevített csapat.

De ha azt nézzük, hogy nagyjából mit akartak, hogyan küzdöttek programjukért és főként milyen környezetben és milyen körülmények közt — lehetetlen tőlük az emberi szépség és nagyság jelzőit megtagadni. Nem egy volt, aki a korabeli műveltség teljes fegyvertárával felkészülten vállalkozott nemzete vezetésére; nem egy, aki magát és nemzetét magasztosította fel, amikor a legmagasabb emberi és társadalmi eszmények követésére képesnek és érettnek hirdette; nem egy, aki heroikus életáldozatával volt kész megváltani hazája nagyságát. Valóban, nagy szellemi és erkölcsi értékek törtek érvényesülésre a magyar ellenzék küzdelmeiben.

Mégis, ha — mint eddig is tettük — az általános eszmék és az eszményi célkitűzések konkrét alkalmazásait nézzük a vajúdó magyar társadalom egyes kérdéseire, ha a megvalósítás gyakorlati programjait és módjait elemezzük — csodálatos ellentmondások, tökéletlenségek, gyöngeségek szakadékaira bukkanunk, amelyek lépten-nyomon megakasztják szárnyaló lelkesedésünk lendületét.

Teljes borzalmas nagyságában mered elénk a lelki közegellenállás nagy, ősi valósága. Megjelenik előttünk az egész magyar társadalom, melyet ellentétes érdekek százfelé tagolnak, de minden széthúzó érdeknél, minden haragnál, minden gyűlöletnél, minden lenézésnél, és minden szolgai fenekedésnél százszor erősebben kapcsol össze egy nagy közös érzés: a meglévőhöz, a megszokotthoz, a bármilyen, de megállapodott rosszhoz való ragaszkodás; az ösztönzés és öntudatlan ragaszkodás ahhoz, amibe beleszülettek, belenőttek, és az ösztönös félelem az újtól, a mástól, a szokatlantól. Mily könnyű volt fényesnél fényesebb érvekkel az észre appellálni, mily könnyű bebizonyítani nemesnek és polgárnak, úrnak és jobbágynak, udvarnak és népnek a fennálló állapotok károsságát, helytelenségét, veszedelmességét; mily könnyű a helyébe teendő újnak hasznait, szépségeit, egyéni és nemzeti előnyeit levezetni. Végül csakugyan alig volt a kiváltságos nemzetben egy is, aki valamelyes változtatás és javítás szükségét el ne ismerte volna.

De valahányszor cselekvésre került a sor, mert megsűrűsödött a levegő és fenyegető villámok cikáztak, valahányszor levegőt és fénytadó új tisztások és új utak kellettek a régi intézmények rengetegében s kíméletlenül ki kellett jelölni a kivágásra megérett fákat — mily önkéntelen nagy ellenállás lett úrrá az egész társadalom fölött. Nemcsak azok kapaszkodtak meg görcsösen ósdi paragrafusaik szövevényében, akiknek a változás átmenetileg nem csupán kényelmetlenséget, hanem talán veszteséget is okozott volna; nemcsak azok szegődtek hozzájuk minden kezdést és cselekvést letompító fásultságukkal és közönyükkel, akiknek veszteni valójuk nem volt, hanem magukat az útmutatókat, az előretörekvőket, az úttörőket is mintha mindannyiszor félelem fogta volna el, félelem a maguk akaratától és

bátorságától, a réginek sajnálata és bizalmatlanság az újjal szemben. Ha tenni kellett, felülkerekedett az ő keblükben is egész nagy erejével a hagyományos, a megszokott ösztönös szeretete s a régi lélek új küzdelemre kelt az újjal. És bebizonyosodott, hogy minden érdekellentétnél és érdekegységnél és a tudás és a nézetek közösségénél is erősebb szolidaritás kapcsait fűzi az emberek közt az érzésmód közössége. Százszor esett meg, hogy akik nyiltan s a legjobb hiszemmel hirdettek harcot a régi ellen, öntudatlanul vagy szinte alig titkolt örömmel fogadták a segítséget, amelyet egy-egy új konfliktusban a konzervatív nagy tömeglélek hozott régi lelküknek; s az új vágyak, új akaratok, új kezdések fölött győzött a tömeglélek konzerváló ereje.

A magyar reformerek kezdéseinek minden bátorsága, minden jó szándéka és minden erős akarata sem volt elég, hogy megtörje a nagy többség lelki közegellenállását. Erős külső hatás kellett, amely fenekestül felforgassa a tömeglélek mélységeit és új tömegérzések folyamait indítsa meg, amelyek egy irányban folynak az újítók érzéseivel; s ha csak pillanatra is, új érzelmi közösségbe olvassza a kezdeményezőket és a tömegeket, amelyben az új és a más fogékonyabb talajt találjon s maguk az újítók is ne veszítsék el meggyőződésük bátorságát, amikor tettre kerül a sor.

Maga a februári forradalom híre, bármennyire megrendítőleg csapott le az országgyűlés termeibe, még nem volt elég erős, hogy a szociális reform sarkkérdése számára a kellő lelki talajt megteremtse. Igaz, hogy Kossuth már február 29-én indítványozta az örökváltság ügyének újra felvételét, de aligha a párizsi események hatása alatt, amelyek híre csak aznap éjjel lett Bécsben (s talán Pozsonyban is) köztudomású. Ő azzal indokolta, hogy a főrendek különben tárgy hiányában maradnak. Az ijedelem másnap, március elsején tört ki Pozsonyban, s első kifejezése Balogh, győri konzervatív követ indítványa volt a nemzeti bank jegyeinek beváltása tárgyában. Kossuth az örökváltsági ügynek felvételét — mint maga mondá — „örömest" alárendelte a győri indítványnak s így azt megemlítették ugyan a március 4-i föliratban, de érdemleges tárgyalására csak a 6-i kerületi ülésben került sor.

Azt kellene hinnünk, hogy majd egy héttel a forradalom hírének vétele után s nemkülönben a bécsi, pesti és délnémet mozgalmak hatása alatt a nemzeti érdekegység eszméje új erőre kap s a teljes és haladéktalan jobbágyfelszabadítás magától értetődő követelménnyé válik. Annál inkább, mert hiszen láttuk, hogy Pozsonyban mindenkinek első gondolata a parasztlázadás volt, úgyhogy a teljes felszabadítást immár nemcsak a gazdasági haszon, a társadalmi igazságosság és a nemzeti egyesítés érdekei követelték, hanem a nemesség életének és vagyonának biztonsága is. Nem így történt!

Igaz, hogy Kossuth úgy állította be most a dolgot, mintha sem ő, sem a főrendi ellenzék vezérei nemcsak nem mondták, de soha nem is gondolták volna, hogy az örökváltság elintézését nem várják a jelen országgyűléstől. Mintha nem ő lett volna az, aki elsőnek jelentette ki december 3-án, hogy „szívesen rááll ezúttal csak oly előleges lépésekre, melyek a jövő törvényhozást képessé tegyék a tárgy bevégzésére" —, most a főrendeknek azt veti szemükre, hogy mivel nyiltan nem akarták megbuktatni az ügyet, oly nagy feneket kerítettek annak, s annyi mással kötötték össze, hogy ha az ő izenetükbe foglalt utasítással küldetnék ki az országos választmány, az örökváltságból az országgyűlésen nem lenne semmi. Már pedig ő „őket e térre követni a közbejött nagy események előtt sem lett volna hajló, annyival kevésbbé most, midőn nem tudhatni, meddig lehet az időt használni". Azt kívánta tehát, hogy minden további izengetés mellőzésével s minden további választmányi munkálkodás nélkül készíttessék el a törvény, s küldessék át a főrendekhez.

Az események megérlelték tehát a jobbágyfelszabadítás sürgősségének érzését. De ugyan mit értettek a rendek március 6-án örökváltságon, miről hitték, hogy elegendő lesz a parasztforradalom ébredező rémének elaltatására? Ha a sürgősen készítendő törvénycikk azokat az alapelveket volt hivatva formába önteni, amelyeket a rendek december 20-i üzenete megállapított, akkor tulajdonképpen mi történt volna? Teljes és általános jogképesítés? A tulajdonnal nem bíró osztályok megszüntetése? Nem. Hisz a rendek izenete nem tartalmazott többet, mint az

önkéntes megváltás föltétlen lehetőségét, ha a jobbágyközség többsége akarja és képes földesurát a maga erejéből tökéletesen kármentesíteni. A nyolc év előtti, de hatástalannak maradt 1840 : VII. permisszív törvény ennél csak annyival adott kevesebbet, hogy nem kötelezte a földesurat a megváltás elfogadására; viszont megengedte az egyes jobbágynak is és nem kívánta az egész község többségének elhatározását.

A forradalmi napok országgyűlése visszatérhetett-e még arra az alapra, amelyre három hónappal azelőtt helyezkedett, beérhette-e azzal a minimummal, amely akkor is igen szerény kompromisszum volt a konzervatívok minden kényszerítéstől irtózó és a mindkét oldalon kényszerítést, „méltányos" kármentesítést és állami segítséget követelő szélső ellenzékiek álláspontja közt? Szabad volt-e, okos volt-e mást indítványoznia és határoznia, mint amit utóbb mégis megcsinált, amit a pesti tizenkét pont úgy fogalmazott meg: „az úrbéri terhek megszüntetését"? Az elvhűség, az államférfiúi előrelátás és a közönséges emberi okosság ezt követelte volna. De nem ez történt.

Kossuth 1848 március 6-án a lényegben egy lépéssel sem ment túl a rendek december 20-i üzenetén; sőt azt kell megállapítani, hogy még most is és újra bizonyos mélyen érdembe vágó engedményeket tett a konzervatívoknak. A talaj tehát még most sem volt kész a teljes megváltásra. Az alapelvek, melyeket Kossuth a kerületi jegyzőnek (Szentkirályinak) utasításul kívánt adni, hogy reájok „48 óra alatt" testet és alakot öntsön, a következők voltak:

Szabad egyezkedés. Tehát nem kötelező megváltás.

A földdel való megváltás megengedése a közös legelőből. Tehát az egyenletesebb birtokmegoszlás nagy szociális érdekének megtagadása.

A pénzbeli váltság bizonyos megkönnyítése: ha a jobbágy az evalvált tartozások tőkéjét egyszerre akarja letenni, azt a földesúr fölvenni tartozzék; ha ezt nem tudja tenni, akkor bizonyos évbért fizethessen s az úrbéri viszony ilyformán adóssági viszonnyá változzék át. Tehát az állami segítség teljes kikapcsolása.

Országos evalváció, megyei választmányok által. Tehát nem független bíróság által.

A házatlan zsellérek váltság nélküli felszabadítása.

Ez volt az egyik radikális javaslat s ehhez járult a következő:

Hogy ne csak a szorosan vett úrbéri, hanem az egyéb szerződéses községek is megválthassák magukat. Vagyis a majorsági jobbágyok, a kontraktualisták is.

Mi volt ezekben az alapelvekben, amit a konzervatívok el nem fogadhattak volna? Hisz valamennyit elfogadták már egyszer — az utolsó kivételével — három hónappal azelőtt, sokkal kevésbbé kényszerítő körülmények között.

Egyetlenegy ember akadt az egész követi táblán, aki Kossuth indítványát nem kielégítőnek és küldői kívánságával meg nem egyezőnek jelentette ki: Madarász László.

Ő újra kifejtette, hogy a megváltás sikeréhez a státus segítsége elengedhetetlen; hogy csak pénzzel való megváltást szabad megengedni; hogy a megváltás összegét nem lehet teljesen a helyi szervekre bízni, hanem az országgyűlésnek kell maximumot és minimumot megállapítania; hogy az eljáró megyei választmány „a földesurak kifolyása s egy részrehajló hatalomnak emanatiója lenne" s ezért választott bíróságra van szükség; végül, hogy a magát megváltott jobbágy a földesúri hatóság alól azonnal kivétessék.

Madarász indítványai sem fejezték ki távolról sem a korszerű követelések maximumát, hisz messze elmaradtak a későbbi — két héttel későbbi! — törvény elvei mögött. De messze meghaladták az ellenzék többi szónokának radikalizmusát.

Kevesen szóltak s javításaik lényegtelen részletekre vonatkoztak. Pázmándy Dénes, a nemzetgyűlés majdan való elnöke, lelkesen ajánlotta a földdel való megváltást. Egyik a faizást, másik a regálékat kívánta belevonni az örökváltságba. Egyébként a pesti indítványhoz csatlakoztak.

Lehet-e ily körülmények közt csodálni, hogy a konzervatív vezérek, Somssich, Babarczy és egyéb szónokaik nem átallották újra felvonultatni már ismert érveiket; s ha ugyan

általában a törvényhozás gyorsított eljárása ellen kifogást nem tettek, az országos evalvációt és a szerződéses jobbágyok bevonását ellenezték? Az országos becslést azért tartotta Somssich szükségtelennek, sőt igazságtalannak, mert helyenként idővel változnék a földek értéke, pl. vasútvonalak által, „s hogy levéltárba évek előtt letett evalvatió legyen a későbbi váltság bázisa, ez igazságtalanság lenne a földesúrra nézve". Ez a törvényhozó azt tartotta tehát igazságosnak, hogy a földesúr minden érdeme nélkül keletkezett értékemelkedést a jobbágy fizesse meg.

Kossuth fenntartotta indítványát, de két nagy engedménnyel Kihagyta a kuriális földeket! Pedig ő mondotta ugyanez ülés elején: „Éppen ez utóbbi szakasznak lenne legnagyobb értéke; általa egy pár év alatt talán fél millió ember szabaddá lehetne." És hozzájárult ahhoz, hogy az általános országos evalváció csak bizonyos időre állapíttassék meg, melyen túl új becslés legyen a megváltás alapja.

De kérdjük: lehetett-e mást tennie, amikor magának az ellenzéknek egy része elfojtott haraggal kísérte a gyors átalakulást? Báró Podmaniczky Frigyes naív emlékirataiban, azt hisszük, híven tükröződik az ellenzék arisztokratikus tagjainak hangulata. Ott látjuk, hogy a március 5-i, az örökváltságot is elhatározó konferencia határozatai ellen, hogy fel voltak indulva nemcsak a konzervatívok, hanem — mondja — „a mi pártunk keretében (is) azok, akik Wenckheim Bélához állanak közel".[307] Lehetett-e másként eljárni, amikor maga az ellenzék kijelölt képviselője az örökváltság kérdésében, Lónyay Gábor, még most is úgy látta a dolgot, s mint nagy vívmányt üdvözölte, hogyha „nem adhatunk a hazának szabad polgárok millióit, adjunk legalább ezereket a legközelebbi jövőben", s csak most jelentette ki a pesti indítványról: „Már ezáltal is eleget teszünk törvényhozói kötelességünknek."

*

Március 6-án így állott tehát az örökváltság ügye, az alsótábla kifejezett akarata szerint:

Készítendő volt 48 óra alatt törvénycikkely a szabad egyez-

kedés elvei alapján, a jobbágyközség többségének kívánságára a földesurat kötelezően, a földdel való megváltás engedélyével, de a pénzbeli megváltáshoz az állam közbenjötte nélkül, időre szóló, országos, de megyei bizottságok által eszközölt becslés szerint.

Hasonlóan, ha ugyan inkább a demokratikus elemek szellemében, állapította meg a teendőket az ellenzéki sajtó. A Pesti Hírlap március 10-i számában vezércikkben foglalkozott a törvényhozás legsürgősebb feladataival, ezek közt, mint sürgős eldöntésre várókkal, az adó és az örökváltság ügyével.

Az örökváltságot illetően hangoztatja azt az elvet, hogy azt a státusnak kellene eszközölnie. De minthogy ily financiális műtétek a jelen európai viszonyok közt alig lehetségesek, a váltságot engedő törvényt kell a földesúrra kötelezővé tenni. Ki kell továbbá mondani, hogy e tartozások értéke kamatnak tekintetik, mely 6%-kal tőkésítve adná a váltsági összeget. A becslést pártatlan bizottságra kell bízni, stb.

A lényeg itt is ugyanaz: engedélyező törvény egyoldalú kötelezéssel s állami segítség nélkül. Kemény Zsigmond lapja azzal zárja cikkét: „Ekkép tisztába lehetne hozni az adót és örökváltságot, melyeknek végelintézése többé nem mellőzhető, hacsak számíthatlan veszélyeknek nem akarjuk magunkat kitenni."

Tehát a doktrinérok is végelintézésnek tekintették ezt a módot. Pozsonyban pedig az országgyűlésen, március 6-ától 15-ig az ügy még látszólag sem került többé szóba. Csak 15-én, a fölirati javaslat elfogadása és az általános teherviselés kijelentése után indítványozta Szentkirályi, március 6-án az örökváltsági törvénynek 48 óra alatt való megszerkesztésével megbízott kerületi jegyző, hogy „az úrbéri viszonyok törvény általi elintézése után, a földesurak kártalanítását a státus vállalja magára". „Közhelyeslléssel elfogadtatott".[308]

Mi történt? 6-ig és 6-tól 14-ig szabad egyezkedés, földdel való megváltás vagy adóssági viszony! Ez is „nem milliók, hanem ezerek" számára. Most meg hirtelen állami kártalanítás!

S mi történt aztán, hogy 18-án, egyetlen napon, délutáni

1, 4½, 5, 6½, 8 és 9 órakor vegyesen és párhuzamosan tartott alsó- és felsőtáblai, kerületi és országos ülésekben az úrbéri viszonyok több törvénycikkben oly „elintézést" nyertek, amilyet addig az országgyűlésen a legszélső ellenzéki sem követelt soha!?

Az 1848 : IX. t.-c. nyiltan és minden fenntartás nélkül elrendeli, hogy „az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések ... örökösen megszüntetnek".

Ugyane törvénycikk 1. §-a „a magán földesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület védpajzsa alá helyezi".

4. §-a megszünteti az úriszéket.

A XII. t.-c. a megszüntetett úrbéri javadalmakat államadóssággá változtatja s az országos becslést elrendeli.

A XIII. t.-c. megszünteti a papi tizedet.

Mindez egyetlen napnak műve! Az általános és kötelező örökváltság állami kártalanítással és a papi tized megszüntetése — szóval oly terjedelmű jobbágyfelszabadítás, amilyenről 1848 március 14-ig az *Anti-úrbérváltság* szerzőjén és Táncsicson kívül senki nyilvánosan még csak szót sem ejtett.

Hogyan történt ez? Hisz a párizsi forradalom szele már március elsején megindította volt a megrekedt reformmozgalmat, de az örökváltság kérdésében március 6-án sem hajtotta lényegében tovább, mint annak idején, december 20-án. S azután még 15-ig az úrbériség szóba sem került az országgyűlésen! Mi történt ezenközben?

Történetírásunk teljesen figyelmen kívül hagyja a kérdés kifejlődésének ezt a döntő szakaszát, vagy az „áldozatkészség" és „nagylelkűség" szép szólamaival siklik el fölötte. Vagy egyáltalán észre sem vette a hirtelen és teljesen átmenetnélküli elvi változást, mely március 14-e és 15-e közt végbement, vagy még eszébe sem jut kutatni, miért a hirtelen áldozatkészség valamiért, ami sem decemberben, sem februárban, sem március 6-án sem többségnek, sem kisebbségnek, sem a konzervatívoknak, de a reformereknek sem jutott eszébe.

A forradalom történetírója, Horváth Mihály egyáltalán nem veszi észre a korábbi határozatok és a márciusi törvények ren-

delkezései közti alapvető elvi eltérést. A jobbágyság történetírója, Acsády Ignác pedig úgy látja a dolgot, hogy február végén, amikor a francia forradalom már kitört, de híre még nem érkezett meg, „a kormánypártnak legfelvilágosultabb elemei is ellenezték a jobbágyfelszabadítást s csak valami megkésett félrendszabállyal óhajtottak port hinteni a tömegek szemébe, mi épp oly hatástalan maradt volna, mint az önkéntes örökváltság". S hozzáteszi: „Sőt még a február 24-i forradalom első rémhíre sem ábrándította ki őket".[309]

Az igazság azonban az, hogy a forradalom előtt nem csupán a kormánypárt legfelvilágosultabb elemei, hanem maga az ellenzék nagy többsége is az önkéntes örökváltság „félrendszabályát" akarta s egyformán ezt akarta még a februári forradalom rémhíre után is.

Számunkra nyilvánvaló, a március 6-i önkéntes örökváltságból miért lett 15-ére jobbágyfelszabadítás.

Azért, mert 13-án kitört a bécsi forradalom s a pesti mozgalmak híre parasztforradalommá nőtt útközben.

Azért, mert a tömegek megmozdulásának hírére mindenki egyszerre átlátta, hogy a törvényhozás radikalizmusa az egyetlen eszköz, hogy az utca és a tömegek radikalizmusa el ne seperje. Megmondta Kossuth: „Hogy a gyeplő kezeink közt maradjon", meg kell csinálni a törvényes forradalmat, „mielőtt a bécsi események híre elterjed".

Azért, mert mindenki előre látta, hogyha a törvényhozás nem teszi meg, a parasztság szünteti meg az úrbériséget. Amit sejtet számunkra a csak előző nap kinevezett miniszterelnök, aki látván, hogy vita indul meg Szentkirályi javaslatai felett, „bocsánatot kérve, hogy az eddig fennállott formák mellőzésével felszólal, intette a rendeket, hogy a törvényjavaslat részletes taglalását továbbra halasztván, mindenekelőtt a nyilatkozat halaszthatatlan ügyét vigyék keresztül az országgyűlésen, mert minden pillanatnyi késedelem veszélyes lehet".[310] S ami, hogy „az ország többi részében" „tettleg" megtörtént, a főrendek 52. ülésükben maguk is kijelentették.

S mert senki sem kételkedett abban, hogyha a parasztság maga dekretálja az úrbériség megszüntetését, sem váltságról,

sem örökváltságról, sem „tökéletes", sem „méltányos" kártalanításról nem lehet szó, azért lett egyszerre az állami kármentesítés, melyet 14-ig lehetetlennek tartottak, az egész országgyűlés és leginkább a legkonzervatívabbak egyhangú jelszava.

*

Emberileg teljesen érthető, hogy a hűbéri kiváltságok hirtelen átváltoztatása közönséges magánjogi követelésekké nem folyhatott le erős belső izgalmak és aggodalmak nélkül. Elvégre nemcsak elméleti értékű előjogokról, rang- és címbeli megkülönböztetésekről volt szó; nemcsak arról, hogy akik eddig évszázadokon át különb, magasabbrendű lényeknek tekintették magukat, most máról-holnapra a demokratikus egyenlőség érzésével töltsék meg lelküket. A gyors lelki átalakulásnak ez a kényszere maga is szinte emberfölötti követelést támasztott a kiváltságos kortársak iránt. Hisz ők nem tudták még, hogy a demokráciával és a polgári jogegyenlőséggel mily nagy mértékben fér meg a belső arisztokratizmus és a társasági kasztrendszer. És azt sem tudták hirtelen, hogy csupán törvényeken nem múlik a társadalmak és osztályok dolga. Ők joggal hihették, hogy az a földrengés, amely máról-holnapra kivetette az országot és alkotmányát százados helyzetéből, az intézményekkel együtt a lelkeket is kiforgatja az önkéntes alárendelés és tekintélytisztelet ezredéves hagyományából s hogy miként a társadalmi reformok terén, úgy a tömegek lelki emancipációja útján sincs megállás. Egyformán féltették eddigi gazdasági, társadalmi és politikai vezető szerepüket.

Ha ilyen hangulatban, amikor úgy látszott, hogy az úrbéri szolgáltatásokat minden kármentesítés nélkül veszítik el, az alsó tábla kis- és középbirtokú nemesei most egyszerre megváltóként fogadták az államot, amelynek pénzügyi erejében addig oly kevéssé bíztak, teljesen érthető. A főrendek is ragaszkodtak a kármentesítéshez s ők is abszolút föltételként állították fel az állam szavatosságát. De bár kétségtelenül más szemmel nézhette a veszedelmet a sokezer holdas nagybirtokos, akinek az ingyen szolgáltatások elvesztése jövedelmét nem csökkenthette oly

lényegesen, mint a köznemesét, akinek gazdaságában — hite szerint — sokszor csak az ingyen munka tartotta a lelket, — mindeddig mégis a főrendek voltak az örökváltság legerősebb ellenzői.[311] Hogy a szükségben most mindnyájan: főnemesek és köznemesek, kaptak az állami kártalanításon, — semhogy semmit se kapjanak —, igen természetes.

S természetesnek kell tartanunk azt is, hogyha a reformok dolgában kénytelenek voltak eltérni a törvényalkotás patriarchális, kényelmes tempójától, a kármentesítés kérdését is már ez országgyűlésen kívánták rendezni.

De el kell mondani, hogy az a mód, ahogy a részletes törvények megalkotását erőszakolták, nem volt méltó a nagy idők szelleméhez. S különösen is semmiképen sem illett az önkéntes lemondás szép gesztusához, amellyel a márciusi két nagy napon, 14-én és 15-én az országgyűlés mindkét háza a szociális reformnak szabad ajtót nyitott.

E napok történeti forrásai oly gyérek s oly szűkszavúak, hogy nem tudunk képet alkotni arról sem, vajjon az ellenzék demokratikusabb elemeinek volt-e részük azoknak a híreknek keltésében s általuk annak a lelki állapotnak megformálásában, amelyben a reform röglönös szüksége az egész törvényhozásnak közös hitévé vált. Nem tudjuk, hogy magukat az ellenzéki követeket a félelem hajtotta-e az önkéntes örökváltság eszméjén túl az általánosan kötelezőig, avagy régi lelki áramlatok nyertek-e az események által spontán lendületet.

Szeretnők hinni, hogy ez utóbbi föltevés a helyes. Nem kell, hogy bárki is azt tartsa a reform hívei meggyőződése próbájának, hogy erőszakos átalakulásnak vagy éppen parasztforradalomnak örültek légyen. De lélektanilag teljesen indokolt volna, ha akik erősen vágytak valami változás után, azokat az eseményeket, vagy események hírét, amelyek alkalmasaknak látszhattak e változások siettetésére, öntudatlanul is túlozták, vagy a maguk törekvései javára értelmezték volna.

De ha úgy lett volna, s ha ilyformán legalább őreájuk nézve a nagylelkűség s az önkéntes lemondás jelszava valóságot képviselt volna — a március 18-át követő tárgyalások tartalma és

hangja mind reájuk, mind különösen a nagy többségre vonatkozóan a jobbágyfelszabadítás nagyszerű tényének inkább azt a magyarázatát indokolja, amely szerint a rémületnek nagyobb része volt benne, mint a lelkesültségnek.

Miként a politikai jogok és a népképviselet kérdéseiben a márciusi törvényhozás története a 14-én és 15-én kijelentett nagy elvek görcsös megszorítása, azonképpen az úrbériség rendezésének ez időbeli története is szinte az egész országgyűlés kétségbeesett erőlködését mutatja, hogyan lehetne, ha már az elvtől visszalépni nem lehet, a gyakorlati keresztülvitelben annyit biztosítani és menteni, amennyit csak lehet.

Igaz, hogy a harcot ebben az irányban a főrendek és konzervatív követek vezették. De velük szemben hol maradtak a reform dicsőséges előharcosai? Íme egy pillanat, amelyben valóban nemcsak régi eszményeik megvalósításáról volt szó, hanem amikor a hamarosan erőre kapott bécsi ellenforradalom nem csupán a régi szabadságokat, hanem a még egészen fiatal, s ezért is kedvesebb új alkotmányos vívmányokat veszélyeztette. Az utolsó évtizedek küzdelmeiben egyetlenegyszer sem volt oly szükség arra a nemzeti egységre, amelyet az ellenzék a szabadságok legfontosabb palladiumának hirdetett, mint most, amikor maga az ország nádora mint egyik politikai lehetőséget vetette föl a kérdést Bécsben, hogy a lázadó urakra ne eresszék-e rá a parasztok lázadását.[312] Most kellett volna bebizonyítani, hogy a nemzeti és liberális eszmények drágábbak az anyagi érdekeknél s az úrbériséget — nem mert muszáj, hanem valóban a túláradó érzés kifolyásaként — utolsó maradványáig az egység oltárára helyezni. Mert arról csak egy vélemény volt úgy a belátóbb konzervatívok, mint a mérsékelt ellenzékiek és radikális demokraták körében: az évszázados gazdasági és politikai elnyomás kiölt a parasztságból minden magasabb érzést, azt csak egy érdekelte és csak egggyel lehetett a nemzet ügyéhez kapcsolni, a teljes felszabadítással.

Mégis a 18-át követő s mindújra felújított részletes tárgyalásokban a régi ellenzék szinte teljesen átengedte a szerepet az „egykori" konzervatívoknak — ki vállalta most a konzervatív

jelzőt? — vagy éppen aktíve is támogatta az örökváltság megnyirbálásában. S megint Kossuth volt az — s majdnem csak Kossuth —, aki most résen volt és útját állta annak, hogy az ellenforradalom teljesen diadalmaskodjék.

Hiába jelentette volt ki 18-án az országgyűlés, hogy feladatát teljesítve látja a nagy elvek törvénybeiktatását, s hogy a részletes szabályozás csak az új népképviseleti törvény alapján majd Pesten összeülő nemzetgyűlés dolga lehet; hiába figyelmeztette Kossuth a rendeket, hogy „midőn az ország forradalmi állapotban van, nem jó, ha létezik testület, melyhez követeléseket lehet intézni";[313] — sem a főrendek, sem az alsótábla nemesei nem voltak eltántoríthatók attól, hogy két héten át valóságos alkut ne folytassanak az úrbéri engedmények tartalma és terjedelme, és a kármentesítés mennyisége és biztosítékai körül.

Ami a kármentesítést illeti: a volt földesurak semmiképpen sem tudtak belenyugodni a IX. t.-c. 2. §-ának abba az általános rendelkezésébe, hogy a legközelebbi országgyűlés fog részletesen intézkedni „az eddigi úrbéri tartozásokkal felérő tőkeérték" „hiány nélkül" való kifizetéséről.

A konzervatív vezérek, akik a részleteket azelőtt mindíg „a jövő törvényhozásra" kívánták bízni, most egyszerre mindent sürgősnek láttak. Mindjárt a március 18-i ülésen követelték „a kármentesítés elveinek már ez országgyűlésen megállapítását". Szentkirályi biztosítása, hogy az magában a törvényben a nemzet becsületére van bízva, semmiképpen sem nyugtatta meg őket. Reálisabb biztosítékokat követeltek. Március 21-én Tarnóczy Kázmér lépett föl indítvánnyal, „mely az úrbér eltörlése által megriadt s elcsüggedt kedélyeket némileg megnyugtassa,[314] s formulázott törvényjavaslatot mutatott be a földesurak kármentesítéséről.

Eddigelé a kármentesítés mértéke dolgában Kossuthnak december 3-i beszédében kifejtett irányelveit tekintették a jövendő tárgyalási alapnak. Ő tudvalevőleg a megbecsülendő évi haszon húszszorosában kívánta megállapítani a kármentesítési tőkét. Egyáltalában nem lehet kétséges, hogy ez az 5%-os kulcs nem felelt meg a tényleges kamatviszonyoknak. Az átlagos pénzkamatláb legalább 6% volt akkoriban Magyarországon s ha

arról volt szó, hogy az úrbéri tartozást a jobbágy adósságává alakítsák át, méltányos és igazságos csupán a 6%-os kulcs lett volna. Vagyis a kármentesítés összegét az évi haszonnak nem húszszorosában, hanem 16—17-szeresében lett volna szabad megszabni.[315] A Pesti Hírlapnak idézett vezércikke március 10-én csakugyan 6%-os tőkésítést javasolt. Nyilván ez is aggasztotta a földesurakat s ezért kívánták már most a húszszoros kulcsot törvényileg biztosítani.

De még ezzel és a nemzeti becsület biztosítékával sem érték be. Miként az európai nagyállamok szokták ma a félművelt államokkal szemben fennálló követeléseik biztosítására az állam javadalmainak bizonyos meghatározott nemét lekötni, azonképpen a Tarnóczy-féle törvényjavaslat is gondoskodott a magyar állammal szemben ily zálogos biztosítékokról. Nevezetesen az 5. § úgy rendelkezett, hogy a birtokosoknak adandó státusköteleztvények kifizetésére a kincstári fekvő javak köttetnek le, s a minisztérium felhatalmaztatik, hogy ezekre vagy kölcsönt vegyen föl, vagy eladja őket.

A főrendeknek azonban ez sem volt elég. A hitelintézettel kapcsolatos mindennemű biztosítékok mellett ők még azt is kívánták, hogy amennyiben a kincstári birtokok elegendők nem volnának, az egyéb országos jövedelmek is a kármentesítési tőke jelzálogos biztosítékául szolgáljanak.

Valóban nem lehet mondani, hogy a nemesség olcsón szabta volna meg áldozatkészsége árát; még kevésbbé, hogy honpolgári kötelességeinek teljesítéséért ígéreteket — még ha a nemzet becsületszavával voltak is megerősítve — fogadott volna el fizetésül.

A 48-as parasztmozgalmak egyetlen történetírója, Szeremlei Sámuel, a pesti nemzetgyűlés későbbi tárgyalásairól szólván, az országos evalváció dolgában ezt írja: „Tudva van, hogy az 1847—48-i törvényekben a volt nemesi rend önként beleegyezett a jobbágyok felszabadításába, habár kétséget sem szenved, hogy a tavaszi napokban e felszabadulás be fogott volna következni tényleg akkor is, ha ez törvényben ki nem mondatott volna. Most a »nagylelkűségnek«, némelyek saját zsebére való tekintettel, ugyancsak meg akarták szabni az árát az adózó nép rovására.“ [316]

Hogy az „önkéntes" beleegyezésről mit tartsunk, már tudjuk; de azt is látjuk, hogy az alkudozás nem december havában kezdődött meg, hanem azon melegében, a „nagylelkűség" első hevületében. S hogy mily hevességgel folyhatott az izgatás s milyen irányú volt, az egykori forrásokból közvetlenül, sajnos, ismét nem, de Kossuthnak e tárgyban tartott beszédeiből megítélhetjük.

A március 23-i kerületi ülésben az alapítandó földhitelintézetről lévén szó,[317] Pázmándy Dénes ellenzéki követ azt indítványozta, hogy ne csak az urasági, hanem a (fölszabadult) úrbéri földek is szolgálhassanak a volt földesurak számára jelzálogos biztosítékul. Ezt, az örökváltság szellemével és az új birtokosok szabadságával és érdekével egyaránt összeférhetetlen indítványt persze fölkapták a konzervatívok s Somssich egyenesen azt mondta, hogy „ha azon úrbériségre, mely a nemzet becsületszava által biztosíttatik, pénz nem adatik, ebben ki van mondva, hogy nincs bizodalma a nemzet becsületében". Erre a burkolt kételyre Kossuth megjegyezte, hogy a nemzeti becsületet, bármily szent legyen is, exekválni csakugyan nem lehet; de már akkor óva intette a követeket, hogy ne terjeszgessék a hitet, hogy a nemesség kártalanításában hinni nem lehet.

Úgy látszik azonban, hogy az izgatás nem szűnt meg. Erre vall, hogy a március 23-i kerületi ülésben Kossuth újra felszólalt.[318] Eleve is kijelentette a húszszorozáshoz és a kincstári birtokok lekötéséhez való hozzájárulását. Kijelentette, hogy a minisztérium az adott ígéret beváltásához létét fogja kötni. De nyilván szükség volt arra, hogy nyiltan és határozottan fölemelje szavát azok ellen, „kik a törvényhozás eddigi intézkedéseiből magokra nézve kárt látnak, e veszteséget illetőleg nincsenek még a kármentesítési általános törvény által megnyugtatva, s e bizalmatlanságot és ingerültséget arra használják fel, hogy hazánk szerencsés átalakulását, az új formák megszilárdulását gátolják". S bizonyára szélső formákat ölthetett már azoknak az agitációja, kiknek a nemzet becsületszava nem volt elég, ha Kossuth, ki épp e napokban oly óvatosan szigetelte el magát a pesti radikálisoktól s oly odaadóan kereste a rendek bizalmát, nem állta meg, hogy a nemesi reakció vezéreit meg ne fenyegesse. Mert az

ő szájában s az országgyűlés termében szokatlan hangokra ragadtatta magát: „Ki ezen átalakulást gátolni, a ki azon várakozását a nemzetnek, hogy a fejedelem szava által is szentesített új rendszer minden konsequentiájával elfogadtassék, meghiúsítani akarná — az ilyen embert a nemzet el fogná tiporni. Lássák meg tehát ezen urak, hogy a dolgot extrémumra ne vigyék. Ha bizonyos körök emberei, kik, alaptalanul bár, e percig is attól félnek, hogy kármentesítést nem nyernek, oda intéznék a dolgot, hogy az adott concessiok megnyírbáltassanak, nem azt fogják elérni, hogy meneküljenek attól, amitől tartanak . . .“

Miként Kossuthnak a rendeket, úgy kellett a miniszterelnöknek a főrendeket ugyanaznap este mérsékletre intenie. „Azt javasolnám — mondta a már említett főrendi indítvánnyal szemben, mely szerint a kincstári jószágokon felül egyéb országos bevételek is zálogul leköttessenek[319] —, hogy ezen egész dologban, melyben én szintúgy érdekelve vagyok, mint akárki más, ez úttal nyugodnának meg, mert azt tartom, a fődologra nézve biztosítva tekinthetjük magunkat; de ha előre, minthogy más elemekből alkotandó törvényhozás eleibe megyünk, az utolsó következésekig csikarjuk a dolgot, az inkább ellenünk, mint mellettünk lesz.“

De ahogy a főrendi tábla liberális elemei jóindulattal támogatták a nemzeti becsület hipotékáját keveslőket, úgy a rendek nagy többsége is nyilván hozzájuk szított. Ismét Bónis és Madarász voltak az egyedüliek, akik kétségbe vonták ennek az országgyűlésnek az illetékességét, hogy az állami javak eladásáról intézkedjék. Velük szemben valóban már a demagógia hangjait ütötte meg Tomcsányi József békési követ, szinte hihetetlen, hogy az ellenzéknek tekintélyes tagja. Szenvedélyesen pattant fel Bónis után s a Pesti Hírlap színtelen tudósításában is ott rezeg az izgalom. „. . . . Azon országgyűlésnek, mely elég hatalmas volt az arisztokrácia zsebéből kivett pénzzel (!) a jobbágyot fölsegíteni. s mindazt, ami történt, kivívni, hogy ne legyen hatalma arra, hogy a kamarai jószágokat azoknak biztosítására, kik ily áldozatot hoztak, alapul kitűzhesse. Nem akarja a birtokosok szemét üres ígéretekkel kitörölni, ha a jobbágy nyer, a földesúr se veszítsen.(!)“ Nálánál nyugodtabban és szelídebben, de

ugyancsak a — Kossuth javaslata által már eloszlatott — aggodalmaknak adott kifejezést egy másik, mérsékelt, ugyancsak nagytekintélyű követ, Lónyay Menyhért: „Ekkorig úgy hitték a földesurak — mondá —, hogy adósság útján fognak kielégíttetni, mit ismét adóval kell fizetni s fedezni, minek nagy része rájok esik, és így, hogy kármentesíttetésük csak képzelődés."

Ez volt hát az ellenzék hangulata a kármentesítés kérdésében s így fogtak össze a kármentesítés mérve és biztosítása kérdésében mindkét tábla összes pártjai. Természetes, hogy az „áldozatkészség" árát a végül szentesítésre fölterjesztett törvények úgy szabták meg, ahogy azt a konzervatív indítvány a főrendek toldalékával kívánta.

*

Ha ilyképpen az úrbériség kérdésében már a márciusi napokban szó sem lehetett anyagi áldozatról — hisz már Vay országbíró megmondta volt annak idején, hogy tökéletes kármentesítés esetén a kényszerítő törvény szüksége majdnem magától megszűnik —, azt kellene hinnünk, hogy a most már nem is „tökéletes", hanem a tökéletest a valóságosan elvesztett haszonnak körülbelül egyötödével meghaladó kártalanítás iránt biztosított földesurak a hűbéri viszonyok utolsó nyomainak megszüntetését is szívesen látják, vagy legalább is a teljes és általános jobbágyfelszabadítást nem akadályozzák.

Mind az egyéni, mind a politikai okosság egyformán azt parancsolta volna. Minden lélektani tapasztalattal ellenkezett volna, ha a magyar paraszt nem érezte volna nagyobb és bántóbb igazságtalanságnak a még oly keveset is, amivel a fölszabadításnál megrövidítik, mint amekkorára becsülhette a százszor nagyobb pozitív jót, amit a jobbágyság megszüntetése jelentett számára. Minden félrendszabálynál rosszabb az olyan, még oly radikális rendszabály is, amely a bajnak kis részét megoldatlanul hagyja. Úgy hat ez, mint tövis az eleven húsban, megront, megkeserít, visszájára fordít minden örömet. Ilyen tövisről is gondoskodott a márciusi törvényhozás. Amikor Kossuth fent idézett beszédében az adott engedmények megnyírbálásáról szólt,

nem a kármentesítést értette, hanem erre a tövisre célzott. Emlékezetes, hogy már a decemberi s majd a március elei tárgyalásokban mily izgalmat okozott Bónis indítványa a majorsági (vagy ahogy még nevezték őket: szerződéses, telepes, haszonbéres, kontraktuális, stb.) jobbágyokról. Ezek tudvalevően abban különböztek az úrbéresektől, hogy nem az úrbéri rendezések alkalmával a jobbágyok részére fönntartott úrbéri, hanem a földesúr korlátlan rendelkezésére álló allodiális majorsági földeken voltak megtelepedve. Jogaikat és kötelességeiket nem a Mária Terézia-féle urbárium és a későbbi úrbéri törvények, hanem magánszerződések állapították meg, amelyeket esetről-esetre s bizonytalan időre a puszta telkeiket benépesítő földes urakkal kötöttek.

Ezek a szerződéses jobbágyok kevés kivétellel mindenképpen rosszabb helyzetben voltak az úrbéres jobbágyoknál. Az úrbéri törvények kötelezően állapították meg az egy-egy jobbágyot megillető földminimumot, az úgynevezett jobbágytelki állományt, valamint a jobbágyi szolgáltatások, a robot, a dézsma és egyéb kötelezettségek mennyiségét. Bármily tökéletlenül valósultak is meg ezek a parasztvédő rendelkezések, bizonyos mértékben mégis biztosított helyzetet teremtettek az úrbéres jobbágyok számára. Nem úgy a kontraktualisták számára. Az ő telki állományuk és az ő szolgáltatásaik mennyisége esetről-esetre való megállapodás tárgya volt a földesúrral. Lehetett több s lehetett kevesebb, mint az úrbéres jobbágyoké, teljesen a haszonbéri szerződés szerint.

Az egykorú tudósítások semmi kételyt nem engednek az irányban, hogy a haszonbéres jobbágyok helyzete általában a legnyomorúságosabb volt.[320] Ha akadt földesúr, akinek fölösen volt silány földje, amelyet cselédeivel megműveltetni nem volt érdemes, vagy túlsok a legelője vagy a cserjés, bozótos, köves földje, viszont szegény ember mindig százszor több akadt, aki az illúzióért, hogy saját házában lakhatik, szívesen telepedett meg az ilyen helyeken és vállalta az úrbéri jobbágyszolgáltatásoknál rendszerint súlyosabb bérleti föltételeket. A török hódoltság megszűnte óta és azután is, ahol kevés volt a jobbágy, a

földesurak kedvező ígéretekkel csábítottak birtokaikra földnélküli jobbágyokat, hogy az első bérleti évek letelte után, amikor a telepes már megépítette házát, vagy kemény munkával művelhetővé tett irtásokat, tisztásokat teremtett, a felmondás fenyegetésével azt csikarják ki tőle, amit akartak. Valójában ezek a viszonylag szabad kontraktualisták nem voltak mások, mint oly jobbágyok, akik ki voltak véve az úrbéri törvények védelme alól, akiknek tehát fokozottabb mértékben volt szükségük arra, hogy az új idők szelleme megbontsa kötelékeiket.

A csak szerződéses jobbágyok mellett az úrbéres jobbágyok egy része is külön szerződéses viszonyban állott a földesurakkal. Igen gyakori volt az eset, hogy jobbágytelki állományon felül művelhetővé tett uraságí földeket szőlővel ültették be s ezt megállapított szőlődézsma ellenében nemzedékek óta bírták. Nem hinnők el, ha a vonatkozó tudósítások nem maradtak volna ellentmondás nélkül, hogy míg az urbarium által megállapított dézsma a termés kilencedére rúgott, a szőlődézsma annak hatodára is emelkedett.[321] Minő érzelmekkel kellett a szőlőket bérlőknek, de milyenekkel különösen a szőlődézsmával is tartozó úrbéreseknek lenniök, ha épp ettől a tartozástól nem szabadulnak meg?

Mégis már a március 18-i siettetett tárgyalások izgalmában mind a főrendi, mind a rendi táblán konzervatívok és liberálisok egyaránt nem mulasztották el, hogy ne tiltakozzanak az örökváltságnak a szerződéses jobbágyokra kiterjesztése ellen, s általában fölelevenítették mindazokat a megszorító javaslatokat, amelyeket már a március 6-i izenetbe befoglaltak. De ezen is túlmentek. Akadt ellenzéki követ, aki az úgynevezett királyi kisebb haszonvételeket is kivétetni kívánta a megváltásból, vagyis tovább is úri kiváltságnak megtartani az ital- és húsmérés, az őrlés, a halászat, tégla- és mészégetés, kővágás és sok egyéb jogát, amelyek szabaddátétele, ha nem is volt a jobbágyság számára életföltétel, mindenesetre szerény és jórészt még naturális gazdaságukban nagy jelentőségük volt. A főrendeknél Mailáth országbíró a bordézsmának az úrbériség fogalmába bevonása ellen emelt kifogást; más szónokok a jobbágyoknak a legelő- és faizás eddigi gyakorlatában meghagyása, ismét mások igen határozot-

tan a földesurak által haszonbérbe vett papi tizedeknek megváltás nélkül való megszüntetése ellen tiltakoztak.

A következő napokon túlnyomóan a kármentesítéstől és a hitelintézetről volt szó, de mialatt mindkét táblán mindent elkövettek, hogy a kárpótlást minél biztosabb alapra fektessék és minél magasabbra szabják — ami, mint láttuk, sikerült is —, nem feledkeztek meg az örökváltság területének korlátozása iránt fölmerült kívánságokról sem. De míg a rendek többsége némi ellenállást tanusított az úrbériség fogalmának hánytorgatásával szemben, a főrendek március 23-i ülésükön újból és újból szóvá tették ebbeli sérelmeiket.

A március 25-i kerületi ülésben végül az alsótáblán is nyiltan napirendre kerültek a főrendi kívánságok. Tarnóczy Kázmér nyitrai követ, a kármentesítésről szóló törvényjavaslatnak is szerzője, újabb javaslatot nyujtott be, az úrbéri törvény 3. §-ának értelmezéséről.

Ennek a Tarnóczy-féle törvényjavaslatnak szövegét, sajnos, nem ismerjük; de hogy milyen szellemű volt és mit tartalmazhatott, arra tárgyalásának lefolyása kellő fényt vet. Március 4-e és 14-e óta nem volt a rendeknek ily izgalmas ülésük, mint a 25-i.

Legelőször Kossuth emelkedett szólásra. Hivatkozott arra, hogy az ország hangulatát a hozzá érkező sok levélből jobban ismeri, mint sok más. S ez alapon mondhatja, hogy Tarnóczy indítványa olyan, hogyha a rendek csak tárgyalják is, „nincs többé erő, mely az ország lángbaborulását megakadályozza". „Annak ideje lejárt, hogy kimondatván egyszer a jobbágynak felmentése, az adott concessiókat egy részben vissza lehessen venni s az ország lakosságának csak egy részére szorítani..." Ha a rendek törvényjavaslatának most más értelmezés adatik, „a haza elláthatlan szerencsétlenségbe borulhat". Még azt is nagy veszedelemnek tartaná, ha az iromány az országban szétküldetnék, mert tapasztalás szerint odakinn nem tesznek különbséget javaslat és törvény közt, s nem tudják, hogy az ily irományok még csak egyes ember s nem a tábla véleménye. A maga részéről kijelenti, hogyha a javaslat elfogadtatnék, végrehajtásáért a felelősséget nem vállalja, s inkább azonnal leteszi miniszteri állását.

Ha hajlandók volnánk más esetben Kossuthnak ily szenvedélyes kifakadásában esetleg taktikai fogást látni, ezúttal nyilván a rendek többségének aggodalmait fejezte ki. Ezúttal nemcsak Bónis és Madarász léptek föl a jobbágyság védői gyanánt, s nemcsak ők mondták, hogy a nyomtatvány elfogadása egy volna az adott úrbéri engedmények megszüntetésével. Ha Madarász az országgyűlés nyilt színe előtt először ismételte meg a pesti radikális sajtó támadásait: hogy ellenforradalom nyomai mutatkoznak az országban, hogy furcsa, ha a rendek nagylelkűségről beszélnek, holott az európai viszonyok ragadták az országgyűlést oda, „hova a törpe maga erejével felemelkedni nem tudott" — viszont mérsékelt, sőt konzervatív követek, Tomcsányi és maga Babarczy, nem leplezték aggodalmukat a következmények iránt. Maga az elnökség javaslata, hogy az indítvány tárgyalását szüntessék be, nem használván, „ezentúl élesebben és ingerültebben folytak a szóváltások" — írja a Pesti Hírlap. Végül is az elnök kimondá a határozatot, hogy „a 198. számú nyomtatvány visszavétetik és megsemmisíttetik".

Hogy milyen volt a hangulat, azt ennek a megsemmisítésnek némikép színpadias elrendezéséből is láthatjuk. Nem más, mint maga Széchenyi ült az elnöki székben, akivel ritkán esett meg, hogy Kossuthtal egy véleményt vallott volna. Most ő maga is kijelentette, hogy hite szerint „ha a 198. sz. nyomtatvanynak csak egy példánya is keringett az országban, már sok kárt tehetne" és megkérte az indítványozót, „különben tisztelt barátját", ne vegye rossz néven, ha ezen iratot az elnöki széken szétszaggatja. Ami további szóváltások után meg is történt; mert — mint Széchenyi az indítványozó csillapítására megjegyezte: — „most senki sem mondhatja, hogy a nyitrai indítvány conclusummá lett; sokan vannak jelen, kik ezt ki fogják hirdetni, s e kis komédia csak használhat".

Soká időztünk Tarnóczy indítványánál, melyről — eredménye után —, úgy látszhatik, hogy jelentőségét túloztuk. Valójában azonban az igazi harc a „kis komédia" ellenére is tovább folyt. Ha a 198. számú nyomtatvány, úgy látszik, összes példányaiban tényleg megsemmisíttetett is, (mert sehol nyomára akadni nem tudtunk), tartalmát e vitából nagyjából megismerhettük. Miről

volt benne szó? Nem kevesebbről, mint arról, hogy az örökváltság köréből kifejezetten kivétessenek először is a haszonbéresek, továbbá a szőlők és az irtványok, valamint a faizás; hogy a megtörtént legelőelkülönzések sem per útján, sem másképp megbolygathatók ne legyenek; végezetül, hogy az eddig kotött úrbéri örökváltsági szerződéseket a törvényhozás érvényeseknek elismerje és a kárpótlást azok megegyezései szerint állapítsa meg.

A kontraktualistákra nézve Kossuth még március 6-án lekötötte magát Bónis indítványához; de sem erre, sem a többi vitás és fölötte bonyodalmas kérdésre nézve a rendek többsége most, „midőn az ország forradalmi állapotban van", részletes törvényhozási szabályozást lehetségesnek nem tartott, hanem, miként az eddig kötött örökváltsági szerződések dolgában,[322] a jövő törvényhozásig a minisztériumra kívánta bízni, hogy igazság és méltányosság alapján intézkedjék. De éppen ebbe nem akartak belenyugodni sem a főrendek, sem azok a követek, akik számára a nemzet becsületszava sem volt elég biztosíték.

Egyetlen egy napon, úgy látszott, mintha a koncessziók megnyirbálói és védői közti ellentétek megszűntek volna, március 30-án, amikor az úrbéri törvényjavaslatok tárgyában érkezett királyi válasz, amely azok jóváhagyását a bekövetkező bajok előzetes elhárításának és a kármentesítésnek biztosításától tette függővé, közös tiltakozásban egyesítette az egész országgyűlést. De hiába beszéltek egyébként ezelőtt és ezután a reformerek bármiről és hiába küldtek izeneteket. Egyedül a régi szerződések dolgában hajlottak meg Kossuth érve előtt, hogy nem lehet, „hogy a státus az egyes földesurakat oly magas arányban kármentesítse, mint amilyenben ezek a magukat megváltó jobbágyokkal, gyakran túlságoskodva s zsarnokolva, megalkudtak".[323] Bár égtek a türelmetlenségtől, hogy az országgyűlést berekeszthessék és lemehessenek Pestre, hogy az utca mozgalmait és a sajtó izgatásait leszerelhessék, folytonos izenetváltásokban egyik nap múlt a másik után. És ki tudja meddig maradtak volna együtt, ha április 6-án — miután újra akadt, aki a Tarnóczy-féle indítvány újrafelvételét kívánta — Deák javaslatára csakugyan bele nem mennek az úrbériségnek a főrendek kívánta értelmezésébe.

A nevezetes izenet nem törvénycikkely, hanem határozat formájában ment át a főrendekhez az április 8-i országos ülésből.

Formailag ragaszkodnak ugyan ahhoz a rendek, hogy felvilágosító újabb törvény szükségét nem látják, mert az úrbéri szó „félreérthetetlen világossággal" jelöl oly birtokot, melyet a jobbágyi birtokostól rendezési pör vagy kibecsülés útján elvenni nem lehetett. Mégis kimondják, hogy „eszerint kétségtelen és félreérthetetlen világos a törvénynek rendelete, hogy csak oly robot, dézsma (úri kilenced) vagy ezeket pótló pénzfizetés szüntettetik meg, mely úrbéri birtok után teljesíttetett a földesúr javára; azaz oly birtok után, mely az úrbéri törvények szerint a jobbágy kezéről a földesúr részére vissza nem vétethetett.[324]

S így, ha törvénybe foglalni nem is merték a kontraktualisták kizárását az örökváltságból, határozatilag mégis megtették. S a rendek meg volak elégedve. „Ki lesz nyomtatva a határozat — mondta az egyik követ — és így haza vihetjük s helységenként kihirdettetjük. Nincsen ugyan tisztán benne kimondva, hogy a curialisták nem értetnek, de úgy fogják érteni".[325] S elfogadták a főrendek is. Annál inkább, mert összes többi kívánságaik viszont a törvények végleges szövegébe jutottak bele. A szentesítésre végleg fölterjesztett javaslatok szinte észre nem vehető módosításai a főrendek álláspontjának, a 198. számú nyomtatványnak győzelmét jelentették. Mindent belevettek, ami Tarnóczy javaslatában benn volt: És úgy is szentesíttettek!

A pozsonyi országgyűlés tehát — bár módjában lett volna — nem szabadította fel a haszonbéres jobbágyokat: nem szüntette meg az irtványok és szőlők, valamint az erdei és nádlási haszonvételek után járó súlyos és gyűlölt szolgáltatásokat; nem intézkedett a puszta földek, foglalások, maradványföldek tulajdonjoga iránt; megakadályozta az igazságtalan legelőelkülönítések revízióját; fenntartotta a szőlők után járt adózásokat, a gyűlölt bordézsmát és nem tette szabaddá a regálékat: az italmérési, a rév-, vám-, piac- és vásárjogot, a vadászati, halászati és madarászati jogot.

Mindez kisebbik része a jobbágyfelszabadítás egész nagy

művének. S mégis nem kis részben ezért kellett keserves kudarcot vallania a nemzeti szabadság mindenek fölött álló nagy művének.

*

Nem tartozik ennek az írásnak föladatai közé, hogy a nemzeti függetlenségért folytatott küzdelem sorsát kísérje figyelemmel. Ha a valóságban a függetlenségi és a reformvágy a kortársak lelkében összefolyt is, s azoknál is, akiknél az egyik vagy másik volt túlnyomó, százszor meg százszor keveredett össze s keresztezte egymást — nekünk itt lehetőleg külön kell választanunk a szociális reform dolgát s annak motívumsorát és sorsát kell önállóan levezetnünk és leírnunk. Viszont rá kell mutatnunk azokra az esetekre, amikor a nemzeti szabadság ügye, az érte és ellene folytatott harcok, mint indító vagy gátló hatóok, kapcsolódtak bele a reformmozgalomba.

Alig lehet kétséges, hogy az udvar ellenállása a márciusi törvényhozással szemben legelsősorban és túlnyomóan a birodalmi egység és a császári előjogok féltéséből fakadt. Ha ugyan semmi okunk sincs hinni, hogy Bécsben örültek volna a jobbágyfelszabadításnak, vagy bármi rokonszenvet éreztek volna az egyéb társadalmi és gazdasági reformok iránt, mégis a forradalmi napok ezen változtatásaiba könnyen törődtek bele. Igaz ugyan, hogy a fentebb említett március 28-i leirat kísérletet tett arra, hogy az örökváltság ügyét a főrendi határozatok szellemében megakassza. Ez nyilván annak a sürgönynek hatása alatt került bele, amelyet március 19-én István főherceg-nádor küldött a kancelláriához, s amelyben arra való hivatkozással, hogy az úrbériség eltörlése tönketeszi a nemességet, azt javasolta, hogy őfelsége akadályozza meg olykép, hogy bár elvi hozzájárulását jelentse ki, mégis előbb a kármentesítés miként je tekintetében kérjen felvilágosítást.[326] De a leirat sajátképpeni célja a független felelős minisztériumra vonatkozó ígéret visszavonása s kiváltképpen a hadügy és pénzügy önállósításának megakadályozása volt, s a robot belekapcsolása inkább kísérlet arra, hogy az országgyűlés reformellenes részét újból az udvari és birodalmi politika szekere elé fogja.

Ha ez ezúttal — főként a pesti utca nyomása folytán — nem is sikerült, arra mindenesetre jó volt, hogy a reformellenes nemesség bizalmával és titkos reményeivel ismét az udvar felé forduljon. Annál fontosabb kérdéssé vált a nemzeti mozgalom vezetői számára, sikerül-e a fölszabadított parasztság nagy tömegeit a nemzeti és függetlenségi törekvéseknek megnyerni?

Láttuk volt, hogy ebben a tekintetben a legdemokratikusabb elemek is aggályoskodtak. Nemcsak a nemességet féltették a parasztforradalomtól, hanem sokkal inkább a nemzeti szabadság ügyét, amely akkor, tagadhatatlanul, a köznemességben testesedett meg. A parasztság csak a nemességgel és a nemesség útján lehetett a nemzeti ügy támasza. Önállóan, vagy éppen a nemességgel ellentétben nem.

Azok az általános eszmék, amelyek a nemesi kortársakat mozgatták s harcaikban vezetőik voltak, egyáltalán nem hatoltak el a parasztságig. Hisz — szinte a nemzeti eszmét is beleértve — mily felületesen fogták meg magát a nemességet is. A sok százados elnyomatás, a testi és szellemi elnyomorodás teljes lelki tunyaságba süllyesztette a népet s csak lelke felületén ülepedtek meg holmi vallásos képzetek, s ami szinte nem volt más, mint antropomorfikus istenhitük földi reflexiója — némi királyhűség.

De sehol és semmi nyoma annak, hogy a nép a legtávolabbról is ismerte volna a magyar közélet szellemi ellentéteit, a pártokat s az azokat megkülönböztető elveket, vagy éppen hogy érdeklődött volna mindezek iránt. Oly nagy volt tudatlansága és közönye, hogy még a nemzeti színeket sem ismerte s a néplapoknak az első hónapokban — amíg a forradalmi hadsereg zászlói erre meg nem tanították — ismételten kellett megmagyarázniok magyar parasztoknak, melyek a nemzeti színek s mit jelent a nemzeti zászló.[327]

Annál kevésbbé tehettek hát különbséget az országgyűlési pártok között. Konzervatívok vagy reformerek, aulikusok vagy függetlenségiek, arisztokraták vagy demokraták — ezek a különbségek a népet nemcsak nem érdekelték, de értelmüket sem tudta felfogni. Ő csak egy megkülönböztetést tett: aki más

ruhában jár, mint ő, aki posztóba öltözik, az úr, s mert úr, tehát a nép ellensége.

Ez volt az egyetlen, a népet lelke gyökeréig átható érzés, amelynek szemszögéből ítélt meg mindent, ami körülötte és vele történt. A gyűlölet az urak iránt, mindenekelőtt és mindenekfölött az urak iránt, akik kezökben tartották a drága anyaföldet, akik elvették termése kilencedét, akiknek robotolt, míg saját földje műveletlen volt, akik ítélkeztek fölötte, akik megverethették, akiknek vele szemben mindíg igazuk volt, akiktől igazságot és jogot sohasem kapott — és végül is sohasem várt.

Mily mély lehetett a parasztság keserűsége, mily keserves lehetett bizalmatlansága, hogy a jobbágyfelszabadításról sem hitte el, hogy az országgyűlés, hogy a nemesség műve. A legnyomorultabb és legszegényebb ember is érzi a szükségét, hogy jobb jövőben higgyen; mert nem bízik magában, hogy maga tudna lendíteni sorsán, emberfölötti hatalmat keres és hitét és bizalmát abba fekteti. Így a magyarországi parasztnép is. Bár Mária Terézia, illetve II. József óta semmi jelét sem tapasztalhatta, hogy a király jobb szívvel volna iránta, mint földesurai, bár a két szociálpolitikus uralkodó parasztvédő politikáját két emberöltőn át, három uralkodó alatt a legridegebb konzervativizmus váltotta föl, s sokkal inkább lehetett az udvart, mint a nemességet a reformok ellenségének és gátjának tekinteni, mégis a parasztság csak a királyba vetette hitét s tőle várta a megváltást. Földesurai közel voltak; nemcsak úri fölényüket, hanem emberi gyarlóságaikat is mindennap maga előtt látta; a király messze volt s a megváltásra vágyók képzelete minden bizalmának és reménységének félistenévé avatta.

Így volt ez már a forradalom előtti években is. Az úrbéri rendezések, tagosítások, legelőelkülönzések alkalmával oly gyakran rövidítették meg a népet a földesurak és a megyei hatóságok, hogy az önkéntes örökváltságot engedélyező törvény érvényesülésének is ez a bizalmatlanság volt egyik főakadálya. Nem hitték, hogy a földesuraktól más jöhetne, mint rossz; a jót csakis a királytól várták.

S ha a nemesség nem értett s nem akart hozzá érteni, hogy az elnyomott nép sorsán könnyítsen, bizalmát megnyerje, a kor-

mány politikája annál inkább értette a módját, hogy a parasztságot ellenséges indulatban tartsa a nemességgel szemben. Hiába intette Wesselényi már 1834-ben a nemességet, hiába tárta föl a szörnyű veszedelmet, amely az elégedetlen s jogos reményében annyiszor megcsalt parasztság részéről fenyegeti;[328] hiába ismételte ugyanezt azóta a reformerek kara. Még 1846-ban is így írtak a lapok: „1831-ben így szólott a jobbágy: az urak mérgezték meg a kutakat; most így szól: míg a király nem jő a földet kimutatni, nem kell elkülönzés, a föld a miénk".[329]

Ugyanilyen hangulatban találta a parasztságot a márciusáprilisi törvényhozás is. Amily kevéssé vett részt lelkileg az országgyűlési küzdelmekben,[330] oly kevéssé változtatta meg a jobbágyfelszabadítás után is véleményét az urakról. A lelkesedés első napjaiban jöttek ugyan innen is, onnan is hírek a parasztság öröméről és háládatosságáról; egészben véve azonban hamarosan kitűnt, mily túlfűtött tűzhányón tárgyalt volt az országgyűlés patriarchális lassúsággal hetekig és hónapokig.

Bár a tömeg általában nem ismeri a hála érzelmeit, valamennyire normális osztályközi viszonyok mellett a jobbágyfelszabadítás egyszerű ténye a megnyugtató kielégítettség érzését kellett volna, hogy fakassza, amelyet könnyen lehetett volna a minden oldalról torlódó új közösségi feladatok iránti készség érzelmére felfokozni. De hogy mily későn jött a reform, hogy az elkeseredettségnek és bizalmatlanságnak — és mindenesetre a tudatlanságnak is — mily tömege halmozódott fel a parasztság lelkében, mi sem mutatja jobban, mint a parasztság érzelmi magatartása a jobbágyfelszabadító nemességgel szemben.

Bár régen elmúlt annak az ideje, hogy a parasztság mai kizsákmányolásával szemben a királyi hatalom részéről védelemben részesült, sőt bár az újabb országgyűléseken — és kiváltkép az utolsón — a parasztvédelem kiépítése legalább is annyira feneklett meg az udvár, mint a nemesség ellenállásán, és maga az úrbériség eltörlése, formailag legalább, a nemesség műve volt, — mégis most is országszerte azt hangoztatta a parasztság: „A szegény embernek az úri ember mind ellensége, de csak a király az egyedüli barátja,[331] és az urak elleni gyűlölet olyan vad képzelgésekig fajult, hogy azt is mondták és hitték: „a szabad-

ságot a császár már negyven esztendeje, hogy kiadta, de az urak mindekkoráig eldugták előlünk".[332]

Két oldalról fenyegette hát veszedelem az ifjú alkotmányos és nemzeti szabadságot. Az egyik oldalról az udvar és az udvari reakcióval konspiráló aulikus főnemesség nyilt és titkos, aktív és passzív ellenállása; a másik oldalról a parasztságnak nemcsak politikai közönye, hanem fennen hangoztatott királyhűsége is. Mily csábító alkalom a nemzeti és liberális átalakulás ellenségei számára, hogy a két áramlatot az ellenforadalom közös csatornájában egyesítsék!

Sem az udvar, sem a nemzeti mozgalom részén nem voltak vakok ezzel az eshetőséggel szemben. István főherceg-nádor már március 24-én azon három eszköz közt, amelyekkel a magyarországi bonyodalmat megoldhatónak tartja, elsőül a következőt említi: „Minden katonaságot az országból kivonni és azt romlásának átengedni, nézni, hogyan gyujtogatnak, pörzsölnek, hogyan kel birokra a nemesség a parasztsággal . . ."[333] Mégis nem ajánlja ezt, „ először, mert erkölcstelen és kormányhoz talán nem méltó, hogy alattvalóit, akiknek egy része mégis csak *gutgesinnt* még, teljesen föladja és a forradalomnak, minden borzalmaival, torkába vesse, másodszor, mert a többi tartományra példájával és féktelen hordáival igen hátrányosan hatna". Valójában azonban a szerb és román fölkelés szítása és támogatása az udvar részéről lényegében mi más volt, mint ennek az „erkölcstelen" eszköznek az alkalmazása?

Éppenséggel úgy ítélték meg a nép hangulatát a nemzeti mozgalom legradikálisabb képviselői is. Maga a Március Tizenötödike mindjárt első számában, március 19-én, az azután is szokásává vált fellengős hangon üdvözli az úrbériségnek „egy szóval és diktátori hangon" történt megszüntetését. „Bátrabb elejénte még a francia convent sem lehetett." De mindjárt hozzáteszi: „A mi földmíveseink nem igen értik azt." S azontúl is a demokratikus sajtó lapjain minduntalan felhangzik a panasz a nép értelmetlensége és bizalmatlansága fölött. S a sokféle csalódás felgyűlt közös érzését fejezte ki Jókai, amikor a következőképen jellemezte a népet:[334]

„Mi magunkat igen hosszú ideig csaltuk. Azt hittük, hogy népünk van. Pedig nincs.

Míg volt, nemességünk volt az. A földmívelő nagy tömeg előtt ismeretlen fogalom volt a szó: haza.

Még most is az. Szabadságáért akárki más iránt hálaadatos, csak hazája iránt nem.

Ha azt mondjátok neki, hogy keljen fel honát védeni a muszka ellen, sírva fakad s azt mondja: hogy inkább robotol és éhezik.

A kabátos embert gyűlöli, nem hisz neki. A nemzeti színeket nem érti, neki addig a törvény sem törvény, míg a császár pecsétje alatta nincs, nagy kétfejű sassal.

Értünk fegyvert nem fog, szavainkban nem bízik, terveinkben nem segít.

Így bünteti bennünk isten apáink vétkeit."

Milyen módon és mely eszközökkel lehetett és kellett volna ezt a lelke mélyéig megmérgezett érzésű, elkeseredett és bizalmatlan népet fásultságából fölrázni, vak és szolgai királyhűségében megingatni és a nemzeti ügy számára megnyerni?

Bizonyos, hogy ez a legjobb szándék és a legteljesebb áldozatkészség mellett is a legnehezebb föladat lett volna. Az emberi lelket nem lehet máról-holnapra átformálni és az évszázados elnyomás által nevelt rabszolgaerkölcsök helyébe nem lehet egyik napról a másikra a szabad ember erényeit ültetni. Kivált, ha azok is, akik a szabadság védelmére invokálták a népet, maguk sem voltak az új istenség félelem- és gáncsnélküli lovagjai.

Mégis valószínű, hogy a parasztság — minden politikai műveletlensége ellenére — inkább hitte volna el, hogy talán mégsem a király, hanem maguk az urak törölték el önszántukból az úrbériséget, ha a jobbágyfölszabadítás csakugyan teljes lett volna s ha végrehajtása elé ugyancsak a földesurak s a megyei hatóságok is nem gördítettek volna ezer akadályt. S ha az úrbéri törvényhozás szelleme és tartalma s az egyenlő szabadságjogok s polgári kötelességek alkalmazása tettekkel győzte volna meg arról, hogy a nemzeti szabadság szószólói másfajta

barátai a népnek, mint egykori földesurai voltak, valószínűleg kisebb lelki ellenállással kellett volna megküzdeniök.

De láttuk, hogy a liberális párt legdemokratikusabb és legradikálisabb elemei is mily kevés érzékkel bírtak az átalakulás szociális követelményei és indítékai iránt. Mennyivel kevésbbé lehetett az országgyűlést alkotó elemektől elvárni, hogy ne csak fölismerjék a föltételeket, amelyek mellett a nemzeti gondolat a tömegekben csíraképes gyökereket verhet, hanem jó szívvel meg is teremtsék, ők, akiknek — legalább hitük szerint — anyagi érdekeit veszélyeztette a társadalmi reform teljessége. S így, bár féltették a szabadságot Bécstől, méginkább féltették előjogaikat a parasztoktól s egész úrbéri és parasztpolitikájuk ingadozó, félszeg és felemás volt és a látszólagos, sőt tényleges áldozatok alig voltak elegendők arra, hogy a nemességet még a magyar nép bosszújától is megóvják.

Hogy mily mulasztások terhelték e tekintetben magát a márciusi törvényhozást, láttuk az előzőkben. Bármily nagyjelentőségű és gazdasági és társadalmi eredményében mélyreható volt is az úrbériség megszüntetése, mégis mily lelki hatással kellett egy olyan felszabadításnak lennie, amely fölmentette ugyan az úrbéreseket az általános úrbéri terhek alól, de nyakukon hagyta tovább is a különleges, szerződéses terheket; amely egyáltalán nem változtatott félmillió szerződéses zsellér, tehát hozzátartozókkal együtt legalább két és félmilió ember — az ország népességének ötödrésze — magánjogi és gazdasági helyzetén; amely útját állta a nép érdekeit és jogérzetét egyaránt mélyen sértő régi legelőelkülönzések és egyéb birtokrendezések s főként az erőszakos foglalások felülvizsgálatának, s amely az igazán nem nagyjelentőségű kisebb hűbéri jogok fenntartásával még a jogegyenlőség olcsó fikcióját sem akarta megteremteni? S ehhez járultak még a tökéletlen és a nemesség előjogait oly nagymértékben kímélő törvények végrehajtása körüli nehézségek és visszaélések.

Túlzás volna azt mondani, hogy Magyarországon valahol is oly határozott és erőszakos formákat öltött volna a nemesség ellenforradalma a hűbéri viszonyok megszüntetése ellen, mint például Franciaországban, a Vendée fölkelésében. Történtek

ugyan — úgylátszik — minálunk is elszórtan elszigetelt kísérletek az erőszakos ellenállás irányában. Bár nem valószínű, hogy a főherceg-nádor március 24-i jelentése Bécsbe, hogy „a nemesség sokhelyt máris fölkelt, hogy tettleg érvényesítse jogait"[335] — több tényleges alappal bírt volna, mint az ugyancsak széltében elterjedt hírek a parasztság fölkeléséről; mégis, hogy egyes későbbi híradások nemesi fölkelésről[336] nem lehetnek egészen légből kapottak, jó okkal föltehető. Mert könnyen megeshetett, hogy amikor a parasztok erőszakos foglalásai szinte általánosakká váltak, helyenként a nemesség is — és bizonyára mindenekelőtt a „nem adózunk" régi bocskoros fanatikusai — fegyveres ellenállásra ragadtatták magukat.

De az uralkodó hangulat bizonyára inkább a passzív ellenállásé volt. Március 18-án Szécsen gróf utolsó kísérletet tett még, hogy az úrbéri törvénynek nem elfogadását, de végrehajtását megakassza. Abból indulva ki, hogy a törvényjavaslat „a sürgető körülményekből fakadt" és a „nép megnyugtatására" van szánva, azt fejtegette, hogy lehetnek helyek az országban, ahol a törvény kihirdetése és az úrbéri szolgálatok tüstént való megszüntetése nem szükséges és azt kérdezte a miniszterelnöktől, nem lenne-e hajlandó oly módosításra, mely szerint a törvénynek az ország egyes részeiben való alkalmazása és életbeléptetése a minisztérium belátására bízassék.[337] Miután azonban a miniszterelnök a nagyon is kétélű hatalomgyarapítást elhárította magától s egyébként is a következő napok folyamán az országgyűlés minden lehetőt lefaragott az örökváltságból s a kármentesítés irányában minden lehető biztosítékot megszavazott[338] és végül a királyi jóváhagyás is megérkezett s az új törvények szentesíttettek — a nyilt ellenállás szavai végleg elhallgattak és az örökváltságot egykor ellenzett párt hivatalosan is kijelentette, hogy az új törvénynek aláveti magát. „Az úrbéri viszonyok rögtöni megszüntetését — írja ugyancsak gróf Szécsen Antal —, úgy mint az történt, az egyéni jogokra sérelmesnek, nemzetgazdasági tekintetből károsnak, a birtokviszonyokra, kereskedési forgalomra, ipari fejlődésre veszélyesnek tartom ugyan, de itt is a hozott törvény iránti tisztelet a bevégzett tény nyugodt elfogadására int bennünket".[339]

A mindenekfölött dinasztikus érzésű és legalitárius főúrnak is fanyar és kényszeredett nyilatkozata kevéssé lehetett alkalmas arra, hogy a megyei nemesség nagy tömegeit kibékítse előjogai elvesztésének gondolatával és engesztelékenyebb hangulatra fakassza. Arra ugyan aligha gondolt valaki is, hogy a jobbágyfelszabadítás művét vissza lehessen csinálni, hogy valaha is vissza lehessen térni a hűbéri viszonyokhoz. Ha egyéb nem: a parasztság fenyegető magatartása szerte az országban csírájában elfojtott minden ily gondolatot. De — mint már fentebb is láttuk[340] — a levertség általános volt és ha csak helyenként nyilatkozott is meg tiltakozó és halasztó megyegyűlési határozatokban, viszont általában teljességgel hiányzott az érzelmi készség, mely az intézmények helyes működésének mindennél előbbrevaló föltétele. A földesurak és a megyei hatóságok nem akadályozták meg a jobbágyfelszabadító törvények életbeléptetését; de a maguk jószántából nem is tettek semmit sem a végrehajtás megkönnyítésére, sem az egyes visszaélések megakadályozására vagy megtorlására.

Ilyenekben pedig éppenséggel nem volt hiány. Nemcsak az egykorú néplapokban, hanem a társadalmi rend tekintélyes őreiben, a Pesti Hírlapban és a többi rendpárti lapban is sűrűn találkozunk visszaélések híreivel. A nemesek hol megtagadják a közteherviselést,[341] hol a szolgabíró botoztat, mintha mi sem történt volna,[342] hol a földesurak tovább is robotra kényszerítették volt jobbágyaikat,[343] hol a dézsmát követelik rajtuk,[344] annak eltörlését csak a papi dézsmára értvén.[345] Bizonyos, hogy a hírlapokba is eljutott panaszok a valóságos jogsértések századrészéről sem adtak hírt.

Ilyen körülmények között valóban nem lehet csodálni, hogy a parasztok szerte az országban nemcsak nem várták be, amíg az új törvényeket annak rendje és módja szerint kihirdették, hanem a törvényes rendelkezéseken túl a maguk jogérzetét igyekeztek érvényesíteni és önhatalmúlag és erőszakkal kísérelték meg megszüntetni a birtokviszonyok terén évszázadok óta érzett igazságtalanságokat.

Történetírásunk eddigelé kevés figyelmet szentelt ezeknek

a parasztmozgalmaknak. Maga Horváth Mihály, aki tevékeny tanúja volt az átalakulásnak, úgy emlékszik s azt írja, hogy „rendbontás... igen kevés helyütt történt, úgyhogy összesen húsz ilyenféle jelenet is alig számláltatott az országban".[346] Újabb történetírásunk s publicisztikánk még ezt is teljesen figyelmen kívül hagyta s csak a legbelátóbbak ismerték el, hogy legalább az erdélyi román felkelésekben és a nemzetiségi törekvésekben az úrbéri viszonyok döntő hatással működtek közre.[347]

Ha azonban a parasztok elégületlensége csupán az idegennyelvű népet ragadta volna erőszakra és csak a nemzetiségi ellentétek kiélezésére vezetett volna, az egységesnek maradt magyarság megbírt volna vele és a nemzeti ügy végül mégis diadalmaskodott volna. Tényleg azonban úgy állt a dolog, hogy még Erdélyben is az erőszakos foglalásokat nem is a román, hanem a magyar jobbágyság kezdte és hogy bizonyára később is és a már pusztító román felkelés közepette is a volt magyar jobbágyok helyenként elől jártak a volt földesurak ellen. Különösen a székelyek jártak elől ezen a téren. A pesti nemzetgyűlés egyik legelső nyilt ülésén panaszolta el egy székely képviselő, hogy „ott a föld népe keze között van minden birtok; a földbirtokos nem tudja, mi lesz az övé; mindent kezében tart a nép és aggódva várják a birtokosok a pillanatot, vajjon fog-e maradni valamijük."[348]

Az egyetlen magyar történetíró, aki rendszeres kutatás tárgyává tette az erőszakos foglalásokat — illetve a földosztást, ahogy ő is, és közönségesen nevezték —, az egykorú lapokból egész sorozatát állította össze ezeknek az eseteknek. S Erdélyre vonatkozólag azt állapítja meg, hogy az „izgatottság a székelyeknél különösen élénk volt. Udvarhelyszéken a nép széltében rabolta saját urait, s hogy a formaság is meglegyen, olykor helységenként összegyűlve tanácskoztak a fosztogatás ügyében.[349]

Ez még az első hónapokban történt, mielőtt az erdélyi országgyűlés is határozott volna az úrbériség megszüntetésére, tehát még a román lázadások előtt. De, hogy azután is nem volt elszigetelt jelenség, hogy magyar parasztok vettek részt a zendülésekben — miként Alsó-Fehérben, ahol Becze község tisztán magyarajkú lakossága járt elől rossz példájával,[350] azt a lapok

tudósításai (bizonyára az erdélyi vármegyék levéltárai is) bőségesen bizonyítják.

Pedig ha tekintetbe vesszük a sajtó kezdetleges állapotát, a hírszolgálatnak békés időben is hiányosságát s a bekövetkezett mozgalmas és zavaros időkben kétségkívül még nagyobb bizalmatlanságát, alig lehet kétséges, hogy miként a földesurak és megyei hatóságok visszaéléseinek, úgy a parasztnép erőszakosságainak is talán csak minden századik esete jutott ilymódon nyilvánosságra.

Mégis elég egyetlen újságot átnézni az embernek, hogy csak az első két hónap folyamán több zavargásról olvasson hírt, mint amennyit Horváth Mihály egyáltalán elismer. Magában a Pesti Hírlapban, április és május havában huszonegy zavargásról olvasunk híradást, részben egyes községekre szorítkozókról, de részben egész járásokra, sőt vármegyékre kiterjedőkről.[351] S elég egy pillantást vetni a többi hírlapba[352] vagy a kortársak emlékirataiba, hogy lépten-nyomon találkozzunk oly esetekkel, amelyekről sem a Pesti Hírlapot nem tudósították, sem Szeremlei nem számol be.

Nem lehet tehát elfogadni Kemény Zsigmond 1850-ben mondott véleményét sem —, amelyet kétségkívül erősen befolyásolt az a törekvése, hogy az abszolutizmus indokolatlanságát bebizonyítsa — s amely szerint a magyar nép gondolkodásmódjában nincsenek meg azok az elemek, melyekből másutt kimaradhatatlanul fejlenek ki a háborúságok s hogy „a nép nem követelt semmit".[353] Ő maga Csongrád és Békés megyékre utal, mint „az elégületlenség legmelegebb tűzhelyeire". De ugyancsak azt mondja: „Végre is mit tett e két megye népe? — Engedelmeskedett... a szolgabírónak... szintúgy mint másutt a nép és teljesíti kötelességét."[354]

A valóság egészen más volt. Ha valószínű is, hogy olymérvű nyugtalanságok és erőszakosságok, mint a két nagy magyar megyében, csak a nemzetiségi határszéleken voltak általánosak, mégis alig lehet kétséges, hogy a csongrádi és békési mozgalmakat megközelítő zavarok országszerte előfordultak. És pedig nemcsak az első hónapokban, hanem — miként Csongrádban és

Békésben is — azután is és igen sok helyt nem a nélkül, hogy végül is fegyveres erőt, katonaságot ne kellett volna a polgári hatóságoknak igénybe venniök.

Maga a békési események okmányszerűen bizonyított, hiteles története, amelyet Oláh György tollából bírunk,[365] kerek cáfolata Kemény Zsigmond és Horváth Mihály véleményének. Láttuk korábban, hogy Békésben már a márciusi napokat megelőzően voltak erőszakos mozgalmak s már akkor állítottak fel rögtönítélő bíróságot. Most a pesti események híre egymagában elegendő volt, hogy új lángra lobbantsa a békési falvak és mezővárosok népét. Nem volt itt szükség a pesti röplapokra, sem a radikális hírlapokra. Jóval előbb, sem mint ezek hatásukat érezhették, sőt helyenként mielőtt egyáltalán a hosszú postai utat megjárhatták volna, az itteni parasztság olyan követeléseket állított fel a népgyűlésein, amely mind politikai, mind szociális radikalizmus dolgában messze előtte jártak akár a pesti radikalizmusnak is. Szarvas mezővárosában már 17-én értesültek a 12 pontról s viszonylag a legmegelégedettebben fogadták, bár itt is hallatszottak hangok a magát már 1846-ban megváltott község váltságdíjának elengedéséről. Egyebütt is mindenütt a 12 pont körül forgott a vita. Békés mezővárosába 20-án érkezett meg a Pesti Hírlappal együtt, amelynek feltűnően száraz tudósítása a 15-i eseményekről aligha volt alkalmas a várakozások és követelések felcsigázására. Mégis az itteni népgyűlés — bár a rendhez és békéhez való hűségét hangoztatja — máris határozottan annak a népnek érdekét helyezi előtérbe, „mely az ország terheit több, mint egy század óta kizárólag viseli" és óva int attól, nehogy a pontok közül egy is kimaradjon; de sőt meg is toldja a pontokat a teljes iparszabadság követelésével és az úrbéri viszonyok megszüntetésébe a királyi kisebb haszonvételeket is beleértetni kívánja. Végül pedig szinte fenyegetően harsan fel a határozat utolsó mondata, amelyben a rendeket elszántságra hívja fel, „nehogy ily roppant események keserű családdássá válni kényszerüljenek". Csabán is ugyanaznap kitűnt, hogy a nép „az örökváltsági fizetések megszüntetését" óhajtja. Orosházán azonban, s mint Oláh György írja — „vármegyénk

legtöbb községében a márciusi események hatása ... kicsapongásokban nyilvánult".

Pedig nyilván a megyeszerte uralkodó hangulat nyomása alatt maga Békés vármegye nemesi közgyűlése is oly követelően lépett fel, mintha ez is teljesen pesti hatás alatt állana. Már március 22-én kijelenti, hogy akár a legjobb szándékú ígéretek a nemzetet többé ki nem elégíthetik; „ott áll a dolog, hogy az együtt ülő hongyülésnek eredménynélküli vagy csak felszínes s csak félszeg intézkedések melletti szétoszlatása a legbizonytalanabb kimenetelű, polgári ártatlan vért is ontható végetlen zavaroknak tennék ki kockául az egész nemzetet és többé semmi más, mint összefüggő s kimerítő reformtörvények ... adhatják meg e nemzetnek a kívánt megnyugvást". És ezért „megmásolhatatlanul és visszavonhatatlanul" utasítják országgyűlési képviselőiket, hogy ama reformpontokat úgy pártolják, nehogy most is „csak részletes és félintézkedések" történjenek. Hasonlóan a március 30-i közgyűlés is, amidőn megállapítja, hogy mintha „odafenn a legtágabb egyenlőségi alap nem értetnék oly tisztán", mikép „a nemzettestben szakadás, idegenkedés s gyűlölködés" ne idéztetnék elő, arra utasítja követeit, hogy „a lehető legszélesebb alapokon, mindenesetre az egyenlőség alapján" alkossák meg a népképviseletet. S ennek megfelelően, minthogy „a magyar országgyűlés kiváltságos elemet képvisel csak, a nép, a nemzet bizodalmát nem bírhatja, követelik a most működő országgyűlés rögtöni eloszlatását".

Emlékezünk, hogy Békés megye követei Pozsonyban, hol „más volt a légkör", éppen a konzervatív áramlatokhoz csatlakoztak. Viszont az időközben Békésbe is lejuthatott pesti radikális lapok minden erejükkel a társadalmi békét és rendet hangoztatták. Nem külső izgatások okozták tehát, hogy már április első napjaiban teljes forrongásban találjuk az egész megye népét. Békésben a gróf Wenckheim Józseffel a közlegelőről kötött egyesség felbontását, a szegények részére földet, a házatlanok részére házhelyeket követeltek; Mezőberényben báró Wenckheim László földjeit pusztították, legelőjét elfoglalták, pálinkát főztek, bort mértek; Füzesgyarmaton is az uraság földjét foglalták el; így Kétegyházán, Orosházán is és szerte az

egész megyében. S ugyanezek történtek a szomszéd Csongrád és Csanád vármegyékben. S mindenütt megvoltak a népnek a saját elméletei eljárása indokolására.

Voltak, akik azt tartották, hogy a törvény elveszi az urasági földjét s csak egy kilencedrészét hagyja meg nekik; mások nem álltak ily törvényes alapon, hanem azt hangoztatták, hogy az uradalom kötelessége a szegény népet mindennel ellátni, „ők úgyis már régen dőzsölnek apáik vagyonában"; de olyanok is voltak, akik azt hirdették, hogy „a szegénynek föld nélkül nem ér semmit a szabadság".

Ilyen volt a hangulat Békés megyében, s ha igaz, amit a megye alispánja a zavargások közepette a kormánynak jelentett, hogy tudniillik a nép „becsületes jellemű, igaz, tiszta szándékú, törvényekre támaszkodva ingerültségében is vezethető", akkor aligha kell egyéb alapokat keresni, mint az egész országban szinte egyformán egyenlőtlen és igazságtalan birtokmegoszlást s a századokon át egyformán elszenvedett jogsérelmek: foglalások, igazságtalan birtokrendezések, legelőelkülönítési perek keserű emlékét, hogy feltegyük, hogy a parasztság hangulata és viselkedése országszerte aligha különbözött az Alföld népéétől.

*

Nem lehet mondani, hogy az ország vezető elméi ne lettek volna tisztában a veszedelemmel, amellyel a parasztság lelkiállapota az új szabadságot fenyegette; s hogy ne keresték volna a módot elhárítására.

Két mód kínálkozott a nép nemzeti érzésének felkeltésére, arra, hogy a nemzeti függetlenség és az alkotmányos szabadságok védelmére a vezető rétegekkel egybeforrjon.

Az egyik a nép sérelmeinek gyökeres orvoslása lett volna, az úrbéri rendezés összes vitás kérdéseinek a nemzeti kormány és az új nemzetgyűlés által eszközölt oly megoldása, amely kiirtotta volna a parasztságból a hitet, hogy az úrbért a király törölte el, és hogy az urak csak kénytelenségből engedtek annyit, amennyit engedniök kellett. Ez kétségkívül a heroikusabb és költségesebb módszer lett volna, de bizonyára a legrövidebb úton célhoz vezető.

A másik módszer a régi politika szellemében fogant. Arra irányult, hogy rábeszéléssel és lelkesítő szólamokkal elterelje a nép figyelmét gazdasági sérelmeiről.

A korábban elmondottak után alig lehet meglepő, hogy a közvélemény szervei szinte egységesen ez utóbbi módszert választották. S különösen nem, hogy éppen a leghangosabb radikális sajtó, élén a Március Tizenötödikével, a legkevesebb érzéket mutatta a társadalmi bajok iránt. Amily féktelen volt a nemzeti követelések és sérelmek hangoztatásában, olyannyira passzívan viselkedett a jobbágyfelszabadítás bonyolult kérdéseiben, melyeknek erőszakos megoldási kísérleteiről, magukról a lázadásokról is szinte tudomást sem vett. Valóban, ez a radikális sajtó hamarabb adta ki a nemesség nagylelkűségének jelszavát, mint maga a Pesti Hírlap, sőt mint a konzervatív hírlapok is. Miként már március 16-án sietett Kuthy Lajos, hogy Petőfit megkérje, igyekezzék lantjával a nép megnyugtatására hatni[356] — amely kérésnek ugyan Petőfinél semmi foganatja nem volt —, úgy a Március Tizenötödike mindjárt második számában, március 20-án, azt írja, hogy a robot és dézsma megszüntetése az arisztokrácia érdeme; s hogy „kívánatos, hogy a föld népe erre figyelmeztessék, hogy a haza védelmében velünk tartson". A Pesti Hírlap ellenben még március 30-án, majd április 10-én s azután is ismételten igen határozottan szembeszállt a konzervatív sajtóval, ha az a nagylelkűség szólamát hangoztatta. S ugyancsak a doktrinérok orgánuma volt az, mely a „folytonos öntömjénezés" helyett más, reálisabb eszközöket javasolt a parasztság nyugtalanságának megszüntetésére.

A Pesti Hírlap ugyan csakúgy kommunizmusnak minősítette a földosztó törekvéseket, mint konzervatív vagy radikális laptársai. De e mellett ismételten igen nyomatékosan elismerte, hogy a pozsonyi országgyűlés az úrbériség terén csak félmunkát végzett s hogy a dolog annyiban nem maradhat; hogy a nemzetgyűlésnek a hűbériség utolsó maradványait is meg kell szüntetnie. Mialatt a radikális lapok szinte egyetlen taktikája a kormány kíméletlen hajszolása volt Bécs és a nemzetiségek ellen, a Pesti Hírlap felismerte, hogy legelőbb az osztályok harcát kell megszüntetni, ha a népfajok harcát eredményesen akarja

a nemzet megvívni. S az osztályharc megszüntetésére nem tartotta elégségesnek a hazafias lelkesítést, sem a tulajdon fogalmáról való elméleti fejtegetéseket és felvilágosításokat, hanem az úrbériség végleges és teljes rendezését, s erre a célra az evalváció sürgős végrehajtását követelte.

A sürgősség indokolására pedig és a lelkek fogékonyságának fokozására nem mulasztotta el ebben az összefüggésben sem, hogy a hirtelen és tökéletlen jobbágyfelszabadítás valóságos motívumait újból le ne leplezze.

Így például május 13-i vezércikkében újra felidézi a márciusi napok drámai fordulatainak emlékét, „a hirtelen jött néhány órának művét". Figyelmeztet rá, hogy a fennforgott viszonyok között az úrbéri viszonyok megszüntetése a megmaradás feltétele volt; de hogy ma, miután időnk volt a reflexióra, ugyanezt kellene tenni; mert nem kellene nagy jóstehetség annak megjövendölésére, hogy krízis esetében mi történnék; s ha a földesúri és jobbágyi viszony most a nemzetiségi küzdelmek közepette még fennállana, milyen galíciai sorstól kellene félnünk. „Elég a népfajok harcával küzdeni; mi lenne most belőlünk, ha az osztályok harcával is kellene küzdenünk!" De most is a nyugtalanság forrása nem kisrészben az, hogy senki sem tudja, mi az úrbéri birtok. S így folytatja:

> „Ezen kérdést különböző időkben és különböző vidékeken különbözőleg értelmezték; szélesebben a dunai megyékben s uradalmakban, szükkeblűen némely tiszai vidékeken s kivált a birtokosságokban.
>
> Tapasztalhatni, hogy ahol még a legelő s az erdei haszonvétel elkülönözve nincsen, vagy éppen úrbéri kérdés alatt vagy querális állapotban van, s még sokkal inkább oly helyeken, hol a rendezés még telki állományokra nézve sem történt meg, egy nehéz, aggasztó viszony állott elő; a volt földesúr a Mária Terézia idejében készült úrbéri lajstrom felé hunyorít; itt egy telket, ott egy darab szőlőt, meg amott egy darabocska földet igényel és kivon az úrbéri birtok értelme alól: s a volt jobbágy viszont nemcsak azt nem érti, hogy közte, ki robotolt, dézsmált és árendát fize-

tett, s a másik között, ki ugyanezt tette, csak azért, mert régen egy olyan a milyen lajstromot készítettek, különbség létezzék; nem csak ezt még nem érti — amit véleményünk szerint nem is lehet érteni —, hanem számos esetben a valóságos allodiumot is, amelyet a törvény kihirdetése kezén talált, a felszabadítás törvénye alá vonni igyekszik, nem is említvén, hogy a zsellér és résztelkes az allodiumnak, s hol ez nem létezik, a nagyobb telkek konstitutivumának feloszlatásáról és egyformásításáról ábrándozik...

Ezt az állapotot tisztába kell hozni; nem kell megengedni, hogy miután az osztályok harca ellen a haza biztosítva van, birtokminőség harca álljon elő.

A tulajdon eszméjét tisztában kell hozni, szentté tenni ismét.

Erre nézve... a legtöbbet tehet a minisztérium az evalvatio foganatosítása által."

A Pesti Hírlap nemcsak azt állapítja meg tehát újra, hogy a kontraktualisták kihagyása az örökváltságból olyan különbséget statuált, melynek jogalapját nemhogy a jobbágy, de még ő sem érti meg, hanem hogy maguk a volt földesurak még most is éppen úgy kihasználni igyekeznek az úrbéri rendezések zavarosságát, mint a volt jobbágyok mindenféle fajtái, az úrbéres és a szerződéses jobbágyok csakúgy, mint a zsellérek; valamennyi foglalni, de legalább is megtartani akar annyit, amennyi kezén van; hogy a nyugtalanságok oka a birtokviszonyokban van. Ezen a birtok jogi viszonyainak rendezésével akar segíteni; de nem rejtegeti azt a véleményét sem, hogy az urbariumok éppen nem megbízható alap erre, s hogy kivált a jobbágyság egy részének elavult jogi megkülönböztetések alapján történt kihagyása az örökváltságból nemcsak nem felel meg a tényleges szociális és gazdasági viszonyoknak, hanem nekik is, de még a Pesti Hírlap tudós íróinak is érthetetlen.

A doktrinérok és most már a kormány lapja ezután is ismételten sürgette a földkérdés rendezését. E cikkek közül különösen érdekes báró Jósika Miklós két hónappal rá, július 16-án megjelent vezércikke. Ő erősebben domborítja ki a volt

jobbágynép „nagy töredéke" fogalmainak megzavartságát a tulajdonról; élesebben panaszolja, hogy a nép a foglalásokat és pusztításokat azzal indokolja, „hogy most nincsen úr, s a király... azt akarja, hogy az urak elpusztuljanak; nem dolgoznak pedig azért magoknak se, mivel úgy is minden az övék lesz; egy évre találnak eleget csűrökben, kamrákban, pincékben, később pedig majd ráérnek dolgozni", s eszközöket keres, hogy a baj további szélsőségekre ne terjedjen. Proklamációk, doktrinázások a gyakorlat tanúsága szerint egészen elhibázott eszközök. Erélyes fellépést követel s népnevelést.

De Kemény Zsigmond — aki legutóbb a július 11-i számban megállapította, hogy „agráriai törvényeink" azok, amelyek a kedélyeket a legélénkebb izgalomban tartják s hogy a nép óhajtásai közt különösen az, hogy a hűbéri intézmény még fennlevő maradványait szüntessék meg, „jogos és regenerációnkra célzó" — most sem mulasztja el, hogy hozzá ne fűzze Jósika cikkéhez: „Elég hiba, hogy a mult országgyűlés a végső határig nem ment a hűbériség maradványainak megszüntetésében; ezeknek fenntartása a földesúr más természetű tulajdona iránt is kétséget hagyott fenn a gyanakodó népben."

Nem lehet kétséges, hogy valóban egyedül Kemény javaslata, a szerződéses tartozások és a királyi kisebb haszonvételek belevonása az örökváltságba nyugtatta és nyerte volna meg a nemzeti ügynek a népet. De miként a konzervatívak — és általában a nemesség egész közvéleménye tudni sem akart erről és elegendőnek tartotta a nép felvilágosítását,[357] azonképpen a demokratikus elemek is azt hitték, hogy elegendő a nemzeti jelszavak sűrű és lelkes hangoztatása, hogy a népet megnyugtassák és a nemzeti ügy táborába sorakoztassák. Minthogy a meglévő hírlapok színvonalát túlmagasnak ítélték, hogy a nép között elterjedjenek, néplapok megindítását sürgették.

*

Már a Közcsendi Választmány első üléseiben és ugyanúgy a mérsékelt, de kivált a radikális sajtóban jó korán indítványozták és követelték ezt. A Választmány már április elején gyüjtött rá előfizetőket, bizottságot is küldött ki, amely hosz-

szabb tárgyalás után szerkesztőnek Vas Gerebent, szerkesztőtársnak Petőfi útján, ki a kiküldött bizottságnak tagja volt, Arany Jánost nyerte meg. A lapot a kormány is előfizetéssel és ajánlással támogatta. Így jött létre június 4-én a Nép Barátja. De még a márciusi napok első lelkes perceiben sokan szólították fel a börtönéből kiszabadított s még a szabadsághős dicsfényével övezett Táncsicsot, hogy befolyását a népre lap útján érvényesítse. Táncsics nem soká készült; hisz neki, kinek tollából fennakadás nélkül folyt a szó, nem kellettek munkatársak. Már április 2-án megindult hetilapja, a Munkások Ujsága.

Ha azok, akik Táncsicsot erre az alapításra buzdították, s azok is, akik még később is azt hitték, hogy lapja arra van hivatva, hogy az új hitet sóvárgó népnek evangéliuma, a társadalmi rend reformjainak hínöke legyen,[358] előrelátták volna a szerepet, amelyet a lapocska a parasztság mozgalmaiban később játszott, aligha nem fukarkodtak volna jobban támogatásukkal.

Kétségtelen azonban, hogy eleinte semmiképen sem helyezkedett ellentétbe azokkal a törekvésekkel, amelyek szolgálatára életre hívták. Miként korábbi írásaiban, úgy ebben is Táncsics folyton ingadozott nemzeti és szociális érzelmei között. Mindkettő oly erős volt benne, s ítélete és elméleti képzettsége oly gyönge, hogy mindig a külső benyomások döntötték el állásfoglalását az egyik vagy a másik irányban. Minthogy a maga számára sohasem akart semmit, az ő állásfoglalása hű kifejezése azoknak a társadalmi erőknek, amelyek a márcusi napok után s az egész függetlenségi harc folyamán érvényesülésre törtek.

Lapjának első számában egészen a radikális sajtó szellemében szól a parasztsághoz, s annak a nyelvén igyekszik azt meggyőzni, hogy a jobbágyfelszabadítás a nemesség önkéntes műve. Programcikkében *(Forradalom)* azt fejtegeti, hogy a nemesség „nagyrésze" belátta a parasztság állapotának igazságtalanságát és igyekszik is azt megváltoztatni. Minden kritika nélkül magyarázza ugyancsak az 1. számában a 12 pontot, amelyek érdemét „paraszt testvéreink" iskolázott és Pesten megtelepedett gyermekeinek tudja be, s óva int az ámítóktól, akik másképp magyarázzák. Tiltakozik „tanultabb testvéreink" azon hite

ellen, hogy a nép nem tudná, mi a szabadság. Elismeri ugyan, hogy „lehetnek köztünk olyanok, kik abban gondolják a szabadságot lenni, ha másokon garázdálkodhatnak, mások vagyonát megsérthetik". „De — folytatja — ilyet csak olyan hitványok nyomorultak tehetnek, kik nem képesek magok emberségéből kenyeret keresni, hanem mások véres verejtékéből szeretnének élni. Az igazi munkás nem szorul más fáradságának gyümölcsére soha . . ." S fölháborodva kiált föl egészen a demokratikus újságok szellemében: „Mi eddigi nyomasztó helyzetünkben sem nyujtottuk ki kezünket mások vagyona után, midőn munkálkodásunkban sokfélekép akadályozva voltunk: hát most tennők-e, midőn minden akadályok le vannak rontva? Hitványnak tekintjük ettől fogva azt, ki most szabadon munkálkodhatván, mégis nyomorúságról panaszkodik, ha csak természeti hibája által nincs akadályozva.[359]

Ugyanilyen hangon ír egész április folyamán. Esztelenségnek mondja, ha most Magyarországon köztársaságot kívánnánk.[360] Magyarázza az egyenlőséget, amely nem több, mint az egyenlő élhetési jog.[361] Újból hevesen fordul az ámítás egy borzasztó neme, azon „fertelmes hazugság" ellen, „hogy a király ráparancsolt az országgyűlésre, hogy a nemesség a robotot és dézsmát törölje el", és megismétli, hogy „a nemesség jószántából, igazságszeretetéből önként törölte azt el".[362] Majd a negyedik számban körülményesen magyarázza, hogy az országgyűlés csak az úrbéres földeket tette a volt jobbágyok tulajdonává, s óva int az ámítóktól, akik arra ingerlik a népet, „hogy a földesúrnak még azon földjei is ingyen kiosztassanak, melyek úrbér alatt nem voltak". „Ez — úgymond — minden földesúrnak sajátja marad, erről a törvény nem szól; aki tehát erre nyujtaná ki kezét, az a törvényt hágná át, s mint ilyen, kemény büntetést érdemelne, mert a tulajdon szent, azt sérteni semmi szín alatt nem szabad."

Majd így folytatja:

„Többen beszélték már, hogy az országban föl alá járnak oly ámítók, kik minket, *volt* jobbágyokat a *volt* földesurak ellen uszítani törekednek; de azon bohók nem ismerik

a mi jó érzésünket, kik azt bírják rólunk föltenni, hogy éppen azok ellen ingerlődjünk föl, kik az idő intésére hallgatván, elég méltányosak, elég igazságszeretők voltak irántunk, eltörölvén a robotot és a dézsmát.

Ezt közülünk sokan nem is bírták hinni, mert másutt mindenütt vérrel kellett ezt kieszközölni. Nálunk a derék nemes atyafiak önként tették, önként lemondtak kiváltságaikról. Némelyek sokat, igen nagy áldozatot tettek ezáltal a hazának; de jutalmuk is nagy lesz, mert az ember nem csak kenyérrel él, hanem a nemzet iránt viseltető jótettekből származó nemes érzés is táplál bennünket... Az is igaz, hogy lehettek közülük némelyek, kik ezt nem jó szívvel tették, de mégis megtették, mert az igazságos közvéleménynek engedniök kellett. Ilyenek tehát csak kivételek voltak, de a nemes osztály egészben véve mindazt, ami történt, lelke sugallatából tette és ezért jutalma, nagy jutalma lesz..." [363]

Szükséges volt ezeket a kijelentéseket ily bőven idézni, mert éppen ezek az erélyes cáfolatok mutatják, milyen volt igazában a nép szelleme, s hogy másrészt mily erővel ragadta meg Táncsicsot a nemzeti lelkesedés, hogy ily határozottsággal helyezkedett az úrbér s a jobbágyi sérelmek tekintetében oly álláspontra, amely egészen ellenkezett, de mindenesetre lényegesen enyhébb volt a forradalomelőtti könyvei radikális szelleménél.

Ha a Munkások Ujsága azután csakhamar új hangot ütött meg, bizonyára nem azért tette, mintha szerkesztője akarta volna az erőszakosság útjára terelni a nép sérelmeit. Táncsics sohasem volt más, mint szócső, lapjának új hangja sem volt mas, mint a néphangulat visszhangja. Nem az ő kezdeményezése, falusi olvasóinak az első számok után érkezett levelei terelték más irányba a lapot.

Táncsics maga nyilván nem is volt tudatában ennek a változásnak. Ahogy még később is egy-egy hangulattól elragadva, a nemzeti egység hangját üti meg, úgy önéletrajzában sem emlékszik arra, hogy kétségek bántották vagy ellentmondások lettek volna lapjában. Mintha elejétől fogva egységes lett volna,

úgy jellemzi programját. „Általánosan az hangzott ugyan ekkor — írja —, hogy mostantól fogva egyenlő jogúak vagyunk, egységes nagy néppé, nemzetté olvadtunk össze. De az csalódás, önámítás volt, mert a szőlődézsma, korcsmáltatás, mészárszéki, malom-, halászati előjog nem töröltetett el, az előbbi szabadalmas osztálynak megmaradt ez a birtokában. Nekem tehát nagy teendőm volt újságomban, t. i. ezek fennmaradása ellen küzdeni." [364]

De ő maga, ki inkább hajlott arra, hogy írásai hatását túlbecsülje — hogyan is írhatott volna különben annyit —, s például korábbi munkáiról azt tartja, hogy „azokban vannak a magok elhintve, mik a 48-i forradalmat legkiváltkép eredményezték" [365] — a Munkások Ujsága tekintetében ellentmond annak a hiedelemnek, mintha az Isten tudja, hány ezer példányban jelent volna meg, hogy hatalom lett volna, holott a volt jobbágyok legnagyobb része olvasni sem tudott, s aki tudott, nem hírlapot, hanem imádságos könyvet s ponyvahistóriákat olvasott; miért is előfizetői száma a 900-at csak megközelítette, de meg nem haladta. [366]

Ebből a nyolcszáz egynehány példányból is mennyi jutott el tényleg a falusi olvasókhoz? 1848 december végén a pesti postáról szétküldetett belőle 538 példány, [367] de a bizonytalan szállítási viszonyokat, a posta általános megbízhatatlanságát nem is tekintve: a hamarosan ellene fordult közhangulat oda vezetett — amit Táncsics lapjában ismételten s önéletrajzában is elpanaszol —, hogy a posta mindenkép megnehezítette terjedését, megtagadta előfizetések fölvételét s bizonyára sok példányát el is sikkasztotta.

Ha mindezek ellenére a Munkások Ujsága csak megközelítően oly mértékben hatott a nép hangulatára, mint azt ellenei állították, annak oka bizonyára nem volt más, mint hogy maga ez a hangulat, a szenvedett sérelmek fájdalma s főként az úrbéri viszonyok megszüntetésében elkövetett igazságtalanságok érzése — mint különben láttuk is — megvolt; s bizonyára inkább megnyugtatólag hatott a kedélyekre s inkább a törvényes útra terelte a nyugtalanságot, ha volt a népnek hol kipanaszkodnia magát Ahol eleve belefojtották az elégedetlen keblekbe a szót, ott a

nyugtalanság nem oszlott el, de a bizalmatlanság s keserűség meggyűlt s erőszakosságban tört magának utat.

Ez az oka, hogy — bár Táncsics azután is minden erőszakot elítélt, bár ő sem szűnt meg a haza védelmét hirdetni és mindíg a törvényes útra igyekezett terelni a panaszokat — a kormány által támogatott másik néplap, a Nép Barátja, noha sokkal nagyobb példányszámban jelent meg,[368] úgy látszik, semmi vagy igen csekély befolyást nyer a népre. Nyilván nem másért, mint azért, mert abban a nép sérelmeiről sohasem, vagy ha igen, olyan formában volt szó, hogy az nem nyugtatta meg a népet.

De nemcsak a népet, hanem magát a névleges, de csakhamar elkedvetlenedett segédszerkesztőt, Arany Jánost sem. Arany bizonyára nem volt forradalmi temperamentum, de még radikális is csak okkal-móddal; egészben őszinte és a népet szerető demokrata és magát megbecsülő író. Petőfihez írott leveleiben mindújra visszatérnek szerkesztői panaszai.[369] Ő emelni akarta a népet; szerinte a jó néplap csak abban különbözik más jó politikai vagy szépirodalmi laptól, hogy tárgya és nyelve a nép által érthető legyen, de azért folyvást a korkérdéseket fejtegesse. Közölje az eseményeket híven, jó hírt, rossz hírt egyaránt, csak *igaz* legyen. Nem kell félni, hogy az a népre káros lesz. Szerinte „minden politikai kérdés alapvonalaiban illeti a népet, mert a nép többé nem a *misera plebs contribuens,* hanem a kormányzó és törvényhozó hatalom; azért a népnek ismerni kell, folytonos figyelemmel kíséri kell a politikai dolgokat". A nép fontosabb dolgot is megért, csak nyelvén adják elő a nélkül, hogy egy szóért lapokra terjedő magyarázatokat kívánna. Valóságos politikai és szépirodalmi lapot kell kezébe adni, saját erőteljes nyelvén, de nem pimaszkodva. „Így művelnők a népet költészetben és politikában."

E helyett a néplap szerkesztője úgy áll a nép elé, mint valami praeceptor, „tudjátok-e, atyámfiai" meg „kendtek" stílusban szól hozzá, egy szót lapokon át magyaráz, mintha a nép oly ostoba volna, mint a Nép Barátja felteszi róla; az egy sovány ívet öklömnyi betűkkel nyomja tele, hírek helyett sületlen elmélkedésekkel, vers helyett holmi mondvacsinált poézisokkal s épületes keresztény tanításokkal tölti meg. Keserűen

fakad ki Arany: „nem ily néplap szerkesztése volt az, mit én felvállalni *nem mertem*... Ha valaha valamit megbántam az életben, nem egyéb az, minthogy a Néplap szerkesztését ki engedtem csúszni kezeimből... Soha pironságosb kenyeret nem ettem, mint ez. Óhajtanám nevemet visszavonni a szerkesztésből, de már késő, benne vagyok. Viselnem kell a pénzcsalói tisztes nevet."

Nem csoda hát, hogy a kormány által is minden erővel terjesztett és ingyen is küldözgetett lap láthatóan semmi hatást nem tett a népre, ellenben a Munkások Ujsága a maga szűk érvényesülési körén belül annál nagyobbat. Mert ha Arany esztétikai követeléseinek távolról sem felelt meg, annak a másiknak, hogy a nép előtt ne titkolózzék, hogy „a napi események hű közlése által practice belevezesse a politikába",[370] legjobb igyekezete szerint igen. És ennél is többet tett, utat nyitott a népi közérzés megnyilatkozásának.

A Nép Barátja ellenben egyebet nem tett gyérszámú politikai cikkeiben, mint a meglévő állapotok igazságosságát magyarázta, s a mindenféle népámítóktól, földosztóktól és egyebektől óvta együgyű példázgatásokban a népet; de úgyszólván soha a panaszok és sérelmek jogosságát el nem ismerte. S így hasábjai csak annyiban bírnak valamelyes kortörténeti értékkel, amennyiben megismerjük belőle, mi iránt kellett és mivel akarták megnyugtatni a népet.

Így 4. számában az egész írásmódját jellemző: *Ide hallgassanak centrális és kontraktuális atyánk fiai* cím alatt azt próbálja megmagyarázni, amiről maga Kemény Zsigmond mondta, hogy nem lehet megérteni a szerződéses és az úrbéri birtok közti különbséget; hogy egyik számába belecsúszott a radikális Tót Móric szekularizációt követelő cikke. Vas Gereben siet a 9. számban megnyugtatni a híveket; 10. számában „belenyúl a darázsfészekbe", „fekete levest" ad néhány öttevényi polgártársnak, kik csak úgy akarnak katonát adni, ha gróf Viczay is annyit ad, ahány félsesszió kerül ki minden jószágából; 14., majd 27. számában azt cáfolja, hogy a felszabadítást a királynak köszönheti a jobbágyság; és sok számában fordul a föld-

osztók ellen, sőt egyszer (20. sz.) azt is írja, hogy a földosztást a nagybirtokosok hirdetik, hogy megzavarják a népet.

Ilyen és ehhez hasonló dolgok természetesen a Munkások Ujságában is akadtak s naiv egyenlőségi eszmék és kívánságok ott is megszólaltak. De egészben véve az összes panaszok és Táncsics írásai két kérdés körül kristályosodtak ki; az egyik a hűbéri viszonyok maradványainak teljes megszüntetése, a másik az igazságtalan legelőelkülönzések és foglalások felülvizsgálata volt.

Ugyanabban az április 23-i számban, amelyben oly határozottsággal hirdette a nemesség nagylelkűségét és hangoztatta a törvényes út egyedüli jogosultságát, közölte Táncsics az első panaszt is, amely szerint egy torontálmegyei földesúr a népet tovább is robotra akarja kényszeríteni s a nép által árvíztől mentesített földdarabot magának követel. Nem lehetett elvárni, hogy a parasztság régi szószólója ezt ne helytelenítse; s csak logikus, hogy egyben felszólította a munkásnépet, hogy mindenféle visszaélést, törvénytelenséget, igazságtalanságot közöljön vele. „Ha az alapos — úgymond —, mindenkor készséggel fogom közölni." Ez visszaijeszti a gyarló és rossz embereket a vétektől s a kormánynak is hasznos szolgálatot teszünk, mert hiszen annak legelső kötelessége, hogy a törvényt megtartassa.

Valóban Táncsics sohasem szűnt meg lapjában a törvényes utat hirdetni. Egyetlen kijelentése sincs, amelyet csak távolról is arra magyarázhatott volna bármely olvasója, hogy helyesli a törvényes eszközök helyett az erőszak alkalmazását. Ellenkezőleg, számtalanszor felelte panaszkodóknak, hogy forduljanak az igazságügyminiszterhez vagy várják be a törvényhozás intézkedését és evégre intézzenek kérvényt a nemzetgyűléshez. Ő maga csak a július 29-i ülésben negyven ily petíciót nyujtott be, amelyekben a bordézsma és regálék megszüntetését és a legelők elkülönzését kérik.[371]

De másrészt attól kezdve, hogy a nép panaszait megismerte s a kormány s az egész politikai világ hangulatát ezekkel szemben, nem szűnt meg a leghatározottabban és folytonosan hangoztatni, hogy „most nincs fontosabb, mint az úrbéri ügyeket tisztába hozni.[372] Ezt hirdette újságában, ezt a 48-as törvé-

nyek magyarázatában, képviselői programbeszédeiben s a nemzetgyűlésben egyaránt. Ez különböztette őt meg a többi radikálistól; mert egyébként, ha lehetett, még erőteljesebben fújta a riadót Ausztria és a nemzetiségek ellen s még kevésbbé volt a kormány magatartásával a nemzeti ügyekben megelégedve. Sokszor valóban nem lehetett tudni, mi volt inkább szíve ügye: a nép dolga-e vagy a hazáé. De mindenesetre ő volt az egyetlen, aki átlátta, hogy a haza és a szabadság védelmét csak a szociális sérelmek dolgában kielégített néptől lehet várni, aki májusban megmondta: „Minden józan ember átlátja, hogy e kettő: nemzetőrség és robot össze nem fér. Aki még most is úr dolgára menni kényszeríttetik, az nem szabad polgár, az nem fog fegyvert ragadni, nem fog a nemzetőrségbe állani."[870]

Ezért állította minden követelései élére az allodiális jobbágyok dolgát. „Úrbér és még sem úrbér" cím alatt írja június 4-i számában[874] újra, a hatod-dézsmás és egyéb majorsági, vagy bármi más szerződés mellett bírt földekről, hogy a küszöbön álló országgyűlésnek „egyik legfőbb, sőt teljes meggyőződésem szerint ... legelső kötelessége gyanánt kell tekintenie minden úrbéri tartozást tökéletesen megszüntetni, mert különben az ily földek örökös viszálkodásra szolgáltatnak okot, pedig az országnak semmire sincs oly nagy szüksége, mint békére, egyetértésre."

De hogy mily távol állt tőle „a tulajdon szentsége" elleni izgatás, mutatja, hogy a curiális földekért is teljes kárpótlást követelt a földesuraknak; s hogy mily kevéssé volt szándékában a nép türelmetlenségét felcsigázni, mutatja a jámbor hazugság, amellyel éppen bizalmát az urak iránt akarta megerősíteni. „Igen, polgártársaim, barátaim — írja —, biztosítom kendteket, legyenek megnyugodva, mindaz, ami még elmaradt, el fog intéztetni; mindennemű dézsma és robot meg fog szűnni ..." S hozzáteszi: „A mult országgyűlésen is megtörtént volna már, de csak a nagy sietség miatt maradt el, mivel a nagyszerű márciusi események nyakra-főre siettették a törvényhozókat szétoszolni; tehát nem is készakarva maradt az el, minek szükségkép meg kell történnie, hanem a tek. Rendek megfeledkeztek róla."

Táncsics igen jól tudta, hogy épp ellenkezőleg történt, a

törvényhozók éppen azért maradtak jóval a márciusi napok után is együtt, mert nem akartak tágítani az allodiális földek robotjától és dézsmájától. De azt is érezte teljes lélekkel, hogy „aki most azt indítványozná, hogy az ilynemű földek s azok haszonvevői az eddigi állapotban maradjanak: az polgári háborút indítványozna" —; s ennek akarta hazafiúi aggodalmában elejét venni.

Mióta lapja megindult, az ország minden vidékéről ostromolták kérvényekkel és levelekkel, s a számtalan kérésből — írja[375] — azt volt kénytelen kivonni, hogy temérdek baj van az országban a legelő, úrbéres földek, szőlők, regálék, tagosztály, stb. miatt. Több kerületben jelölték képviselőnek, s kettőben meg is választották. Ha akarta volna, sem térhetett volna ki az elől, hogy a nép vágyainak szószólója legyen. Újságja június 18-i számában törvényjavaslatok alakjában formulázza meg először teljes politikai programját.

Ebből a 16 törvénycikkből[376] bizonyára a kisebbik rész volt valóban a nép vágyainak kifejezése; de egy sem volt, mely annak érdekével ellenkezett volna. Táncsics az egyenlőséget állította követelései élére; s erre az alapra építette fel a többit: mindennemű kiváltság eltörlését, a teljesen általános választójogot, az országgyűlés szuverénitását, a miniszterek választását, a megyék és községek teljes függetlenségét saját ügyeikben, az egyenlő, progresszív adózást, stb., stb. Mindezekben semmi forradalmi nem volt, ha csak némely, az ősi primitív demokráciák mintájára szabott pontot nem tekintünk, mint például azt, hogy senki ugyanazon hivatalt egy esztendőnél tovább nem viselhet, vagy hogy a községi elöljárók egyszersmind az igazságot is szolgáltatják. Viszont akadt akárhány pont, amely minden hazafias igényt is kielégíthetett. Így azt követelte, hogy főispánná csak oly egyén legyen választható, aki a Ludoviceumot is elvégezte, mert a főispán a megyei nemzetőrség hadvezére; hogy a király az országban lakjék; s több effélét.

Valószínű, hogy mindezek az egyébként naiv kicsinyességekkel vegyített pontok nagyon kevéssé érdekelték a népet. Annál inkább a IX., X. és XL. törvénycikkek, amelyekben az úrbér tökéletes megszüntetéséről, a legelők és szántóföldek elkü-

lönzéséről és regálékról kíván intézkedni. Ezek bizonyára a népi kívánságok szellemében voltak fogalmazva. Megszabja bennük a robot és dézsma váltságának alapját, de kimondja, hogy nem szabad ebben a dologban hajszálhasogatónak lenni s minden picinded részletre kiterjeszkedni; arra sem lehet ügyelni, hogy minden volt birtokosnak egy krajcárig minden kipótoltassék; mert hiszen, ha el is marad valami, az az egész hazának nyeresége, mire legalább valamit áldozni mindenkinek szent kötelessége. S miként itt a haza, úgy a tulajdon szentségére való hivatkozással követeli az elkülönzésből eredt sérelmek felülbírálását. „Ha a tulajdon szentnek mondatik — írja —, szentnek kellett lenni a községének is, tehát ennek legelőjét szabályozásnak ürügye alatt, vagy bármi más célból elfoglalni szabad nem volt, ami elfoglaltatott, vissza kell foglaltatnia; mert sokan vannak ám a volt jobbágyok, s nekik arra a földre nagy szükségük van." Végül mindezek végrehajtására oly eljárást javasol, amely mindennél inkább lehetett volna alkalmas a nép bizalmatlanságának eloszlatására: minden választókerületben az összes polgárság köréből választott 11—11 tagú bíróságokat, amelyek a kárpótlás dolgát két, az elkülönzést három hónap alatt tartoznak elvégezni.

Ez a program bizonyára nem volt a kommunizmusé, — még azé sem, amit akkor közönségesen annak értettek; mert hiszen a volt földesurak birtokában kívánta hagyni mindazokat a földeket, amelyek nem voltak már előbb jobbágyi tartozásoktól terheltek, s ezekért is illő kárpótlást kívánt adni. Sőt kétségkívül mérsékeltebb volt, mint a nép kívánságai, ahogy azok a levelekben megnyilatkoztak; éppen nem orvosolták teljesen azokat a szörnyű igazságtalanságokat s kivált a birtokmegoszlás óriási aránytalanságait, amelyekről helyenként lerántották a leplet.

„Mi az urak földjét a világért sem kívánjuk elvenni — írják május 22-én Biharból[377] — s a türelemhez is hozzá vagyunk szokva; de ám a magunkét sem engedjük örömest... E mi közönségünkben szinte kétezer lélek van és mindössze csak 18 úrbéres sessio földdel bírnak; hanem van ám csaknem annyi hatoddézsmás földünk örökös kontraktus mellett, melyeket

akkor nyertek apáink, mikor az urbarium bejött. Az akkori földesúr azt mondotta: ne vállaljanak kendtek urbariumos földet, mert attól adózni kell, adok én hatoddézsmára örökösen firól-fira... Bírjuk is ezen földeket nyolcvan évtől folytonosan. Mégis már a mult évben az urak ki akartak abból bennünket vetkeztetni, de a m. k. H. tanács meghagyott a nevezett földek használatában. Most már ismét fenyegetnek bennünket, hogy az úrbéres földeinken kívül minden másnemű irtásaink vagy hatodos földeink visszaesnek az uraság birtokába, s arra szorítanak bennünket, hogy dézsmát adjunk azokból..."

Olvasva az ilyen panaszt, valóban nehéz volt igazat nem adni azoknak, akik a szubtilis jogi különbséget urbariális és allodiális földek közt nem akarták megtenni. Kétezer lélek, tehát legalább 350—400 család tizennyolc sessióból keresse meg élelmét, vagyis Biharban 612—792 holdból! Oly képtelenség, hogy maga a Helytartótanács nem engedte meg, hogy a földesúr az ugyancsak az urbarium behozatala óta, illetve azelőtt bírt szerződéses földeket — amelyektől itt is hatoddézsmát fizettek — elvegye tőlük. De az új törvény értelmében ezt bármikor megtehette.

„Neszmély helységének nagyobb része bortermesztéssel foglalkozik s abból él — írják május 25-én[378] —, erre nézve némelyek nyughatatlankodnak, hogy egyik fél, melynek szántóföldje van, nyert, a másik fél pedig, melynek szőlleje van, nem nyert... Vannak olyféle bajaink is, melyek a volt földesúrral történtek. Az előbbvaló és a legközelebbmult években t. i. földesurunk tőlünk egy darab földet rövid úton elvett..."

Táncsics az első panaszra azzal biztatja a neszmélyieket, hogy a szőlődézsmát — „illő kárpótlás mellett" — az országgyűlés el fogja törölni. És hogy ez minél bizonyosabban megtörténjék, olyan követet igyekezzenek választani, kiről meg vannak győződve, hogy ennek megszüntetésén dolgozni szent kötelességének tartja. A másikra, hogy forduljanak kérvénnyel a vármegyéhez; „a vármegye most — nem úgy mint hajdan — rögtön intézkedik s az igazságot kiszolgáltatja."

„A nyugtalanság s elégületlenségnek eddig legfőbb oka — írja egy másik levelező ugyancsak Biharból június 10-én[379] —,

hogy sokan a tekintetes urak közül még ma sem tudják feladni azon embertelen bánásmódot, mit a szegény volt jobbágyok irányában oly hosszú idő óta gyakoroltak; másik ok, hogy a legelőelkülönzések, a földeknek új, meg új kimérése nem igazságosan történt; harmadik ok, hogy a vagyonosok, gazdagok fülöket is alig billentik avégre, hogy a nemzetőrségbe állni szándékoznának... De leginkább az szüli az elégedetlenséget, hogy az úrbéri ügyek elintézése ráklábon halad."

Úrbér és hatoddézsma, régi és új foglalások, elkülönzések és regálék — ez valamennyi levélnek az eleje és a vége. Egyedül a július 2-i 14. számban nem kevesebb, mint 9 ilyen levél, egyesektől vagy egész községektől, s az ország minden tájáról! S hogy mily erős hullámokat vert a nép kebelében az elégedetlenség, mutatja, hogy a levélírók közt ezután protestáns papok és tanítók mind sűrűbben akadtak, s hogy ugyanezek a panaszok a képviselőválasztásoknál is szerte megnyilatkoztak. Bizonyára nem a radikális Madarász József volt az egyetlen jelölt, akinél egymásnak adta a kilincset a sok küldöttség, „igen sok tanító, jegyző, néhány lelkes pap, számtalan polgár"; akinél „száz meg száz esetét" panaszolták be a törvénytelenségeknek, „hogy a földesúr fortéllyal vagy erővel elvette községét"; akitől azt kérdezték „vissza lehet-e foglalni", s akinek azt hangoztatták, hogy „akinek igen sok van, attól vegye el az ország, s adjon azoknak belőle, akiknek semmijök sincs."[380]

Annál kevesebben voltak, kik mint ő, legalább érezték volna, hogy „az igazság ez lett volna". De ő is a törvény útjával biztatta a népet, mert a „nép nyugalmára kívánt hatni, mert hitt az orvosoltatásokban".

Bizonyos, hogy alig volt szükség Táncsics intelmére, amelyet Petőfi jelöltsége alkalmából intézett a néphez, hogy csak azok az igaz barátai, kik, mint ő, azon munkálkodnak, hogy minden dézsma és a regálék megszűnjenek.[381] Még oly mérsékelt jelölt, mint a Magyar Gazdasági Egyesület titkára, Török János, is kénytelen volt ily értelemben állást foglalni ceglédi választói előtt.[382] De ahogy Petőfi megbukott és Arany, úgy a radikálisok közül is alig jutott be olyan a nemzetgyűlésbe, aki előbbrevalónak tartotta volna a szociális reformot a nemzeti

követeléseknél. Miként Kossuth előre látta volt, a régi tekintélyek győztek mindenfelé. S a végső követelések szempontjából érthető és indokolt volt a szintén a kommunizmus vádjával megbuktatott Petőfi kifakadása — Aranyhoz írt július 1-i levelében —: „Disznóság, amit azok az emberek országszerte elkövetnek, disznóság. Lesz ugyan elég derék gyerek az országgyűlésen, de a legbuzgóbb és legönzetlenebb barátai úgyszólván egészen kimaradnak."

X. A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS A NEMZETGYŰLÉSBEN

A választások irányítása a régi elemek kezében maradt. — A radikálisok azt hitték, hogy az új törvények egymagukban elegendők a társadalmi kérdések megoldására. — A magyar jobbágyok megmozgatása nemzetiségi tömegek megmozdulását vonta volna maga után. — A nemzetiségek tömegmegnyilatkozásai. — A balázsfalvi gyűlés. — A horvát-szlavon országgyűlés úrbéri törvényei túlmennek a magyar törvényen. — A nemzetgyűlésből kimaradtak a nemzetiségek. — Alig különbözött a rendi országgyűléstől. — Programtalanság a szociális kérdésben. — Petőfi a nemzetgyűléshez. — Kemény Zsigmond lapja ezúttal is csak néhány doktrinért képviselt. — A nemzetgyűlés igazi orgánumai (a régi konzervatívok lapjai) a márciusi törvényekbe való belenyugvás mellett. — Kuruc lobogó a nemesség további „megterhelése" ellen. — A minisztériumnak fontosabb volt a földesurak bizalmatlanságának eloszlatása. — Egyetlen pozitív rendszabályozás se történik jogos sérelmek orvoslására. — Deák belsejében sokallta, ami történt. — Táncsics nemzetiségek elleni harc érdekében a parasztságot radikális rendszabályokkal akarja megnyerni. — Képviselői értekezlet a hűbériség végleges megszüntetése érdekében. — A katonaság és a pénz kérdését nem kapcsolják össze az úrbériséggel. — Nyáry Pál javaslata a „jobbágyviszony végképi megszüntetéséről". — A kormány húzódik tárgyaltatásoktól. — A nemzetgyűlés se akart hallani a legelőelkülönzési pörök revíziójáról. — A siklósi kerület kívánatai. — Táncsicscsal szemben ellenségessé válik a hangulat. — Az udvari reakció kétszínű játékai. — Kossuth nem vette észre, hogy a bécsi körök a nemzetiségi tömegek gazdasági elégedetlenségét használják ki. — A kormány késlekedik úrbéri törvényjavaslatával. — Jellacsics fegyverkezése. — Jellacsics földet ígér. — Erdélyi román és torontáli szerb lázadás. — Deák törvénytervezete szerint továbbra is jobbágysorban maradtak volna a nép legszegényebbjei. — Nyáry, Madarász, Szacsvay, Omaszta javaslatai. — Táncsics magára marad. — Jellacsics átkel a Dráván, románok, csehek, szászok szembefordulása. — Kossuthnak hirtelenül sürgős a hűbéri ügy. — Jellacsics ígéretei a dunántúli magyar parasztságnak. — Kossuth elsőbbséget

ad az úrbéri veszteségekért kármentesítő javaslatnak. — A szőlődézsma eltörlése. — Deák javaslatának tárgyalása. — A radikálisok, hogy a konzervatívokat el ne riasszák, a kötelező állami kármentesítés mellett. — Staatsschrift; Lamberg megöletése. — Kitör a szabadságharc, az úrbéri ügyet elhalasztják. — Sok vidéken ellenállás a nemzetőrség megszervezésénél. — A bűnbak: Táncsics. — A szaporcaiak nem harcolnak Jellacsics ellen. — Barsi József levele a fölkelés ellen. — A békési parasztlázadás. — A módosak kivonják magukat a katonáskodás alól. — Bezerédy az úrbéri tárgy újrafelvételéért. — Windischgrätz kiáltványt tesz közzé robotról és dézsmáról, Kossuth pedig hazaárulásnak minősíti a kérdés hánytorgatását. — A „querelák" orvoslása a haza megmentése után. — Táncsics sajtóbírósága: megszűnik a lapja. — Az úrbéri ügy szóba se kerül a szabadságharc végéig.

Ha a pozsonyi rendek előre látták volna, mily kevéssé kellett volna annakidején megijedniök, amikor Kossuth és Batthyány azzal rémítgette őket, hogy az új választójog alapján létesülő népképviselet máskép fogja majd a földesúri viszonyokat szabályozni, mint a megyei követek gyűlése, aligha mentek volna el az úrbéri törvényhozásban addig is, ameddig elmentek.

A választások behizonyították, hogy a nép nagy tömegei csakugyan éretlenek voltak még a népképviseletre. Vagy egyáltalán nem bírtak róla tudomással, hogy új választójoguk megfelelő gyakorlása kihat arra is, ami nekik egyedül volt fontos: a földkérdésre, a hűbéri viszonyok végleges rendezésére; vagy oly mértékben állottak a régi tekintélyek, földesuraik és elöljáróik, megyei és községi tisztviselőik lelki uralma alatt is, hogy a választások irányítását szinte teljesen a régi elemek kezében hagyták.

Igaz másrészt, hogy igen rövid idő, össze-vissza két hónap, telt el a jobbágyfelszabadítási és a népképviseleti törvény megalkotása óta, ami alatt az azelőtt teljesen szervezetlen, s a politikai tevékenységtől teljességgel idegen tömegek alig is tudhattak volna saját külön politikai érdekeik tudatában szervezkedni. Az értelmiség viszont egyáltalában nem, vagy csak elenyésző mértékben jött segítségére. Az egykori országgyűlési ifjúság, a pesti írók és ügyvédek szintén, vagy egyáltalán nem látták meg, mily mérhetetlen latens és az ő demokratikus céljaik számára hasznosítható politikai erő van elrejtve a parasztságban, amelyet csak meg kellene szervezni, életrehívni, vagy éppen nagyon jól

látták, s éppen azért szegődtek azoknak a pártjára, akiknek programját eleve a parasztság pacifikálásának jelszava dominálta.

Amitől Klauzál a márciusi napokban félt volt: Petőfi, Vasvári és a többiek fenyegetésétől, hogy kimennek a falvakba — az nem következett be. Az ellenkezője történt: maguk a pesti radikálisok kezdték sürgetni a népet megnyugtatni hivatott néplapot, s ők maguk is hirdették az új jelszót, hogy a nemesség a maga jószántából mondott volt le előjogairól.

Ennek a magatartásnak két főoka volt. Az egyik társadalmi megismerésük hiányossága. Ők csakugyan azt hitték, hogy a kivívott politikai szabadságok, az előzőhöz képest valóban demokratikus, új alkotmány magában véve elegendő, hogy a társadalmi kérdéseket is megoldja. Ők bíztak abban, hogy a demokratikus szabadságban az érdekek kiegyenlítődnek, s minden jogos érdek érvényesülésének szabad útja nyílik. Hisz eleinte Táncsics is azt hirdette, hogy „hitványnak tekintjük ettől fogva azt, ki most szabadon munkálkodhatván, mégis nyomorúságról panaszkodik". Nem hitték hát, hogy szükséges vagy helyes volna nem általános politikai, hanem gazdasági vagy társadalmi eszmék körül csoportosítani a pártokat.

A doktrinér liberalizmus szellemében való állásfoglalást lényegesen támogatta egy másik meggondolás. Ez a nemzetiség féltése volt. Nemcsak Erdélyben, hanem mindenütt a magyar végeken és határszéleken a jobbágyság túlnyomó többsége nem magyar volt. Sőt általában azt lehet mondani — a százokat nem tekintve — szinte az egész nem magyar népesség jobbágyi sorban volt. Mert akik közülök a kiváltságos rend sorába emelkedtek, azokat az uralkodó magyar társadalom, ha nyelvben nem is mindig, de lélekben túlnyomórészt magához hasonlította.[383] Így a volt magyar jobbágyok megmozgatása, minden kísérlet politikai megszervezésükre — ha a radikálisok megpróbálják — eleve avval a veszedelemmel fenyegetett, hogy átcsap a nemzetiségi parasztnépességre, amelynél a szociális ellentét egyben nemzeti ellentét volt, ahol a szociális sérelmek orvoslása csak a magyar földesúr rovására történhetett volna meg.

Nem látták át a radikálisok, hogy éppen az egész parasztnépesség minden bajának gyökeres orvoslása, ahogy egyrészt megoldja a magyarság kebelében az ellentéteket és a közös nemzeti törekvésekben egybeforrasztja az egész magyarságot, úgy másrészt nemcsak az udvari reakció zsoldjában álló, hanem az őszinte és önzetlen nemzetiségi agitátorok kezéből is kicsavarja szinte az egyetlen érvet, amellyel a magyar parasztságnál bizonyára nem magasabb szellemi és politikai színvonalon álló nemzetiségi népre hathattak, hogy a magyarok azok, akik gazdasági követeléseiknek útjában állanak.

Így történhetett meg, hogy míg az erdélyi románság, a délmagyarországi szerbség és horvátság mindjárt első mozgalmaiban és programjaiban egészen radikális szociális követeléseket támasztott, a magyar parasztság abban a helyzetben találta magát, hogy természetes vezetői, az értelmiség, vagy teljesen cserben hagyta, vagy egyenesen ellene fordult, s a szociális ellenforradalom szószóloja lett.

Táncsicson kívül alig néhány követjelölt: Petőfi, Arany, Nyáry, Kricsfalusy Lajos,[384] Horváth Boldizsár,[385] a Madarászok s még néhányan merték már a választási mozgalmakban az úrbéri törvényhozás radikális szellemű folytatásának követelését képviselni. A többiek a magyar népnek is váltig a nemesség áldozatkészségét dícsérték.

Más képet mutatnak a horvátok, szerbek és románok politikai tömegmegnyilatkozásai. A május 15—17-én lefolyt balázsfalvai román nemzeti gyűlés — amelyen Saguna püspök játszotta a vezérszerepet — határozatai közt előkelő helyet foglal el az úrbéri és a földkérdés, de egyéb gazdasági követelések is. Nemcsak a céhek és a külvámok megszüntetését követelik — tehát a gazdasági szabadság elvének alkalmazását, az ipar és kereskedelem terén is — hanem az úrbériség és dézsma eltörlését kárpótlás nélkül; és ezen is túlmenve, valóságos földosztást, a hajdan románoktól bírt és most szász kézen levő földek visszaadását. A gyűlés határozatának 16 pontja között nem volt egy sem, amely radikalizmus tekintetében elmaradt volna a pesti 12 pont mögött; de akárhány volt, amely, miként a szociális követelések terén, úgy a politikai demokrácia intézményei dol-

gában is túlhaladta. Sajnos, minden határozatának értékét szinte illuzoriussá tette, hogy a gyűlés nem a magyar demokratikus áramlatba kapcsolta magát, hanem az ausztriai császári házra alapította törekvéseit.[386]

Mérsékeltebben határozott a szeptember 16-án tartott második nemzeti gyűlés. Ez is követeli, hogy a robotnak szakíttassék vége — amiből azt kell következtetni, amit különben számos tudósítás pozitíve meg is erősít, hogy Erdélyben sok helyt még most is robotba kényszerítik a népet; — de nem szól a kárpótlásról. Ellenben azt kívánja, hogy a földesurak és parasztok közt kifejlett viszályok kiegyenlítésére „minden nemzet és osztály kebeléből" bizottság szerveztessék. Nyilvánvaló itt is a határozatoknak a nemesség — a volt földesurak — ellen irányuló éle. S ha meggondoljuk, hogy Erdélyben a nemesség nem kis része román, vagy elmagyarosodott román volt,[387] valóban azt kell mondani, hogy a román nemzeti mozgalom vezetőinek felfogása a nemzeti eszméről demokratikusabb volt, mint a magyaroké.

Hasonló szellem nyilatkozott meg Horvátországban is, ahol pedig az osztálytagozódás a nemzeti társadalmon belül éppoly éles volt, mint akár a magyarság kebelében. Június 21-én a zágrábi tartománygyűlésen azt indítványozták, hogy minden erdőt és rétet osszanak ki a parasztok között, hogy mindnyájan fölkeljenek a hon védelmére.[388] A gyűlés az indítványt elfogadta. A horvát-szlavon országgyűlésnek XXVII. és XXVIII. t.-cikkei az úrbériség megszüntetéséről lényegileg a magyar törvények rendelkezéseit ismétlik meg; de azokon túlmenve, a volt jobbágyok tulajdonjogát földjükhöz kimondják, a királyi kisebb haszonvételeket is eltörlik, a faizás, legeltetés és makkoltatás jogát további rendelkezésig biztosítják és általában pontosabban szabják meg az új viszonyokat.[389] Lehet-e csodálni ilyen körülmények között, hogy a nemzetiségi nép tömegesen csatlakozott a fölkelőkhöz és mindenütt támogatta Jellacsics hadait is, aki ugyancsak nem fukarkodott ígéretekkel az úri szolgáltatások irányában.

Nem lehet kétséges, hogy amint a nemzetiségi vezetők legfőként ezzel nyerték meg a népet, úgy a magyar kormány és a nemesség legalább is lényegesen szűkebb térre szoríthatta volna a más, mint gazdasági és vallási bajok iránt a magyarnál nem

érzékenyebb román és szerb parasztság lázadását, ha rá tudja magát szánni az úrbéri törvényhozás és a jogegyenlősítés következetes folytatására.

Ám már a nemzetgyűlés összetétele eleve kizárta, hogy nagyon erős külső nyomás nélkül erre az útra lépjen. Nemcsak a nemzetiségek képviselői maradtak ki szinte teljesen, hanem a magyar népéi is. Ausztriában az alkotmányozó gyűlés 383 tagja közt 92 paraszt volt és a polgáriak közt is számos olyan, aki lelkes parasztbarátnak bizonyult; Galícia kivételével pedig alig küldött egy tartomány is nemesi képviselőket. A pesti nemzetgyűlés külső képe ellenben alig különbözött a pozsonyi rendi országgyűléstől.[390] Ugyanazok a korteskedések, földesúri és szolgabírói erőszakoskodások szinte ugyanazokat a nemeseket juttatták be. Július 5-én a Radicallap azt a kérdést intézte a képviselőkhöz, hogy hány nem nemes van közöttük. A kérdésre ugyan nem válaszoltak, de csak fölvetése is mutatja, mily kevésre becsülték eleve azok számát. Ausztriában a nemesek számát kérdezhették volna így. Sajnos, nem áll rendelkezésünkre összeállítás a nemzetgyűlés tagjainak társadalmi állásáról és foglalkozásáról. Szeremlei szerint[391] a 415 megjelent képviselő közül 16 gróf és 10 báró volt és a 146 képviselő közt, kinek polgári állását sikerült kinyomoznia, 109 hivatalnok, 13 ügyvéd, 5 író, 5 pap, 4 földmíves, 4 iparos, 3 tanár, 1 kereskedő, stb. A 4 földmíves közé számították Táncsicsot. A tárgyalások figyelemmel kísérése alig hagy kételyt aziránt, hogy e négyen felül aligha volt még négy, nem a nemesi társadalom tagja.

Hiányozván a nemzetgyűlésben a gazdasági, társadalmi és műveltségi ellentétek, az eredményes parlamentáris tanácskozás szervezeti előfeltétele, a pártok is hiányoztak. Oly felületesen gyökerezett a parlamentarizmus szelleme még a vezetőkben is, hogy még a kormány is fennen hangoztatott „felelős" jellegével ellentétben nemcsak maga elmulasztotta, hogy pártot szervezzen, hanem erre irányuló némely kezdeményezést egyenesen visszautasított.[392] Igaz, hogy erre alig is volt szüksége. Hisz a Ház aránytalanul nagy többsége a nélkül is kormánypárti volt, valósággal erkölcsi hiányosságnak látta, ha valaki nem támogatta a nemzeti kormányt. Akik nem voltak, azok vagy sértett hiúságból

mentek ellenzékbe — mint Nyáry Pál —, vagy a régi ellenzéki gárdából való 4—5 ember, kik nem bírtak azzal a gondolattal megbarátkozni, hogy ők kormányt pártoljanak, legyen az bárkitől összeállítva,[393] vagy végül a néhány radikálisból és republikánusból, az Egyenlőségi Kör tagjaiból kerülnek ki. De egyik csoportnak sem jutott egyszer is eszébe, hogy mint párt konstituálja magát, az államélet egész területére kiterjeszkedő programmal és határozott és egységes állásfoglalással a kormánypolitikával szemben. Mindenki a maga szakállára dolgozott, vagy kis klikkjével egyetértően, hol támadva, hol támogatva a kormányt, de minden szerves egység és folytonosság nélkül.

Magának a kormánynak sem volt programja és tervszerű politikája, legkevésbbé a szociális kérdések tekintetében. Amint nem tartotta szükségesnek — és csodálatosképpen az egész Házban senki sem tartotta szükségesnek —, hogy parlamentáris szokás szerint akár a trónbeszéd, akár a válaszfelirat kapcsán azt kifejtse és megokolja, úgy később is, egyes kérdések felvetődése alkalmával, akárhányszor megesett, hogy vagy állást sem foglalt és ráhagyta a Házra, hogy határozzon kedve szerint, vagy éppen egyes tagjai egymással ellentétben nyilatkoztak. Kivált Kossuth volt az, aki minduntalan zavaba hozta a miniszterelnököt vagy minisztertársait egyéni állásfoglalásával.[394]

Ilyen parlamenti viszonyok között az úrbériség kérdése teljesen a körülmények, vagy az egyes képviselők kénye-kedvére volt bízva. Az a néhány képviselő, aki a márciusi törvényhozás folytatását tartotta a legfontosabbnak, sem párttal nem bírt, sem oly tekintéllyel, hogy a többséget, vagy csak jelentékeny kisebbséget is magával tudjon ragadni. Különösen Táncsics nem rendelkezett ilyen tulajdonságokkal. Eleinte még elismerték jószándékát és jogosultságát, hogy a nép nevében beszéljen. De — úgylátszik — sem jó szónok nem volt, sem bizonyos komikus külsőségekről lemondani nem akart. Olyan bogarai voltak, hogy darócruhában járt, hogy a képviselőket is kenddel szólította, stb. Amint a parasztkérdés mind égetőbbé és a többség számára kényelmetlenebbé kezdett válni, az eleinte barátságos hangulat vele szemben gúnyos ellenszenvre fordult, s felszólalásait minduntalan nevetésbe fojtották. Így semmi befolyása sem lehetett.

De éppoly kevéssé szívesen hallgattak más szónokot is erről a tárgyról. Hisz természetes, hogy amikor a határszélek lángban állottak, s ott is, ahol még csönd volt, az első szikra felgyujthatta a lázadást, amikor az udvar cinkossága a lázadókkal mind nyilvánvalóbb lett, a nemzetgyűlés legelső programpontja nem volt és nem lehetett más, mint a honvédelem szervezése és az erre szükséges pénzek előteremtése. Mégis, a kormány legalább halvány kísérletet tett, hogy a lelkeket mással is foglalkoztassa. A Pesti Hírlap, amely ezidőben a félhivatalos szerepét töltötte be, számos cikkel kísérelte meg, hogy a figyelmet, ha óvatosan is, más kérdésekre is irányítsa. Kormánylap és a juste-milieu hivatalos orgánuma létére nem átallotta a nemzetgyűlés egybegyűlése napján közölni a már akkor minden mérsékelt köröktől kiátkozott Petőfi versét: A nemzetgyűléshez, s abban a bátor sorokat:

Az a hon, melyet őseink szereztek
Az a hon többé nincs meg . . .
Az új vihar szétfújta födelét.
Bár mind egy szálig elvesztek belé,
Hazát kell nektek is teremteni!
Egy új hazát, ahol ne legyenek
Kiváltságok kevély nagy tornyai.
Egy új hazát, hol minden szögletig
Eljusson a nap s tiszta levegő,
Hogy minden ember lásson s ép legyen.
Nem mondom én: a régi épületnek
Dobjátok félre minden kövét,
De nézzetek meg minden darabot, mit
Alapnak vesztek, s amely porhatag már,
Vessétek azt el kérlelhetetlenül,
Bármily szent emlék van csatolva hozzá.

Határozottan és minden leplezés nélkül adta ki a Pesti Hírlap ugyancsak az érdemleges tanácskozások megindulása előtt, július 11-én a jelszót, hogy nemcsak a fegyverkezésről van szó. „Most két nagy kérdés megoldása van szőnyegen: a nemzetisé-

gek és a tulajdon." S miután az első tekintetében kifejti az egyezkedés, a békés megoldás előnyeit az erőszakos elintézés fölött, a másikról újra és újra hangoztatja: „A tulajdon és birtokkérdés szintolyan, mely a legnagyobb figyelmet, sőt a legügyesebb kiszámítását jóindulatunknak igényli, nehogy akkor fogyjunk ki erőnkből, mikor egy újabb követelés áll elő, melyre talán nem számítottunk." „Az úrbéri viszonyok megszüntetésének s minden ahhoz tartozandóknak végképpeni tisztábahozása legsürgetőbb teendők egyike." Ezt báró Jósika Miklós írta, de — mint láttuk — maga Kemény Zsigmond is mihamar megismételte. Mondott-e eleinte Táncsics mást!? Ő nem követelt eleinte egyebet, sem többet.

Bizonyos, hogy a Pesti Hírlap írói előtt elsősorban a parasztság megnyugtatása lebegett; de a mellett a volt földesurak kármentesítési igényeinek kielégítését is sürgősnek ítélték, ugyancsak a nemzeti egység érdekében. Hisz éppen ők mutattak ismételten rá, mily kedvetlenséget okozott a kiváltságok elvesztése a megyei nemesség széles köreiben, mily lehangoltságot, s helyenként felháborodást is, úgyhogy a pozsonyi követek alig mertek megyéjükbe visszatérni.

De bármily reakciósnak, álforradalmárnak kiáltotta ki a radikális sajtó Kemény Zsigmond lapját: a nemzetgyűlés többségénél mégis progresszívabb volt. Amint messze előtte járt a rendek nagy többsége megismerésének és akaratának annak idején, a pozsonyi országgyűlés előkészületei és kényelmes tempójú tárgyalásai napjaiban, úgy most is jó volt lobogónak, útmutatónak, dísznek, vagy villámhárítónak, de alapjában, valóságosan megint csak a néhány doktrinér érzelmeinek kifejezője volt, a kevésszámú és befolyás nélkül való teoretikusé és álmodozóé.

Be nem vallottan bár, de a nemzetgyűlés hangulatának és akaratának igazi publicisztikai orgánumai az egykori konzervatív párt lapjai voltak: a Budapesti Híradó, a Nemzeti Ujság s még egynéhány. Ezeknek a példányszáma igen tekintélyes maradt is mindvégig. Ezek a lapok folyton azt hangoztatták, hogy a márciusi törvényhozásba bele kell nyugodni. A király szentesítette a törvényeket, s veszedelmes is volna, ha az enged-

ményekből valamit visszavonni akarnának. De a pozsonyi országgyűlés a külső események hatása alatt máris tovább ment, mint akarta és kellett volna, ezért a reformok terén továbbmenni nem szabad. Így ír például a Budapesti Híradó június 21-i számában, „Nemzetgyűlés" című cikkében:

„A kiváltságos rend maga önként mondott le előjogáról, s megosztotta a néppel. Igaz, hogy tovább ment a dolog, mint azt a nemesség óhajtotta, mint a legtúlzóbb ellenzékiek is tervezték.

De azt a körülmények hatalma, mely sok megfontolást nem engedett, idézte elő. Jól vagy rosszul, de megtörtént. Többé visszalépés nincs.

S éppen ezért, mivel több történt, mint amennyit a nép csak álmodhatott is — következik, miszerint az ajándékozást illetőleg teljesen s végképpen, a politikai jogok kiterjesztését tekintve pedig egyidőre legalább a mostaninál kell megállapodnunk. Mi csak úgy lehetséges, ha a követek nagy többsége e nézettől leszen áthatva."

Semmi kétség, hogy a konzervatív hírlapnak ez a kívánsága sokkal tökéletesebben teljesedett, mint azt a márciusi napokban valaki is képzelte volna.

A nemzetgyűlés tárgyalásaiból — amennyiben azok ránk maradtak — ez ugyan alig tűnik ki. Amit az újságok megírtak és megírhattak, azt ottan ily nyiltan kimondani senki sem merte. De nem is volt erre szükség. Elég volt, hogy valaki a közjogi és nemzeti radikalizmus hangját üsse meg, hogy elfeledjenek minden egyebet és megbocsássanak minden szociális és politikai maradiságot.

Pedig Ausztria és az udvar ellen a nemzetiség eszményi képzete, az önálló nemzeti lét ideális céljaiért való lelkesedés hevített mindenkit. A konzervatívok, akik az úrbéri törvényhozás ellen tiltakoztak, mert nem akarták a nemesség további megterhelését, igen könnyedén ragadták kezükbe a kuruc lobogót is, ha Ausztria felől fenyegetett az anyagi megterhelés veszedelme. Amikor arról volt szó, hogy Magyarország vállalja a Monarchia államadósságainak egy részét, a konzervatív párt

orgánuma, amely oly meggyőző hévvel fejtegette volt az allodiális és kuriális jobbágyok közti jogi különbséget — amelyet Kemény Zsigmond nem tudott megérteni —, s oly eredményesen érvényesítette azt a jobbágyfelszabadító törvényben, Ausztria és Magyarország viszonyát látta oly értelmetlennek.

„Tíz milliót! — fakad ki a Budapesti Híradó április 19-én. ... Valljon miért? Azon gondolatvonalért, mely Magyarországot a birodalomhoz köti, s melyet csak némely politikusok értenek ..."

Bármennyire helyesnek és jogosnak tartjuk is a liberális párt részéről az abszolutisztikus kormány által törvényes fölhatalmazás nélkül csinált államadósságok bármily kis része vállalásának visszautasítását — gróf Szécsen Antal lapjának hasábjain alig érthető ez a hang. De érthetővé válik, ha gondolatmenetét tovább követjük.

„Tíz milliót évenkint! — folytatja az újság. — Most, midőn a nemzet az úrbéri viszonyok rögtöni megszüntetésével egy nagy adósságot, éspedig becsületbeli adósságot vállalt magára, melyet, ha becsületesen le nem ró is, csak a Mindenható tudja, mi lesz sorsa e hazának, mikor a státus javai ezen adósságért el vannak zálogosítva, s így az évenkinti tíz milliónak semmi más alapja nem maradhatna, mint az egyenes adó! Aki ily rendszabályt keresztül akarna vinni Magyarországon, annak legalább annyi, s oly vak engedelmességű szuronyról kellene rendelkeznie, mint a muszka cárnak, s még azzal alkalmasint lehetetlenséget próbálna."

Nem a nemzeti önállóság Petőfi-féle „szent emlékeit", hanem a kármentesítést féltették ezek a konzervatívok, s ezért még a szuronyok „vak engedelmességét" is kétkedve emlegették. Ilyen radikális nacionalista sok volt a nemzetgyűlésen és sok volt, aki aggresszív hazafisága fitogtatásával torkolta le a nemzetgyűlés néhány demokratáját. S ha nem volt tanácsos nyiltan az ellenforradalmat hirdetni, másrészt reakcióról beszélni sem volt jó.

Némely képviselő igazolása, majd a Ház tárgyalásainak nyilvánosságára vonatkozó szabály, s az olasz segítség vitája alkalmával került a kisszámú ellenzék a nagy többséggel nyilt ellentétbe. Rövid és heves viták voltak ezek, mindannyiszor reménytelen kisebbségnek mutatták azt a két töredéket, amelyről egy vitában Madarász József azt jelentette ki, „hogy noha ő és társai némileg elkülönzött véleményárnyéklatot képeznek a teremben, a reakció törekvései ellenében mindíg egész erővel egyesülendnek a másik árnyéklattal".[395] Ez a másik árnyalata a Nyáry Pál kis csoportja volt, amelynek elvi irányát megállapítani nehéz, s amelyet vezetője kétségtelen nagy tehetsége ellenére is gyöngített az egész Ház által tudott az a körülmény, hogy az egészben inkább régi táblabíróvágású pestmegyei alispánt a sértett hiúság hajtotta ellenzékbe, amiért őt, a pesti mozgalmak egyik vezéralakját és Klauzállal együtt alapítóját, nem hívták meg a minisztériumba.

De a két csoport együtt sem lépett fel annyi tekintéllyel, hogy szabadon fejthette volna ki idővel talán egységessé forró ellenzéki véleményét. A nagy többség nehezen élte magát bele a parlamentarizmus levegőjébe, melynek leglényegesebb alkotórésze az ellenvélemény tisztelete, s valósággal személyes sértésnek vagy hazafiatlanságnak érezte a minisztérium és a kormánypolitika bármely bírálatát. Már az első ülések egyikén a későbbi békepárti, máris nagytekintélyű Kovács Lajos azzal akarta egyszersmindenkorra elnémítani ezt az ellenzéket, hogy bujtogatásnak nevezte, ha valaki a jelen mozgalmas időkben a régi állapotot visszahozni akaró szándékról beszél. Irányi Dániel hevesen fakadt ki ez ellen: „Micsoda bujtogatás fekszik abban, ha valaki a reakcióelleni óvakodásra int? Hát oda jutottunk már, hogy nekünk, kik a jelen állapotokat kivívtuk, ki sem szabad többé mondani az igazat? Azt higyjük-e, hogy azok, kik egész életükben a maradás emberei voltak, most egyszerre megváltoztak?[395]

Még egy-két ily nyilt összetűzés történt az első napokban, a válaszfelirati vitában, valamint az olasz kérdés tárgyalásánál. Nyáry, Perczel, Madarász élesen bírálták a kormány politikáját, s kivált Nyáry hangoztatta — a július 22-i ülésben — a márciusi törvényhozás folytatásának szükségességét. „Be van már végezve

-- kérdi — minden teendőnk a rendi tábla által hozott, mégpedig csak ideiglenesen hozott régi törvények által? Felelet: nincs! Még mindíg hiányzik Magyarországban azon morális erő, mely a nemzetek fenntartásában sokkal nagyobb tényező magánál a materiális erőnél. Még nincs... formulázva az, hogy Magyarországban a jogok egyenlők."[397] És ő is és mások is megkülönböztették a népet a nemzettől és kijelentették, hogy a nemzetgyűlés a népet nem képviseli.[398] A kormány részéről főként, Deák és Kossuth feleltek. De míg Deák beérte azzal, hogy határozottan visszautasította a vádat, mintha a kormány reakcionális politikát követne, Kossuth, szokása szerint, a legélesebben vágott vissza. És amidőn egyik beszédében megragadta egy közbeszólás alkalmát, hogy megvédelmezze a régi táblabíróságot,[399] másik alkalommal, ugyanabban az ülésben, odadörögte az ellenzéknek híressé vált mondását, mely bizonyára a többség véleményének hű kifejezése volt: „Törpüljön el az olyan minoritás, mely így violentálni akarja a dolgokat."[400] És amidőn negyednap megtörtént a szavazás az olasz ügyben, s a nemzetgyűlés óriási többséggel, 233 szóval 36 ellen elfogadta a minisztérium javaslatát, maga a Pesti Hírlap is helyesli Kossuth kiszólását.

*

Ilyen légkörben, s ennyire kiélezett személyi ellentétek mellett alig lehetett elvárni, hogy a parasztság mozgalmai kedvező visszhangot fakasszanak a hűbéri viszonyok maradványainak megszüntetése irányában.

A minisztérium maga nyivánvalóan nem ezt tartotta a legsürgősebb teendőnek, s a parasztság megnyugtatásánál előbbrevalónak a volt földesurak bizalmatlanságának eloszlatását, akik a nemzeti becsület védpajzsát most sem érezték elég szilárd biztosítéknak. A parasztlázadások dolgában kiadott számos előző rendeletben[401] nem tudott más eszközt a parasztmozgalmak orvoslására, mint hatósági erélyt, katonaságot és egyházi szónoklatokat, amelyekben főként azt kellett a népnek hirdetni, hogy „soha és sehol rendek gyűlése azt nem tette, amit tett a magyar" —, de egyetlen pozitív rendszabályt a jogos sérelmek

orvoslására nem tett. Annál inkább igyekezett a nemesség hangulatára nem szavakkal, hanem tettekkel hatni. Az első alkotó kormányintézkedés, mely az úrbéri kérdésben kelt, a nemzetgyűlésre Pestre érkező képviselőket fogadta, s ez a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter részletes utasítása volt az 1848 : IX. és XII. t.-c. által megszüntetett úrbéri tartozások becslése iránt.

Még ha a nemzetgyűlés összetétele más lett volna is, akkor is a kormány részéről más politikát alig lehetett várni. Aki a minisztériumban a radikalizmust képviselte, Kossuth hűtlenné vált volna önmagához, ha mostan is nem a legnépszerűbb és sikerrel leginkább kecsegtető irányzatnak lett volna legszélsőségesebb kifejezője. Ő most, ha hírlapjában a közvéleményhez szólt, a rendet hirdette harsogó szavakkal, s ha társai bizalmatlanok voltak irányában, nem a társadalmi rendet, hanem a birodalomhoz való viszony békés rendezésének feladatát féltették tőle. Akinek tárcájához tartozott a hűbéri ügy, Deáktól mindenesetre távol állt minden szándék, hogy a márciusi törvényhozást bármi irányba visszafejlessze. De tudjuk róla, hogy belsejében azt is, ami történt, sokallta,[402] s így nála sem lehetett erős készségre számítani ilyenfajta kedvezményekkel szemben.

Azok a képviselők, akik a népnek pozitív reformokkal való megnyugtatását, sérelmeinek orvoslását tartották a nemzetgyűlés legsürgősebb teendőjének, mégis megkísérelték, hogy politikájuk érvényesítésére szervezkedjenek. Mint a Munkások Újságában olvassuk,[403] már az első, formai ülés napján, délután összegyűltek a megyeháza termében és általánosan megállapodtak, hogy a bordézsmát mindenesetre meg kell szüntetni, mégpedig kárpótlással. Abban nem egyeztek meg, hogy az állam, vagy maguk a szőlősgazdák fizessék-e a kárpótlást, de abban igen, hogy azt mindenesetre ne a szőlő értéke alapján állapítsák meg, amely a paraszt saját fáradságának eredménye, hanem csupán a föld eredeti értéke alapján.

Ez a határozat kompromisszum eredménye volt. Nem fogadták el Táncsics javaslatait, amelyek sokkal messzebb mentek. Ő már lapja előző számában tovább ment, mint korábbi programjaiban. Nem érte be többé a hűbéri viszonyok maradvá-

nyainak eltakarításával, hanem a kárpotlás kényes kérdéséhez is hozzányult. Obenne az országos nagy izgalmak, a parasztlázadások és a nemzet és az új alkotmány veszedelme újra fölkeltették Népkönyve és egyeb szocialisztikus írásai hangulatát; s ahogy ezidőben fokozta izgatásai hangját a honvédelem érdekében, s mind erősebben tüzelt a nemzetiségek ellen — egyebek közt azt javasolta, hogy a kipusztítandó szerbek földjét adják a székelyeknek —, úgy mindenáron meg akarta óvni a magyarság egységét, s a népet hozzákapcsolni a nemzetiség és szabadság eszméjéhez. Nemcsak tartott tőle, de tények bizonyították országszerte, hogy a polgárháború tüze a magyarság kebelében is izzik már, s minden pillanatban lángra lobbanhat. „Katona és pénz kell az ország védelmére — kiált fel —, de honnan teremtjük azt ki? A polgárok összességéből. Tehát, hogy kiteremthessük, a békétlenség okait meg kell szüntetni, mert csak így leszünk erősek s csak így számíthatunk biztos győzelemre." Minden nagyobb és erőszakos forradalomnak elejét akarja venni, és minthogy az meggyőződése szerint máskép nem történhetik, mintha a szerfölötti gazdagságnak gátat vetetik, azt követeli, hogy csak olyanoknak járjon kárpótlás, akiknek jövedelme csupán a megszűnt robotból és dézsmából állt; ellenben akiknek legalább 3000 forint egyéb jövedelmük van, azok kárpótlást ne kapjanak. És mivel a békétlenség és elégedetlenség másik főforrása az igazságtalannak érzett elkülönzések és az erőszakos foglalások, azt is sürgeti, „hogy azon legelők és szántóföldek, melyeket 20 év óta a földesurak vagy gazdatiszteik a községektől erőszakkal, katonai hatalommal, ijesztgetésekkel, fenyegetések közt csalárdsággal, s bármi ürügy alatt elfoglaltak, azoknak visszaadassanak, s ennek végrehajtására minden választói kerületben kebelbeli bírák választassanak az egész választói nép által."

Nem lehet kétséges, hogy a népet a szabadság eszméjének megnyerni csakis ily radikális rendszabályokkal lehetett volna. De másrészt az sem kétséges, hogy a nemesség inkább kész lett volna az egész márciusi törvényhozást megsemmisíteni, semhogy ily áldozatot vállaljon. S így természetes, hogy Táncsics következetesen radikális programját, amelyben még az állandó katonaság megszüntetésének, a céhek eltörlésének, a papi javak

elkobzásának, a seminiféle törvény által nem korlátozott sajtószabadságnak, az általános egyenlő választójognak követelését találjuk, az értekezlet nem tette magáévá. Nem is látszik, hogy az értekezlet kezdeményezése is ő tőle származott volna. Mert Nyáry Pál már a délelőtti rendes ülésen bejelentette, hogy néhány társával való előző napi megbeszélés alapján törvényjavaslatot szándékozik benyujtani a hübéri viszonyok rendezéséről. Ő hívta meg az érdeklődőket a délutáni értekezletre is. Ez mutatja, hogy egyébként — s a nemzetgyűlés egész folyamán minden más kérdésben tanusított magatartásuk szerint — kommunista vagy felforgató törekvésekkel semmiképpen sem rokonszenvező képviselők a hűbéri viszonyok valamilyen, de végleges rendezését éppoly fontosnak tartották, mint maga Táncsics.

Másnap délután folytatták is a tanácskozást, amelyen valamivel tovább mentek és pontosabban részletezték a követeléseket.[404] Mindenekelőtt kimondták, hogy nem szabad megkülönböztetést tenni az úrbéri és az azokhoz hasonló föltételek mellett bírt, tehát a szerződéses és haszonbéres földek között; valamennyit egyforma kármentesítéssel váltsák meg. De kármentesítést kívántak azoknak a volt jobbágyoknak is, akik az úrbér óta önházaikban laknak. Kimondták továbbá, hogy a szerződéses földeknél is a kármentesítés alapja a föld értéke legyen.

Ha az értekezlet nem is bocsátkozott tehát bele a foglalások, sem a királyi kisebb haszonvételek kérdésébe és elvileg a teljes kármentesítés alapján maradt is, határozatai értelmében nagy lépés történhetett volna a hűbériség végleges megszüntetése irányában. De Táncsics mindjárt óvta olvasóit, nehogy azt higgyék, hogy ügyük már el van intézve, hogy a nagy többség, amely az Ullmann-házban levő követi körbe jár, miről tanakodik, nem tudja; „de akarom hinni — úgymond —, hogy közhazánk javának előmozdítását szem elől nem tévesztik".

Táncsics szerint a megyeházi értekezleten körülbelül ötvenen voltak jelen. 10-én, amikor Kossuthnak a honvédelem tárgyában másnap teendő indítványáról volt szó, még kevesebben.[405] Némelyek úgy vélekedtek, hogy a honvédelem ügyével össze kell kapcsolni az úrbériség maradványait, mert ezt várja a nép. Egy székely képviselő szóvá tette, hogy a székely nép

havasai közt el nem fér, s földet kíván. Ekkor javasolta Táncsics, hogy a pártütő illírek kipusztítása után azok földeit a székelyek kozt osszák ki; a honvédelem kérdésében pedig azt kívánta, hogy „amikor a népnek azon törvény hirdettetik ki, mely szerint katonát kell kiállítani: egyszersmind azon törvényt is hallja, mely szerint minden úrbéri viszonyok meg vannak szüntetve". De az értekezlet tobbsége nem pártolta azt a véleményt, hogy a katonaság és pénz kérdését össze kell kötni az úrbériséggel; s szimbolikus jelentőségűvé vált, hogy a másnapi ünnepélyes ülésen Nyáry Pál volt az, aki elsőnek állott föl Kossuth beszéde közben s kiáltotta el a „Megadjuk"-ot.

Táncsics is nagy napnak érezte július 11-ét a nemzet történetében, „milyen nyolc század óta még nem vala". De miként őt sem térítette el a hazafias lelkesedés mámora politikájától, úgy Nyáryt sem. Ha ő nem is csinált junktimot a honvédelem és a tehermentesítés kérdései közt, mégis még ugyanabban az ülésben bejelentette indítványát, hogy a válaszfelirat vitájának befejezésével a hűbéri viszonyok maradványainak jog és igazság alapján való megszüntetése tárgyaltassék.

Ennek a bejelentésnek a szellemében a megyeházi értekezleteken tovább folytak a hűbéri viszonyokról a tanácskozások. Másnap délután kivált a maradványföldekről, a kocsmáltatásról, mészárszékekről, halászatról volt szó.[406] Amikor a kárpótlás módjáról megegyezni nem tudtak, Táncsics azt tanácsolta, hogy most ne tanakodjanak a megváltási módokról, hanem csak általánosan, pár soros törvénnyel töröljék el a különböző úri tartozásokat; „a kárpótlás és kiegyenlítésnek módjait... majd sürgetik a más felekezetűek, t. i. a jobboldaliak". Ugyancsak javasolta a legelőelkülönzésről szóló 1848 : X. t.-c. 1. §-ának eltörlését. Egyik javaslatát sem fogadta el az értekezlet. Ő mégis azzal biztatta olvasóit: „hogy el lesz törölve, azt bizonyosan mondhatom".

De majd két hét telt el a válaszfelirat letárgyalása és megszavazása után, amíg az úrbériség ügyét a teljes ülésben végre szóvá tették. Augusztus 3-án nyujtotta be Nyáry törvényjavaslatát „a jobbágyviszony végképi megszüntetéséről"; de csak azután, hogy július 31-én megelőzte őt Varga Sándor cegléd-

városi képviselő — ugyanannak a Ceglédnek követe, melynek a választáskor a konzervatív Török János is oly radikális földprogramot adott — két javaslattal a közlegelők elkülönítésének siettetéséről és a közmunkák eltörléséről.[407] Látnivaló, hogy a parasztság valamelyes kielégítését hű kormánypártiak is sürgősnek tartották, akik, mint a ceglédvárosi követ, éppenséggel nem tartoztak a radikálisok közé.

Nyáry javaslata[408] sem felelt meg azonban teljesen címének. Ő ugyan határozottan kiterjeszteni kívánta az 1848 : IX. t.-c. rendelkezéseit mindazokra a földekre, amelyekről az nem szól, tehát a mindenfajta telepítvényekre, szerződéses, irtvány-, szőlő- és remanentialis földekre, valamint a belső telkekre és a házatlan zsellérek robotját kármentesítés nélkül kívánta megszüntetni — de a még fennálló földesúri jogok és a regálék dolgára nem terjeszkedett ki ő sem. Csak a harmadnapon tartott, augusztus 5-i ülésben pótolja ezt a hiányt Madarász László és Szacsvay Imre. Az elsőnek törvényjavaslatai[409] a birtokossági jogokról szólnak s a szárazmalomállítás, vályogvetés és égetés, a boltnyitás és pálinkafőzés, a sóárulás és szikséperés, a vadászat, halászat és madarászat jogait kívánják szabaddá tenni és az ú. n. királyi kisebb haszonvételekről, amelyeket kármentesítés nélkül kíván az összes birtokosok közt közössé tenni. Szacsvay[410] az ital- és húsmérés előjogát kívánja megszüntetni, s javaslatát mindjárt megtetézi az egyházi vagyon szekularizációjának és az egyházi szerzetek feloszlatásának és vagyonuk elkobzásának követelésével.

Hogyan fogadta a kormány és a nemzetgyűlés ezeket a radikális javaslatokat, amelyek, ha ugyan teljesen a pozsonyi törvénycikkek talaján maradtak is és tökéletes kármentesítést kívántak, mégis valójában megvalósították volna mindazokat a követeléseket a március-áprilisi törvényhozás befejezése irányában, amelyeket országgyűléstől, amelyben a volt és a megmaradt jobbágyság nem, hanem szinte csak a birtokososztály volt képviselve, egyáltalán el lehetett várni?

A minisztérium nagyon nehezen tuszkoltatta magát az úrbéri törvényhozás útjára. Július 11-én, amikor Nyáry bejelentette indítványát, megkérdezte az igazságügyminisztertől, hogy

a kormánynak mi a szándéka, s tőle azt a választ vette, „hogy a minisztériumnak nincsen szándéka hasonló törvényjavaslatot előterjeszteni".[411] Deák egy hét múlva valamennyire már megváltoztatta szándékát. A július 19-i ülésben Madarász László Kossuthtal szemben azt követelte, hogy a költségvetés tárgyalása előtt a hűbéri viszonyok megszüntetését tárgyalják; ha Nyáry nem adná elő indítványát, ő maga fogja ezt beterjeszteni. Amire Deák azt a föltételes kijelentést tette, hogy a hűbéri viszonyokra nézve: „amennyiben a minisztérium szükségesnek látja", önmaga fog törvényjavaslatot előterjeszteni".[412] De elmúlt két hét, s csak mikor Nyáry törvényjavaslatát csakugyan benyujtotta, jelentette ki a távollevő igazságügyminiszter helyett Kossuth, hogy az szinte be fog terjeszteni javaslatot. Mégis már 5-én, Madarász és Szacsvay radikális javaslatai alkalmából ugyancsak ő szükségét látta, hogy a nemzetgyűlés nyilván idegessé vált többségét megnyugtassa. Nem ellenezte ugyan, hogy mindezek a javaslatok a bizottságokhoz utasíttassanak, de mivel az efféle indítványok felette szaporodnak, eleve kijelenti, hogy mit sem tartana a haza állapotára veszedelmesebbnek, mintha minden baj orvoslásáról a jelen országgyűlés kívánna gondoskodni. S a Ház helyeslésétől kísérve jelentette be, hogy az egyes indítványokat nem helyességük szempontjából fogja bírálni, hanem hogy a jelen körülmények közt „okvetlenül" szükségesek-e.

Augusztus 10-én kerültek a különböző úrbéri vonatkozású indítványok — amelyek egyebek közt időközben Táncsicsnak a sérelmes régi elkülönzések érvénytelenítésére vonatkozó javaslatával szaporodtak[413] — a bizottságoktól a Ház elé. Miután Deák intette a gyűlést, hogy a legelőelkülönzési perek tekintetében kivételt ne tegyen, mégis messzemenő liberalizmussal mind Táncsics javaslatát, mind Nyáryét, Madarászét és Szacsvayét az ital- és húsmérésről, a minisztériumhoz utasították, hogy majd a benyujtandó úrbéri törvényjavaslat kapcsán tárgyaltassanak; ellenben Szacsvay szekularizációs javaslatait, s még néhányat elvetettek, más még radikálisabbakat pedig, mint Bezerédy Istvánét a nemesi szavazójog eltörléséről, Nyáryét az alkotmány átdolgozásáról, szerzőik visszavontak.

Most hát a minisztériumon volt a sor, hogy javaslata lehető gyors beterjesztésével irányt adjon a vitatkozásnak, s főként a mind zavarosabbá váló kül- és belpolitikai viszonyokra való tekintettel határozott és egységes állásfoglalásra próbálja hozni az egész nemzetet. De ismét múltak a hetek, s a nemzetgyűlésnek nem volt módja rá, hogy a kormányjavaslattal foglalkozhassék. Nem csoda hát, hogy a nép nyugtalansága ismét radikálisabb követelésekben nyilatkozott meg.

Magából Táncsicsból a nemzetgyűlés huzavonája már július folyamán erősebb hangokat váltott ki. Legelőbb a kármentesítés kérdésében helyezkedett szembe az ellenzékkel, amikor 3000 forinton felüli jövedelemmel bíróknak kárpótlást adni nem akart. Hogy ezt sokan rossz néven vették s azzal vádolták, hogy ezzel a tulajdon szentségét támadja meg, újsága július 22-i számában megkísérli megokolni s kimagyarázni állásfoglalását. Kifejti, hogy szerinte a tulajdon az, amit az ember fáradsága által szerez; ezt a tulajdonunkat senkinek sem szabad bántani. De miből fizeti az ország a kármentesítést? Az adóból, amelybe, ha igazságos, a gazdagok vagyonuk arányában többet fizetnek. Így hát a kármentesítésnél a vagyonosabbak amúgy is nagyobb mértékben járulnak hozzá a szegényebbek felsegélyezéséhez. Nem egyszerűbb, ha a kárpótlás megszorításával mindjárt csökkentjük a vagyonosabbak adóterhét is? Különben is az állam rendelkezhetik polgárainak nemcsak jövedelmével, hanem személyével is, amikor a csatába menni parancsolja; pedig az embernek élete sokkal drágább, mint vagyonának egy része. Nincs tehát semmi tulajdonsértés abban, ha a törvény elrendeli, hogy a vagyonosok holmi dézsmakárpótlása elmaradjon. „Ha a tulajdonnak szentsége sértetik, akkor — mondja tovább — midőn a gazdagnak dézsmáját kárpótlás nélkül elveszi a státus: éppen úgy a tulajdonnak szentsége sértetett akkor is, mikor a státus úgy intézkedett, hogy a szegény munkája gyümölcsét (tehát tulajdonát) vette el, s fordította az országos költségek fedezésére, a gazdagok helyett. Azelőtt a nemesi osztálybeli törvényhozók elvették a nemnemes szegények tulajdonát *igazságtalanul* s fordították az ő adórészük lerovására; most az egész nép (különösen a szegényebbek érdekében) még inkább kíván-

hatja *igazságosan* visszapótoltatni azáltal, ha a dézsmakárpótlást megtagadja. Ebben semmi tulajdonszentségi sértés nincs, csak egyszerű kölcsönösség, s nem egyéb."

Alig hihető, hogy Táncsics szerint a gazdagok javát szolgáló ez a javaslat és megnyugtatásukra szánt ez az érvelés valóban elérte volna célját. Hisz alig jelentett ez mást, mint gyengített és mérsékelt formáját a kárpótlásnélküli jobbágyfelszabadításnak. Annál kevésbbé nyerhette meg az ellenzék támogatását is, mert Táncsics a már korábban a megyeházi értekezletek egyikén tett javaslatát a sérelmes elkülönzések dolgában hamarosan megformulázta, s megokolásával együtt újságja 30-i számában közzétette.

Nem kell magyar adatokkal bizonyítani ennek a követelésnek indokoltságát. A földbirtok története világszerte erőszakos foglalások története. Régebben puszta erőszakkal, később gyakran csellel, de a legújabb időkig is legalább a pártos bíróságok segítségével szerette a birtokos osztály gyarapítani földjét, s parasztlázadások s királyi hatalom évszázadokon keresztül azon fáradozott, hogy a földművelő osztályt legalább a mindenkori jog szerint bírt, ha úri tartozásokkal is terhelt földje birtokában biztosítsák. Így volt ez Angliában vagy Németországban éppen úgy, mint Magyarországon, s amit enclosure-nak hívtak ott, s Bauernlehen-nek a németeknél, azt legelőelkülönzés, arrondirozás és tagosítás néven jól ismerte a magyar parasztság is.

Mindent elviselt több-kevesebb türelemmel: a robotot és a dézsmát, polgári jogtalanságát és szegénységét; de évszázadokra visszamenőleg is számon tartotta, ha egykor bírt, vagy jog szerint őt megilletett földjéből vett el a földesuraság. Amire különösen sok alkalom nyílt a Mária Terézia-féle úrbéri rendezés óta, amely kötelezővé tette az allodiális és urbariális, az urasági és jobbágyi földek elkülönzését. Megvesztegetett mérnökök, szolgálatkész szolgabírák, s egyéb megyei hatóságok, s legkivált a magyar nemesi bíróságok azóta csendes tragédiák tanyájává tették az egész országot. Számtalan jobbágycsalád és jobbágyközség siratta évek és évtizedek óta a jószándékú törvény visszájára fordítását, s vesztette el, valahányszor az évtizedekig húzódó perekben a bíróságok mindújra ellenük döntöttek, bizalmát az

igazságszolgáltatás, s a birtokviszonyok békés rendezésének lehetősége iránt.

Jól tudták ezt a pozsonyi országgyűlés rendei s ezért gondjuk volt rá, hogy az úrbér megszüntetésével fel ne éledhessenek a volt jobbágyok igényei az igazságtalanul elfoglalt jobbágyi földekre. A robotot és dézsmát megszüntető IX. t.-cikkel párhuzamosan megalkották a X. t.-cikket is az összesítésről és legelőelkülönzésről, amelynek 1. §-a elrendeli, hogy „oly helyeken, hol a földesúr és volt jobbágyai közt a legelőelkülönzés, illetőleg úrbéri rendezés akár egyesség, akár úrbéri per útján valóságosan és tettlegesen már végrehajtatott, az ekként megtörtént összesítés, illetőleg elkülönzés többé fel nem bontathatik."

Ez a rendelkezés a formális jogfolytonosság szempontjából indokolt volt. De vajjon szükség lett volna-e oly törvényre, ha a pozsonyi törvényhozók is nem lettek volna tudatában annak, hogy a formailag befejezett elrendezési egységek és a törvények szavaival formulázott bírósági ítéletek tömegét takarják az anyagi jogfosztásnak? Kellett volna-e magától értetődő jogelvet új törvénnyel megerősíteni, ha az annak anyagát képező jogviszonyok valóban annak szellemében lettek volna elintézve?

A március-áprilisi törvényhozás megoldotta a nép nagy részének évezredes bilincseit, s a szabadság új levegőjében felébredt országszerte a százados sérelmek emléke, felvillant a remény, hogy most végre nemcsak igazságtalan terheitől szabadult a nép, hanem igazságtalanul elfoglalt földjeit is visszakapja. A X. t.-c. elvágta minden reménységek fonalát. Ezért lobbant ki országszerte a parasztlázadás lángja. A nép sokhelyt maga próbált igazságot tenni, s amit egykor erőszakkal vettek el tőle, s amit sohasem szűnt meg jogos tulajdonának tekinteni, azt most ő is erőszakkal akarta visszafoglalni.

Sem a pozsonyi országgyűlés, sem a pesti nemzetgyűlés hallani sem akart a befejezett legelőelkülönzési perek felülvizsgálatáról. Még a radikális ellenzéki csoportokban sem akadt egy sem, aki ebben a kérdésben nyiltan a nép mellé mert volna állani. Táncsics volt az egyetlen, aki — miközben újságában egyre-másra közölte a vérlázító foglalásokról beküldött panaszokat, — ki merte mondani és írni, hogy „országszerte ezer meg

ezer panasz bizonyítja, hogy ezen legelőelkülönzés többnyire a volt jobbágyság megegyezése nélkül kárával, akarata ellen, s nagyrészt erőszakkal, csalárdsággal, fenyegetések közt történt", tehát igazságtalanul; aki a nemzetet fenyegető veszedelmek közepette figyelmeztetett arra, hogy a temérdek igazságtalanságot magában rejtő törvényszakaszt azért is sürgősen el kell törölni, mert „azok, kik általa nyomva vannak, kiknek földeiket, legelőiket erőszakkal, katonai karhatalommal elfoglalták: el vannak keseredve, békétlenek, a haza védelmére nemhogy ösztönözve nincsenek, de sőt azok ellen ingerelve vannak, kik földeiket törvény ellenére erőszakkal elfoglalták."

A nemzeti egység, a hon védelme érdekében követelte hát a sérelmek rögtönös orvoslását és nyujtotta be erre szolgáló javaslatát. És a panaszkodókat azzal igyekezett válaszában megnyugtatni, hogy „ez ügy nemsokára felvétetik a képviselőknél" és hogy: „a képviselők ez igazságot teljesíttetni általánosan fogják sürgetni".[414] Ebben a hitben tartotta a saját választóit, a siklósi kerület népét is, amely tartózkodott is az erőszakos visszafoglalásoktól és inkább írásban fejezte ki kívánságait, s a törvényhozástól követeltè sérelmei orvoslását.

A siklósi választókerület kívánatai, ahogy azokat Táncsics újsága augusztus 13-i 21. számában közölte, egyike e kor legérdekesebb okmányainak. Ha alig lehet is kétséges, hogy ezen a vidéken a Munkások Ujsága s Táncsics korábbi irásai csakugyan hatással voltak a nép közvéleményére, s ez a hatás ebben a levél formájába öltöztetett „doléance"-ban is kifejezésre jutott: mégis éppoly kétségtelen, hogy a nép igazi érzése szólal meg belőle, hogy a siklósi kerület választópolgárai csak azoknak az érzelmeknek és vágyaknak voltak szócsöve, amelyek a tények bizonysága szerint az egész ország népét eltöltötték. Érdemes ezt a levelet bőven ismertetni.

„Hallja kend Táncsics!" — így kezdődik Táncsics stílusában a siklósiak levele. De ami azután jön, az nem az ő stílusa, sem nem az ő gondolatmenete. A Munkások Ujságának minden, Táncsics tollából származó sora a hazafias és a szociális érzések vegyülékéből fakad, s nincs egyetlen kijelentése sem, amelyben a nemzetiség és a haza sorsáért aggódó közhangulat meg ne

rezegne. A siklósi nép írásában ellenben egész nyersen nyilatkozik meg az a néplélek, amelyet a százados elnyomás közösségi érzések magaslatára eljutni nem engedett, amely még csak odáig jutott el, hogy közvetlen osztályérdekeinek tudjon kifejezést adni. S ha némely szava és fordulata el is árulja, hogy ezek is újságot olvasó emberek, egészben hangja, kifejezésmódja, gondolatmenete mindenképpen, sajátosan és eredetien népies. Így szól a levél:

„Hallja kend Táncsics! — Mi, úgymint a kend választói, kendbe nagy bizodalmunkat vetettük, midőn kendet megválasztottuk követünknek, azért, mert kend nekünk sokat ígért; de a sokbul — mint a kend ujságjábul látjuk — még csak valami sem lesz. Már elmúlt egy hónapja, hogy a képviselők — ha ugyan népképviselők volnának, kik ott ülnek — együtt vannak, még sem végeztek egyebet, hanem hogy katonát adjunk s fizessünk; de hogy miért adjuk a katonát s miért fizessünk, arról még eddig egy szót sem szólottak. Azt mondják ugyan: a haza veszedelemben van. De hogy kié az a haza, vagy hogy mit tarthatunk magunkénak, mi, kik Magyarországnak népei vagyunk? micsoda javadalmakban részesülünk? arról úgy látszik, kerülik kendtek a beszédet; pedig mikor napszámra hí bennünket valaki, megmondja ám előre, e lesz a fizetés; és ha tetszik a jutalom, csak úgy megyünk munkálódni. Kendtek aligha ismét rá nem akarnak bennünket szedni. Védjük meg elébb a hazát, majd azután úgy jutalmaznak kendtek bennünket, ahogy kendteknek tetszik. Bizony mi félünk, mert már sokszor megcsaltak kendtek bennünket. A horvátok Zágrábban nem úgy tettek ám, hanem ők előbb ígértek a népnek, a bán pedig megjárta az országot és az ígéretet mindenütt kihirdette; van is hozzá ragaszkodás nagy. Bizony higyjék el kendtek, sokan gondolkoznak úgy közülünk, hogy aligha jobb nem volna a horvátok mellé állani. Eddig is majd jobban volt a horvátnak dolga; ő eddig is csak egy dézsmát adott s a robotnak csak a felét szolgálta; s lám a horvát, rác, kit mi tudatlannak tartunk, eddig is

okosabb volt nálunk magyaroknál; ezt szégyenljük és nagy szeget üt fejünkbe. Annálfogva azt mondjuk, jól vigyázzanak kendtek; ütött a szabadulás órája, de kiknek? nem azoknak, kik eddig is szabadok voltak, hanem nekünk raboknak. Mi erre méltán mondhatjuk: hála Istennek! Mi úgy hisszük, hogy valamint a szabadulás órája Isten müve, megelégelvén népének sanyarúságát; úgy a lázadásba is Isten kezét látjuk adott szabadságunk megalapítására. Ha ez nincs, aligha más nótát nem fúnak azóta valamint Bécsben, úgy Pesten s másutt is; mutatják ezt a más nemzeteknél történt forradalmak, de mutatják azon irgalmatlan földesurak is, kik most is szívtelen utasítanak el bennünket, ha hozzájuk kérelemmel járulunk azon földrészekért, melyeket tőlünk zsarnokilag elfoglaltak a magok által hozott embertelen törvények által; ha pedig erőszakhoz akarunk nyúlni, valamint ők tettek: azonnal van katona száz meg száz; a rácokra pedig minket erőszakolnak. Mi hát nem hihetünk addig, míg magunkat biztosítva lenni nem látjuk, melyre nézve mi kendnek, mint képviselőnknek tudtára adjuk, hogy törvény által minél elébb számunkra kieszközölje a többi jó emberekkel a következendőket:

1. Mindennemű eddig volt úri tartozások minden kárpótlás nélkül örökre eltöröltessenek. Igen is, kárpótlás nélkül; bennünket azzal ne kecsegtessenek; hogy majd a tátos megfizeti helyettünk; olyan bolondoknak a mai időkben csak ne tartsanak bennünket, hogy majd a tátos vagy sátán, vagy ördög fogna talicskával pénzt föltolni, s azzal fizetni az urakat. Ha mégis az urak azzal megelégszenek, ők lássák, mi vele nem gondolunk. De hogy mi fizessük akár közvetve, akár közvetlenül, azt ugyan soha nem tesszük, mert ennél igazságtalanabb dolog nem történne a föld hátán, mintha ezt tennénk.

a) Mert nem katonáskodtak már régóta, mi katonáskodtunk helyettök, tartottuk, fizettük drágán a katonákat, pedig a katonáskodásért volt nékiek mind a dézsma, mind a robot adva. Ők lemondván a haza védelméről, eddig is bolondság volt nekik valamit adni s robotolni, s még

nagyobb ostobaság volna ezt most tőlük megváltani; de még égrekiáltó istentelenség volna követelni is, mert annyi volna, mint a rabló kirabolván valakit, nehány évek mulva visszaadván az elrablott jószágot, azt kívánná, hogy érte fizessen a kirablott, különben nem adja neki vissza.

b) Még az országnak is nagy ostobaság volna megfizetni; hiszen a szolgálat az országé volt, az ország kénytelen volt lemondani szolgálatokról, mert nem vehette hasznát; ők döntötték veszedelembe a hazát a mohácsi harckor is az engedetlenséggel; mint haszontalan szolgának mégis neki fizessen az ország?! a kincstári javak is jövedelmeznek az uraknak?!! Ugyan furcsa volna!

c) Száz esztendejinél több már, mióta mi fizetjük a porciót, mit a robot és dézsma mellett nem tartoztunk volna, rámegy az már majd hétszáz milliomra, és most megint milliókat fizessünk a váltságért?! akkor jőjj inkább muszka és irtsd ki a magyarországi zsarnok urakat.

d) Osztán még azt is mondták, hogy az övéké volt egész Magyarországon minden föld, ők fegyverrel, vérrel szerezték. Hát a mienk mi volt? Hát mi, vagy a mi eleink nem katonáskodtak ugyanakkor? Hát mi nem viseltük a háború terheit? vérünkkel, jószágunkkal, munkánkkal, nem eszközlöttük a haza békességét? az utolsó inzurrekciókor is azon nemesség aratott-e nagyobb dicsőséget, mely Győr alól szépen megfutott, vagy mi, kik Komáromot úgy megerősítettük munkánkkal, hogy Bonaparte kudarcot kénytelen volt vallani? E szerént mi csak barmok leltünk volna. Ez után nem akarunk azok lenni.

e) A papság a tizedről le tudott mondani minden kárpótlás nélkül és a földesurak, kik csak olyan királyi adomány után húzták, mért ne mondhatnának le? vagy talán ez többre megy, mint azelőtt még az oktalan állatokbul, bárányokbul, méhekbül, csirkékbül, stb. adatni parancsolt járandóság?! igaz, hogy nehéz az ingyenélő, heverő vesztegetőnek dologhoz szokni.

f) A robotnak az emlékezete is gyalázatos. Érdemes volt-e a nép nehány Dózsa-féle féktelenekért azon rettentő

rabszolgaságra? annyival inkább, hogy annak is nem a nép, hanem az urak és a papok voltak okaik, kik elámítva az öszvecsoportozott keresztes hadakat sem élelemmel, sem vezérrel el nem látták. Az éhség mire nem viszi az embert! és ezért akarják büntetni örökre az ártatlan népet. Háromszáz esztedőt nem elégelnek a büntetésre, hanem most a korbácson ismét egy csomót akarnak kötni, hogy utoljára halálosan sujtson.

Ezekbül Táncsics polgártárs megértheti kend, csakugyan igazságtalan az úrbérek kárpótlása.

2. Azt is kívánjuk, hogy kieszközöljék kendtek a képviselők által, hogy minden földek, rétek, berkek, hegyek, völgyek, melyek valamely helység határában vagynak, és amelynek a nép századok óta birtokában volt, és csak most nehány évek óta üttettek abbúl ki, ezután is legyenek a nép birtokában. Ahol az úgynevezett uraságoknak régente semmi majorsági földjök nem volt, ott azokat ezután se legeltetési, se semminemű haszon ne illesse. Ahol pedig majorsági földjök volt, legyen az övék ezután is, és a legelői járandóság is azon proporció szerint osztassék, mint vagynak a művelés alatti földek. Nem égbe kiáltó istentelenség hatszázezer léleknek 25 millió holdat bírni, tizennégy millió léleknek pedig csak ötöt (öt milliót) s mégis azt kiabálják, hogy a földesurak koldusok lesznek, ha váltságot nem kapnak. Nem égbe kiáltó igazságtalanág-e, midőn mi reguláz-zuk a vizeket, mi ássuk a kanálisokat s az urak elfoglalják a szárazzá lett berkeket?!

3. Azt is kívánjuk, hogy a vizek, akár folyók, akár tavak legyenek, akinek földjébe vagy határjába esnek, annak használjanak minden tekintetben.

4. Az erdők is a határban levő földek holdszáma szerént osztassanak el köztünk és az úr között. Ahol pedig rengeteg erdők vagynak, azokról az ország gondoskodjék; mint szintén a nagy kiterjedésű pusztákról is.

5. Kívánjuk, hogy az úgy nevezett úri jogok, korcsmáltatás, húsvágás, sör-pálinka-főzés, téglaégetés, vadászat,

halászat, madarászat, minden birtokosok vagy lakosok által birtokuk határában szabadon gyakoroltassanak.

6. Minden szabadalmak, úgy mint: vásárjog, révek, vámok stb. mint a melyek mások jogai megszorításával esnek, végkép eltöröltessenek; sem egyeseknek, sem testületeknek mások terheltetésével haszon nem csikartathatik.

7. Végre minden közmunkák, közadózás útján pénzen tétessenek, hogy így a földesurak is birtokuk szerént benne részt vegyenek, ne csak mi, szesszió szerént. A vámfizetés nem jó, mert a vámszedők elnyelik a fizetést.

Ezen az országgyűlésen ezeket múlhatatlanul törvénybe iktassák kendtek, mert addig nyugodtan nem lehetünk és vérünket potomra nem örömest ontjuk. Ha az inzurrekció Kossuth szavaként most mindenre kiterjesztetett, tehát a haszon is kiterjesztessék, különben a magyar arisztokrácia sírját ássa meg.

Ezeket kívántuk kenddel tudatni, mi

a Siklósi választókerület tagjai.

*

Az úri osztály szelleme és összetétele folytán az egész nemzetgyűlés csak egyformán reagálhatott erre a hangra: nem engedékenyebb lett, hanem megtorlásra és szabadságkorlátozásokra gondolt.

Az első időben még valahogy tűrték Táncsics agitációit, sőt némi jóakarattal is kísérték. Még a konzervatív Budapesti Híradó is. „Én Táncsicsot jóakaratú, buzgó, elnyomott embertársaiért mindenre kész embernek ismerem s mint ilyent becsülöm" — írja a június 24-i számban Bizony Tamás. „De — folytatja — mint többnyire az ilyen jellemeknél szokott történni, sok elfogultság, egyoldalúság, korlátoltság, rajongás, szenvedély jut osztályrészökül. Ettől Táncsics sem ment. Multjának emlékeitől nem menekedhetik. Mi csuda tehát, ha sokszor tanácsaival többet ront, mint használ. Szerencse, hogy a magyar indolens, nehezen mozdítható ázsiai népfaj; így az izgató szer nem hat reá oly mértékben veszélyesen."

Ekkor hát még a konzervatív újság is elismerte Táncsics

jószándékait s azt is, hogy tanácsai közt hasznos is akad; a károsak iránt pedig megnyugtatja „a magyar nép józansága" — mint manapság mondani szokás. De ez a hangulat hamarosan megváltozott, amint Táncsics nemcsak a nemzetgyűlésben lépett fel kármentesítési és legelőelkülönzési javaslataival, hanem azokat a népnek is hirdetni kezdte. A liberális, sőt a radikális sajtó sem lelkesedett többé érte, és nem kívánta a nép megnyugtatásának tisztét reá bízni; a legszívesebben hallgatott róla. A mérsékeltebb és a konzervatív sajtó pedig, s főként maga a nemzetgyűlés hangulata egészen ellenségessé vált. Előbb azt mondták róla, hogy korlátolt, hogy bolondos; később a miniszterelnök lapja, a Pester Zeitung egyenesen kiírta róla, hogy bolond. A nemzetgyűlésben ismételten megpróbálták, hogy zajjal, nevetéssel elhallgattassák.[415] Amikor ez sem használt, a megyéket mozgósították lapja ellen. Szeptember 4-i közgyűléséből Zemplén megye közönsége, Kazinczy Gábor képviselő indítványára, körlevéllel fordult a törvényhatóságokhoz, hogy kérjék a kormánytól, hogy a Munkások Ujságát, mely lázít és a tulajdont tiporja, tiltsa be.[416] De a kormány tartózkodott egyelőre a sajtótörvény ilyen megszegésétől.

Magát Táncsicsot nem riasztották meg sem a gúnyolódások, sem a fenyegetések. Ám a nemzetgyűlést sem hangolták kedvezőbben a népi kívánságok iránt. Pedig időközben vészes felhők gyűltek a politikai égboltra. A kétszínű játék, amelyet az udvari reakció a magyar nemzettel űzött, amikor egyrészt a magyar kormánynak a márciusi törvényekben gyökerező hatóságát elismerte és támogatta, másrészt a szerb-horvát lázadást alattomosan szította, kezdte megteremni gyümölcsét. Nemcsak a liberális bécsi alkotmányos minisztériumot sikerült a jogos magyar követelések ellenségévé tennie, hanem az egyenetlenség és a viszály magvát a magyar kormányba is belevinnie. Ha már eleve is igen ingatag alapon nyugodott az első magyar minisztérium belső egysége, végkép meg kellett, hogy bomlassza az a politika, amely egyformán tette valószínűvé a békés megegyezés lehetőségét az udvarral és Ausztriával és forradalom szükségességét a márciusi nemzeti vívmányok védelmére. Hogy ez a szerencsétlen udvari politika, amelynek intézői nyiltan biztat-

tak és ígértek, alattomban pedig az összbirodalmi ábránd ellenforradalmi tényezőit szervezték, Magyarországon oly szerencsétlen természetű ellenlábassal találkozott, akiben a téktelen hiúságot és uralmi vágyat nem támasztották alá és nem ellensúlyozták az államférfiúi koncepciónak, tervszerűségnek és bátor következetességnek tulajdonságai, aki mindenáron az első polcra törekedett, de minden lépését az áhított cél felé a mindennapi népszerű, vagy sikerrel biztató hulláma hátán tette meg, ma dinasztikus volt az alázatosságig, holnap forradalommal fenyegetődzött, egy nap diplomatikus volt és óvatos, másnap szószékről hirdette ki a kabinet legkényesebb titkait, ma a pragmatica sanctióra esküdött, holnap az olaszok, s a Habsburg-dinasztia egyéb lázadó népei szabadságharcainak kívánt sikert, radikális volt a radikálisokkal, konzervatív a konzervatívokkal — ez végképpen összeütközésekre kellett, hogy vigye a dolgokat. Auguszus vége, szeptember eleje felé odáig értek is a dolgok, s a nyilt szakítás elkerülhetetlennek látszott.

Ebben az összeütközésben talán az a fél kerekedhetett volna felül, amely, ha számára és anyagi erőre gyöngébb is, de egységes nemzeti akarat erejét vitte a harcba. Kossuthra várt volna az a feladat, hogy ezt az egységet határozott és céltudatos politikával összekovácsolja. Szónoklatának erejével föltétlen ura volt a nemzetgyűlésnek. Ha ugyanazzal a határozottsággal mutatott volna utat a nagy többségnek, mint amely erővel dörögte le a törpe minoritást, ha maga megértette és az országgyűléssel megérttette volna, hogy az érdekek kiegyenlítése — amit lapjában s egyszer később, szeptember 13-i beszédében hirdetett —, nemcsak a volt úri osztály, a földbirtokosság kártalanítását, hanem ugyanúgy a népen elkövetett legkirívóbb igazságtalanságok jóvátételét is követeli, ha akkor, amikor ő maga egy nap a birodalmi egység ellen, s másnap a „törpe minoritás" ellen izgatott, inkább azon fáradott volna, hogy a nemzeti erőket határozottan körülírt s megfogalmazott program körül szervezte volna, — akkor másképen találta volna a nemzetet Jellacsics szeptember 10-i hadüzenete. De Kossuth mindennek az ellenkezőjét tette.

Még kevésbbé, mint az ausztriai politikában, volt megfontolt álláspontja a belpolitikai kérdésekben. Ő, aki egykor a libe-

rális és demokratikus politikában ismerte föl a nemzeti és alkotmányos politika kulcsát, nem vette észre, hogy csak most érkezett meg igazában az ország arra a pontra, amelyen a nemzeti egység latens erőit kellett valóban elevenné tenni, kellett teljes virulenciájukban latba vetni. Hogy nem vette észre, hogy a nemzetiségi mozgalmak jórészt a gazdasági elégedetlenség forrásából fakadnak, amelyet a nemzeti eszme magasságára felemelkedni még képtelen, a magyarnál legtöbbhelyt sokkal alacsonyabb müveltségi színvonalon álló nemzetiségi nép ámításával, földosztó és demokratikus ígéretekkel tudtak csak vezetői és a bécsi körök a maguk malmára vezetni — azt még meg lehet magyarázni a lelkeket európaszerte elfogott nemzeti lázzal. Nem látták ezt azok sem, akik nem győzték hirdetni, hogy a magyarság egységének a kulcsa a hűbéri viszonyok végleges és gyökeres rendezése. Kossuth még ezt sem fogta föl. Vagy talán megértette, de — szokása szerint — az eldöntetlen helyzetben nem mert állást foglalni. Ő, aki nem átallotta, hogy a legfontosabb és legkényesebb kérdésekben is ki ne mondja egyéni nézetét a minisztériumával szemben, amelynek tagja volt, ha politikai céljai ezt látszottak kívánni, az úrbéri kérdésben még tartózkodóbb volt, még óvatosabb, mint akár Deák. S amikor végre a kormány nevében nyilatkozatot tett, jó későn, augusztus 3-án, akkor oly szerényen és oly röviden, amily fontoskodással és hosszadalmassággal szokott nyilatkozni más kérdésekben, csak annyit jelentett be, hogy a kormány is szándékszik törvényjavaslatot benyujtani az úrbéri kérdésben, mert nem spontán kezdeményezésből tette ezt sem, hanem Nyáryék többé vissza nem tartóztatható kezdeményezésének ellensúlyozására.

De múltak a drága hetek, s a kormány javaslata késett. Köröskörül pedig a nemzeti lázadások lángja kezdte perzselni az ország testét. Az udvarral a viszony a szélsőig kiélesedett és a minisztérium válsága elkerülhetetlennek látszott. Királyi kéziratok kétségbevonták a márciusi törvényhozás jogalapját és törvényesítették Jellacsics támadását. Bent az országban, a nagy magyar síkságon, a dunántúli dombokon, a felsőmagyarországi hegyek között a magyar parasztlázadás szikrái pislogtak. Hol volt az államférfiú, aki, mint március 3-án, most is az ország

ütőerére teszi kezét, aki a lázban égő testet merész vágással megszabadítja elernyesztő kóranyagától? Hol az államférfiú, akinek szájában az egységre és harcra hívó szózat nem csupán lelkes szavak, hanem kiegyenlítő és bátorító cselekedetek logikus következése? Az államférfiút megölte a hatalom vágya, s helyében nem maradt más, mint szemét mániákusan a főhatalomra szegző népszónok.

Ha valakinek, őneki kellett volna megéreznie, hogy nemzeti háborút csak elégedett nép milliói vihetnek győzelemre, s ha a tömegek olyanok, hogy — Petőfi szavai szerint — „az elvet hírből sem ismerik", annál az érzésüknél kell megfogni őket, amely él és mindennél erősebb valamennyiökben: szabadságot és földet kell, ha nem is adni, legalább ígérni nekik. Egyéb ígéretekkel ugyancsak nem fukarkodott; ezt az egyet nem engedte ajkára egy belső gát, vagy a személyes érvényesülés mindent elhomályosító vágya.

A nemzeti hatalom szerve a nemzetgyűlés volt, ugyanolyan nemesi gyülekezet, mint a pozsonyi, a maga jószántából népies engedményekre éppoly kevéssé hajlandó, sőt a korábbi engedményeket is túlontúl sokalló. A végrehajtó hatalom ezen forrásának hangulatához símult Kossuth; ehhez szabta politikáját, nem a néphez s nem annak vágyaihoz. Ő rajta múlt s ezen a politikán, hogy a nemzetgyűlés egy teljes évi élete alatt csak egy lépéssel sem vitte tovább a demokratikus reform munkáját.

Az augusztus 10-i ülés után, amelyben az úrbériségre vonatkozó különböző indítványokat formailag elintézték, amennyiben részben a minisztériumhoz utasították, a kormány még sokáig nem készült el javaslataival. Legalább az erdélyi román békétlenkedések kapcsán az augusztus 26-i ülésben több erdélyi (székely és román) képviselő által szóvátett úrbéri bajokra reflektálva, Kossuth nem tett említést kormányjavaslatról, s így Hegedüs parasztképviselő indítványát, hogy az igazságügyminiszternek a hűbéri viszonyok teljes eltörlése tárgyában készített javaslatát azonnal tűzzék napirendre, nem értelmezhetjük másként, mint hogy a beígért javaslatot sürgette meg. Hasonlóképpen nem esik említés kormánytervezetről augusztus 29-én, amikor

Omaszta Zsigmond békésmegyei képviselő kidolgozott törvényjavaslatot nyujtott be a közös legelők elkülönzéséről. Táncsics pedig a szomorú időkre hivatkozással, amelyek az úrbériség tárgyalását aligha engedik meg, legalább elvi kimondását kérte annak, hogy a bordézsma és a regálék eltöröltetnek. Mindkét indítvány fölött a Ház egyszerűen napirendre tért.

Az augusztus 26-i újságban történik először említés az igazságügyminiszter javaslatáról. E napon közölte a Pester Zeitung, hogy „megbízható forrásból" értesült Deák tervezetének alapelveiről, amelyet az a képviselőháznak „be akar nyujtani" s röviden ismertette is azt. Így hát augusztus legvégére, vagy éppen szeptember legelejére kell tennünk Deák Ferenc törvényjavaslatának keltét, bár az az Irományok közt alacsony számot visel (44. sorszámmal), Táncsicsnak a 48:X. t.-c. eltörlésére vonatkozó, újsága augusztus 20-i számában is közzétett tervezetét is megelőzi.

Ezekben a napokban a bel- és külpolitikai válság már rohamosan közeledett tragikus csúcspontjához. A délvidéki hadműveletek a fölkelő szerbek ellen már nemcsak a Ház kisebbsége, hanem mindenki számára nyilvánvalóvá tették, hogy a hadvezetőség kétszínű játékot űz, szándékosan tér ki az elhatározó hadicselekedetek elől. Augusztus 28-án Batthyány és Deák Bécsbe mennek, hogy a királynál kieszközöljék, utasítsa engedelmességre a Magyarországon levő katonaság parancsnokait, Jellacsicsot pedig tiltsa el a Magyarország elleni fegyverkezéstől és támadástól. A válasz az augusztus 31-i emlékirat volt, amely most már nyiltan kétségbevonta a márciusi törvények törvényességét és a minisztériumot „az összbirodalmi egységet" szolgáló ügyeknek, nevezetesen a had-, pénz- és a külügyeknek a bécsi minisztériummal való tárgyalására Bécsbe rendeli. Jellacsics pedig ezenközben személyesen járta be Horvátországot, s többhelyt azt ígérte a fölkelésre buzdított népnek, hogy jutalmul a földesurak javait osztja majd föl közöttük, sőt Verőce megyében egy báró jószágát valóban le is foglaltatta. Láttuk, mily visszhangja volt ennek az agitációnak a határos Baranyában, s bizonyára egyebütt is a Dunántúl. S amikor a horvát nép csakugyan meg volt szervezve a fölkelésre, megjött a király szeptember 4-i kézirata

is, amellyel Jellacsicsot legfelső megelégedése nyilvánítása mellett minden eddigi hivatalába és méltóságába visszahelyezte. A két királyi leirattal végkép szentesítve volt a törvényes és a fegyveres ellenforradalom Magyarország új függetlensége ellen. Az ország ellenállása ellenben semmiképpen sem volt megszervezve. Megvolt ugyan a nemzetgyűlés július 11-i határozata a magyar hadsereg felállításáról és a reá való költségekről; de az mindezideig királyi szentesítést nem nyervén, végrehajtásához is alig fogtak hozzá és akárhány helyen még az előkészítő lépések megtételét is megtagadták a helyi hatóságok, a királyi szentesítés hiányára hivatkozván.

Ilyen viszonyok közt gyors és főként határozott lépésre volt szükség, ha a nemzet vezetői a magyar föld népét meg kívánták nyerni a nemzet ügyének. A hűbéri viszonyok teljes megszüntetése mindenekelőtt alkalmas eszköz lett volna erre. Lehetett-e a nemzeti ügyért lelkesedést várni attól a magyar néptől, amelyet még most is sokhelyt bottal kényszerítettek robotra? Vagy inkább azt kellett-e várni, hogy kevesen mennek majd nemzetőrnek és katonának azon százezrek közül, akik a szüret küszöbén nem tudták még, nem kell-e a gyűlölt bordézsmát fizetniök? És meglepő volt-e az erdélyi románság lázadása, amikor még az erdélyi országgyűlésnek a pozsonyi cikkelyeket megismétlő határozatai után is maga az erdélyi gubernium aratáskor dézsmát adatni parancsolt?[417] Vagy a délvidéki szerbeké, amikor egyedül Torontál megyében még szeptember havában 60.000 majorsági telepes robotolt és dézsmát fizetett?[418]

Mennyiben felelt meg a nemzeti kormány hűbéri törvénytervezete a súlyos idők követelményeinek?

El kell ismerni Deák törvénytervezetéről, hogy igyekezett elkerülni az általa elhamarkodottnak minősített pozsonyi törvénycikkeknek azt a hiányosságát, hogy a szóbanforgó jogviszonyok nagyobbik részéről vagy egyáltalán nem, vagy felületesen és félremagyarázhatóan intézkedtek. Deák javaslata 11 cím alatt 77 §-ban a hűbéri viszonyok minden ágára kiterjeszkedett. Röviden összefoglaljuk, hogy lássék, mi mindent hagyott volt szabályozatlanul a pozsonyi országgyűlés IX. cikke.

Törvénycikkely az 1848 : IX. t.-c. folytán szükséges intézkedésekről.

(1. cím.) A szőlőbeli adózások megválthatóságáról. Mind azon tartozások, szolgálatok és fizetések, melyek eddig hegyvám, úri dézsma vagy bármi más nevezet alatt a szőlőbirtokosok által a föld tulajdonosának fizettettek, jövőre megválthatók lesznek. — Az úrbéri becslő bizottságok fogják az utolsó 7 évi jövedelem alapján az adózásokat megállapítani; a becslés húszszorosa lesz a kárpótlási tőke. — A becsü után a birtokos a váltsági összeget akár egészben, akár 20 évi részletekben lefizetheti. — Ha ezt nem tudja tenni, fizetheti az adózást tovább is természetben vagy évenként 5%-ot.

(2. cím.) A zsellérekről. — 11. §. „A házas zsellérek majorsági zselléreknek csak akkor tekintetnek, ha a földesúr világosan be tudja bizonyítani, hogy azokat akár szóbeli egyezség, akár irott szerződés mellett vagy saját majorsági birtokára, vagy a határnak oly részére telepítette, mely még sem egyeseknek, sem a jobbágyközségnek elkülönözve birtokában nem volt." — 12. §. „Ily majorsági zsellérektől sem lehet ugyan házhelyeiket elvenni, hacsak ez a szerződésben világosan kikötve nincsen, de tartoznak ... tartozásaikat pontosan kiszolgáltatni mindaddig, míg magokat meg nem váltják." A megváltásra vonatkozólag a szőlőkre érvényes eljárás alkalmaztatik. — 13. §. Az egyéb házas zsellérek, habár az úrbéri tabellába vezetve nem volnának is, úrbérieknek tekintendők, s mint ilyenek, semmi úri szolgálattal többé nem tartoznak; értük a 48:IX. t.-c. szerinti kárpótlás jár. — 14. §. „A házatlan zsellérek minden úri tartozásai teljesen megszűnnek, s ezekért a földesúr semmi kármentesítést nem követelhet." Ellenben a lakbér fejében tett szolgálatok vagy fizetések tovább is teljesítendők.

(3. cím.) Az irtványokról, maradványföldekről, puszta telkekről és egyéb az úrbéri tabellákba nem foglalt földekről. — Az 1816. év előtt vagy azután úrbéri per folytán a jobbágyok birtokába került irtványok úrbéri természetűeknek tekintendők, tehát a 48:IX. t.-c. alá esnek. Ideiglenes

szerződéssel jobbágybirtokba jutott irtványok visszavehetők. — Szerződés nélkül vagy örökös szerződéssel: megválthatók. — Oly maradványföldek, melyek jelenleg is a jobbágyok kezén vannak, úrbérieknek tekintendők. — Úrbéri rendezés után fennmaradt maradványföldek földnélkülieknek eladandók. Egyéb jobbágyföldek és rétek, ha ideiglenes szerződéssel adattak ki úri tartozás alá, a földtulajdonostól el nem vehetők; ellenben ha örökös szerződéssel, akkor megválthatók. Ha azonban a tulajdonos nem tudja bebizonyítani, hogy majorsági birtokából valók, a 48:IX. t.-c. alá esnek.

(4. cím.) A dohánykertészségekről. — A majorsági birtokra telepített dohánykertészségi községekre nézve min. biztosok igyekezzenek állandó örök alkut létrehozni. — Ha ez nem lehetséges, belső telkeiket minden esetre megtartják s azokat, legelővel együtt az évi bér 5%-os tőkéjének lefizetésével megválthatják.

(5. cím.) A kisebb kir. haszonvételekről. — A kocsmáltatási jogot minden község kárpótlás mellett kisajátíthatja. — Ugyancsak a mészárszéki jogot, sör, pálinka s egyéb italok kimérését, kávéházak, vendéglők és vendégfogadók nyitását. — Sör- és szeszfőzést és kereskedést mindenki szabadon űzhet. — Vízi- és szélmalmokat birtokán mindenki szabadon állíthat, a régiektől fizetett úrdíjak megszűnnek. — Vadászat, madarászat szabaddá lesznek. — A halászatot, valamint a vásári szabadalmakat a községek kisajátíthatják.

(6. cím.) A tartozások behajtásáról. — A megváltás folytán keletkezett mindennemű tartozások dolgában a peres eljárás szóbeli.

(7. cím.) A legelőnek és erdőnek elkülönzéséről. — A legelőelkülönzés az 1836:VI. t.-c. szerint végrehajtandó; addig az eddigi gyakorlat tartatik meg. — A faizás tekintetében ugyancsak. — Az ölfavágás és összehordás kötelessége a földesúr kártalanítása mellett, megszünik.

(8. cím.) A nádlásról. — Az eddigi gyakorlat megmarad, de az elkülönzést bármelyik fél követelheti. A 40 kéve

nádadózás megszűnik, de ezért a földesúrnak kármentesítés jár.

(9. cím.) A telek kibecsülésének eltörléséről. — A Hármaskönyv I. sz. 40. címe vonatkozó rendelkezése hatálytalaníttatik.

(10. cím.) A községek elöljáróinak választásáról. — A földesúr eddigi befolyását a szolgabíró fogja gyakorolni.

(11. cím.) Azon haszonbéri szerződésekről, melyek mellett valaki másnak olyan jószágát vette ki haszonbérbe, mihez úrbéri jövedelmek is tartoztak. — Választott bíróság állapítja meg a jövedelemcsökkenést, melynek arányában fog a haszonbér lejjebb szállíttatni.

Látnivaló, hogy Deák törvényjavaslata legelső feladatának azt tekintette, hogy szabatosan megállapítsa az úrbériség alá tartozó régi jobbágyi szolgáltatások és úri jogok körét; és hogy ezért olyan jogviszonyokat is úrbérieknek minősített, amelyeket a pozsonyi országgyűlés tárgyalásaiban megnyilatkozott jogi felfogás, vagy a március óta lábrakapott joggyakorlat nem tartott ilyeneknek. Ezekre egyszerűen alkalmazni rendelte el a IX. t.-c. rendelkezéseit, s ilyenformán annak hatályát kiterjesztette a házas zsellérek egy részére, az 1816 előtti irtványokra, maradványföldekre és bizonyos egyéb jobbágyi földekre. E tekintetben tehát megerősítette és szélesítette a pozsonyi határozatok érvényét és jogalapját. Egészében azonban a javaslat éppenséggel nem tekinthető a márciusi elvek továbbfejlesztésének; sőt inkább határozott visszafejlesztésének; az országszerte felhangzott népi kívánságoknak pedig éppenséggel nem felelt meg.

Deák, mint tudjuk, csak március 20-án érkezett a pozsonyi országgyűlésre, amikor az elhatározó lépések már megtörténtek volt. Bár elhamarkodottnak tartotta főként az úrbéri határozatokat és túlradikálisoknak — s e nézetét nem is titkolta —, mégis óvta a nádort és a főrendeket attól, hogy a határozatok közhírré tétele után bármit is visszavonjanak azokból, hacsak parasztforradalmat nem akarnak előidézni.[419] Ezen az állásponton maradt most is, amikor szabatos meghatározását adta annak, amit úrbérinek tartott, azáltal, hogy némely, a köztudatban kétes vagy

vitás birtokviszonyt úrbérinek minősített, s azokra a IX. t.-c. hatályát kiterjesztette. Annál határozottabban domborodott ki ennek folytán a törvényjavaslatnak az az irányzata, hogy a némelyek szerint pusztán formai, Kemény szerint meg egyenesen érthetetlen megkülönböztetést a curialis és az urbarialis földek között fönntartsa. És a rendi reformországgyűlések nagy vitakérdését, vajjon a megváltás önkéntes legyen-e vagy kötelező, amelyre a márciusi események: a párizsi, bécsi és pesti forradalmak az úrbéres jobbágyokra vonatkozólag a kötelezés és az állami kártalanítás kimondásával feleltek, Deák javaslata a szerződéses jobbágyokra vonatkozólag nem oldotta meg ugyanúgy, ahogy azt már a pozsonyi országgyűlésen Bónis Samu és némely társa javasolták: mert ezekre az önkéntes megváltás és az önkéntes kármentesítés elvét állapította meg. S a királyi kisebb haszonvételekre és egyéb kisebb hűbéri szolgáltatásokra ugyancsak.

Hogy az 1840-i országgyűlés permisszív elvének újrafölvétele a márciusi események és a pozsonyi törvénycikkelyek után mennyire nem felelhetett meg nem is a népi kívánságoknak, hanem csak az országgyűlés szociális érzésű tagjai javaslatainak, az kitűnik, ha a kormány tervezetét Nyáry, Madarász és társaik tervezeteivel összevetjük.

A kormányjavaslat úrbérieknek minősíti, s ezáltal reájuk a 48:IX. t.-c. hatályát kiterjeszti, a következő jobbágyi kategóriákat, illetve földeket:

a) Azokat a házas zselléreket, akikre vonatkozólag a földesúr nem tudja bebizonyítani, hogy szerződéssel majorsági földre telepítette őket;

b) az 1816 előtt, vagy azután úrbéri per folytán, jobbágykézre került irtványokat;

c) a jelenleg is jobbágykézen levő maradványföldeket; végül

d) egyéb, szerződéssel bérbe adott jobbágyföldeket és réteket, ha a tulajdonos nem tudja bebizonyítani, hogy majorsági földből valók.

Ezek a IX. t.-c. értelmében rögtön fölszabadíttatnak és értök állami kármentesítés jár. Minden egyébrendű jobbágyviszonyra

Deák tervezete nem mond ki többet, mint ami az 1840:XVII. t.-c. után amúgy is magától értetődő volt: nevezetesen, hogy a birtokosok megválthatják magukat, ha a váltóösszeget maguk megfizetik.

Így kívánta tehát a nemzeti kormány megoldani legelőször a szőlődézsmások annyi izgalmat okozó kérdését; s ugyancsak ide sorozta még a következő csoportokat:

a) a majorsági zselléreket;

b) az 1816 után szerződés nélkül vagy örökös szerződéssel kiadott irtványokat;

c) egyéb, ideiglenes szerződéssel kiadott jobbágyföldeket és réteket;

d) a dohánykertészségeket;

e) a királyi kisebb haszonvételeket; végül

f) a nádlást.

E törvényjavaslat szerint tehát továbbra is jobbágyi sorban maradtak volna a nép legszegényebbjei: a szőlőbirtokosok, a dohánykertészek és bizonyos egyéb telepesek és szerződésesek, s tovább is fizették volna a királyi kisebb haszonvételeket az összes többi volt jobbágyok, ha csak maguk még nem váltják magukat, illetve az úri jogokat. Véglegesen és föltétlenül csak a házatlan zsellérek szabadultak volna föl. Hgy a fennforgó viszonyok között ennek az új permisszív törvénynek a többiekre nézve több eredménye lett volna-e, mint az 1840-inek, igen kétséges.

De alig lehet kétséges, hogy a szubtilis jogi megkülönböztetéseknek az a rendszere, amelyet Deák fölépített: a bizonyítási kényszer, hogy vajjon majorsági-e a föld vagy nem, 1816 előtti vagy utáni-e a telepítés, ideiglenes, örökös, szóbeli, írásbeli-e az egyesség, irtvány-e vagy maradvány, stb., stb. végnélküli pörösködéseket, izgalmat, nyugtalanságot igen, de a kezdeményezések legfőbb célját, hogy elhatározott, világos és egységes szabályozással a jobbágyviszonyt végkép megszüntessék, s ezzel a népet a nemzeti ügynek megnyerjék — a legkevésbbé sem érte volna el.

Annál alkalmasabb lett volna erre Nyáry törvényjavaslata: *A jobbágyviszony végképi megszüntetéséről.*[420] Mert ez, ellentét-

ben 'Deák jogi szőrszálhasogatásaival, egyszerűen és világosan azt az egyetlen megkülönböztetést vette alapul, amely tisztán állt az ország minden rendű lakosának jogi köztudatában, amely iránt 48 előtt semmi kétely nem forgott fenn, valahányszor közjogokról, megye és országgyűlési választójogosultságról, adókötelezettségről, katonáskodási kényszerről, hivatali és birtokképességről volt szó: jobbágyi viszony alatt értvén azt az állapotot, „melyben a földhasználatért annak birtokosa az 1848:IX. t.-c. által megszüntetett úrbéri szolgálat és dézsmához hasonnemű évenkénti szolgálatra és földtermése bizonyos részének átadására, vagy mindkettőre együtt, vagy mindegyikre külön, pénzbeli fizetéssel egybekötve, vagy a nélkül köteleztetett".

Ennek megfelelően Nyáry törvényjavaslata egyszerűen kiterjeszteni kívánta az 1848:IX. t.-c. rendelkezéseit, illetve megszüntetni a jobbágyviszonyt mindazon telepítvényekre és földekre, amelyekről a nevezett törvénycikk nem rendelkezik. Mindazok a bonyolult jogviszonyok — tulajdonkép magánjogi formákkal burkolt hűbéri viszonyok —, amelyeket Deák javaslata, amikor megállapít, egyúttal tulajdonkép újra statuál, egy csapással megszűntek volna.

Hasonlóan járt el Madarász László 30. sz. törvényjavaslata: *A birtokossági jogokra nézve:* minden feltétel és minden kárpótlás nélkül tette szabaddá a szárazmalom-állítás, vályogvetés és égetés, sóárulás és szikseprés, boltnyitás és szeszfőzés, a vadászat, halászat és madarászat jogát, s tette közössé a malomjogot. Szacsvay Imre 31. sz. törvényjavaslata pedig, *Az ital- és húsmérésről,* ugyancsak egyszerűen megsemmisíteni kívánta a csapszék s mészárszéki királyi kisebb haszonvételeknek eddigi kizáró jogát, s kimondani, hogy italt mérni, húst vágni s árulni ezentúl minden házzal bíró lakosnak és egész községnek szabad.

Sem Nyáry, sem Madarász és Szacsvay javaslatai nem mentek túl azon a határon, amelyen nem is kiváltságosok, hanem csak némely konzervatívok köztudata szabott arra, hol végződik a közjogi-hűbéri, hol kezdődik a magánjogi szerződéses birtokviszony: a pozsonyi országgyűlés néhány konzervatív főméltóságán, s egynémely jogdogmatikuson kívül ezt a határt mindenki a szabadok és nemszabadok közt fennállt jogviszonyokon túl

látta. Deák ellenben szigorúan a formális jog fikciózus alapjára helyezkedett, s úgy látszik, nem akadt a minisztériumban egy sem, aki ha nem a tényleges jog méltányossági érzéséből, úgy politikai okosságból igyekezett volna a valóságos viszonyok jogi köztudatának alapjára terelni a javaslatot.

Hasonlóképpen óvakodtak az ellenzéki javaslatok attól is, hogy ha még oly igazságtalan, de a formai jog szempontjából jogérvényes ítéletekkel befejezett legelőelkülönzések kérdésében a népi kívánságokkal azonosítsák magukat. Nem tette ezt Omaszta képviselő sem, augusztus 29-én benyujtott, *A közös legelők elkülönzéséről* szóló, 59. sz. törvényjavaslatában. Miként a kármentesítés tekintetében, úgy ebben is Táncsics egészen magára maradt. Nem akadt az egész Házban senki, aki odáig merészkedett volna, mint ő, s támogatni merte volna javaslatát, amely Mária Teréziáig visszamenőleg kívánta választott bíróságok által megvizsgáltatni, hol történt az elkülönzés erőltetéssel, hatalommal vagy csalárdsággal, s az így elfoglalt földeket visszaadni rendelte.[421] A „földosztás" kérdése — mert csak ez lett volna az —, vagy ahogy közönségesen, de egészen helytelenül nevezték: a kommunizmusé, komolyan fel sem vetődött a nemzetgyűlés számára. Amiről döntenie kellett, amiben a nemzetgyűlés kebelében ellentét volt, az csak az az egy kérdés volt, végez-e törvényesen a hűbériség maradványaival azáltal, hogy a IX. t.-c. hatályát az összes jobbágyi viszonyokra kiterjeszti, avagy a birtokviszonyok jogcímeinek megkülönböztetésével a kötelező és az önkéntes örökváltság régi viszályát melegíti fel akkor, amikor kívül és belül fegyveres felkelés esküdt össze az új alkotmány és új szabadság ellen?

Szeptember első fele, amily végzetes eseményekkel volt telve a nemzet további sorsa, főként az uralkodóhoz és Ausztriához való viszony tekintetében, ugyanolyan drámai erejű változásokat hozott az úrbériség kérdésében. Lehet mondani, hogy a március 16—18-i fordulat ismétlődött meg most, ha ugyan némiképp más körülmények közt és más indokokból.

Ezekben a napokban dőlt el a kérdés, megmaradhat-e a magyar nemzet a törvényesség útján, avagy forradalomba hajtják az udvari intrikák és törvényszegések. Hogy a magyar kor-

mány, vagy a nemzetgyűlés ne igyekezett volna minden erejével a törvényesség talaján megmaradni, hogy csak egyetlen törvénytelenséget is elkövetett volna: ezt valóban senki sem mondhatja. Batthyány mérséklete, de legfőként Deák föltétlen legalizmusa egy pillanatig sem bírta volna elviselni, hogy törvényszegés után a király minisztere legyen. De a másik oldalról minden megtörtént arra, hogy a márciusi „eredményeket" csellel vagy erőszakkal visszavonják. Mialatt a magyar minisztérium, majd az országgyűlés küldöttsége sikertelen Kanossza-útját tette Bécsbe, Jellacsics megkapta a megbízást Ausztria egységének fegyveres helyreállítására; szeptember 10-én megüzente a hadat a magyar kormánynak, 11-én seregei átkeltek a Dráván, s rabolva és pusztítva nyomultak előre. A minisztérium lemondott. Kossuth ismételt felkínálkozása a nemzetgyűlésben a miniszterelnökségre, vagy talán diktatúrára, a lemondással való játéka, a nemzetgyűlés permanenciájára vonatkozó forradalmi indítvány egy pillanatra észbe kapatták a bécsi köröket, s 12-én Batthyányt újra megbízták a kabinetalakítással. Mint megbízott miniszterelnök 13-án és 14-én fölhívást bocsátott ki a dunántúli törvényhatóságokhoz, hogy Jellacsics ellen népfölkelést szervezzenek. 16-án újra lemond, mert föltételét, hogy Jellacsicsot parancsolja ki az országból, az udvar nem teljesíti Kossuth indítványára lemondását visszavonja. Ezenközben 15-én a románok a balázsfalvi gyűlésen szervezkednek, északon Hurban és Hodzsa vezetése alatt a cseh diákok légiója tör be, 19-én pedig a szász képviselők kifejezett tiltakozással elhagyják a törvénytelennek mondott nemzetgyűlést. 21-én a főherceg-nádor titokban elhagyja az országot. A kocka el volt vetve.

Ily veszedelmek közepette lehetett-e kormánynak és törvényhozásnak sürgősebb feladata, mint a nemzeti egység minden áron való megteremtése? S volt-e alkalmasabb eszköz erre, mint a fennforgó úrbéri kérdések elintézése?

Foglalkozott-e a nemzetgyűlés ezekben a napokban a benyujtott törvényjavaslatokkal, megállapítani nem lehet. Szeptember 6-tól 11-éig ülés nem volt Lehetséges azonban, hogy a Ház összes osztályainak előadóiból alakult központi bizottság tárgyalta Deák javaslatát, bár ennek ellentmond az, hogy

Kossuth szeptember 12-én engedélyt kért, hogy előző nap megígért előterjesztését a hűbéri viszonyok dolgában, melyet azóta megformulázni ideje nem volt, este megtehesse. Egyúttal bejelentette, hogy a kármentesítés dolgában is javaslatot fog benyujtani.

Most hát, amikor Kossuth egyszerre nyiltan csatlakozott ellenfele, Nyáry Pál kijelentéséhez, hogy „most a véleménykülönbségek szűnjenek meg a haza veszélyének fontossága, s a hazaszeretetnek kötelessége előtt" — most a hűbéri ügy hirtelen ismét sürgős lett neki is. De ezekben a napokban megint kirívóan ismétlődött meg ingadozása a demokratikus és konzervatív elvek és föladatok között. Ahogy az alkotmányos kérdésben szinte óráról-órára változtatta álláspontját, a körülmények és kiváltkép a nemzetgyűlés hangulata szerint hol szélső lojálisnak és legalitáriusnak mutatkozván, hol meg forradalmi gesztusokkal a „törpe minoritás" soraiba telepedvén; úgy a hűbériség maradványainak kérdésében sem mert állást foglalni a nélkül, hogy egyben a nemzetgyűlés nagy többségét, a volt földesurakat megnyugtatni és megnyerni ne igyekezzék azáltal, hogy a kármentesítést a nemzeti becsületnek nyilván gyöngének érzett védpajzsa helyett erősebb, anyagi biztosítékkal lássa el. És valóban, hamarább, semmint az úrbériség dolgában ígért javaslatot megformulázta volna, készült el kármentesítési javaslata, s a volt miniszter és jövendő diktátor jóvoltából hamarább volt módjában a nemzetgyűlésnek ezzel, mint az úrbéri javaslatokkal érdemlegesen foglalkozni.

Jellacsics hadüzenetéről folyt a vita és izgalmas tárgyalások után, amelyekben a honvédelem módszereinek kérdése ismét szembeállította egymással Batthyányt és Kossuthot, a szeptember 13-i esti ülésen került ismét szóba a hűbériség ügye. Nem Kossuth előző napra ígért tervezete kapcsán — a radikális kisebbség egyik tagja, Perczel Mór szólalt föl, s figyelmeztette a nemzetgyűlést, hogy „nemcsak pénzbeli és fegyveres erők által kell a nemzet megmentéséről gondoskodni, hanem kell némely más erőket is felhasználni, mely erők a magyarországi népet fellelkesítsék a hon védelmére". Hivatkozott a Ház többszöri és a pénzügyminiszter legújabb ígéretére, a szőlődézsma és egyéb hűbéri terhek megszüntetése iránt. A legközelebb veszélyeztetett

területről, a Horvátországgal határos Baranya megyéből éppen ma érkezett 12 község küldöttsége, hogy elpanaszolja a Háznak, hogy odalent a szőlődézsma szigorú megkövetelése miatt több emberélet esett áldozatul. Az osztrák kormány Magyarországon ugyanazt a rendszert akarja, amelyet 1846-ban Galíciában alkalmazott; a népet kívánja a birtokosok ellen lázítani. Jellacsics kiáltványokban azzal biztatja a dunántúli magyar parasztságot, hogy a földbirtokok egyharmadát fel fogja köztük osztani. De ez a nép, amely régi zsarnokainak felhívására, kik márciusban egy kis könnyítéssel segítettek rajta, amely soha fegyverrel nem bírt, mert még a vadászattól is eltiltották, ezrenként tódult fegyver alá, ez a nép meg fogja védeni a hazát. „Nem szabad ezen népet martalékul engedni, hanem mit úgyis megígértünk és a pénzügyminiszter szóba hozott, minél előbb be kell végezni." Indítványozza, hogy a szőlődézsma rögtön megszüntessék és az egyéb úrbéri viszonyok iránt a volt pénzügyminiszter javaslatát holnap nyujtsa be.

A nehéz idők nyomása alatt Perczel kezdeményezése nem maradt ezúttal visszhang nélkül. Egy másik ellenzéki, Farkas Pál barsmegyei követ elmondta, hogy megyéjében a földesurak rendre perbe idézik a népet az irtványoktól megtagadott dézsma miatt: „ha ennek rögtön végét nem fogja a képviselőtestület vetni, nem állok jót azon csendes és jólelkű népért". Nyáry a maga javaslatára hívta föl a figyelmet. Bartos Ede, ugyancsak ellenzéki, kétszakaszos megformulázott törvényjavaslatot nyujtott be, amely szerint „a szőlődézsma és a birtok után járó és úrbéri viszony természetű minden szolgálatok ezennel megszüntetnek." Pap Zsigmond többségi román követ az erdélyi zavarokról beszélt. „Azon módokat kell nekünk is felhasználni — mondja —, melyeket ellenfeleink használnak és én a mostani körülmények közt sikeresebbet nem látok, minthogy mindenekelőtt vegyük elő az úrbériségeket... s előzzük meg őket." S felszólalt végül egy konzervatív főúr, báró Luzsénszky János is. „Most az egyszer én is elismerem a rögtönzés szükségét — úgymond. — Vigye mindenki termését haza. A kárpótlásról Deák javaslata szerint azután legyen szó." — És így mások is.

E beszédek közben többször hangzott el a közbeszólás,

hogy: holnap. A késő estéli óra indokolta-e a halasztás kívánságát, avagy a többség most sem volt még meggyőződve a sürgős határozás szükségességéről — nem tudhatjuk. De ez utóbbit kell hinnünk. Mert miként a pozsonyi országgyűlésen oly sokszor, amikor szociális reformokról van szó, úgy most is szólásra emelkedett Kossuth, hogy megvédelmezze nem elsősorban azt és szószólója legyen nem elsősorban annak, amiről az ellenzék programszerű akarata szerint határozni kellett, hanem, hogy érvényre juttassa újból és megvédelmezze a konzervatív programot: a nemesség jogait és érdekeit.

Nem mulaszthatta ugyan el, hogy ki ne fejezze azt a „meggyőződését, hogy ha a volt arisztokráciának akármely része a mult időkből fennmaradt jobbágyi viszonyokat tartogatni akarná, csak önmagának ártana, mert alkalmasint kármentesítés nélkül vesztené el, mivel azokra ki van mondva az isteni végzet által, hogy azok fenn nem maradhatnak"; de ezekután áttért arra, ami nyilván sokkal inkább volt a többség szája íze szerint és élénk fényt vet arra a kérdésre, vajjon a haza védelme csak a volt jobbágyság számára volt kívánságai és sérelmei orvoslásától föltételezve, avagy a nemesség számára is szolgáltatások és ellenszolgáltatások kérdése volt.

> „De másrészről kinyilatkoztatom azt is — folytatta Kossuth —, miként én, nemcsak mint ember embertársaim iránt, hanem egyenesen mint a magyar a magyar elemnek, a magyar nemzetiségnek érdekében tartom azt, hogy a volt nemesség vagyonilag tönkre ne tétessék, hanem mikor el kell veszni annak, mire ki van mondva a világ történetében az ítélet, egyszersmind adassék meg a nemességnek az, mire méltán számot tarthat, miszerint legyen kedve a hazát ezen nagy veszélyben védeni."

Ebből a szempontból jelentette ki Kossuth, hogy hozzájárul a hűbériség dolgában az egykori törpe minoritás, most „némely tisztelt barátaim" által beterjesztett javaslatok tárgyalásához, de egyúttal be fogja nyujtani saját javaslatát a kármentesítés iránt, amelyet az úrbériség után „nyomban" tárgyaltatni

kér. Erre az elnök fölszólította a központi bizottmányt, hogy másnap vegye elő az úrbéri javaslatokat.

A másnapi ülésben ugyanez a jelenet ismétlődött meg. Az ország népéhez intézendő proklamációról lévén szó, Vlád Alajos, majd Ágoston József ellenzéki képviselők a legjobb proklamációnak az úrbéri dolgok befejezését mondták. Ismét felállt Kossuth, s ismét elismervén az ellenzéki javaslat helyességét, újból a kármentesítést vetette föl. És ugyanezt tette a következő napi, a 15-i ülésen is.

Ennek a napnak a hangulatát eleve megszabták az ülés elején bejelentett kérvények. A napirend előtt az elnök a baranyaiak szőlődézsma iránti, egy másik község birtokba visszahelyezési, ismét egy másiknak malomtaksa iránti kérvényéről tett közlést. Nyilván ennek a hatása alatt indítványozta Nyáry, hogy mivel a központi bizottmány a hűbéri javaslatokkal elkészült, ne várják be a jelentés kinyomatását, hanem az untig ismert ügyet vegyék tüstént tárgyalás alá. A Ház így is határozott; de tanácskozásra mégsem került sor.

Kossuth e napi viselkedése valósággal azt a benyomást kelti, mintha az úrbéri ügy elintézését egyenesen meg akarta volna obstruálni. Alig határozott a Ház, de a tárgyalásba még bele nem ment, amikor fölugrott Kossuth és ismét a kármentesítést vetette föl. Néhány bevezető szólam után így kezdett beszélni: „Én most... azért jöttem a szószékre, hogy mint egyszerű magánpolgár beváltsam azon szót, melyet hajdan miniszterré neveztetésem első percében a nemzetnek adtam; t. i. hogy minden gondoskodásomat arra fogom fordítani, miszerint a nemesség, melyben sok nemzeti elem, sok elszántság van, az úrbéri veszteségért, mely veszteségnek meg kellett lenni, kármentesíttessék." És ezután a Ház hangos helyeslése közt hosszú szónoklatban kifejtette kármentesítési tervezetét, „amelyet — úgymond —, ha a Ház határozattá emel, akárki lesz is a pénzügyminiszter, végrehajtani köteles lesz".

Kossuth kármentesítési tervezete olyannyira megnyerte a képviselők tetszését, hogy akik az úrbéri ügy előkészítésével két hónap alatt nem tudtak végezni, most bizottsági tárgyalás nélkül, rögtöni elfogadását ajánlották, még az úrbéri határozat

előtt. De, úgy látszik, némelyek megtartották józanságukat, s az elnök fölszólította a központi bizottmány előadóját, hogy jelentését terjessze elő.

Alig szólhatott az előadó, Nagy Samu kisebbségi képviselő néhány bevezető szót, amikor ismét felpattant Kossuth. A kármentésről nem volt mit mondania; az osztrák képviselőházhoz küldendő követségről mondott hát újabb nagy szónoklatot.

Az ehhez fűződött hosszabb vita az ülés végéig tartott. Úgy látszott, sikerült Kossuthnak megakadályoznia, hogy az országgyűlés előbb határozzon az úrbériség, mint a kármentesítés dolgában. De az elnök, Pázmándy, az eloszlás előtt azt javasolta, mondja ki a Ház határozatilag a szőlődézsma eltörlését, s a részletes tárgyalást halassza az esti ülésre. Így is történt.[422]

Megvolt tehát, ha nem is törvényben, de legalább képviselőházi határozatban, a legsúlyosabb hűbéri maradvány, a szőlődézsma eltörlése. Láttuk, mily módon jött létre csak ez a határozat is. De körülményeire még élesebb fényt vet az estéli tárgyalás.

Még a hűbéri ügyek elintézését kierőszakoló ellenzék minden tagja sem demokratikus és szociális érzésből szorgalmazta a tárgyat. Úgy látszik, a kisebbségben is volt akárhány, aki inkább a nemzetet féltette, mint a népet szerette. Mert az esti ülésen a legelső szónok Irinyi József volt, a márciusi ifjúság, s most az ellenzék tagja, és őneki is legnagyobb gondja az volt, hogy a szőlődézsma elengedése azzal indokoltatik a jegyzőkönyvben: „mivel sok folyamodás jött be aziránt, és a hazának nagy bajai vannak." Miként márciusban Kossuthnak, úgy még most is az ellenzéknek fontos volt tehát, hogy a presszió látszatát is eltávolítsa a Ház határozatától!

De az érdemleges tárgyalásra sem az este, sem másnap nem került a sor. Hiába intette a másnapi ülésben Irinyi a Házat, hogy „késünk a határozattal, vajha el ne késünk volna"; tüstént hirdessék ki országszerte. Hiába mondta Nyáry, hogy az általános határozat, ha szabatos törvényben meg nem formulázzák, alkalmas arra, hogy fellázítsa az egész országot, mert mindenki másképp értelmezheti. Hiába indítványozta, hogy „míg a hűbéri viszonyok meg nem szüntetnek, a Ház permanenciában

maradjon". Sőt, az sem használt, hogy ő maga junktimot állított föl eközt és Kossuth kármentesítő javaslata között, „hogy ennek amaz után kell azonnal következnie". Előbb az ujoncjutalékot szavazta meg a Ház. És ismét hiába fakadt ki kétségbeesetten egy többségi képviselő: „Ki fog minket azon rettenetességtől megóvni, melyek minket a nép között várnak." A többség — úgy látszik — jobban bízott a parasztság, mint a nemesség hazaszeretetében és honvédő készségében: *mert minden korábbi határozat ellenére a kármentesítési törvényt vették tárgyalás alá.*

Erről folyt a vita aznap és másnap és harmadnap is, bár időközben megérkezett, rendkívüli izgalmat okozva, a király leirata a nádorhoz, amelyben Batthyány föltételeinek teljesítését megtagadta. Közben a népfölkelés szervezéséről folyt a szó. Ismét akadt képviselő, Dedinszky József, aki leghatályosabb proklamációnak a hűbéri viszonyok megszüntetését gondolta, „mert e nélkül akármi proklamációnak sem lesz sikere". Nyáry is hangoztatta: a népet tettel kell meggyőzni. Így többen is. De a Ház rendületlenül folytatta és végre negyednap, 19-én, be is fejezte a kármentesítési törvényjavaslatot és átküldte a felsőházhoz.

Amit senki nyiltan kimondani nem mert, amire csak Kossuth viselkedéséből következtethetünk: a nemzetgyűlés többsége nyilván nem akart a hűbéri viszonyok maradványainak eltörléséről még csak tárgyalni sem, amíg a kármentesítés biztosítva nincs; és így is történt.

*

Végsőkig kiélezett politikai válság közepette, kormány és felelős tárcaminiszter nélkül kezdte meg a képviselőház szeptember 19-én az úrbéri viszonyok tárgyalását.

A tárgyalás alapjául Deák javaslata, illetve a Ház kilenc osztályának előadóiból alakult központi bizottmány véleményes jelentése szolgált. A bizottmány Deák javaslatának elvi álláspontjára helyezkedett, s csupán némely jelentéktelen részletkérdésben javasolt egyszerűsítő, vagy a jogi formalizmus szigorát enyhítő módosításokat.

Mit jelent ez? Nem mást, mint újra feléledését a márciusi

törvényhozást megelőzött tizenöt év nagy vitakérdésének: vajjon a megváltás kötelező legyen-e és az állam fizesse-e a kárpótlást. Az ú. n. úrbéri viszonyokra vonatkozóan a márciusi törvényhozás mindkét kérdésre igenlően felelt, nem a maga jószántából, hanem a forradalomtól és az udvar és a parasztság szövetségétől való félelmében. Most, hat hónappal március után, mialatt nem kisrészt az úrbéri törvényhozás befejezettlensége miatt benn és künn égtek az úri lakok és dörögtek az ágyúk, a hűbéri viszonyok maradványaira vonatkozóan nem a nemesi, rendi országgyűlés, nem a márciusi elvek következetes alkalmazását kívánta, hanem azokét, amelyek a nagy eseményekkel szemben egyszer már oly elégteleneknek bizonyultak.

Márciusban Kossuth volt az, aki „felemelte politikánkat a körülmények színvonalára". Most Kossuth a maga hivatását beteljesítettnek tekintette, amikor a hazát fenyegető veszélyekkel szemben a nemesség hazafiúi érzését igyekezett erősíteni, a kármentesítésnek a nemzeti becsület védpajzsa helyett szilárdabb törvényhozási alapra fektetése által. De az a Kossuth, aki mikor 1845-ben újra ráeszmélt volt arra, hogy a nemzetiséget egyedül a jobbágyfelszabadítás mentheti meg, és Wesselényihez írott levelében oly világosan ismerte fel, hogy „a magyar törvényhozás az úrbéri viszonyokat mindíg fonák szempontból fogta fel; t. i. juris privati kérdésnek tekintette, holott az, ha van is juris privati oldala, főképpen juris publici kérdés"; most, amikor semmi másról nem volt szó, mint éppen ennek a jogi fikciónak alkalmazásáról a jobbágynépesség hátralévő egyharmadának viszonyaira, teljesen háttérbe vonult. Kossuth, aki az első napokban valóságos permanenciában volt, valósággal megszállva tartotta a szószéket, nem tartotta szükségesnek, hogy a márciusi törvényhozás elvi útjairól a hűbéri maradványok állítólagos juris privati jellege által megokolt letérés dolgában véleményét megmondja.[423]

A kisebbség vezérére, Nyáry Pálra háramlott a feladat, hogy a rendi országgyűlések újra feltámasztott régi elvével a márciusi reform elvét szegezze szembe. De az ő minden okossága, jószándéka és becsületessége nem pótolhatta Kossuth tehetségét, hogy a „körülmények színvonalát" hallgatóságával is érzékeltesse.

Nyáry rossz szónok volt és az általános ellenszenvvel vagy közönnyel, amely a Ház túlnyomó többségének lelkét a kérdéssel szemben eltöltötte, nem tudott megbirkózni. Más szónok kellett volna, aki a lelkesedés tüzében megolvassza ennek a fagyos gyülekezetnek a hangulatát, amelyben — Nyáry szavai szerint — azt tartották: „minden ember beszéljen arról, amiről akar, az egésznek úgy sem lesz semmi eredménye".

Nyáry legalább megkísérelte. Rámutatott az úrbéri törvényhozás eddigi menetére. A mult országgyűlésnek még ideje sem volt megformulázni a törvényt és már megszűnt a robot és a dézsma. Most, midőn az általános elvet minden hűbéri viszonyon keresztül akarják vinni, mindenféle ellenvetésekkel jönnek. Hogy ezek nem úrbéri földek. Hogy az állam nem bírja el az újabb megterhelést. Hát márciusban a papi tized úrbéri teher volt. És hogy a státus vállalta az úrbéri szolgáltatások kártalanítását, azért történt. mert azokat a földeket úrbéreseknek hitták, vagy inkább abból a státusgazdászati elvből, hogy a bilincseitől megszabadított föld föl fogja lendíteni a szorgalmat és az iparkodást és képessé teszi az államot a terhek elviselésére. De ha az az elv, melynek helyességét senki sem tagadja, áll azokra a földekre nézve, melyeket úrbérieknek neveztek, természetesen áll azokra is, amelyek nem úrbériek; mert az elvet nem szavakra, hanem dolgokra kell alkalmazni.

De érezte Nyáry is, hogy a szabad föld gazdasági hasznainak még oly logikus bizonyítása, amint márciusban nem hatotta meg a rendeket, úgy a nemzetgyűlést sem fogja meggyőzni arról, hogy következetesen alkalmaznia kell az elvet a nem-úrbérieknek nevezett viszonyokra is; s azért nem mulasztotta el, hogy újra emlékeztessen a jobbágyfelszabadítás igazi okaira.

„Nem lehet tagadni — folytatta — miként más körülmények is siettették a mult országgyűlésen, hogy nehány óra alatt keresztül lehetett vinni azon törvényt, melyet azelőtt két tized alatt nem vihettek keresztül; de minden reform olyan, hogy nem minden időben kapacitáltatnak az emberek, hanem megvárják az időt, melyben kénytelenek engedni, s ez az arisztokráciának a hibája, hogy nem csele-

kedett annak idejében... mikor is ezen krízisen könnyen át lehetett volna vinni az országot."

Újra felidézte Galícia elmúlhatatlan emlékét. Ott nem kérdezte a kamarilla, hogy mi módon fognak a birtokosok kármentesíttetni, hanem hatalomszóval mondta ki, hogy a dézsma megszűnik. Vegyék fontolóra azok, akik a formára nagy fontosságot nem helyeznek: mi különbség van aközt, ha a galíciai arisztokrácia maga mondta volna ki az úrbéri viszonyok megszüntetését, s aközt, ha a hatalom mondja ki. „Azon különbség van: hogy nemcsak az arisztokrácia — mert hisz nem nagy baj még, ha az megsemmisíttetik —, hanem... az arisztokráciával együtt azon intelligencia, mely magasabb körökben létezik, kiirtatott, és a nép baromma alacsonyíttatott a kormány hatalomszava által."

És párthívei helyeslésétől kísérve rámutatott a különbségre, melyet Magyarországra nézve a márciusi törvényhozás jelentett.

„Azt hisszük — kérdezte —, hogy azon alkotmányos állapotot, melyben vagyunk, öt hónapig is tudtuk volna megőrizni, ha a pozsonyi országgyűlésnek eszébe nem jutott volna, vagy némely lelkeseknek, bezárni a kamarilla előtt az utat? Ha ezt nem teszi a pozsonyi országgyűlés, s a márciusi hónapokban a hatalomszó jött volna közbe, Magyarország jövendője tökéletesen és örökre kompromittálva van."

Most pedig félúton akarnak megállni, holott tudják, hogy félszabályok nem használnak. A márciusi elveket ki kell terjeszteni az összes telepített földekre. Nem azért, hogy az arisztokrácia iránt nagyobb rokonszenvvel viseltessék a nép, — „ez az arisztokrácia iránt nem fog rokonszenvvel viseltetni" —, hanem azért, hogy a haza iránt viseltessék rokonszenvvel, és belássa, hogy azon törvényhozás, mely soraiból van választva, a hazának jövendőjét, érdekét tekintette. Ha a nép, mely a törvényhozás iránt nagy rokonszenvvel s bizalommal nem viseltetik, így értelmezi a fölszabadítást, ha látja, hogy az nem a hatalomtól, hanem a törvényhozástól jön, akkor megnyertük a jövendőt. Deák

javaslata nagyon megjárta volna 1830-ban, de 1848-ban teljességgel nem alkalmazható. Ajánlja a maga törvényjavaslatát.

Ezt pártolták a felszólaló ellenzéki képviselők is. Halász Boldizsár óv újabb permisszív törvénytől, mely épp oly kevéssé vezethet eredményre, mint az 1840-i. „Csak úgy lehet Magyarországból valami, ha a nép és az arisztokrácia összetett vállakkal iparkodik fenntartani a szabadságot". Hasonlóan Vlád. Majd az esti 9 órakor folytatott ülésben Budai Endre, aki kifejtette, hogy valójában nem a státus, hanem az egyesek fogják a kárpótlást fizetni. Nem más ez, mint szolidáris asszekuráció. Ez a szónok kimondta azt is, hogy amit curialitásnak tartanak, annak négyötöde valójában úrbéri. Martincsek felvidéki képviselő is a márciusi elvekre hivatkozott, s nagy zaj között jelentette ki, hogy „korántsem tartozom azok közé, kik az arisztokráciának áldozatait emlegetik; mert nem hiszem, hogy az engedményt jószántából tette volna, miután ugyanazon országgyűlésen azon törvényt sem akarta engedni létrehozatni, mely szerint készpénzen történhessék a megváltás". Majd egymásután emelkedett szólásra a nemzetgyűlés parasztsorból való néhány tagja, akik egyébkor rendesen a többséggel tartottak; most azonban a paraszti érdekek tudatára eszméltek.

Szivák Péter negyedtelkes gazda szóhoz nem szokott ajkáról meggyőző erővel hangzott el, hogy „az úrbéri tárgy, az, mely hazám népét lecsendesíti vagy felháborítja". A majorságinak nevezett föld legnagyobb része eredetileg úrbéri volt. Azt követeli, hogy ami 1772-ben jobbágykézen volt, azt számítsák úrbérinek. „1772-ben alaptalan összeírás volt; mert az adózó népnek kénytelen-kelletlen el kellett tagadnia földjét. Egyik bevallott 2 sessiót, a másik 4-et, harmadik 10-et... 1772-ben, midőn szentesíttetett azon törvény, tudok olyan helyet, hol a földesúr rögtön elvette tőle a földet." Töröljék hát el a X. t.-cikket. Nincs vele megelégedve az ország népe: ami úrbéri volt, adassék vissza. És a népszellem szele suhogott át a Házon, amikor naiv esengő szóval fejezte be beszédét. „Méltóztassanak ezen első nemzetgyűlésen meghallgatni kérésünket. Ezen alapul hazám csendessége és az ellenség elébe való kiállítás lehetősége. A népet egyedül ezzel buzdíthatjuk fel." — — „Vérbe keveredik

a haza, ha a státus nem váltja meg mind a földeket, mind a szőlőket" kiáltotta Antal Mihály. — És a másnapi ülésben Hegedüs Imre, ki azzal kezdte volt, hogy „elegen beszéltek ezen ügyben a magok érdekében, de a nép érdekében Szivák és Antal Mihályon kívül kevesen", mikor zajjal kísérték beszédét, szenvedélyesen fakadt ki: „Én nem beszélek a falaknak, hanem az uraknak. Talán azért, hogy nem vagyok Demosthenes, vagy Kossuth, vagy nemesi ágyból való!"

De el kell ismerni, hogy az ellenzék nemesi tagjai és némely többségiek nem kevesebb határozottsággal követelték a kötelező állami megváltást. Román Ferenc a szőlőmegváltás egész terhét 30 millióra becsülte. Bernáth kijelentette, hogy ha az arisztokratikus országgyűlés fölszabadította az úrbéreseket, a nemzetgyűlés nem maradhat hátra. Kapy Edvárd a 80.000 torontáli telepesnek az úrbéresek közé sorozását kérte és ki merte mondani, hogy a földesurak kármentesítését másodrendű kérdésnek tartja, s a jobbágyi viszonyok megszüntetését nem föltételezne azon kérdésnek megoldásául, vajjon a földesúr fog-e kármentesítést kapni vagy nem; a jobbágyi viszonyok rögtön szüntettessenek meg és a kármentesítési kérdés másodrendű kérdésnek tekinttetvén, halasztassék el.

A Nyáry-féle javaslat hívei között többen voltak, akik a szőlődézsma megváltásának alapjául nem a szolgáltatásokat, hanem a beültetett földnek egykori értékét kívánták venni. Ebben a követelésben találkoztak a Deák-féle javaslat néhány hívével. De viszont az állami kármentesítés némely ellenzőjének beszédéből kitűnt, hogy lehetett valaki az önkéntes megváltás, vagy csak részleges állami kármentesítés híve anélkül, hogy konzervatív, vagy szorosan osztályérdekeket képviselt volna.

A szőlőföldek tekintetében ugyanis máskép állt a dolog, mint egyéb telepítvények és irtványok tekintetében. Ezeket kivétel nélkül jobbágyok tartották birtokukban. Ellenben jól termő vidékeken, az ország híres borfajainak termőhelyein igen sokszor megesett, hogy nemesi birtokosok, sőt éppen a legelőkelőbb és leggazdagabb főurak vették bérbe, irtattak ki és műveltettek alkalmas szőlőterületeket és fizették értük a hatod dézsmát is. Hogy ezeknek a megváltáshoz nem volt szükségük

állami támogatásra; nyilvánvaló és mivel az állami kártalanítás a terheknek egyenletes megosztását jelentette az összes adózókra, ezeknek szőlői pedig éppen a legértékesebbek közé tartoztak, amelyeket ha maguk váltanak meg, természetesen többet fizetnek, mint a kármentesítésre eső adóhányadot: az állami kármentesítés tekintélyes ajándékot jelentett számukra. Mint Kossuth a kármentesítési törvény kapcsán, szeptember 15-én mondta: „Arra nem volnék hajlandó, hogy az ország kármentesítse p. o. herceg Bretzenheimot azon dézsmáért, melyet neki herceg Eszterházy fizet." De sokan voltak, akiknek semmi kifogásuk nem volt az ellen, hogy az állam fizesse a kárpótlást olyanokért, kik nem a maguk kezével művelik a földet és ezért és mint márciusban, a magánkárpótlás bizonytalanságától való félelemből csatlakoztak számosan konzervatívok a kötelező megváltás és állami kártalanítás táborához. A radikálisok viszont, ha látták is a dologban rejlő újabb kiváltságot, ragaszkodtak hozzá, mert aprólékos megkülönböztetésektől féltették az általános elv sikerét.

Egyes szociálisabb szellemű konzervatívok pedig, ha ellenezték is az állami kármentesítést, a becslés alapjául ugyancsak nem a jövedelmet, hanem a földet kívánták vétetni. De ezeknek a száma nem volt nagy, s csak Kossuth adott körükből egyetlen a vitában elhangzott felszólalásában szeptember 20-án ennek a véleménynek határozott kifejezést, megmaradván így legalább ebben a kérdésben, márciusban az úrbéri kárpótlás tekintetében elfoglalt álláspontján.

A többség mindazonáltal a Deák-féle javaslat alapján akart maradni. Mindjárt az általános tárgyalás kezdetén Ghyczy Kálmán, igazságügyi államtitkár is a miniszterelnök nevében ezt ajánlotta elfogadásra. Az önkéntes megváltás híveinek vezérszónoka, Kazinczy Gábor, nagy ékesszólással kelt a javaslat védelmére. Egész gondolatmenete, okfejtése élesen tükrözi vissza az átalakulással még mindig meg nem barátkozott köznemesség szellemét.

Ő mindenekelőtt az ellen szólalt fel, hogy a törvényhozás külső okokból nyúljon hozzá az úrbéri ügyhöz. Azért — úgymond —, mert Jellacsics valótlanságot ígért, annak a Házat

irányítani nem szabad. Már a mult országgyűlés megtagadta a tulajdon erkölcsi eszméjét. De mert akkor a törvényhozás e térre lépett, továbbmenni rajta nem szükséges. Ő nem szereti, ha az arisztokráciát szidalmazzák. Az arisztokrácia mint politikai testület lejárta magát, de mint nemzetiségi elem mindig a legnagyobb tekintetet érdemli. Kimondja, hogy az a kárpótlás, melyet a törvényhozás ígért az arisztokrácia számára, nagyobbára illuzórius álomvár. Az adósságok elnyomják az államot. Csak az úrbéri telkek megváltása 143 millió forintot követel. Ezzel szemben a zálogul lekötött kincstári birtokok értéke talán 40 millió. Pedig az úrbéri birtok alig egy harmada a megváltandónak. Nem szabad tehát az államot tovább terhelni; maradjunk a permisszív törvénynél. Ami különösen a szőlőket illeti: az ország azon vidékein, ahol a szőlőművelés az első fokon áll, a dézsmás szőlők háromnegyede magafajta kaputos emberek birtokában van, kik mégis csak jobban elviselhetik a terheket, mint még szegényebb társaik. Valóságos gúnyja volna az igazságnak, ha a szőlődézsma megváltását helyettük a státus vállalná. Adójában a szegénység viselné a terhet. Ezért csak azokat a szőlőbirtokokat váltsa meg az állam, amelyeket gazdáik saját kezükkel művelnek.

Hasonló szellemben beszéltek mások is és alig kétséges, hogy nyugodtabb időkben ezt az igazságos állapotot éppen a demokratikus elemeknek kellett volna képviselniök. Aminthogy Kazinczy javaslata elvi rokonságban van éppen leggyűlöltebb ellenlábasának, Táncsicsnak azzal a követelésével, hogy csak a 3000 forinton aluli úrbéri szolgáltatásokat kármentesítse az állam. Igaz, hogy Kazinczy a kárpótlás megtagadását minden körülmények közt tulajdonrablásnak minősítette, s arról le nem mondott. Csak azt kívánta, hogy az állam csak a szegényekért fizessen. De az idők olyanok voltak, hogy a radikálisok nem merték kockáztatni a reformot azáltal, hogy elriasszák az állami kármentesítés tehetős és konzervatív híveit. Ezért megkülönböztetés nélkül ragaszkodtak a kötelező megváltáshoz és az állami kármentesítéshez.

A részletes tárgyalás a szeptember 20-i ülésben kezdődött meg. Újabb vita nélkül mondták ki az 1. § módosítását, a Ház

15-i határozatának megfelelően a kötelezés értelmében. Élénk vita folyt a 2. § körül, amelyben a becsü alapjáról volt szó. Oly szociális érzésű férfiak, mint Bezerédy István, azonfelül Kazinczy is azt követelték, hogy a jövedelem vétessék alapul; Kossuth ellenkező beavatkozása után a földérték mellett döntött a többség. Névszerinti szavazással kellett dönteni a kártalanításról. 172-en szavaztak az állami kártalanítás mellett, 82-en ellene. A radikálisok kivétel nélkül az állami megváltásra szavaztak. 129 képviselő nem volt jelen e nevezetes kérdésnél. Hosszas szavazás folyt azután arról, hogy vajjon mely kategóriákat váltsa meg az állam. A sok benyujtott javaslat közül 130 szavazattal 110 ellen azt határozták, hogy csak az egynegyed telken aluliakat váltsa meg az állam. A radikálisok a kisebbséggel szavaztak, mert magasabb határt kívántak megállapítani. Általában az elvi kérdés elintézése után a részletekben ingadozott a Ház állásfoglalása. Maga Deák kétszer kelt védelmére a zsellérekre vonatkozó szakaszainak és sikerült is az ellenzék egyszerűsítő és a jogi szőrszálhasítást mellőző módosításokat elbuktatnia; mindazonáltal a végleges szöveg valamelyes enyhítést mutatott.

A tárgyalás a 14. §-ig ért, amikor szeptember 23-án a híres Staatsschrift és a nyomában fakadt bonyodalom, mely Kossuthot toborzó útjára indította, honvédelmi bizottmány alakításához, majd Lamberg királyi biztosságához és a pest-budai Lánchídon való megöletéséhez, Batthyány lemondásához és végül a nyilt szakításhoz vezetett, jó időre véget vetett az országgyűlés nyugodt tárgyalásainak. Kitört a szabadságharc.

A szeptember 25-i ülésben Bezerédy István megkísérelte, hogy a hűbéri törvényjavaslat tárgyalását újra megindítsa. Ámbár veszély fenyegeti a hazát — úgymond —, azt nem tartja olyannak, hogy a törvényhozás nem működhetnék. Nem tudja, mi akadályozhatja a Házat abban, hogy azt, amit a népre nézve jónak tartanak, be ne fejezzék; indítványozza, hogy a megkezdett tárgyat folytassák.

Külső ok csakugyan nem forgott fenn, mely a nemzetgyűlést ebben akadályozta volna. Hisz azontúl is mindennap ülésezett és a legkülönbözőbb kérdésekről folyt a beszéd. De már az ingerült zaj, mely Bezerédy felszólalását végigkísérte, mutatta,

hogy a Ház többsége, amely a hübéri ügyben történt első szavazások után ismét visszanyerte önbizalmát, az országra szakadt nagyobb veszedelmet alkalmas ürügyül használta fel az ellenszenves úrbéri ügy elhalasztására.

Az általános izgalomban leplezetlenül csattantak ki az érzelmi ellentétek. Bezerédynek egy, mindíg az ellenzéki javaslatok ellen szavazott képviselő, Tar Károly felelt. Ő a hűbéri rendezést olyannak tartja, amely ad annak a néposztálynak, amely nem hadakozik és elvesz attól, amely hadakozik. Keserű tapasztalás, hogy csak a magyar nemzetség és ennek nemes faja az, mely a hazának utolsó szükségeire leginkább áldozott. Nem mondja, hogy tökéletesen és mindent a nemesség tett, de nagyobb részben. Várjuk be a háború végét, s akkor adjunk annak, aki a hazáért becsülettel harcolt, s akinek adunk, tudjuk meg, hogy megérdemli-e vagy sem az ajándékot. Ne bántsuk a hűbért.

A nagy zaj és rosszalás által ismételten megszakított beszédre nem kevésbbé hevesen Irányi Dániel vágott vissza és azon osztály nevében, melyhez büszkén számítja magát, mert másfél századig csaknem egyedül viselte az ország terheit, visszautasította a vádat. Eötvös József csillapítólag szólt közbe, megállapítván, hogy nincs osztály, mely ne teljesítse és ne fogná teljesíteni kötelességét; de az egyetértés érdekében ő is a tárgyalás ellen nyilatkozott. Csatlakozott hozzá Deák. Hivatkozott arra, hogy a körülmények folytán a Ház tagjainak nagy része hiányzik és óva intett, nehogy az úrbéri kérdésben „azon szemrehányásnak tegye ki magát, hogy ebbeli határozatát elhamarkodva, az időnek sürgető körülményei között ... talán néha nem oly higgadtan hozta, amint szükséges a végzések sikerességére". „Azt hiszi talán valaki — folytatta —, hogy a népet fogjuk ezzel megnyerni? Hiszen azon néhány nap, azon 4—5 nap alatt, mely addig eltelik, híre sem mehet ki. Határozzunk igazság és méltányosság szerint. Tekintsük a népérdekeket, s ne védelmezzük csak az egyik osztályt ... Várjuk be a vésszel fenyegető néhány nap elmúltát s ... azután üljünk hozzá nyugodtabb kebellel és teljes számmal ..."

*

Deák felszólalása eldöntötte a kérdést: a képviselőház elvetette Bezerédy indítványát és elhalasztotta a hűbériség tárgyalását. De nem 4—5 napra, mint Deák kétségkívül jóhiszeműen gondolta. Az a perc, amelyben „nyugodtabb kebellel" ulhetett volna hozzá a hűbériség maradványainak eltakarításához, a nemzetgyűlés számára többé nem következett be. Hátralevő nyolchónapos élete izgalmas hányattatások között folyt le.

A háború kitört és a szervezett hadsereg nélkül szűkölködő ország egyetlen védelmezője fiainak egységes érzelemtől fűtött lelkesedése, halálra kész tettereje lehetett csak. Vajjon meg volt-e ez az érzés és ez az elszántság mindenütt, valamennyi magyar lelkében? És ha nem volt meg: felkeltették-e, beleplántálták-e?

Nagyszerű izgatás indult meg szerte az országban. „Kossuth meggyőződésévé tette a népnek — írja Szeremlei[424] —, hogy a magyart ki akarják irtani s hazáját s szabadságát elrabolni. Egy vészkiáltás járta be az egész országot, s a közös szerencsétlenség egy pillanatra elnémítá az alacsony vágyakat. Az osztálygyűlölség megszűnni látszék, s a háborgó testvérek a leghősiesebb elszánással vették fel a harc sanyarúságát."

Valóban: a nemzet jelentékeny része csodálatraméltó bátorsággal vette föl a küzdelmet. S minden osztálya. Igaza volt Deáknak, amikor Bezerédy elleni beszédében, s Tar ellen fordulva kijelentette: „ha csak a nemesség védené meg a hazát, nem lenne megvédve, mert most is a táborban több nem nemes, nem privilégizált osztálybeliek vannak".

Mégis, úgy látszik, némelyek — teljes jóhiszeműséggel — illuziókban ringatták magukat. Azt hitették el magukkal, hogy a közösnek mondott veszedelem, hogy a nemzetgyűlés szózatai elegendők arra, hogy legyőzzék a nép keserűségét és egységes és közös harcba vigyék a szabadság és a nemzetiség védelmére.

Újra feléledt talán bennük a kép, amelyet az első népképviseleti országgyűlés első lelkes gyűlésében első elnöke rajzolt július 10-én a nemzetgyűlés hatalmáról? „Országgyűléseink eddig az arisztokrácia képviselőiből állottak — mondta Pázmándy Dénes — és a törvényhozó hatalom oly intézkedéseket tudott tenni, melyek az országot a maga épségében fenntartották; most

Önök, uraim, a nép ezreiből választattak, a Magyar- és a testvériesen velünk egyesült Erdélyország összes népének szabadon választott követei ülnek itt. Oly hatalom van, uraim, Önök kezében, mellyel soha magyar országgyűlés nem bírt. Önök intésére a nép milliói fölkelnek és lehetetlen, hogy a hazát, melyet a nép mint tulajdont szoríthat kebléhez, egy szabadon választott képviselőkből álló ilyen Ház erélyes intézkedései által a maga épségében és a népet szabadságában fönt ne tarthassa." Így lehetett volna. De az „erélyes intézkedések"-nek másoknak kellett volna lenniök. Olyanoknak, hogy az egész népről lehessen elmondani, hogy a hazát tulajdona gyanánt ölelhesse keblére.

Elfeledkeztek arról, hogy már az első szabadság és lelkesedés heteiben és hónapjaiban az ország mily sok vidékén talált ellenállásra a nemzetőrség szervezése. Igaz, a nép tudatlan volt és bizalmatlan és sokhelyt azt hitte, hogy a jobbágyfelszabadítás ellenszolgáltatása a katonáskodás. De nemcsak „a tót és oláh nyelvű vidékeken", mint Horváth Mihály állítja.[425] Tősgyökeres magyar községekben, Békés és Csongrád határain túl is.[426] És az ok nemcsak a tudatlanság, a bizalmatlanság, vagy a katonáskodástól való félelem volt,[427] hanem mennél később, annál inkább a birtokviszonyok rendezetlensége.

A nemzetiségi vidékeken legelőbb. Láttuk, hogy a vegyes nemzetiségű vidékeken a magyar elem sokszor közösen járt el a nemzetiségiekkel, ezek viszont nem kímélték a maguk nemzetiségű földesuraikat sem; magyar és szerb és román egyformán szenvedett és egyformán vett részt a foglalásokban és pusztításokban. Nemzetiségi vidékről hamarosan olvasunk hírt arról is, hogy a nemzetőrségbe állást a földosztástól tették függővé. Április 24-ről írják Nagykikindáról a Pesti Hírlap-nak,[428] hogy tanácskozás közben többen a nép közül bejöttek a tanácsterembe és oda nyilatkoztak, hogy keveset gondolnak vele, hogy milyen színű zászló tüzetik ki, csak a földet osszák fel. Ez volt az oka, hogy nemzetőrség létre nem jöhetett, mert a nép a földfelosztást tette föltételül. Ez a legüdvösebb vállalatokat akadályozta, hol csak a népre szükség volt, mert mindenkor az volt a felelet: „ha a földet fel fogják osztani". Ilyen volt a hangulat sokhelyt a tiszta magyar vidékeken is. Békés után[429] hol innen, hol onnan

írják, hogy a nép azt mondja: „majd akkor leszünk katonák, ha a földeket elosztják, addig menjenek az urak";[430] hogy a nemzetőrségi zászló alá sok helységeink nem akarnak fölesküdni, azon okból, mert náluk a tagosítás, rendezés még nem történt meg.[431] És nemsokára nemcsak a konzervatív lapok,[432] hanem a radikális függetlenségiek is panaszosan állapítják meg, hogy a magyar nép kivonja magát a nemzetőrség alól, hogy azt mondja: „Ha az urak kikötöttek a királlyal, menjenek ők a rácok ellen."[433]

Kétségtelen, hogy igen sok helyen a nép lelkesen szegődött a nemzeti zászló alá. Honnan is került volna ki a százezernyi, oly sokszor diadalmas honvédsereg?! De mennyivel számosabb, mennyivel lelkesebb és elszántabb lehetett volna, ha a nemesség, melynek akarata a törvényhozásban föltétlenül érvényesült, csakugyan rá akart volna szolgálni az „áldozatkész" jelzőre?

Ehelyett hangos alku és ravaszkodó jogi szőrszálhasogatás járta. És amikor a baj legnagyobb volt, s a nép lelkesedésére legnagyobb szükség, akkor a nemzetgyűlés a hűbéri viszonyok dolgában annak a képviselőnek a szellemében határozott, aki előbb meg akarta várni, hogy a nép megérdemli-e az ajándékot?

S hogy ez országszerte zúgolódott és régi jogait követelte, mielőtt életét adja: bűnbakot kellett keresni. A románokat, szerbeket volt, aki bujtogassa: az udvar és Jellacsics a magyar nép nyugtalanságát, hazaszeretete fogyatékosságát Táncsics nyakába igyekezett varrni.

Kazinczy Gábor volt az, aki Táncsics ellen legelőbb a megyéket mozgatta meg. Zemplén megye körlevele bizonyára sokhelyt talált visszhangra. Fehér megye szeptember 14-i közgyűlésén is — így szól a tudósítás[434] — „felolvastatott Zemplén megye körlevele, melyben felhív bennünket, hogy Táncsics Munkások Ujsága című lapját, mely megmételyezi a nép becsületes lelkét s tévutakra vezeti gondolkozását, a kormánynál eltiltani sürgöljük. Tudtunkra megyénkben ezen gyomlapot, helyesebben laput, nem igen járatja a nép, de annyi tudomásunkra jött, mikép néha ingyen szokott ide s oda küldözni, hogy a léget egészen dögletessé tegye megyénkben; e végre a minisztériumhoz említett lap eltiltása iránt fel fogunk írni, úgy szinte ügyelni fogunk,

hogy ezen kiköszörült lélekölő fegyver a gyermek kezébe ne jusson." Hasonlóan határoztak Hontban[435] s bizonyára másutt is.

Ha valakitől, bizonyára Táncsicstól állott legtávolabb a szándék, hogy a külső ellenséggel szemben a nemzeti egységet megbontsa. A lélekbúvár, aki valaha megkísérli megmaradt írásaiból és följegyzett cselekedeteiből megrajzolni e férfiú jellemét és meghatározni szellemének és szívének alapvető vonásait, a legmélyebb rétegekben kétségkívül a korlátlan hazaszeretetet, kritikátlan sovinizmust tárná fel. Táncsics bizonyára lelke mélyéig demokratikus és szociális érzésű ember volt; de ennél is erősebb volt benne a hazafi. S ha a haza legsúlyosabb napjaiban is követelte a népi követelések teljesítését, az alapvető indítóok erre is csak a haza- és nemzetszeretet volt. Ő tudta, hogy a nép nagy része hazaszeretetének ez az ára; és ezt az árt meg akarta fizettetni — nem a népért, hanem a hazáért.

Amikor a szeptember eleji válság napjaiban először hangzott fel a vád, hogy a földművesek nem akarnak a nemzetőrségbe állani, mert az ő ujságát olvassák, *Ki a mi ellenségünk?* és *Halljunk szót!* című cikkekben felháborodva tiltakozik ellene.[436] Igen — írja —, ő mindig mondta, hogy menjenek jó példával elől a vagyonosok, az úrfélék; ne vonják csak ők ki magukat, teljesítsék ők is szentül a törvényt: a féltelkes polgártársak készséggel követik majd, bár ugyan köztük is vannak gyarlók, félénkek vagy gyávák. De most a haza veszedelemben van. Ne törődjünk hát a hazája iránti kötelességét feledő szerencsétlen kaputosokkal, ne a régi sérelmekkel sem. És egészen a konzervatívak stílusában óvja híveit az ellenségtől, aki „ámítással és bujtogatással" igyekszik előmozdítani, „hogy ezt meg ezt foglaljátok el a volt földesúrtól". „De én ismerlek benneteket — kiált fel — és halálig védelmezlek benneteket abban, hogy ti ily rablásról soha nem is álmodtok, hanem csak azt kívánjátok, hogy törvényesen, igazságosan adassék vissza azon legelő tulajdonotok, mit régóta birtatok, de miket tőletek ... vagy maga a földesúr, vagy gazdatisztjei csalárdsággal, erőszakkal vettek el." Most azonban erről se legyen szó. „Az istenre és hazánk szent nevére kérlek, hagyjatok fel avval is most, mi fölött többen civódnak: hogy én ezt meg azt nem teszem, míg ezt meg azt el nem intézik.

Barátaim, mindent egyszerre nem lehet; de egymásután majd igen; hanem az ellenséget, a mi közös ellenségünket kell mindenek előtt megszégyeníteni, csúffá tenni... Én mind a törvényhozásrul, mind a minisztériumról teljesen hiszem, hogy azt, ami igazságos, tenni fogja; csak kissé béketűréssel legyünk. Hanem most közös ellenségünk legyőzésére fogjunk előbb kezet..."

Ugyanígy szól a hűbéri javaslat tárgyalásának elhalasztása után, negyedrét alakra bővített újsága szeptember 29-i számában.[437] És a jó ügy érdekében itt egyenesen ő is hirdetői közé áll a legendának, hogy a magyar nemesség dicsően viselte magát, mikor a néppel önként megosztá jogait, „mit sehol más országban a nemesség szabad akaratából nem tett": ne higyjenek hát a gaz ámítóknak, kik azt akarják elhitetni, hogy a robot és dézsma eltörlését a nemesség nem akarta, hanem a király. És lelkesen kiált fel: „Mutassátok meg, hogy ti érettek vagytok, hazudtoljátok meg azokat cselekedettel, kik azt mondjátok rólatok, hogy nem értetek meg, hogy nem tudtok a hazáért fellelkesedni; hogy nem siettek azt védelmezni. A ti nevetekben, a milliók nevében mondom: hogy azok hazug rágalmazók, kik ilyeneket költenek rólatok."

De Táncsics lelkes szózatai lemondásra, hazaszeretetre, fölkelésre éppoly kevéssé tudták a nép hangulatát megváltoztatni, mint a többi újságokéi. Ahogy már a siklósiak fenyegetően fölpanaszolták, hogy amikor a zsarnokilag elrabolt földrészeket vissza akarják foglalni, „azonnal van katona száz meg száz, a rácokra pedig minket erőszakolnak" és azt kívánták a váltság emlegetésére: „akkor jöjj inkább muszka és irtsd ki a magyarországi zsarnok urakat" — úgy Táncsics intelmei után is egymásra olvashatunk hasonló kifakadásokat és tudósításokat.

Pedig Táncsicsnak jó hívei — református papok, tanítók, kik valószínűleg inkább olvasták lapját, mint a nép, melynek javarészt csak ezek olvasták fel és magyarázták tartalmát — még őt megelőzőleg is hirdették a népfelkelést. Szeptember 6-áról írja a szaporcai református pap: „A mult vasárnap a népet egybegyüjtém — fegyverkezésre bírandó őket. De kereken kimondták, hogy Jellacsics ellen nem harcolnak, mert az az ő megváltó

atyjok. Jellacsics csak az urakat irtja. A király Jellacsics mellett van, ők pedig a király ellen nem kelnek föl. A miniszterek és az urak a király és ő ellenük vagynak. Az urak őket meg akarják csalni, most is az országgyűlésen még az ő javokra semmit sem tettek. Jellacsics pedig makkoltatást engedett, legelőt adott, olcsó sót ád alattvalóinak — az az igazi ember. Hasztalan volt minden világításom... Hogy hinnénk, mondák, hogy az urak javunkat akarják, mikor a regálék és úri jussok most is fennvannak... Tegnap a sorshúzás alá jövendők összeírása volt. A nép mondá: szolgálatunkat csak kívánják, de szeretnénk tudni, hogy elrabolt legelőink és földünk visszadatnak-e?"[438]

Ugyanabban a számban írják szeptember 8-áról Dunapatajról, hogy a siklósi választókerület kívánságait helyeslik.[439]

És nem írnak másként a szeptember 15-i határozat után sem. Ugyanabban a számban,[440] amelyben Táncsics másik régi híve, Barsi József, korholja az „alávaló makacsságot", mellyel kivonják magukat a katonáskodás alól, nyilván október elejéről való. Munkások aláírású levélben valóságos filozófiáját olvassuk az akkori antimilitarizmusnak. Azt írják:

„Kedves barátunk, Táncsics! Annyi felszólítás érkezik hozzánk mindenfelől, hogy keljünk fel harcra falustúl, hogy már nem győzzük olvasni; de bizony kendnek mint barátunknak csak megvalljuk, hogy eddig nem éreztünk magunkban valami nagy kedvet a fölkelésre. Kend is bocsájtott egyet újságában, azt is hideg vérrel elolvastuk, azután letettük; sőt ha maga Kossuth jönne is hozzánk ékes beszédével, bizony aligha bírna közülünk annyit összeverbuválni, mint Cegléden, Kőrösön, Kecskeméten. Erre azt mondják kendtek: érzéketlenek, rossz hazafiak vagyunk. Mi is megesmerjük, hogy úgy van. Bizony, mi még nem éreztük a szabadságnak jótékonyságát, csak kóstoltuk valami részben, de még fogalmunk kevés van róla; jó hazafiak sem lehetünk még, mert hazánk eddig nem volt, noha magyarok voltunk, de nemzet nem voltunk; tudja kend, mi volt a mi nevünk? „Szegény adózó, teher-hordó nép", kik csak azért voltunk, hogy hat száz ezernek barmai legyünk. Hogy ily

rögtön nem lehetünk jó hazafiak, csudálkozhatik-e valaki rajtunk!! Hiszen ez csak olyan volna, mint midőn valaki jól elverne valakit, azután békepohárral kínálván meg, azt kívánná, hogy neki barátja legyen. Nem megy az olyan könnyen... A kecskemétiek, kőrösiek, ceglédiek elébb kezdték érezni a szabadságnak gyümölcsét, azok jobban is lelkesülhetnek, de mi: kik oly borzasztó iga alatt voltunk, hogy földesuraságunknak legutolsó kutyáját, erdészét, hajduját, csőszét uralni kényteleníttettünk... — hogy a felszólításokra nem lelkesülünk, épen nem lehet rajta csudálkozni. A mély sebek még nem hegedtek be; a marcangoló ebek még köztünk vagynak, azoknak csak látása is felvakarja sebeinket. Osztán csak gondolja kend jól meg: ki a mi ellenségünk? Kik ellen kellene felkelnünk? Azt mondják kendtek, hogy a bécsi kormány, a királyi család, azok huszítják ellenünk a horvátokat, rácokat, tótokat. Azt elhisszük, hogy a magyar aranyat, ezüstöt tovább is szeretnék zsebőkbe folyatni ott Bécsben, de azt is elhisszük ám, hogy bizony kevés van országunkban olyan földesúr, ki a robotját, dézsmáját ne szeretné zsebébe folyatni. Aki mihez szokott, mibe nőtt-nevelkedett fel, nehéz neki attól egyszerre elszokni. Ha a bécsi kamarillát, mint kendtek szokták ott Pesten nevezni, a réginek visszaállításáért ellenségünknek tarthatjuk, hát ezeket a köztünk levőket ne tartsuk? Hiszen több ellenségünk van nékünk hazánkban, mint Bécsben. Tán a bécsi sem mert volna oly nagy mozgalmakat előidézni, ha országunkban levő ellenségeinknek segítségére nem számolhatott volna. Most már azt mondják kendtek: keljünk fel harcra ellenségünk ellen. De hogy kelhessünk fel ellenségünk ellen, holott az nem áll velünk szembe, sőt nagy részt barátságot színlel. Ezt a csorda horvát sereget nem tarthatjuk ellenségünknek, mert szegényt akasztófával kínszeritették a hozzánk jövetelre; hogy rabol, azt kénytelen tenni, mert éhen elveszni nem akar. Ezt a szegény népet úgy nézhetjük, mint a barmot. Ha a barom, melyet a természeti ösztön kísztet eledele keresésére, bejön kertünkbe vagy rétünkre, azt kínozza-é okos ember, vagy a gazdáján kíván

inkább boszút állani?! Hogy egyik része ellenségeinknek Bécsben van, az világos, s azok ellen legkisebb intézetek sem tétetnek; pedig mennyi jószáguk van azoknak Magyarországon is. A másik része ellenségeinknek részint kiköltözött országunkból, részint bent van; a bentlevők rosszabbak, mert ezek barátságnak színe alatt tettel is működnek ellenünk. Igy állván a dolgok, kik ellen keljünk fel? bizony nem tudjuk.

Azt is gondolóra vehetnék kendtek, hogy ellenségeinket hatalmas érdekek mozgatják. Bizony minden ember önhaszonleső. Minket, amint feljebb mondánk, semmi nagy érdekekkel nem ingereltek. Minékünk csak azt mondják kendtek, hogy álljunk ki a síkra, ontsuk vérünket, de hogy miért? arról szó sincs.. Hát azért ontsuk-e vérünket, hogy azok, kik most valóságos hazaárulók, akár kiköltöztek, akár bent vannak az országban, majd ha mi megtisztítjuk Isten segítsége által az ellenségtől az országot és békesség lesz, akkor azok a szép madarak, haza szállingózván azt mondhassák: de az az enyim volt ám héj, az enyim is marad ezután is! Hát mi, kik úgyszólván talpalatnyit csak most kezdtünk bírni, azoknak szerezzünk ismét száz ezernyi holdakat vérünk kiontásával, kik eddig is vérszopóink voltak? Ezt igy maga a fölséges úristen sem kívánja.

Látják-e kendtek, hogy miért nem érezünk semmi buzgóságot a fölkelésre kendteknek eddigi felszólításaikra?! Felkelünk igen is; de nem a kendtek felszólításukra, hanem azért, hogy a magyar fajt csakugyan kiirtani nem engedjük; de ha az Isten szerencsés végét engedi érni dolgunknak, akkor majd Kossuth szerint számolunk.

Munkások."

Október 16-áról Veszprémből olvassuk:

„Ha az a sok zsöllér, az a 8 millió zsöllér meg nem szorítja a kard markolatát és elleneink ellen nem ragadja: úgy elvesz a haza... De nálunk azt mondja a szegénység: mért adjam én oda 19 esztendős fiamat katonának, hiszen

nekem semmim sincs? Mit védelmezzen az én fiam? A kutyabőrösök búzaföldeit? Melyből én 4.5 p. forintért bérelhetek éveken keresztül 800[2] ölet? Menjen a kutyabőrös katonának, védelmezze földeit... De hol a föld, melyből én, mint a honmegtartó testületnek tagja enmagamat és eddig rongyosan növelhetett családomat táplálhatom?"[441]

Ezeknek az érzéseknek végső és gyakorlati következtetéseit Békésmegyében vonták le. Lehet, hogy másutt is. De egyedül Békésből bírunk részletes tudósításokkal olyan mozgalmakról, amelyek az ország akkori helyzetében, amikor már Windischgrätz vette át a császári seregek főparancsnokságát, s az ellenség minden oldalról szorongatta az országot, valósággal belső háborúval, fegyveres lázadással súlyosbították a nehéz helyzetet.

Oláh György többször idézett munkájában egész fejezetet szentel az év végén Békésben lefolyt parasztlázadásoknak,[442] amelyek most, az országgyűlés tárgyalásainak megszakítása után, sokkal nagyobb mérveket öltöttek, mint tavasszal. A mozgalom gócpontjai Mezőberény, Gyula és Orosháza voltak, a liberális Wenckheim-család volt jobbágyközségei azóta is az alföldi földmívesmozgalmak tűzfészkei. Mezőberényben már az év elején voltak nagyobbmérvű zavargások.[443] Október elején, amikor az önkéntes csapatok s honvédek kiállítására toborzás folyt, a berényiek vonakodtak, majd forrongani kezdtek, rátörtek az uradalmi földekre, pusztítani s felosztani kezdték azokat, hangoztatván, hogy „ha az ország védelme igénybe veszi a nép vérét, akkor az urak vagyona is a népet illeti". A főszolgabíró és az alispán hiába kísérelték meg a nép lecsendesítését. Amikor az alispán békítőkísérlete után a katonaállítási rendeletet felolvasták, a nép újra megkezdte a rombolást. Erre a vármegye választmánya („saját nemzetőrségeink nem használására nézve számos okaink lévén") október 19-én futárok által kereste meg a szomszéd megyéket, hogy a lázadás elfojtására fegyveres erőt küldjenek és a honvédelmi bizottmányt is értesítette a történtekről. Tragikus fordulata a dolgoknak, hogy ennek a rendeletét, amelylyel kormánybiztost küldött ki, s aminek indokolásául azt kellett írni, hogy Mezőberény községe „azon ürügy alatt, hogy ha

katonát kell adni, a földeket el kell osztani", fellázad — Nyáry Pál írta alá. De a kormánybiztos sem tudott rendet csinálni, s a lázadás egyik fővezérének, Frey Adámnak, veletlen elfogatása és október 30-án kivégeztetése és 86 egyeb elitélt közul 57-nek három hónapnál hosszabb időre elitéltetése sem használt: a lázadás még november végén is tartott: mert november 28-án az állandó bizottmány „egy kisebb ágyút, s legalább 500—600 lőfegyveres katonát" kért Szegedről.

Ugyancsak még novemberben nem csendesedett le a már szeptemberben kezdődött lázadás Orosházán sem. Ott is legelőszabályozási sérelem volt az oka. Különleges jelleget ad az orosházi eseményeknek az a tény, hogy itt maga a táborból visszatért nemzetőrség volt az, amely az összes bíróságok, majd a királyi kabinet, legutóbb pedig a magyar minisztérium által az uradalomnak ítélt, de a nép által magáénak vitatott pusztát visszafoglalta. Itt is hiábavaló volt a hatóságok békítő szándéka. Az egész nép — jelentette a kiküldött szolgabíró — azt hangoztatta, „hogy Csákó elfoglalása mindnyájuk közös akarata volt", s izgalma oly nagy volt, hogy „saját hivatalos egyéniségemnek is csaknem agyon veretésére szolgáltatott alkalmat". Itt is rögtönítélő bíróság ítélt december 11. és 18-a közt, mialatt „a csendbiztosokat, az összes megyei csendőröket Orosházán kellett összpontosítani, sőt 21 megyei hajdút is a törvényszék védelmére Orosházára kellett rendelni, s még így is tartani lehetett a nép kitörésétől", ily körülmények közt az aradi táborba rendelt Lehel huszárokat is Orosházán kellett visszatartani. A fővádlottat, Oláh István históriást, december 17-én kivégezték; 25 többi lázadóval „a törvényszék igen szigorúan bánt el: hosszabb időre terjedő rabság elszenvedésére ítélte őket".

Ahol nem a földnélküliség és a foglalások keserűségei, ott a földesurak és a megyei hatóságok igazságtalanságai, vagy a jómódúak húzódozása az áldozatoktól rontották a nép áldozatkészségét. A Pesti Hírlap, a Közlöny és a többi újság hány tudósításában olvassuk még szeptemberben, októberben is, hogy a földesurak itt is, ott is megkövetelik a robotot és hogy a szolgabírák botozással kényszerítik a népet. És sok tudósítás szól arról, hogy a volt jobbágyok közül is inkább a szegény zsellérek álltak

be a honvédseregbe, a módos gazdafiúk ellenben kivonták magukat. Amit a Munkások Ujságában olvastunk,[444] hogy: „65 ifjú ment el már városunkból önkéntesen katonának és közöttük csak kettő volt földes ember gyermeke, a többi mind szegény gyalog polgárok gyermekei" — azt sok egykorú tanú megerősíti. Magában a Közlöny-ben olvassuk a november 19-én kelt debreceni tudósítást, mely szerint sokan kormányrendelet vagy orvosi bizonyítvány alapjan mentetik fel magukat a nemzetorség alól, minek folytán „még oly koldus szegeny családfok is kenyszeríttetnek a nemzetori kulszolgalatokra, kikben öt-hat tagu véginségre juttatott család siránkozik vigasztalás nélkül, elvesztett egyetlen kenyérkeresojük után, s kiknek alig van testöket fedezó ruhájok, s még úti tarisznyájok megszerzesére is a közpénztár kénytelen adozni".[445] Maga a honvédelmi bizottmány is előmozdította ezt, mert a megyék tiltakozása ellenére megengedte a helyettesítést,[446] ami természetesen ismét a jobbmóduak mentesítésére lyukadt ki. Sokhelyt ment igy a dolog egész a szabadságharc végéig, amit megerősít az a jelenet, amelyet Podmaniczky Frigyes ir le 1849 július 26-i kelettel naplójában: hogy Csongrádon a fogadó biliárdszobájában egy tucat szálas parasztlegényt találtak, akik gyolcs ingben és gatyában biliárdozással toltötték idejüket. „Szokatlan látvány ily időben! Kérdést intéztünk a hetyke legényekhez, nem volna-e kedvök a huszárság közé beállani? Nem uram, felelék ők büszkén, a mi városunkban nincsen csak egy gazda-legény, aki beállott katonának."

„S ez igy volt az egész Alföldön — jegyzi meg a báró —, a parasztgazdalegények kerülték a sereget, csak a bocskoros nemes s a földönfutó szegénység állott a zászlók alá. Dícséretes kivételt e tekintetben csak a városok képeztek..."[447]

Ez kétségtelen túlzás. Túlzás azért is, mert hisz tudjuk, hogy mihamarább az önkéntesi rendszer helyébe a rendes sorozás lépett, amely alól ha szintén lehetett is kibújni, mégis nehezebb volt. Túlzás, mert a honvédsereg nagyszerű sikereit is aligha lehetett csak az ellenség gyöngeségének vagy gyávaságának betudni; azokban kétségtelenül igen nagy része volt a sereget alkotó nép minden osztálya szellemének is.

De mily más katonai eredményeket lehetett volna elérni, ha

az egész nép és minden osztálya egyforma lelkesedéssel és áldozatkészséggel vesz részt a harcban; ha különösen a honvédsereg minden tekintetben hiányos fölszerelését éppen a telkes parasztság jobbmódja, testi és szellemi jobb állapota pótolja.

Ezt bizonyára el lehetett volna érni a hűbéri viszonyok maradványainak teljes eltörlésével. Ám a curialisták és a cenzualisták százezrei a legnagyobb szorongattatás idején is még mindig tartoztak hűbéri terheikkel; az igazságtalanul elfoglalt legelők visszaadásáról szó sem volt; és az egész volt jobbágyság, a telkes gazdákat beleszámítva, még éppúgy adózott a volt földesuraknak a regálékért, mint március előtt.[448]

A bécsi udvar és hadvezérei jól tudták, hogy semmivel sem nyerhetik meg inkább a népet és semmivel sem erősíthetik meg inkább királyhűségében, mint ha gazdasági sérelmei dolgában biztatják. Ahogy Jellacsics kezdte volt, úgy folytatta Windischgrätz is és a király nevében számos kiáltványban biztosította a földmíves népességet, hogy a robottól és dézsmától ezentúl is föl lesz mentve.

A király üres és rosszhiszemű ígéreteit könnyen hitték, a nemességől, melynek nyomását évszázadok óta közvetlenül érezte, tetteket várt a nép. A tettek nem állhattak másban, mint az úrbéri viszonyok végleges törvényhozási elintézésében. De szeptember 25-e óta nem talált a nemzetgyűlés időt az abbanmaradt tárgyalás újrafelvételére. Október legvégén fogott csak hozzá érdemleges tárgyalásokhoz, amikor is az addig a közteherviselésben még mindig részt nem vevő nemesség megadóztatására a honvédelmi bizottmány javaslatot nyujtott be, amely egyelőre két hónapra kívánta biztosítani a törvényhatóságok katonaélelmezési költségeit, „minden lakos osztályaira egyaránt" és ideiglenesen kivetendő adó útján. Ezt el is határozták. Ennek kapcsán a november elsői ülésben Táncsics indítványt tett a közteherviselés elvének a vámokra való alkalmazása iránt, kívánván, hogy mivel az 1848:VIII. t.-c. november elsején életbe lépett, az egyenlőség elvének alapján a vámfizetés is vagy megszüntettessék, vagy köztehernek ismertessék el, amelyre nézve minden szabadalom megszűnik. A Ház így is határozott, s utasította a honvédelmi bizottmányt, hogy a közteherviselés elvének

„szigorú alkalmazása" és „életbeléptetése" iránt végrehajtási rendeleteket bocsásson ki.

A rendeletek nem jelentek meg, s Táncsics újsága november 7-i számában kidolgozott törvényjavaslatot is közölt — s valószínűleg a képviselőháznak be is nyujtott — „a közteherviselésről és vámokról". A következő számban[449] újra visszatért a kérdésre, s szemrehányást tesz a képviselőknek, amiért „azt gondolják, hogy elég, ha e törvény meg van hozva. De azon törvényeket életbe is kell ám léptetni. És tesznek-e erre valamit? Semmit, de éppen semmit. Sürgettem, hogy tegyenek valamit: hasztalanul. Elő akartam a módját adni, miként kell azt megkezdeni: nem hallgattak meg. Miből kénytelen az ember azt következtetni, mintha nem is szándékoznának azon törvényt életrehozni, hanem mintha a kiváltságot tovább is fenn akarnák tartarni."

A nemzetgyűlés magatartása csakugyan mintha erre vallott volna. Ugyanaz nap, mikor e sorok íródhattak, a november 9-i ülésben Bezerédy István újabb kísérletet tett, hogy „a veszélyes körülmények miatt" elhalasztott úrbéri tárgy újrafelvételére rávegye a Házat. Az elnök azzal válaszolt, hogy a kormány dolga kezdeményezőleg fellépni. De a honvédelmi bizottmány — melynek pedig Nyáry volt alelnöke — sem ebben a kérdésben nem kívánt fellépni, sem november 17-én Omaszta képviselőnek a közös legelők elkülönzése tárgyában benyujtott törvényjavaslata tekintetében nem helytelenítette az elnök döntését, aki szerint miként az előző ilyen javaslatokat a haza veszélye miatt elhalasztották, ezt sem kívánatos tárgyalni. December 14-én pedig, éppen amikor Windischgrätz új kiáltványa jelent meg robotról és dézsmáról, Kossuth időszerűnek látta, hogy ami elől azelőtt csak óvatosan kitért, az úrbéri kérdés hánytorgatását most egyenesen hazaárulásnak minősítse.

Erre a támadásra nyilván Táncsicsnak újsága december 5-i számában megjelent Javaslatok című cikke szolgáltatott okot, amelyben a honvédelem sikeresítése érdekében először a fegyvergyártás fokozását magasabb árak fizetése által és a legénység zsoldjának felemelését, másodszor pedig: „hogy a süker annál bizonyosabb legyen", a törvényhozókhoz fordul és „saját boldogságtokra, gyermekeitek, unokáitok áldására" könyörög hoz-

zájuk: „tegyétek boldoggá e hazát; sorozzátok be a nemzetet az európai nagy népek közé" és javasolja, mondják ki: „Mindennemű regálék az egész községekéi, azoknak haszonbére a községek költségeire fordíttatik; a még taksális, kontraktuális szolgálatok a határozat kihirdetésétől fogva kárpótlás mellett örökre megszűnnek; mindennemű terhet az órától fogva aránylag tettleg viselünk."

És szava valósággal könyörgéssé válik nagy aggodalmában a haza sorsa felett.

„Mondjátok ki ezt — kiált fel — az Istenre és hazánk szent nevére kérünk benneteket.

Ne fillérkedjetek, mikor a haza nagyságának megalapításáról, nemzetünk feldicsőítéséről van szó."

De a képviselőket nyilván máris nagyon izgatta a parasztnép elégedetlensége. Nem volt úgyszólván ülés, amelyen az elnök 2, 3, 4 vagy még több kérvény beérkezéséről ne tett volna jelentést a hűbéri viszonyok valamely igazságtalanságára vonatkozólag. De a kérvényi választmány bizony nem sietett elintézésükkel. És amikor egy ülésben egy békési képviselő közvetlenül tett egy helyi úrbéri sérelmet szóvá, az elnök újból megtagadta a kérdés tárgyalását. A kérvényi bizottság nevében pedig Pálóczy László a következő ingerült kijelentést tette, amely híven jellemzi a nemzetgyűlés hangulatát:

„Engedjen meg a képviselőház — úgymond —, a felhozott kérdést tárgyalás alá sem lehet venni, mert adatott már be egy folyamodás ezen tárgyban, mely a többi számtalanokkal együtt a kérelmi választmányhoz utasíttatott... Megvallom, nem igen siettünk vele, mert adtunk már be 116 folyamodás iránti véleményt; de ezeket a képviselőház a haza jelen körülményeinél fogva mindeddig nem vehette tárgyalás alá, s nem is veszi. De van még más száz folyamodás is... hanem bizony mind az igen egyről szól, s neki bőszülve azt akarja, hogy osszák fel közöttük Magyarországot. Az egyik azt mondja, hogy rossz sententiát hoztak neki; a másik, hogy 20 esztendővel ezelőtt a földesúr elfoglalta

földjeiket...; mások ismét kérik, hogy engedtessék meg nekik a korcsmáltatás, a halászat, s mind ilyen a számtalan folyamodás, melyeket egy kaptára lehet ütni. S ha még 150 iránt is adjuk be véleményünket: a törvényhozás mind a mellett is nem fog szólhatni ahhoz..."[450]

Ilyen hangulatban nem meglepő Kossuth magatartása. Akinek, mint a honvédelmi bizottmány elnökének, legelőbb kellett volna felismernie, hogy miként 48 előtt, úgy most is az egyenlőség az érdekegység és a hazaszeretet legerősebb alapja, most példátlanul heves támadással fordult a nép jogait követelők ellen. „Rossz szolgálatot tesznek a hazának — így kiáltott fel — és ha gyanusításoknak volnék embere, a kamarillávali szövetkezésről gyanusítanám... kik akár az egyes polgárok, akár a népnek különböző osztályai közt érdekharcokat idéznek elő." És „általános helyeslés" közt jelentette ki, hogy azok mind querelles domestiques, melyeket majd ezután lehet elintézni. „Most csak a hazát védeni!" folytatta folytonos tetszés közben — „s ellensége az a hazának, vagy legkevesebbet mondva, nem tudja mit cselekszik, ki bízgat a nemesség, az arisztokrácia, vagy bárki ellen! Mert most erőre van szükségünk, és holmi legelőkérdésekkel, vagy bármivel fellázítani a népet annyit tesz, mint kevesbbíteni azon erőt, melyre szükség van a haza megmentésének munkájában."

Ezzel — kifejezett szavai szerint — „a mostani kormány politikáját" is kijelentette Kossuth. A haza megmentése után kívánta hát a „querellákat" orvosolni. De a haza megmentésének ezt a módját csupán az úrbéri viszonyokra értette; a nemesség érdekeinek kielgégítését nem tartotta csupán „házi perpatvarnak". Mert egy lélekzetre azt is kijelentette, hogy „mert egyesíteni kell... kívánná a sebeket, melyek az egyik vagy másik osztályra üttettek, minél előbb... begyógyítani..." S ennélfogva sajnálatát fejezte ki afölött, hogy nem terjeszthetett elő már most a kormány részéről törvényjavaslatot az úrbéri kármentesítés iránt. De a hűbéri viszonyok iránti törvényjavaslat mostani tárgyalását az egyesítés megbontásának, hazaellenességnek mondta.

És hogy jónak látta, hogy a nemzetgyűlés többségének azzal hízelegjen, hogy „magyar felemelkedettséggel" elmondja: „hogy a volt arisztokrácia, mely annyit vesztett, nem kérdezte az áldozat nagyságát, hanem csak azt, hogy kell-e, s tett" — úgy a nemzetgyűlés maga is, ahogy leszavazta szeptember 18-án, s máskor is azokat, akik „a legjobb proklamációnak az úrbéri viszonyok azonnali megszüntetését" mondták, úgy most is a legjobb eszköznek a nép föllelkesítésére azt tartotta, hogy kiáltványaiban minduntalan a nemesség nagylelkűségére hivatkozzék. „A robot és a dézsma, mely eltöröltetett, a volt nemesség által lőn föláldozva, a nép javáért és az igazságnak kedvéért" — mondják november 29-én „a nemzet képviselői s az ország főrendei Magyarország népeihez";[451] „a szabadságot a nemesség adta meg; ő hozta ezen áldozatot" mondják december 22-én;[452] és így mindannyiszor ezután, valahányszor tettekre tettekkel kellett volna példát mutatni. A régi bűnökért, a nép elnyomásáért pedig a királyt vádolták.

A kiáltványokban — sok joggal — a király, az újságokban és a megyékben Táncsics ellen izgattak. Pedig a kérvényi bizottság adatai is megmutathatták volna, hogy Táncsics kicsi, alig nehány száz példányban szétküldött lapja aligha lehetett az ország minden vidékéről érkezett „számtalan" folyamodás gerjesztője. A népnek, amely 1772 óta szakadatlan harcot folytatott földesuraival földjéért, nem volt szüksége bujtogatóra. — Táncsics ezekben a kérdésekben igazán csak szócsöve volt a népi érzelmeknek; s mint láttuk, sokszor ő maga is nagyon igyekezett a honvédelem ügyét előtérbe tolni a hűbéri ügyek előtt. Mégis úgy volt, ahogy már október 16-án egy veszprémi levelezője írta: „Kendet a nemeses falukban gyűlölik, útálják; kendet újra befogatni szeretnék, azután fölakasztani; azt mondják, kend uszítja a parasztokat a kutyabőrösdiek ellen; mert kend is paraszt."[453] Miután a képviselőházban meghallgatni is alig akarták, december végén magában Kossuth Hírlapjában jelent meg rendkívül heves támadás ellene Vas Gereben tollából,[454] amelyben földosztáson, tulajdon elleni izgatáson kívül egyenesen azzal vádolja meg, hogy a haza védelme ellen izgatja a népet. „Táncsics, kend csakugyan bolond!" — így fejezi be Vas Gereben

cikkét. Ugyanakkor a sajtótörvény alapján 500 ezüst forint büntetésre ítélik, amiért az óvadékot nem tette le.[455] Ezt persze nem tudta lefizetni, s így lapja december végével megszűnt.

*

Azt hitte vajjon a kormány és az országgyűlés, hogy az izgató lapok eltiltása, vagy a békési nép közt röpiratokkal kereskedő „históriás" kivégzése le fogja csendesíteni a népet és új lángra lobbantani a lelkesedését?

Tény az, hogy a hűbéri viszonyok maradványainak kérdése a nemzetgyűlésben ezután a szabadságharc végéig szóba nem került többé.

A nemzetgyűlés kiáltványai a nemesség áldozatkészségét hangoztatták; s a megfordult közszellemre fölötte jellemző, hogy január 18-án maga Madarász László — egykor az arisztokrácia legbevesebb bírálója, a radikálisok közt a legradikálisabb, most azonban rendőrminiszter — nem átallotta olyan kiáltvány tervezetét benyujtani, amelyben azt mondta, hogy a nemesség „mindig arra törekedett, hogy enyhítsen a nép sorsán és hogy a nép legyen vele együtt szabad", de hogy a királyi házzal szövetkezettek ezt megakadályozták.[456] Csak Nyáry Pálban — pedig ugyancsak a kormány tagjában — és még egy-két képviselőben volt még ekkor is annyi elvhűség és bátorság, hogy ezzel az új szellemmel szembeszálljon. „Hibásnak tartom — így szólt — és hozzánk nem illőnek azt, midőn a mult korban történteket egyenesen a király, dinasztia, s uralkodóháznak nyakába akarjuk vetni. A magyar arisztokrácia volt az, mely ha visszaadja a nép jogait száz év előtt, a dinasztia és kamarilla nem juthatott volna azon erőre, hogy Magyarországgal oly gyalázatosan bánjék."[457]

De a törvényhozás nem fogadta meg Nyáry szavait, amelyek szerint „ha hibát követünk el, ne rovjuk azt a nép részvétlenségére". Hiába áramlottak a kérvények ezután is a Ház asztalára, most már bizonyára nem a Munkások Ujsága ösztönzésére. Márciusban csak azzal biztatta a regálék szabaddá tételét követelő győrmegyei küldöttséget, azzal a hevesmegyei és egyéb kontraktualistákat, akik katonai kötelezettségeik teljesítésére hivatkoztak, „noha az 1848-i törvények jótékonyságában nem

részesültek", az elfoglalt földjeikért esengő biharmegyeieket, amivel szeptemberben: hogy „a törvénnyel még el nem igazított úrbéri... viszonyok a már tanácskozás alá is vett, de a közbejött hazai súlyos körülmények miatt egészen meg nem alapíthatott... általános és célszerű törvényekkel fognak elrendeztetni".[458]

Ez az elrendezés mindvégig ígéret maradt. Mert ekkor már mindezekre az ügyekre az volt a közvélemény, amit Kossuth izent a békésieknek december 8-án: „Ezen bujtogatók nem egyebek, mint béres cinkosai az ország ellenségeinek, kik szabadságtokat el akarják rabolni."[459]

Csak későn, a végső veszély utolsó rémült napjaiban, amikor a Szegedre menekült kormány és törvényhozás a nemzetiségek kibékítésére is oly gyökeresen más kísérletet tett, mint egy évvel azelőtt, amikor még hatása lehetett volna: 1849 július legvégén derengett fel újra némelyekben, hogy a szónak, a szónoklatnak és a politikai ügyességnek mesterein kívül talán hivatottabbak a nemzet megmentésére azok, akik a nép bizalmát birják. Július 27-én indítványozta a Tóth Mihály szegedi főbíró tulajdonában kiadott Szegedi Hírlap, hogy a honvédő kormány mellé adják negyedikül: „főtényezőül, főeszközül" Táncsicsot, kit a nép úgy szeret, „hogy Kossuthunk után nálánál nincs kedvesebb embere". Most megbocsátanák neki, hogy „kommunista": „közülök egy sem jobb hazafi, egyik sem szereti hőbben hazáját... ha még oly hosszú véres tollat visel is."[460] De ekkor már a legjobb javaslat is későn jött a haza megmentésére. Ahogy Szemere panaszolta a nemzetiségi határozat alkalmából július 25-én Kossuthhoz írt levelében, hogy borzalmas a képviselőház politikai rövidlátása és hogy a más nemzetiségek követeléseinek aristocratico-magyar felfogása Magyarországot tönkre fogja tenni,[461] akként a magyar nép követeléseinek aristocratico-magyar felfogásának megváltozása sem tehette volna már jóvá azt a töméntelen végzetes hibát, amit a nemzeti védelem ügye ellen a nemzet törvényhozása elkövetett. És sajnos — nem úgy és nem akkor következett be Táncsics feltámadása, ahogy és amikorra ő maga talán gondolta, azokban a nemes haragtól tüzelő sorokban, amelyekkel lapja halála körülményeit a népnek bejelen-

tette. A Március Tizenötödike Debrecenben megjelent 14. számában találjuk ezt az 1849 február 28-áról keltezett írást. Így szól:

„A Közlönynek február 27-i számában ezt olvasám: „A népre leginkább néplapok által lehetne hatni. Két magyar néplapunk volt, az egyik meghalálozott."

A Munkások Ujságát méltóztatik érteni, hogy meghalálozott.

Blum Róbertről, vagy régebben Martinovicsról és több másokrúl nem azt mondjuk — közönségesen — hogy meghaláloztak, hanem azt, hogy igazságtalanul lenyakazták, meggyilkolták.

A Munkások Ujsága teljes viruló egészségben élt, s nem is természetesen halt meg, hanem meggyilkolták.

Egyébiránt az újságlap még sem egészen emberi természetű; mert ha meggyilkoltnak, vagy akinek jobban tetszik, meghalálozottnak mondják is, újra talán más színben föltámadhat.

De nincs is Magyarországban az a hatalom, mely a Munkások Ujságát meghalálozottá birná tenni. Ez élni fog még soká, oly soká, meddig csak egy magyar lap élhet.

Magának kormányunk egyik tagjának saját vallomása szerint a nép ereklye gyanánt zárja szekrényébe a Munkások Ujságát.

Ne is aggódjatok falusi testvéreim, míg magam élek, addig föl nem hagyok vele, hanem utolsó lehelletemig pártolom ügyeiteket . . .

Isten áldjon meg benneteket oly jó lelkiismérettel, milyennel engem megáldott."

Vajha sikerült volna gyönge írásunkkal hozzájárulni ahhoz, hogy a magyar nép leghívebb védelmezőjének emléke csakugyan éljen, „meddig csak magyar lap élhet".

XI. A KÁRMENTESÍTÉS ÜGYE A NEMZETGYŰLÉSBEN

A nép régi urait bízta meg képviseletével. — A nemzetgyűlés többségének csak egy pozitív törvényalkotási gondja volt: március hagyatékát úgy lebonyolítani, hogy a kiváltságos osztály uralma érintetlen maradjon. — Földmonopólium megszüntetése, elveszett birtok, jövedelem és közteherviselés: e három ponton volt veszélyeztetve az uralmi helyzet. — A veszedelem elhárítása: a reform folytatásának megszakítása és a másik kettő kiküszöbölése. — A hűbériség maradványai tekintetében a nemzeti veszedelem se tudott végleges cselekedetet kikényszeríteni. — A parasztság módosabb rétege számára a felszabadítás valóságos haszon volt. — Az elnyomorodott zsellérek és szerződéses jobbágyok maguk kezdeményezéséből semmi közös cselekvésre képesek nem voltak. — A nemzetiségek lázadása lényegében parasztforradalom volt. — Az erdélyi országgyűlés az úrbériség megszüntetését számos korlátozással mondta csak ki — Erdély urai mérgesítették el a magyar nemzetiségi kérdést. — A jobbágyság felszabadítása: földjáradék növelése. — A márciusi napok gyujtják meg a nemességben az állami kármentesítés gondolatát. Visszamenteni mennél többet a márciusi „áldozatokból". — A kárpótlás az úri szolgáltatások valóságos haszna összegének 5%-os tőkésítése. — A Magyar Gazda ankétja az úrbéri tartozások kiszámítására. — Nyáryék az úrbéri viszonyok végleges törlését szorgalmazták, — a többség erre előtérbe tolja a kármentesítést. — Kossuth nyiltan kimondja, hogy a kárpótlás célja, miszerint a nemességnek legyen kedve a hazát védeni. — Kossuth „tervecskéje" a földbirtokosok előlegéről még az országos becslés előtt. — A kisebbség a jobbágyságot meg akarta nyerni a honvédelem ügyének a hűbériség maradványainak eltörlése által. — Kossuth parlamenti ügyeskedése a kármentesítés ügyének az úrbéri fölött való elsőbbsége érdekében. — „Törvényjavaslat az úrbériségi kármentesítésről". — A képviselőház előbb fog hozzá a kármentesítés tárgyalásához. — Kossuth kifelejti a volt úrbéres községeket. — Az úrbériség ügyével nem végezhetett a Ház a szeptemberi végzetes események miatt. — A radikálisok novemberben az adó és úrbéri ügyek tárgyalását kívánják. — Az adójavaslatok be-

nyujtása. — Pázmándy a kármentesítés elmaradásával ijeszt. — A főrendek a becslés elejtése mellett. — „Érdekkérdések megoldása a haza megmentése után." — Kossuth mégis rögtön életbelépő javaslatokat dolgoztat ki a nemesség kármentesítési előlegéről. — A javaslat tárgyalásának a képviselőház menekülése vet véget. — „Országos határozati javaslat az úrbéri kárpótlás végrehajtásáról". — Fölemelt váltságdíjak. — Új pártcsoportosulások a javaslat körül. — Palóczy László és társai javaslata helyett alacsony és egyszersmindenkori pausális fizetésről. — Windischgrätz előnyomulása. — Általános népfelkelés. — Mit kapnak a rokkant felkelők? — „A kármentesítéstől függ az ország sorsa." — Vidékek érdeke az államérdek helyébe (Felvidék). — Deák a percentuális kárpótlás mellett. — Mohó konzervatívok. — Plechl támadása Deákék és a konzervatívok ellen: az úrbériséget nem a nemzet egyeteme, hanem az arisztokrácia írta törvénykönyvbe. — Palóczy beszéde Deák érvei ellen. — A döntés meghiúsítása határozatképtelenség felidézésével. — Győr kiürítése. — Újabb határozatképtelenségi komédia; komáromi futás. — 300 halott és határozatképtelenségi vita. — Palóczy javaslatát megbuktatják; Mészáros serege visszavonul. — Deák halasztó indítványa; harmadnapra a Ház útban Debrecen felé.

Ahogy a márciusi napok után a pozsonyi országgyűlés hivatását befejezettnek mondták az alapvető alkotmányváltoztatások törvénybe cikkelyezésével, s minden érdemleges új törvényhozást a pesti nemzetgyűlésnek kívánták fenntartani, úgy némelyek a nemzetgyűlés funkcióit is szívesen korlátozták volna, amikor a veszedelmek kezdtek tornyosulni az ország körül, hogy ne nehezítse a végrehajtó hatalom a kormány munkáját. „Pénz és hadak ügyét, az erdélyi egyesülés főkérdéseit és az úrbéri viszonyok hátralékait elintézni, aztán hazamenni: ez a mai kötelesség" — írja a Pesti Hírlap augusztus 11-én; írták és mondták mások is.

Ebből a programból a nemzetgyűlés a két első pontot csakugyan elvégezte. De ami a fennforgó viszonyok közepette a legfontosabbnak, a „pénz és hadak" ügyének teljes sikerét egyedül biztosíthatta volna, az úrbéri viszonyok hátralékainak elintézése, az sok beszéd után ugyanabban az állapotban maradt, melyben az áprilisi törvények hagyták volt. Az úrbéri ügyekről utoljára december elején esett érdemleges szó a nemzetgyűlésen, ismét eredmény nélkül. Legalább ekkor bízvást teljesíthette volna az országgyűlés a program utolsó követelését: „aztán hazamenni."

Mégis majdnem az utolsó napig, a nagy katasztrófáig együttmaradt, állomásról állomásra kísérte a hadiszerencse forgása szerint székhelyét változtató kormányt, s végül is csak ezzel együtt széledt szét augusztus elején.

Nem lehet mondani, hogy élete ezekben az időkben is teljesen haszontalan lett volna. Ha nem is ültek benne oly kimagasló egyéniségek, mint például a francia konventben, s ha ezért is Kossuthtal szemben, aki már szeptembertől kezdve föltétlen ura volt, alig is volt véleménye, sem akarata, s az ellenőrzés funkcióit is alig teljesítette: pusztán azáltal, hogy rendszeresen összeült, tanácskozott és határozatokat hozott — fenntartotta a jogfolytonosságot és segített szóhoz juttatni a küzdő nemzet közvéleményét. De — sajnos — mindvégig a közvéleménynek csak egy töredékét és — mennél tovább, annál inkább kisebb töredékét.

Kossuth egykori biztatása, hogy a nép a nemesség kiváltságainak eltörlése után is csak a régi urait fogja képviseletével megbízni — mint már a fentebbiekben láttuk — teljesebben vált valóra, mint akár a nemzetgyűlés legradikálisabb bírálói, Pálffy Albert, vagy a Madarászok, Petőfi vagy Arany hitték. Eleinte legalább annyira kötelezve érezte magát neve iránt, hogy a nép egyetemét érdeklő pozitív reformok, mint a közoktatásügy és kivált a hűbériség maradványainak kérdését, ha kelletlenül is, de napirenden tartotta. De az ősztől kezdve, amikor a nyilt háború az egész vonalon kitört, az országgyűlés túlnyomó nagy többségének csak egy pozitív törvényalkotási gondja volt: hogyan bonyolítsa le a márciusi törvényhozás hagyatékát úgy, hogy a köz- és magánjogilag kiváltságaitól megfosztott osztály forradalom előtti gazdasági és társadalmi helyzete, fölénye és uralma ne csak érintetlen maradjon, hanem lehetőleg még megszilárduljon és erősbödjék.

A márciusi reformok három ponton veszélyeztethették volna komolyan ezt az uralmi helyzetet. Az egyik, ha a földbirtokos osztály tényleges hatalmának legmélyebb alapját, földmonopóliumát támadják meg, azáltal, hogy a fölötte egyenlőtlen földbirtokmegoszláson gyökeresen változtatnak. Ehhez az kellett volna, hogy ne csak a volt jobbágyok által tényleg bírt föld,

tehát az úrbéres és szerződéses telkek menjenek át azok tulajdonába, hanem az allodiális, a volt földesúri területek igen jelentékeny része is. Mert ha közjogilag nem is, magánjogilag tovább is csak néhány ezer család tartotta kezében a magyar föld túlnyomó nagy részét. Valójában csak akkor lehetett volna szabad földről, a birtokviszonyok és a gazdasági rend gyökeres átalakításáról beszélni, ha a földtulajdonviszonyok szinte monopóliumszerű állapota megszűnt volna. Ehelyett azt láttuk, hogy még az oly szűkre szabott paraszti földnek is csak egy része is elégtelen, s az 1774-i rendezés után mindenféle jogfosztással, ravaszsággal, csalafintasággal, erőszakkal százszorosan megkurtított és megcsonkított urbariális föld szabadult fel, a szerződéses telkek közül nem is jogérvényesen csak a szőlők egy része, de a milliónyi földnélküli parasztság részeltetéséről a nagybirtokból még csak szó sem esett.

Mégis egykori birtokállományának ez a megrövidítése is erős lökést adhatott volna a földesúri osztály hatalmi helyzetének, ha az elvesztett birtokok jövedelméről is le kellett volna — részben vagy egészen — mondania. Ezt a veszedelmet a márciusban fenyegető forradalom józan megelőzése — amit áldozatnak neveztek — elhárította a nemességről. Maradt a harmadik veszedelem: a közös teherviselés. Valóban egyenlő és igazságos adórendszer az úrbéri kárpótlás költségeit végeredményben a nemzeti vagyon túlnyomó részét kezében tartó birtokos nemességen hajtotta volna be s valóban az történt volna, amit a Pesti Hírlap július 1-i számában meg is írt a mérsékelt Kovács Lajos az evaluatiót sürgető cikkében: hogy t. i. az evalutionális tőkének $^2/_3$-át vagy talán $^3/_4$-ét ugyanaz az allodiális birtokosság fogja viselni, mely a kármentesítést kapja „s ránézve az evaluatio nem egyéb, mint az aránytalanul szenvedett kár egymásközti kiegyenlítése."

Az első veszedelem elhárítása: az úrbéri reform folytatásának megszakítása után, a nemzetgyűlés pozitív törvényhozó működése a másik kettőnek lehető teljes kiküszöbölésében merült ki. Hónapokon át folyt az újra és újra megszakadt tanácskozás a kármentesítés összegének mennél magasabb megállapítása, a becslési kulcs mennél erősebb fölcsavarása érdekében.

ben: s ugyancsak hónapokba telelt, amíg a köztehervisclés tényleges életbeléptetésével szembeni ellenállást legyőzték; s ismét további hónapokon át tárgyalták a kormány adójavaslatait, amelyekkel a többség sehogysem tudott megbarátkozni. Végül is a nagy katasztrófa éppoly megoldatlanul hagyta e két kérdést, mint az úrbériség maradványaiét.

Hogy a hűbériség maradványai tekintetében a nemzeti veszedelem sem tudott gyökeres és végleges cselekedetet kikényszeríteni, azt eléggé megmagyarázza az a körülmény, hogy ha volt is a jobbágyságnak a nemzetgyűlésen sok őszinte és bátor szószólója, közvetlen képviselete a maga osztályosai személyében, vagy túlnyomóan reátámaszkodó országgyűlési pártban nem volt. De ezenkívül nem működött az a lelki motívum sem, amely a még kizárólagosabban nemesi pozsonyi országgyűlést elhatározására bírta. A parasztforradalom bekövetkezett ugyan, de nem abban a formában, amint azt márciusban képzelték. A magyar jobbágyság zöme, ha nem is érte be a felszabadítás mértékével, azt mégis oly részletfizetésnek érezte követeléseire, hogy ha megelégedve nem is, de nagy tömegében mégis annyira meg volt nyugtatva, hogy forradalmi energiái szinte teljesen leapadtak. Annál inkább, mert a parasztságnak legmódosabb, szellemileg is legfejlettebb rétege volt az, amelynek számára a felszabadítás valóságos hasznot jelentett: a telkes jobbágyság, az igazi parasztság. Akiknek elégedetlenségre tovább is nagy okuk volt, a jóval szegényebb, addig is bizonytalanabb gazdasági helyzetű mindenféle zsellérek és szerződéses jobbágyok — iskolázatlan, tudatlan, alázatos és elnyomorodott nép — a maga kezdeményezéséből semmiféle cselekvésre képes nem volt.

Parasztforradalom mégis volt. Ezt a forradalmat azonban — nem gyér, de mégis elszigetelt és összefüggéstelen helyi lázadásaitól eltekintve — nem a magyar parasztság csinálta. A nemzetiségek lázadása, résztvevőinek tömegét és e tömeg lelkületét tekintve, lényegében nem volt más, mint parasztforradalom. Igaz, hogy a nem magyar parasztság túlnyomórészt még szegényebb és műveletlenebb volt, mint a magyar; kivált az erdélyi, amelynek helyzete mindenkor rosszabb volt. De ez a tudatlan és műveletlen nemzetiségi parasztság egy tekintetben nagy

fölényben volt a maga érdekeinek védelme szempontjából a magyar fölött: voltak művelt vezetői. A kisszámu román és szerb intelligencia legmozgékonyabb elemei: az ifjúság és némely papok, tanárok és írók semmivel sem voltak kevésbbé demokratikus érzésűek, mint a márciusi ifjúság legradikálisabbjai. Származásra és jövendő foglalkozásra is sokkal közelebb álltak a néphez, sokkal több volt köztük a közvetlen jobbágyivadék és szinte kivétel nélkül nem a viszonylag nagyvárosi Pesten, sem a megyei hivatalokban, hanem a nép között voltak leélendők életüket. A márciusi események híre az ő lelkükben is legelőbb a demokratikus és liberális húrt pendítette meg; legalább is nagyobb részükében. A szerbeket Kossuth riasztotta el emlékezetes „döntsön a kard" nyilatkozatával.[462]

Ami a románokat illeti, egykorú és hitelt érdemlő tudósításokból tudjuk, hogy például a marosvásárhelyi kir. táblán volt körülbelül 40 román nemzetiségű joggyakornok — később a legtöbbjét ott találjuk a román lázadás vezetői sorában — együtt ünnepelt a magyar és a szász ifjúsággal, és az utóbbival ellentétben az únió követeléséhez csatlakozott. De — és ez különböztette meg őket a magyar fiatalságtól, mind az erdélyitől, mind a pestitől — ehhez oly feltételt szabtak, amely Magyarországon egyetlen ember pártjához csatolta volna őket: Táncsicséhoz. Papiu Ilarianu írja le a *Foaia pentru minta* április 10-i számában, s ezt a tudósítást egy magyar kortárs, Kőváry László is megerősíti,[463] hogy az említett testvéresülő gyűlésen ő követelte a románok nevében az Únió előfeltételeként az örökváltságot minden kárpótlás nélkül. A magyarok hallani sem akartak erről. A román ifjak közt volt Jancu Ábrahám is, ugyancsak jobbágy fia, aki — írja Kőváry — „setéten kísérte a jobbágyság felszabadítása iránti vitát s végre felkiáltott: örökváltság ingyen vagy halál! ... Reggel román fiatal nem vala Vásárhelyen látható; senki sem vélte, hogy az egyszerű írnok nevét vérrel fogja Erdély története lapjaira beírni."

De ha, sajnos, kétségtelen is, hogy minden román népvezért hajtottak oly motívumok, mint bizonyára a marosvásárhelyi ifjak egy részét,[464] s hogy kivált az udvarral való szövetkezésük hamarosan a reakció eszközeivé tette őket, s az egész lázadást

demokratikus jellegétől gyorsan és gyökeresen kivetkőztette, másrészt éppoly kevéssé kétséges, hogy az erdélyi magyar földesurak, az erdélyi országgyűlés és a gubernium vállvetve megtettek mindent, hogy a román nemzeti kérdésből szociális kérdést, s ebből ismét nemzeti kérdést csináljanak. Akik még 1847-ben — amikor a magyar országgyűlés pártjai az örökváltságra készültek — olyan úrbéri rendezést csináltak, amelyről Kemény Zsigmond azt írta: „szépen kirabolva van a nép!" és amelyet maga a maradi bécsi kormány sem hagyott jóvá,[465] azok most sem tudták az Únió gondolatát úgy felfogni, hogy az teljes közösséget jelentsen Magyarországgal, az összes társadalmi és gazdasági berendezések és azok jogi szabályozása dolgában.

Egész Erdély lázban égett, a románok és a szászok gyűléseztek, revolucióztak, de a kolozsvári országgyűlés, amelynek egyéb feladata nem volt, mint hogy az Uniót kimondja és népképviseleti törvényt alkosson, amelynek alapján Erdély követeit a július 2-ára hirdetett pesti nemzetgyűlésre elküldje, még mindig együtt ült s új meg új külön törvényeket hozott. A választói jog censusát oly magasra szabta, hogy mind a román, mind a magyar volt jobbágyokat jóformán kizárta; a nemzetőrséget úgy szabályozta, hogy sem a székely, még kevésbbé a román határőröket fel nem szabadította; az úrbériség megszüntetését — számos korlátozással — nem rögtöni hatállyal mondta ki, hanem június 18-ára tűzte ki a felszabadítást, stb., stb.[466] Közben azonban a román jobbágyság sokhelyt megtagadta az úri szolgálatokat. A hatóságok azt a tapintatlanságot követték el, hogy mindenfelé székely katonasággal kényszerítették őket engedelmességre és munkára. Sőt még június 18-a után is elnézte a főkormányszék, hogy némely földesurak katonai asszisztenciával rovassák le robotjaikat. „Oda csigáztatott a dolog — mondja Kőváry —, hogy a földesúri kérdésből nemzetiségi kérdés lett."[467]

Így csinálták a jobbágyfelszabadítást Erdélyben, amikor Magyarországban már hónapok óta megvolt, s amikor ott, ha nem is márciusi lelkesedéssel, de mindenesetre még mindig a

reform komoly szándékával készültek a nemzetgyűlésre. Mert — mondja Kőváry — „a háromszázados különlét minket egészen más alakba öntött... Magyarhon sok időtől folytatá reformjait, Erdély pedig Augias istállójához hasonlíta, hol nem az épület magát, hanem a sokszázados egyéb tartá fenn az épületet."[468] Az erdélyi események mérgesítették el a magyarországi nemzetiségi kérdést is, s az erdélyi követek szelleme nem kisrészben járult hozzá, hogy elhomályosítsa az anyaország demokratikusabb közvéleményének tájékozódását. Szeptemberben már a pesti nemzetgyűlés is kapott rajta, s a magyar demokratikus közvélemény is tűrte, vagy észre sem vette, hogy a jobbágykérdésből országszerte nemzetiségi kérdés és a nemzeti szabadság s az alkotmányosság kérdése lett, s hogy a nemzeti jelszóval sikerült a magyar parasztság elégedetlenségét és forrongását a még gonoszabb szándékossággal félrevezetett nemzetiségek ellen irányítani. Hogy ezt elérték: az úrbéri kérdés lekerült az országgyűlés napirendjéről. Hogy milyen más lelket öntött volna a harcoló népbe, milyen más honvédseregeket toborzott volna, ha a gyűlölt hűbériség összes maradványait eltakarítják s a parasztságot csakugyan teljesen felszabadítják, azt az országgyűlésen kevesen látták be, s végül senki se törődött vele!

De amit feleslegesnek tartottak a törvényhozók a szegény és műveletlen parasztsággal szemben: hogy gazdasági sérelmei megszüntetésével lelkesítik a haza védelmére, azt semmiképp sem tartották mellőzhetőnek a gazdag és hazafias, a nemzetfenntartónak mondott volt földesúri osztállyal szemben, hogy annak segítségét és kitartását a hon és a nemzetiség védelmében legnyersebb anyagi követelései kielégítése árán vásárolja meg az ország. Szeptember után a nemzetgyűlés közvetlen hadiérdekű ügyeken kívül csak két kérdéssel foglalkozott érdemlegesen: a kármentesítéssel és az adóval. Mindkét ügyben végleges eredményre jutni nem tudott, bár még 1849 május végén is erről tárgyaltak Debrecenben. Hogyan is juthatott volna, amikor ugyanaz, az idők követelményeivel olyannyira összeférhetetlen szellem inspirálta ezeket a tanácskozásait is,

mint az úrbériségéit: a kevesek érdeknélküli, spontán áldozatkészségei és a nagy többség számító, minden szolgáltatást a várható haszonnal összemérő osztályönzése.

*

Miként a pozsonyi rendi gyűlésen, úgy a népképviseleti országgyűlésben is voltak egyesek, akik idealis lenduletben felemelkedtek a szorongatott magyar haza általános érdekeinek színvonalára, vagy magasabb politikai perspektívából tudták nézni a nemesség érdekeit, amelyeket képviseltek. De emlékezzünk, mily reménytelenul egyedül maradt Tóth Lőrinc, a Karok és Rendek 1847 december 21-i ülésén, amikor „tökéletes" kárpótlás helyett csak „méltányost" indítványozott. Hogy Táncsics követelése, a nagybirtokosokra vonatkozóan kárpótlás nélküli megváltás, amely egyedul jelentett volna a nemesség részéről objektív áldozatot, az országgyűlésen szóba sem került, azon nem csodálkozhatunk. A társadalmi osztályalakulás legerősebb alapja a jövedelem, s senki sem várhatja egy osztálytól, hogy önként mondjon le gazdasági és társadalmi hatalma főforrásáról: a járadékról. A robot és a dézsma természetben szolgáltatott földjáradék volt; de — a jobbágyi viszony folytán — relatíve, a termelés technikájának és az értékesítés lehetőségeinek fejlődéséhez képest, folyton csökkenő földjáradék. Ezért kívánták a nemesség belátó elemei a jobbágyság felszabadítását, ezért akarták a földet szabaddá tenni, hogy a termelésnek új ösztönzést adva, a nemzeti gazdaságot és közvetve a földjáradékot is növeljék. Az ő szemükben az úrbériség megszüntetése magában is erősítése lett volna a nemzeti gazdaságnak és a földbirtokos osztálynak. Ezért hirdették akkor az önkéntes megváltást. De mennél kevésbbé tudták ennek hasznáról meggyőzni osztályosaik nagy többségét, annál inkább kellett ragaszkodniok a meglévő, a hatalmi viszonyból származó járadék megóvásához. Ebből a szempontból előrelépés volt Deák későbbi úrbéri javaslatának az az intézkedése, amely a szőlődézsmát pénzben fizetett haszonbérrel helyettesíti. Az örökváltság ennél radikálisabb reform volt; de kármentesítéssel ez sem volt más, mint a fennálló, természetbeni földjáradéknak tőkésítése, állandó,

ugyanolyan értékű pénzjáradékká változtatása. Ebbe is nehezen törődtek bele azok, akik teljesen a naturálgazdaság szellemi világában éltek, bizalmatlanok voltak az újmódi pénzgazdaság iránt, s sem hozzáértésük, sem kedvük, sem vállalkozó szellemük nem volt arra, hogy a kezükbe jutó tőkét gazdaságuk megjavítására, a termelés fokozására, s így járadékuk emelésére fordítsák. Ezek számára a robot és a dézsma, ha kisebb is, de kétségkívül biztosabb jövedelmet jelentett. Biztosabbat, de csak addig, amíg uralmi helyzetüket a hatalmi viszonyok változása meg nem ingatta és a természetbeni földjáradék szolgáltatását egyáltalán kétségessé nem tette. Az a pillanat, amely az örökváltságtól bármi okból idegenkedő nemesség lelkében tudatossá tette ezt a veszedelmet: a márciusi napok gyujtották meg valamennyiökben az állami kármentesítés gondolatát és akarását, és természetesen a legmaradiabbakban, tehát a liberális alkotmányreformokat a legforradalmibb színben látókban, a legerősebben. Ettől kezdve éppen ezek körében nem volt másról szó, mint az állami kártalanításról. És ha — mint láttuk — kezdetben, március végén és április elején, akadtak is bőven, akik bizalmatlanságukat „a nemzeti becsület védpajzsával", az állami jótállással szemben nem tudták leplezni, az alkotmányos kormányzat viszonylagos konszolidálódása után alig akadt valaki is, aki a magyar állam képességében, hogy a kármentesítést végrehajtsa, komolyan kételkedett volna.

Ami iránt sokan aggodalmaskodtak, az inkább a kármentesítés összegének megszabása, a megváltandó földjáradék becslési kulcsának megállapítása volt. Áldozatnak hirdették, hogy lemondtak a hűbéri jövedelmek egy részéről; és az úrbériség törvényes eltörlése után, amely teljességgel nélkülözte a szabad elhatározás erkölcsi attributumát, főként azon járatták eszüket, hogyan lehessen a márciusi kikényszerített áldozatokból visszamenteni, amennyit lehet; sőt, hogyan lehessen a kármentesítési tőkét oly magasra szabni, hogy az a réginél többet, az elvesztett természetbeni járadék értékén felüli pénzjáradékot hozzon. És mialatt tovább is a nagylelkűség jelszavaival hallgattatták el azokat a hazafiakat is, akik nem annyira demokratizmusból, mint inkább a haza és a nemzetiség féltéséből követelték a job-

bágyság teljes felszabadítását, a hűbériség maradványainak is megszüntetését, a könnyű gazdagodás mámora valósággal megrészegített egyeseket s oly összegekről beszéltek, amelyek csakugyan joggal vetették föl ismét némely konzervatívok, sőt liberálisok számára is, a státus fizetőképességének kérdését.

A kárpótlás nagysága főként két tételen múlott. Az egyik: az úri szolgáltatások tényleges értékének, valóságos hasznának összege; a másik: a kamatláb, amelyen az évi járadékot tőkésítik. Erre vonatkozóan már Pozsonyban megtörtént a döntés. Bár a szokásos országos kamatláb jóval meghaladta az 5%-ot, s bár egyesek fel is szólaltak az ellen, hogy az államot módfelett terheljék, mégis közvéleményként alakult ki, s a pártvezérek is megerősítették ezt a spontán megállapodást, hogy a fölbecsülendő valóságos hasznot 5%-kal fogják tőkésíteni, vagyis az évi haszon húszszorosát fogják a volt földesurak az állami kamatozó kötelezvényekben megkapni. Így rendelkezett a 48 : XII. t.-c. 3. §-a is. Ha, mint a józanok számításaiban történt, az úrbéri szolgáltatások évi tiszta hasznát, a költségek levonása után, az egész országban átlag 5 millió forintra tesszük, akkor az 5%-os kulcs 100 millió forintnyi megváltási összeget eredményezett volna; a valóságnak jobban megfelelő 6%-os kulcs ellenben csak 83 milliót, — vagyis majd egvötöddel kevesebbet. Ennyivel kevesebbel terhelte volna az állami adósságokat és az ádózókat.

Látnivaló, mily nagy anyagi és politikai érdekek forogtak kockán e kérdésben. Alig szentesítette is a király a márciusi törvényeket, a Magyar Gazdasági Egyesület folyóirata, a Magyar Gazda, április 23-i 35. számában felhívta olvasóit, tegyenek javaslatokat az úrbéri tartozások kiszámítására. Nem kevesebb, mint tizenegy részletes válasz érkezett be, amelyeket a szerkesztő, Török János, az április 30-ától június 14-ig terjedő számokban közölt, s amelyek érdekes fényt vetnek a volt földesurak egy részének gondolkodására.

Kitűnik ebből is mindenekelőtt, hogy a magyar reformmozgalom legfőként csakugyan a nemességre támaszkodott. A Magyar Gazda olvasói, illetve a szűkebb gazdatársadalmi mozgalmak pártolói mindenesetre túlnyomórészt liberálisok voltak, a

jobbágyfelszabadítás hívei. Bár akkor már elhangzott volt Szécsen gróf szózata, amely, ha a szentesített törvényekkel szemben engedelmességet hirdetett is, de a földesúri osztály anyagi romlását jósolta, az úrbéri tartozások kiszámítására vonatkozó javaslatokban sem a történtekről sajnálkozás, sem a jövőre vonatkozóan aggodalom alig nyilatkozik meg. Ellenben többen vannak, akik az állam terhét inkább csökkenteni, semmint fokozni akarják. Mindjárt az első javaslattevő sokallja a húszszorosát; és nem kevesebb, mint három más javaslat mindjárt 6%-os alapon számít. Van, aki figyelmeztet a kezelési költségekre, amelyek a kiszámított földhozadék értékét csökkentik s e címen 30%-ot von le. Magát a telkenkénti hasznot — a dolog természete szerint — igen különbözőképpen számítják. A II. válasz Biharra 48 frt 24 kr-ra teszi; a VIII. — nyilván más vidékre — 30 frt-ra, amiből kezelési költség 30%, maradna tehát 21 frt. Ennek és a javasolt kamatlábnak megfelelően a telkenkénti megváltási összegek is igen különbözők. Felső határuk 800 és 900 p. frt körül ingadozik. A bihari válasz 800 frtra, egy másik 962-re, a VI. válasz 6%-os kulcs mellett német faluban 921, rác faluban 788 frtra teszi; viszont a III. válasz csak 4, 5—600, a IV. hat osztályban 460 frttól 370-ig, középszámban 403, a VIII. 350, a puszta telekét 153½—200, a IX. a termékeny Szerémségre 5%-os kulcs melletti 480 frtnál többre nem becsüli. E szerint az állam által fizetendő megváltási összeg is igen különböző lett volna. Ha — mint a IV. válasz teszi — Fényes szerint — 250.000 telket veszünk fel, akkor e becslések szerint a kármentesítés legmagasabb összege 230, legkisebb összege feleannyira sem, 100 millió frtra kellett hogy rúgjon. Látnivaló, hogy fölötte nagy anyagi érdekek fűződtek a megváltási eljáráshoz, valósággal az ország jövendő gazdasági és politikai hatalmi viszonyait volt az eldöntendő.

A közvélemény azonban egyelőre csak magára a megváltás összegére volt figyelemmel, s a kármentesítésnek távolabbi következményeit legfeljebb az állami pénzügyekre való hatásában vizsgálta. Az kitűnt, hogy egyetlen számítási alapon sem lehet kihozni azokat a rettenetes summákat, amelyekről annakidején a konzervatívok beszéltek. A IV. válasz írója meg is jegyzi, hogy

ha sok millió kell is, „de még sem 300 millió, mint sokan ijesztgettek; valamivel kevesebb, uraim!" De még ezt a kevesebbet is némelyek túl optimisztikusan számították, úgyhogy a május 25-i számban maga a szerkesztő is beleszólt a vitába, figyelmeztetett a levonásokra, a termésátlagok reálisabb számítására s végül átlag 500 frtot hozott ki s ez alapon a kárpótlást 10 millió p. frtra tette.

Mindezek a számítgatások természetesen olyanoktól származtak, akik vagy maguk, személyükben érdekelve voltak a megváltás kérdésében, vagy eleve a „tökéletes" kárpótlás elvi alapján álltak, jogosnak és helyesnek csak azt ítélték. A radikális közvélemény oly tájékozatlan volt a gazdaságpolitikai kérdésekben, hogy azokról szinte egyáltalán tudomást sem vett: amennyiben megtette, minden bírálat nélkül támogatta a mérsékelt liberálisok állásfoglalását. Akik viszont elvileg voltak ellenségei a teljes kármentesítésnek, oly kevesen voltak és ugyancsak annyira szakértelem nélkül szűkölködtek, hogy szakszerű és részletes számításokat meg sem kíséreltek.

Így hát eleve nem kellett a földesúri osztálynak tartania attól, hogy bármiféle becslés és kármentesítési módszer megfossza járadékának csak egy hányadától is, hogy a szubjektív áldozat anyagilag is realizálódjék. Természetes, hogy a kármentesítésnek reális, számszerű alapokon kellett megtörténnie; és ezért annak számítgatása mindenképpen indokolt volt. Annál inkább, mert bizonyára nem kevesen voltak azok, akiknek közvéleményét az képviselte, aki a Magyar Gazda június 9-i számában így fakadt ki: „Félre minden fillérezéssel, az államnak jólelkű polgárosztályán nyerekedni, szűkmejűsködni nem illik, nem szabad!"

De bár bizonyára nem kevesen voltak, akik, ha törvényes igényeikről lemondani nem is akartak, de azért erre a kedélyes álláspontra sem helyezkedtek, mégis úgy látszik, általános volt a kívánság, hogy a nemzetgyűlés a kármentesítés kérdését is intézze el. Kivált azután, hogy Nyáryék az úrbéri viszonyok végleges eltörlését szorgalmazni kezdték, az ellenkező többség mind nyomatékosabban tolta előtérbe a kármentesítést. S hamarosan úgy alakult a helyzet, hogy ha bevallottan nem is, de hallgatólag és tényleg junktimot létesítettek a két kérdés közt, s az egyiket a

másik nélkül elintézni nem engedték. Egyformán kárára mindkét kérdésnek, de legelsősorban a honvédelemnek.

Minthogy a hűbériség maradványai eltörlésének szószólója Nyáry volt, a „törpe minoritás" vezetője, a kármentesítés kérdésében már ezért is Kossuth vette át a kezdeményezést. Erre különben nemcsak a parlamenti helyzet és multja által volt hivatva, hanem hivatali minősége által is. Mint pénzügyminiszterre, ő reá vár a közös teherviselés végrehajtása. A pozsonyi törvénycikkek folytán kötelessége is volt gondoskodni arról, hogy a nemesség megadóztatása előtt a XIV. t.-c.-ben kontemplált hitelintézetet lehetőleg felállítsa, hogy a rászoruló volt földesurak a megszűnt úrbéri haszonvételek pótlására, gazdaságuk folytatására és fejlesztésére kölcsönt kaphassanak. Ha az országos becslés megtörtént volna, a legegyszerűbb lett volna mindjárt az állami kötelezvényeket a földesuraknak kiszolgáltatni. De bár a felelős kormánynak gondja volt rá, hogy a nemzetgyűlést a becslésre vonatkozó rendelettel köszöntse,[469] ennek gyors végrehajtásáról a fennforgó viszonyok között természetesen nem lehetett szó; de éppoly kevéssé az állami pénzügyeknek még teljesen rendezetlen állapotában oly nagy állami adósságnak gyors vállalásáról. Nyilvánvalóan előbbre való volt az adóügy rendezése; s mint kisegítő átmeneti segédeszköz, jó szolgálatot tehetett volna az állami földhitelintézet is.

Kossuth mégis már július 31-én, mielőtt még az úrbériség dolgában a kormány nyilatkozott volna, az 1849-i költségvetés és az adórendszer, valamint a hitelintézet javaslatainak bejelentése kapcsán szóvátette a kármentesítés végrehajtását is. Elismerte ugyan a kérdés „kényességét és sokoldalú nehézségeit", hogy az evaluatiók megtörténte előtt bármi is tétessék; mégis „az ország felvirágzása" érdekében engedelmet kért arra, hogy a hitelintézettel egyidejűen „tervecskét" nyujthasson be „az iránt, hogy mielőtt az evaluatió megtörténhetik, nem volna-e jó a státus részéről a földbirtokosoknak a körülményeknek megfelelő olyan előlegezést adni, melyről fel lehet tenni, hogy bármily alacsonyan becsültessék is a veszteség, annyi bizonyosan ki fog kerülni, pl. 120 p. frt egy telekre, s így azon kárpótlás, mely most kifizettethetnék, 15 millió frt-ig rúghatna".

Nem tudjuk, Kossuth miért mondott csak 15 milliót. Azt gondolta-e, hogy a földesuraknak csak fele fogja majd igénybe venni az előleget, avagy attól tartott, hogy túlságos nagy summának tervbevétele is megrémíthetné a közvéleményt; mert 120 frt ¼ millió jobbágytelekre nem 15, hanem 30 millió frt-ot ad. Mindenesetre következtethetünk a Ház hangulatára abból, hogy Kossuth ezt a bejelentését ellentmondás nélkül tehette meg, holott pár nappal rá, augusztus 5-én, azzal hárította el a többség helyeslése közben Nyáry, Madarász és Szacsvay úrbéri javaslatait, hogy „nem azt tartja szempontnak, hogy minden, mi orvoslást kíván, most vétessék elő, hanem hogy mi lehetséges most."

Az augusztus közepén beterjesztett pénzügyi munkálat csakugyan kiterjeszkedett az előleg kérdésére és felhatalmazást kért, hogy az úrbériséget vesztett osztály eladósodott állapotára való tekintettel nyomban a költségvetés tárgyalása után eziránt indítványt tehessen. Magát a kármentesítési összeget a költségvetés „mintegy 100 millió p. frt-ra becsülte, vagyis az összes addigi számításoknál alacsonyabbra: telkenként átlag 400 frt-ra. Lehet, hogy Kossuth itt is az előlegezésnél alkalmazott kulccsal számított; valószínűbb azonban, hogy mint pénzügyminiszter elsősorban az állam hitelképességére ügyelt, s hogy azzal is számolt, hogy a tárgyalások során jelentkező igények nem fognak a javaslat tételénél megállapodni. Mindazonáltal a pénzügyi törvényjavaslat vitájában, amely augusztus végétől szeptember 1-ig folyt, sem a fölvett összeget nem kifogásolták, sem egyébként a kármentesítést nem emlegették.

A szeptember elején beállott politikai válság a költségvetés és az adójavaslatok tárgyalását is megszakította. Elkövetkeztek a szeptember közepi kritikus napok, amelyekben mindkét országgyűlési párt abban vetélkedett, hogy a haza megmentésének legjobb eszközeit megtalálja.

A kisebbség — mint láttuk — a volt jobbágyságot kívánta a honvédelem ügyének megnyerni és arra a hűbéri viszonyok nagyszámú maradványainak eltörlése által föllelkesíteni. Kész törvényjavaslatai hetek óta várták, hogy napirendre tűzzék. A kormány és a Ház többsége sem a javaslatok tartalmával, sem a tárgyalás sorrendjével nem értett egyet. Mindazonáltal érezte,

hogy a kérdés elől ki nem térhet. Ezért készült Deák javaslata. De Kossuthnak volt gondja rá, hogy a többség akarata érvényesüljön.

A szeptember 12-i nappali ülésben bejelentette, hogy az aznapi estéli ülésben kíván a hűbéri viszonyok iránt előterjesztést tenni. De bár sem az adókérdés letárgyalva, sem a költségvetés megállapítva nem volt, s így az állam adósságvállalásának minden reális pénzügyi alapja hiányzott, — mert hiszen a kincstári birtokok távolról sem értek annyit, hogy komoly fedezetet jelenthettek volna[470] — nem mulasztotta el, hogy a kármentesítési törvényről is ne nyilatkozzék. „Azt is rögtön, még ma, be fogom adni — úgymond —, ha pedig ma nem tehetném... holnap..."

Ettől kezdve szinte kétségbeesett versenyfutás indult meg a nemzetgyűlésben a két párt között. Kossuth, bár azt is ígérte, hűbéri javaslatot nem terjesztett be: ellenben minden erővel, minden parlamenti ügyeskedéssel azon volt, hogy a kármentesítési ügynek elsőbbségét az úrbéri ügy fölött biztosítsa. Láttuk, hogyan sikerült ezt el is érnie. Ha nem is mert nyiltan állást foglalni az úrbéri indítványok ellen, sőt azok elsőbbségét szóval elismerte, nem mulasztott el egyetlen napot sem, hogy ne hangoztassa a kármentesítést. Szeptember 13-án egyre-másra keltek fel az ellenzék tagjai: Perczel, Farkas, Nyáry, Táncsics, Bartos s a honvédelem érdekében követelték a hűbéri viszonyok tárgyalását. Kossuth nem ellenzi, de nyiltan kimondja: ha a honvédelmet biztosítani akarják, a nemességnek kell kedvezni. „Adassék meg a nemességnek az, mire méltán számot tarthat, miszerint *legyen kedve a hazát ezen nagy veszélyben védeni.*" Ismét bejelenti javaslatát a kármentesítés iránt, melyet az úrbériség után nyomban tárgyaltatni kér. 14-én újra bejelentette, 15-en végre tényleg benyujtotta a megszövegezett törvényjavaslatot.

Mind a javaslat, mind a kísérő beszéd mutatja, mennyire abból a motívumból fakadt: „miszerint a nemességnek legyen kedve a hazát védeni"; de egy másikból is. Válságos napokat élt a nemzet. Kormánya nem volt. Batthyány lemondott. Kossuth nyilt ülésben kijelentette, hogy azon férfiúnak, „ki öt nehéz hónapnak tapasztalásain keresztül nem tanulta volna meg azt,

hogy szavakkal többé száját betömetni egy magyarnak nem szabad engedni" — politikájával nem osztozik, s tüntetőleg a „törpe minoritás" soraiban foglalt helyet. Ez fenyegetés volt a Ház többségével szemben; de csalogatónak ott tartogatta a kármentesítést. S Kossuth megmutatta, hogy a csalétket tudja kezelni. A Ház többsége, amely ellenezte a jobbágyfelszabadítás folytatását s remegett az elvesztett úrbériségért, az ország bekövetkező nagy válságában, nyilván annak a vezérségére bizza magát, akinek a kárpótlást köszönheti.

A szeptember 15-én benyujtott 19 §-ból álló törvényjavaslat az úrbériségi kármentesítésről[471] természetesen nem a kárpótlás kifizetéséről kívánt intézkedni. Erről még akkor sem lehetett volna szó, ha az országos becslés már megtörtént volna; s nem is volt senki a pozsonyi országgyűlésen sem, aki erre gondolt volna. A XII. t.-c. is az úrbéri megszüntetett magán úri javadalmak státusadóssággá leendő átváltoztatásáról rendelkezett. Ez irányban azonban az állami pénzügyek rendezetlensége miatt mindeddig semmi sem történt. Kossuth most elhatározó lépést tett.

Az úrbériséget megszüntető IX. t.-c. 5. §-a általános moratóriumot rendelt el az úrbériséget vesztett földbirtokosok adósságai tekintetében. Ez a rendelkezés természetesen elsősorban a hitelezőket sujtotta; de nehézzé tette a földbirtokosok helyzetét is, kiknek bármi okból kölcsönre volt szükségük; s nehezítette az állami hitelműveleteket, amelyek iránt ugyancsak bizalmatlanság uralkodott ebből kifolyólag.

Kossuth javaslata ebből a helyzetből indult ki. Alapvető rendelkezése (2a. §), hogy az úrbéri természetű jószágokon fekvő adósságokat a kárpótlás összegéig az állam veszi át. Ennek biztosítására (b) az állam vagy ideiglenesen, 5%-kal kamatozó „fizetési biztosítványokat" (ma úgy mondanók: kincstári jegyeket) vagy 5%-os konszolidált státuskötelezvényeket szolgáltat ki. De ezekre igényt tarthatnak (d) azok a birtokosok is, akiknek jószágai adóssággal terhelve nincsenek. Ha a hitelezett összeg 2000 frt-ot meg nem halad, (10. §), a hitelező készpénzben való kielégítését is követel-

heti; erre a célra a pénzügyminiszter felhatalmaztatik (11. §), hogy 15 millió erejéig papírpénzt bocsásson ki. Viszont (14. §) oly birtokosok, kik adósággal terhelve nincsenek, kárpótlási követelésük erejéig kincstári javakat vehetnek által; sőt (15. §) erre a célra a közalapítványi jószágokat is igénybe lehet venni. Ha pedig (16. §) földet nem akarnának, 5000 frt erejéig ők is készpénzfizetést igényelhetnek.

Látnivaló, hogy a lemondott pénzügyminiszter tervezete, ha nem is vágott elébe a becslésnek, két fontos elvi és anyagi kérdésben foglalt állást. Az egyik a birtokpolitika sarkkérdése. Ahogy annakidején nem átallotta, hogy a földdel való megváltás antiszociális elvét hangoztassa, úgy most az egyetlen pozitív és törvényes eszközt, amellyel az igazságtalan birtokmegoszláson segíthetett volna: a kincstári és közalapítványi javakat is a nagybirtok erősítésére kívánta felhasználni. A másik a tőkésítés dolga, amelyben megerősítette a XII. t.-c. 3. §-ában foglalt rendelkezést a húszszorosáról és a tőkésítés alapját törvényesen 5%-ban kívánta megállapítani. A nagy beszédben, amellyel javaslatát bevezette,[472] Kossuth erről az újabb elvi döntésről — amelynek folytán Ghyczy Kálmán miniszterjelölt egy felszólalása szerint „aránytalanul nagy kármentesítési összeg fog kihúzatni"[473] — nem szólt; annál inkább igyekezett a maga személye számára hangulatot csinálni. „A közelebbi percekben, órákban — így kezdte szavait — a dolgok egész fordulata s azon kerékvágás iránt, melyen a haza gépének menni kell, a képviselőház alkalmasint fel lesz hívva határozni. Én most nem ezért jöttem a szószékre, hanem azért, hogy mint egyszerű magánpolgár[471] beváltsam azon szót, melyet hajdani miniszterré neveztetésem első percében a nemzetnek adtam; t. i., hogy minden gondoskodásomat arra fogom fordítani, miszerint a nemesség, melyben sok nemzeti elem, sok elszántság van, az úrbéri veszteségért... kárpótoltassék. Ezen gondoskodásomat mint magánember váltom be indítványommal; de hogyha a Háznak határozata hozzájárul, törvény lesz az, melyet a pénzügyminiszter, akárki lesz az, végrehajtani tartozik..."

Ezek után azt fejtegette — amiben kétségkívül igaza volt —, hogy az ország minden osztályai között eddig a legkevesebbet, mondhatná semmit, a tőkepénzesek vesztettek. Javaslata azt célozza, hogy a kockázat egy részét ezekre hárítsa át.

A hivatalos országgyűlési tudósítás szerint „hosszantartó éljenzések közt hagyja el a szószéket". Valóban, mind a javaslat tartalmával, mind a megokolással rászolgált erre. Két képviselő is akadt, aki a többség igazi érzelmeinek leplezetlenül kifejezést is adott.

Bár korábbi határozat szerint a kármentesítést csak az úrbéri viszonyok megszüntetése után kívánta a Ház tárgyalni, s bár az elnök Kossuth után rögtön ezt is indítványozta, egy képviselő megragadta az alkalmat, hogy ne kívánjon kevesebbet, minthogy az osztályokban még tárgyalás alatt levő úrbéri javaslatokat a Ház a központi bizottmány munkálatának bevárása nélkül oly módon döntse el, hogy a hűbéri maradványokat mindenki saját pénzén tartozzék megváltani; viszont Kossuth tervezetét azonmód fogadja el. Nyomban utána egy másik képviselő az ország perceinek drágaságára hivatkozva azt indítványozta, hogy ne is bocsássák bizottsági tárgyalásra, „hanem mondjuk ki egyenesen, hogy elfogadjuk". Mert — folytatta — sokan csak azért idegenkednek a hűbéri viszonyok tárgyalásától, mert azt hitték, hogy az állam általi kárpótlásból nem lesz semmi; most látják, hogy a státus általi kárpótlás komoly, tehát a hűbéri viszonyok tárgyalása előtt fogadjuk el.

A Ház mégis az elnök indítványa értelmében úgy határozott, hogy bár a kármentesítésre vonatkozóan az osztálytárgyalást mellőzi, előbb az osztályoknak a hűbéri viszonyokról szóló jelentését tárgyalja le.[475]

Ekkor történt, hogy a hűbéri viszonyok előadójának alig megkezdett beszédét Kossuth ismételt hosszabb felszólalással megszakította, s megakadályozta, hogy a Ház a részletes tárgyaláshoz hozzáfoghasson. De nem akadályozhatta meg az ülés szétoszlása előtt legalább a bordézsma dolgában hozott határozatot. Másnap, 16-án, az ellenzék megint próbálkozott, hogy a hűbéri javaslat elsőbbségét biztosítsa. Nyáry hozzájárult ugyan a Kossuth-féle törvényjavaslat tárgyalásához, de azt követelte:

maradjon a Ház permanenciában, míg a hűbéri viszonyok meg nem szüntetnek. Mégis a képviselőház — előző napi határozata hallgatólagos félretételével, minden újabb határozat nélkül — a kármentesítés tárgyalásához fogott hozzá. S azt tárgyalta ezután még három napon át, bár a hűbéri tárgy a 19-i ülés napirendjére formailag is ki volt tűzve. De megmondta Vlád Alajos ebben az ülésben:

„... Ha látjuk az idegenkedést, mellyel az arisztokrácia az újabb mozgalmak iránt viseltetik, ezen nem csodálkozhatunk mindaddig, míg a kármentesítésről szóló törvény át nem ment; de miután ez keresztülment, örömmel fogjuk megérni, hogy a haza bátorságba helyeztetvén, ezen kárpótlást az illetők valósággal meg is fogják nyerni, miután ez superálva van, erős reményt táplálok, miszerint azok, kik eddig kételyt éreztek a kárpótlás iránt, meg fognak nyugodni..."[476]

Hamarabb jutott volna a sor a hűbéri viszonyokra, ha 16-án a Ház úgy határozott volna, mint azok kívánták, akik a kármentesítési javaslat újra felolvasása után azt kiáltották: „Fogadjuk el, amint van." De voltak, akik vitát kívántak, s valóban négy napon át részletes tárgyalása folyt a javaslatnak.

A vitát konzervatív képviselők: Ghyczy Kálmán, Lónyay Menyhért kezdték meg. Attól tartván, hogy a kockázatnak a tőkepénzesekre hárításának hangsúlyozása ártani fog az állami kötelezvények hitelének, ők és utánuk mások is többféle módosítást kívántak, amelyek a kötelezvények kelendőségét és majdani árfolyamát emelni voltak hivatottak. Hogy a vita ilykép megindult, javára vált az ügynek; mert további soron több oly hiányosságát pótolták, amelyek Kossuth javaslatának egyoldalúságán lényegesen enyhítettek.

Ahogy Kossuth egyáltalán távoltartotta magát az úrbéri kérdésektől, úgy ebből a javaslatból is teljesen kifelejtette azokat. Nem gondolt a volt úrbéres községekre, akik 1848 előtt kötött szerződésekkel maguk váltották meg magukat. Nyilvánvaló, hogy ezeknek nagyobb része kölcsönpénzzel kellett, hogy

éljen, s birtokuk csakúgy meg volt terhelve a váltságnak megfelelő vagy azt megközelítő adósággal, mint a földesuraké. Ha egyébként is méltánytalanság lett volna velük szemben, hogy ők fizessenek azért, amit többi úrbéres társaikért az állam vállalt magára, a fennforgó viszonyok közt egyenesen politikai hiba lett volna az ő elégedetlenségükkel is fokozni az általános nyugtalanságot.

A szeptember 17-i ülésben többen tették szóvá a javaslatnak ezt a hiányosságát; nemcsak radikálisok, mint Tanárky Gedeon, aki egyenesen megmondta, hogy „ez nehány 100 ezer forintjába fog kerülni a státusnak, de ezáltal nehány 100 ezer jószellemű embert fogunk nyerni, kik ezidőben nem lesznek rossz tényezők", — hanem konzervativok is. Mindezáltal heves és hosszadalmas vita fejlődött ki erről, amely nem engedte, hogy a tárgyalást aznap elvégezzék. Mert a radikálisok: Nyáry, Bezerédy, Frideczky és mások azt kívánták, hogy általános elvül az úrbér behozatala, tehát a Mária Terézia óta kötött örökváltsági szerződések vétessenek figyelembe, míg mások csak 32 évre, tehát 1816-ig, ismét mások csupán 1832-ig akartak visszamenni, sőt némelyek azt kívánták, hogy csak az 1840 vagy éppen 1845 óta létrejött megváltásokért adjon kárpótlást az állam. A hosszú vita után a többség Klauzál Gábor indítványa értelmében 1833 január 1-nek napját határozta meg annak az időnek, amelytől fogva a magánegyesség által megváltott úrbériségeken fekvő adósságokat a karmentesítés összegéig szintén az állam veszi át.

Hasonlóan igen summásan intézkedett Kossuth javaslata a kincstári és közalapítványi javak eladásának kényes és nagy szociális horderejű kérdésében. A 18-i ülésben Bezerédy István figyelmeztetett arra, hogy ha a miniszterrel való egyezkedésre bízzák az eladást, ez visszaélésekre vezethet, s azt indítványozta, hogy a kincstári javak árverés útján adassanak el. Mások azt kívánták, hogy az eladás kisebb részletekben történjék, hogy a szegényebbeknek is jusson föld szerzésére alkalom. 200 vagy 300 holdban akarták megszabni a maximumot, már állampénzügyi szempontból is, mert tapasztalás szerint kisebb részletekben drágábban kelnek el a földek. „A státusnak célja az — mondta Halász Boldizsár képviselő —, hogy minél több jómódú

polgára legyen a hazának, s hogy minél drágábban adassanak el a javak. Ha nagy részletekben történik az eladás, a szegény ember nem concurrálhat s az arisztokraták kezébe kerülnek a javak." A többség mindazonáltal nem tudta magát elhatározni, hogy konkrét határt szabjon, hanem Ghyczy javaslata értelmében csak azzal egészítette ki a 14. §-t, hogy „a kincstári javak vétele csak országszerte köröztetendő árverés útján a lehető legkisebb részletekben történhetik."[477]

Mindkét módosítás így is lényeges javítását jelentette a tervezetnek, s részben jóvátételét az országgyűlés azon eljárásának, hogy saját határozatai ellenére félretette az úrbériség ügyét. A szeptember 20. körül történt végzetes események azt csakugyan megakadályozták, hogy a hűbéri maradványok kérdésével a Ház végezzen; a kármentesítési törvényt ellenben 22-én utolsó olvasásban is elintézte, s az végleges és javított fogalmazásban[478] át is ment a főrendiházhoz.

De bár a hűbéri viszonyok tekintetében a képviselőház szeptember 24-én újra úgy határozott, hogy most minden kérdés vonuljon háttérbe a honvédelem nagy kérdése előtt, a felsőház mindjárt másnap, 25-én, a kármentesítési törvényjavaslat tárgyalására egyhangúlag bizottmányt küldött ki. A főrendek nyilván egyetértettek Kossuthtal, aki az alsóházi tárgyalásba történt egyetlen beavatkozása alkalmával, szeptember 19-én némely aggodalmaskodók halasztó indítványával szemben így kiált fel: „Azt gondolják a követ urak, hogy ezzel megnyerik a haza védelmének lelkesült előmozdítására azon nemességet, melyben legtöbb nemzeti erő van? Nem, mert sok ember lesz, ki arra kalkulál, hogy talán azon másik úton könnyebben kaphat valamit. Ne resquirozzuk a dolgot..."

A „másik úton" Jellacsicsot értette Kossuth. S hogy ezt a veszedelmet is megelőzze, az egyetlen módosítás, amelyet ő ajánlott a konzervatívoknak, a kötelezvények hitelének javítására irányuló törekvését támogatta. Mert a 10. §-ban megállapított azt a maximumot, ameddig a hitelezők készpénzben való kielégítésüket követelhették, 2000 frt-ról 3000 frt-ra javasolta fölemelni.

A Ház Kossuth módosítását nem fogadta el, sőt a felsőház

választmánya, amely egyébként csakugyan az úrbéri kérdés tekintetében osztozott az alsóház nézetében, hogy most a honvédelem ügye egyedül időszerű, hamarosan elkészült véleményében[179] nem volt arra figyelemmel. Csak egy módosítást ajánlott: a 8. §-nak azt a korlátozását óhajtotta eltörölni, mely szerint a magánhitelezők csak a kárpótlás erejéig tartoznak az állami kötelezvényeket elfogadni.

Tobbiben a választmánynak nem volt észrevétele. Hiszen a főrendek is azt akarták, amit a képviselők, amit a választmány véleménye bevezetésében meg is mondott: „Általában mellőzhetlen szükségét látja... hogy minél előbb szentesítendő törvény határozza el a kármentesítés részleteit; annyival inkább, minthogy az utóbbi országgyűlési törvény rendelete következtében ez már eddig is késett."

Két nappal rá a képviselőház érvénytelennek jelentette ki Lanberg kir. biztos kinevezését, s harmadnapra a biztost Pesten a felbőszült néptömeg agyonütötte. A törvényhozás mindkét házának minden békítő erölködése ellenére a kocka el volt vetve. Nem volt többé, aki törvényt szentesítsen, s az országgyűlésnek is egyideig más gondja volt, minthogy törvényjavaslatokat tárgyaljon. Október 8-án a honvédelmi bizottmányt ruházta fel a végrehajtó hatalommal s az izgatott és rendszertelen előkészületeket a törvényes állapot védelmére a szabadságharc, a honvédelem országos szervezése váltotta fel. A képviselőház hadijelentéseket tárgyalt és a hadműveletek irányításának gócpontja lett. A levegő hazaárulók és kémek neveitől volt terhes és a bécsi reakció emisszáriusát szimatolták mindenkiben, aki nem vállalt nyiltan közösséget a nemzeti harccal.

Ebben a hangulatban vetette fel újra egy erdélyi képviselő a Ház október 15-i esti ülésében a kármentesítés ügyét. Az idegen tisztek vonakodásáról volt szó, hogy a képviselőház iránt engedelmességet fogadjanak. A nevezett képviselő azon véleményének adott kifejezést, „hogy született magyarok között is sok reactionális van". Az okát — úgymond — könnyű kitalálni. „Egyik legnagyobb oka a reakciónak az aristokratia vesztett birtoka, mely még semmi kárpótlást nem kapott. Törvény van arról, de teljesedésbe nem vétetett." Azt indítványozta azért,

hogy az állam adjon előleget. „Így élelmet kapna azon csekély birtokát vesztett birtokos... és úgy hiszem, inkább símulna a haza fennállásához, a szabadsághoz, mint azon reménységhez, hogy talán az idegen szolgaság visszavarázsolható lehessen."

Úgy látszik azonban, hogy a képviselőház, ha nem is tartotta indokolatlannak az indítványozó föltevését, a dolgot megvalósíthatatlannak ítélte, mert a határozat szerint „az úrbéri kármentesítés fejében előlegzés tárgyalása s sikeresítése a jelen viszonyok közt napirendre ki nem tűzhetett".[480]

A törvényhozás ezután meglehetős gyéren tartotta üléseit. November 15-én Bezerédy, s egyes radikális képviselők az adó- és úrbéri ügyek tárgyalását kívánták. Az elnök elismerte, hogy „az úrbériség olyan dolog, melytől sok függ az országban" s késznek nyilatkozott ülések összehívására, kikötvén azonban, hogy minden fontosabb kérdésben a kormány állásfoglalását várják meg. A másnapi ülésben csakugyan napirendre kerültek különböző szociális tárgyú indítványok, s részben az osztályokhoz utasíttattak, részben — mint Omaszta békési képviselő javaslata a közös legelők elkülönzéséről — „az úrbériséggel viszonyban levő tárgyak felvételéig" elhalasztattak. Ellenben az elnök bejelentette, hogy a honvédelmi bizottmány a legközelebbi napokban mind a közadó, mind az úrbéri kármentesítés iránt törvényjavaslatot fog beterjeszteni.[481]

Az adójavaslatot a november 23-i ülésen csakugyan benyujtották, s a hó végén a képviselőház hozzá is fogott tárgyalásához. A tárgyalás folyamán, december elsején Pázmándy elnök a progresszív adó kapcsán úgy nyilatkozott a kármentesítésről, hogy az amúgy is megriadt kedélyeket méltán aggodalomba ejthette. „Azon kárpótlással — vetette közbe — ne mystificaljuk magunkat, melyet a mult országgyűlés a legjobb szándokkal megajánlott, de amelyet a pénzügyminiszter, bárki legyen az, sikeresíteni képes nem lesz".[482] A december 4-i ülésben az úrbériségnek újra történt fölvetése kapcsán szükségesnek is látta, hogy a Közlöny tudósítását tévesnek jelentse ki, csak azt mondta volna, hogy hazánk mostani körülményei szerint a kárpótlást oly mértékben reményleni, mint azt Pozsonyban hittük, nem lehet.[483] Bizonyos azonban, hogy ezek a nyilatkozatok megrémítették a törvény-

hozókat, mert már harmadnapra a főrendiház, amely hetek óta nem ülésezett, a honvédelmi bizottmány bejelentett javaslatát be sem várva, az alsóház szeptemberben átküldött törvényjavaslatának tárgyalására összegyúlt.

A főrendeknek a javaslat lényege ellen sem a 6-i, sem a folytatólag 8-án tartott tárgyalásban nem volt kifogásuk. Többen is helyeselték a képviselőház módosítását, mely szerint a kincstári javakat úgy adják el, hogy „ne engedtessék, hogy egyesek temérdek jószágnak birtokába jussanak". Csupán Lonovics érsek tiltakozott a közalapítványi javak elidegenítése ellen, eredménytelenül. De különvéleményt jelentettek be a kárpótlási eljárás dolgában.

Az 1848 : XII. t.-c. tudvalevőleg úgy rendelkezett, hogy a kármentesítés alapjául szolgáló évi haszon országszerte végrehatjható becslés útján állapíttassék meg. A minisztérium tudvalevőleg ki is adta július elején utasítását a becslőbizottságok megalakítására és a kármentesítési törvényjavaslat is hivatkozott erre. Természetes azonban, hogy a fennforgó viszonyok között a becslés leküzdhetetlen akadályokba ütközött volna, s így a rendes idők bekövetkeztéig a törvény értelmében a kárpótlás teljes összegben való folyósításáról szó sem lehetett.

A főrendek azonban siettetni kívánták a teljes kármentesítést, s ezért a becslés elejtését javasolták. Id. Pázmándy Dénes főispán (a képviselőházi elnök atyja) tett mindjárt a vita elején errevonatkozó indítványt, s a főrendiház többek pártoló felszólalása után egyhangúan el is fogadta. Nemcsak azért, mert az összeírás hosszadalmas, hanem — mint az egyik felszólaló, gróf Vay Károly mondta, — más okból is: „Mert ha becsülésre kerül a dolog... abból évek mulva sem fogunk megmenekülni; mert ismerem, hogy szokott a becsülés menni, annak 9/10 részét azon bizottmány, melynek elébe kerül a becsülés, vissza fogja lökni, mert 9/10 része annak hivatalos csalás lesz."

Ebben az értelemben hangzott a főrendiház határozata.[484] Most már természetesen nem esett szó „szentesítendő" törvényről. Ki akarta volna a szentesítés idejét bevárni! Csak a „létesítendő" törvényt sürgette. Nem titkolta az iránti aggodalmát —, hogy a becslés a kármentesítést hosszú időre kitolja, a mellett új

törvény az úrbéri javadalmak volt birtokosait adókkal sujtja, a nélkül, hogy azoknak, akik tőkepénzzel bírnak, a fölmondást megengedné. (Így tudjuk meg, kik voltak a tőkepénzesek, kiknek érdekét az alsóház konzervatívjai féltették!) A becslés módját viszont sem igazságosnak, sem aránylagosnak, sem rövid idő alatt végrehajthatónak nem tartja, hanem inkább a becsüsök önkényétől függőnek és fölötte költségesnek. Mindezekért és okulva az 1825. évi országgyűlésen elhatározott összeírások példáin, amelyek utóbb hasznavehetetlenekнek bizonyultak, felszólítja a képviselőházat, „szíveskedjék más igazságosabb, az önkény ellen inkább biztosító, rövidebb idő alatti becsülési kulcsot magában foglaló módról gondoskodni".

A képviselőház december 13-i ülésében a felsőház határozatát tárgyalás végett az osztályokhoz utasította. Megint Kossuth volt az, akinek gondja volt rá, hogy a kérdés meg ne rekedjen. A másnapi ülésben történt az a nevezetes nyilatkozata, amelyben az érdekharcok megszüntetésére hívta fel a képviselőket és a kamarilla szövetségesének, a haza ellenségének nevezte azokat, kik „holmi legelőkérdésekkel" izgatják a népet. S miután kijelentette, hogy az „érdekkérdések" megoldását akkorra kell, „akkorra fogom" halasztani, „mikor mondhatom: uraim, meg van mentve a haza" — egyszerre a kármentesítésre tért át, s mintha az a legtávolabbról sem volna „érdekkérdés", olyan megoldásra tett javaslatot, amely, amily gyökeresen tért el az összes eddigi törvényi, publicisztikai és méltányossági megoldási tervektől, oly leplezetlenül képviselte a nemesség osztályérdekét.

Mintha ő írta volna annakidején, hogy „félre minden fillérezéssel, az államnak jólelkű polgárosztályán nyerekedni, szűkmejüsködni nem illik, nem szabad" — most minden átmenet és minden fenntartás nélkül a főrendi határozat alapjára helyezkedett. „Nekem nézetem az — úgymond —, hogy a kármentesítésre nézve méltóztatnék a Ház kimondani azon elvet, hogy soha se becsülgessük a dolgot hosszasabbra, hanem mondjuk, hogy osztályokra osztjuk az országot, s aztán az osztályok szerint kimondanánk egy bizonyos aversionalis árt, ezt adjuk meg kármentesítésül, s utasítsuk a minisztériumot, hogy felét adja meg mindjárt, egyik negyedrészét félesztendő mulva. Ezt kívánnám

kimondatni, mert meg vagyok győződve, hogy igénybe vétetik az országnak minden osztálya ... s vannak a reakciónak is sok elemei ... Most ott vagyunk, hogy ismerjük az elemet, amely az ország szabadsága ellen dolgozik ... Másrészt magyar felemelkedettséggel mondhatom, hogy a volt arisztokrácia, mely annyit vesztett, nem kérdezte az áldozat nagyságát, hanem csak azt, hogy kell-e, s tett. Tehát ezekről kellene minél előbb gondoskodni, mert bizony ők is azt tartják, hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok. Ne mérlegeljük tehát sokáig, hogy 500 frt és talán 3 kr jöjjön-e, hanem adjunk valamit, hogy lássák, mikép valóság a nemzet szava, mely szerint a nemzet saját becsülete oltalma alá helyezte a kármentesítést."

Mindezek után azt indítványozta, küldjön ki a Ház választmányt, mely a kormánnyal egyetértően dolgozzon ki törvényjavaslatot, mely azután rögtön életbe is lépjen, „hogy az 1848-i év ne múljon el anélkül, hogy ki legyen mondva a törvényhozás által valósítása azon szónak, melyhez a nemzet becsületét kötötte."

Lehet, hogy Kossuth ezzel a fellépéssel az általános rémületet akarta ellensúlyozni, melyet e napokban Schlick osztrák tábornok betörése, a magyar sereg veresége és Kassa elfoglalása okozott. De meg kell állapítani, hogy mindaddig a képviselőház, ha meg is hiúsította az úrbéri törvényjavaslatok letárgyalását, mégis bizonyos mérséklettel és legalább a törvényes előzmények és az állampénzügyi érdekek tiszteletével szorgalmazta a kármentesítést. Ha talán a becslési eljárás — Vay gróf szavai szerint is — a gyakorlatban csak oda vezetett volna, ahová Kossuth „soha se becsülgessük" elve, a Ház a törvényes formákat és a külszint az „érdekkérdésekben" is mindig igyekezett megóvni. Kossuthnak az egykori reformpárt — és a maga legsajátabb — minden addigi képzetével és javaslatával homlokegyenest ellenkező indítványa hirtelen megoldotta a lelkek minden bilincsét, „Minden oldalról helybenhagyás" és „általános helyeslés" szakította meg és kísérte a beszédet. Indítványa mindjárt határozatba ment[485] és az osztályokat utasították, hogy már másnap egy-egy tagot küldjenek a bizottságba. 20-án már jelenthette az elnök, hogy a bizottság munkájával elkészült, mire azt a köz-

ponti bizottmányhoz utasították.[486] 23-án megkezdhette a Ház a bizottmány jelentésének részletes tárgyalását, mi aztán folyt még karácsony előestéjén, 24-én is, egész az utolsó napig, amíg csak az országgyűlés Pesten maradhatott, vagyis december utoljáig. Január elsején megkezdődött a kormány és a képviselőház menekülése Debrecenbe: ez az esemény vetett erőszakos véget a kármentesítés tárgyalásának.

*

A december 19-ről keltezett, Lónyay Menyhért választmányi előadó által aláírt „Országos határozati javaslat az úrbéri kárpótlás végrehajtásáról"[487] 32 § által kívánta biztosítani Kossuth szándékait.

A javaslat I. fejezete *a kárpótlási összegek kiszámításáról* szól. „Főtekintet lévén, hogy az mielőbb végrehajtható legyen", a részletes becslés helyett általános osztályzatokat állapít meg. A legmagasabb osztályba tartozó egész telekért 700, az utolsó osztályba tartozóért 300 ft kárpótlást állapít meg (1. §). — Az osztályok száma 9 (2. §). — A megyék, ill. az egyes vidékek osztályozását, ill. a kárpótlás végrehajtását 3 tagú választmány végzi, amelybe a képviselőház két, a főrendiház egy tagot választ (3. §). — A törvényhatóságok összeírják az úrbéri telkek számát, s felküldik az országos választmányhoz, amely ha rendben találja, az osztályok szerinti kárpótlást rögtön utalványozza (5. §). — egy zsellérért 80 ft kárpótlás jár (8. §); házatlanért semmi (9. §). — Az ¼ teleknél kisebb szőlőföldek kárpótlása nem az adott dézsma, hanem a föld értéke szerint négy osztályban kerül kifizetésre, holdankint 30 ft-tól 15-ig (11—15. §); az ¼ teleknél nagyobb szőlőbirtokosok maguk tartozván magukat megváltani, a volt birtokossal egyezkednek; azonban 10 évnél hosszabb időre a kifizetést halasztani nem lehet (16. §).

A II. fejezet *a kármentesítési összegek kifizetéséről* intézkedik. A választmány által utalványozott összegeket (1. §) a pénzügyminisztérium 5%-kal kamatozó és évenkint

$^1/_{100}$ arányban törlesztendő állami adóssághelevelekkel, a 2000 ft-nál kisebb követeléseket 18 millió erejéig papirospénzzel fizeti ki (2—3—7—8. §§). — Az adóssághleveleket mindenki névértékükben (5. §), az összes állami pénztárak pedig pénz fejében (6. §) elfogadni tartoznak. — A kármentesítendő birtokosok kincstári és közalapítványi javakat is vehetnek át s árukat az adóssághlevelekkel fizethetik ki; mindazáltal az eladás csak árverés útján s körülményekhez képest lehetőleg kis részletekben történhetik" (11—12. §§).

Ha a még oly hosszadalmas és részletes birtokosokkénti becslés is könnyen vezethetett volna túlbecsléshez, nem lehet mondani, hogy a javaslat osztályai veszélyeztethették volna a volt földesurak törvényes kárpótlási igényeinek teljesítését. A Magyar Gazda becslései telkenként 150 és 950 frt közt, a kármentesítés összegében 230 és 1000 millió frt közt ingadoztak; a gazdák ellen bizonyára nem elfogult szerkesztő, Török János, átlag 500, illetve összesen 120 millió forintot hozott volt ki. Ugyanezt az átlagot adják a javaslat osztályai: de hihető volt-e, hogy a törvényhozás által kiküldendő országos választmány ellen tudjon állni a megyék és az egyes érdekeltek nyomásának, s az osztályozás alapjául mindig „azon haszon szolgáland, mely az illető földesurakra valósággal háramlott" — mint ahogy a 48 : XII. t.-c. 2. §-a rendelte! S ha úgy is lett volna: a javaslat a megyékre kívánta bízni a kárpótlandó úrbéri telkek birtokosok szerinti összeírását — ismét teljes ellentétben a pozsonyi törvénycikkekkel és a demokratikus elemek mindenkor hangoztatott követelésével. A visszaélések mily tömege származhatott volna ebből! Végül a javaslat a szőlődézsma tekintetében teljesen a Deák-féle szeptemberi javaslat, illetve határozat alapjára helyezkedve csak az $^1/_4$ teleknél kisebb szőlőket vette az állami megváltás alá, a nagyobbakra vonatkozóan a magánmegváltást és a szabad egyezkedést írván elő. S ha itt kötötte magát a Ház korábbi határozatához, viszont nem volt figyelemmel arra a másik határozatra, amely a kármentesítést a magukat örökös szerződéssel megváltott volt úrbéres községekre is kiterjesztette; mert ezekről tökéletesen megfeledkezett.

Hogy egyáltalán mennyire megfeledkeztek a képviselők minden más érdekről, mint a magukéról, az igen hamarosan kitűnt. Az összes osztályokból alakult központi választmány, amelynek szintén Lónyay volt az előadója, már negyednapról, 22-éről keltezett jelentésében ill. javaslatában[488] az első javaslat szellemét ugyancsak kimélyítette. Még az osztályozási eljárást is túlhosszadalmasnak találta. Ezért mindenekelőtt azon véleményének adott kifejezést, hogy addig is, amíg azt befejeznék, mindenki a legalsóbb osztály határáig előleget kapjon, vagyis minden telek után 300, minden házas zsellér után 60 frtot. Ez a rendelkezés egymaga azonmód 75 millió adóssággal terhelte volna meg az államot, vagyis csak a kármentesítés céljára 14 millióval többet, mint amennyit — 61 milliót — a szeptemberi pénzügyi javaslat és határozat az ország összes közszükségleteire (a honvédelmet beleértve!) engedélyezett. De ezen felül a központi választmány minden házas zsellér után is 60 forint előleget javasolt; s ha ezek váltságdíját 80 forintról le is szállította 60-ra, viszont az $^1/_8$ telkek kárpótlását is elrendelte éspedig a legalsóbb osztályban 60 forinttal, ami egész telekre immár nem 300, hanem 480 forintot adott volna minimum gyanánt. Hasonlóképpen teljes egyharmaddal fölemelte a szőlők váltságdíját: a legalsó osztályt 15-ről 20, a legmagasabbat 60-ról 80 forintra. Ezek után valóban alig esik latba az első javaslaton tett két javítás. Az egyik szerint (7. §) az összeíró küldöttségek munkájukat „a helyszínen az illető birtokos vagy meghatalmazottja, úgy a község elöljárói közbenjöttével és ellenjegyzése mellett" kellett hogy végezzék; a másik (9. §) a kárpótlást a magukat 1833 január 1. óta megváltott községeknek vagy egyes lakosoknak is megítélte.

Csak a márciusi napok lázában tárgyalt a magyar országgyűlés oly gyors ütemben, mint most: a központi választmány javaslatának tárgyalását a Ház már másnap, december 23-án megkezdte. S a vita megmutatta, hogy a többség türelmetlenségét még ennek javaslatai sem elégítették ki, hogy még ez az eljárás is sokaknak túlhosszadalmasnak látszott.

A szóbanforgó nagy érdekek ismét felbontották az egykori, már amúgy is igen laza pártkereteket s új csoportosulásokat

idéztek elő, amelyekben a legkülönbözőbb indulatú és meggyőződésű elemek fogtak össze. Három határozottabb irányzatot különböztethetünk meg az izgatott felszólalások, egymásnak ellentmondó módosító indítványok és eredménytelen szavazások forgatagában.

Az egyik a forradalom előtti egykori ellenzék mérsékelt, műveltebb tagjaiból alakult, akik részben vérmérsékletük által, amely nem engedte, hogy higgadtságukat és józanságukat az országos nagy izgalmak közpette is elveszítsék, részben a jogfolytonosság konzervatív érzéséből, s bizonyára nem kis részben államérzésből, az állami közös érdeknek a részleges érdekek fölé helyezéséből leginkább azt szerették volna, ha a nemzetgyűlés nyugodalmasabb időkre halasztja az egész ügyet, amikor azt a pozsonyi törvénycikkek intenciói szerint, részletes becslés alapján döntheti el; ha azonban mindenáron határozni akarna, akkor fogadják el a központi választmány osztályozási elvét, de annak végleges megállapítását is halasszák el jobb időkre, addig pedig a megajánlott előleget utalványozzák ki. E csoport Deák szaván indult s egyéb szószólói Tóth Lőrinc, Gorove, Bezerédy voltak.

A másik oldalon a nemzetgyűlés volt ellenzékének demokratikus tagjai és egyéb oly képviselők voltak, akik így vagy úgy, de végezni akartak az üggyel. Az egyik, mert egyáltalán sokallta a kárpótlást s attól félt, hogy mennél tovább, annál magasabbra csigázzák az igényeket; a másik, mert a haza sorsát féltette a halasztástól; a harmadik, mert pénzszűkében vagy félelmében a legmagasabb előlegnél is többre becsülte a még oly alacsony, de végleges kifizetést. Ezek tehát az osztályozás helyébe is rövidebb eljárást kívántak. Szószólójuk, Palóczy László volt kisebbségi képviselő, azt indítványozta, hogy az előleg helyett viszonylag alacsonyra szabott pausális fizetéssel intézzék el egyszersmindenkorra a dolgot.

E két csoport között ingadoztak tanácstalanul holmi kalandozók: akik egyszerűen mást nem akartak, mint mennél magasabb kárpótlást mennél hamarabb. Ezek hol ide, hol oda szavaztak, a szerint, melyik döntésből nézett ki pillanatnyilag több.

Ezek között a felvidéki képviselők voltak a legnagyobb számmal. Ahogy már a pozsonyi országgyűlésen, a választójogi, majd a nemzetőrségi kérdés tárgyalásánál elkülönződtek ezek az alföldiektől, a választójog alapjául, tekintettel a telkeknek szerfölötti elaprózódására vidékeiken, lehetőleg alacsony kulcsot, az ¼ telket, a nemzetőrség cenzusául viszont, a parasztságtól való féltükben, magas kulcsot, a ½ telket követelvén, úgy most a kármentesítés tekintetében is oly számítási alapot szerettek volna, amely nekik megközelítően ugyanolyan magas kárpótlást biztosítson sovány és olcsó földjeikért, mint az alföldi volt földesuraknak termékeny és drága földjeikért. Ők tehát leginkább az osztályozás helyett egyforma kulcsot követeltek az egész országra, jól számítván arra, hogy az alföldiek nem járulnának hozzá oly alacsony átlag megszabásához, amelynél a felföld ne járna jól.

*

Ezen közben Windischgrätz seregei minden oldalról megkezdték előrenyomulásukat. A nyugati osztrák sereg Győr határáig hatolt, Schlick serege pedig, Kassa elfoglalása után Miskolcot fenyegette, ahol maga a hadügyminiszter, a szerencsétlen kezű Mészáros vette át a fővezérséget. Az országgyűlés és a honvédelmi bizottmány egyre-másra bocsátotta ki kiáltványait. „A magyar nemzet ellen irtóháború folyik, minden, ami ármány, ámítás, hazugság és árulás, kifáradhatatlanul felhasználtatik, hogy a nemzet a földszínéről eltöröltessék... Kebelében a falvak, városok égnek, gazdag aratását a rablók nyomai elgázolták; pusztulás, merre a szem lát... Fel tehát, fel mindnyájan, a honvédelmére!...“ — így kiált az országgyűlés december 22-én.[489] Ugyanazon napon Kossuth, mint a honvédelmi bizottmány elnöke, rendeletet bocsát ki az ország minden felekezetű lelkészeihez, hogy a honvédelmet templomaik szószékeiről hirdessék. És újabb kiáltvánnyal fordul a nemzethez. „A szabadságot a nemesség adta meg; ő hozta ezen áldozatot“ — így kiált fel. A királyt nehezen lehetett rábírni, s csak az országgyűlés elhatározott magaviselete, s a szabadságukért fölkelt népek fenyegető állása rettentették meg. Most azonban megbánta, s vissza akarja

vonni a márciusi törvényeket. Azzal ugyan „hitegetnek, hogy a császár nem akar benneteket újra robot és dézsma alá vetni“... De „mit értetek vele, hogy a robot megszűnt, ha más úton utolsó falat kenyereteket elveszik a német adósság fizetésére“. Általános népfelkelést hirdet, s a rokkant fölkelőknek az ország nevében szabad választhatást ígér e három között: 1. vagy becsületes ellátás holtig; 2. vagy tízhold örökös földbirtok; 3. vagy 1000 forint. „Azért az Isten s a haza szent nevében... fel kaszára, villára! Merre az ellenség megy, sötét tömegeiteket pillantsa meg jobbra, balra, előre, hátra, mint az árvíz, fogjátok útjait körül... mikor nem is álmodja, törjetek egy csapatára, egy-egy podgyászvonalára; hogy amíg ti itt megjelenve, ott szétoszolva folytonosan foglalatoskodtatjátok: vitéz seregeink rajtok üssenek és semmivé tegyék őket.“

Oly kétségbeesettnek látta hát a kormány az ország helyzetét, hogy lemondott addigi hadviselése szigorú elvéről, hogy csak rendes, kiképzett és egyenruházott sorkatonaságot állít az ellenséggel szembe, mozgósítani kívánta az egész népet és a *franc-tireur* harc veszedelmét idézte föl. Ilyen viszonyok közt kezdte meg az országgyűlés a kármentesítés tárgyalását, hogy igazolja a kiáltvány állítását, s újabb bizonyságot tegyen a nemesség önkéntes áldozatáról.

S amikor a hon védelmében karját vagy lábát vesztett rokkantnak 10 hold földet, vagy 1000 forintot ígértek az ország nevében, ugyanakkor oly szenvedélyes vitába elegyedtek, hogy a volt jobbágytelek utáni haszonért 400 vagy 800 forintot fizettessenek-e maguknak az állammal, hogy a vita hevében azt sem tudták leplezni, a kármentesítésnek a haza ily válságos állapotában napirendre hozatalának mik a valódi indokai. Kitűnt, hogy voltak a nemzetgyűlésben Táncsicson kívül is, sőt még csak nem is demokraták, akik *pro foro interno* nem sokat tartottak az „áldozatról“ és amit a néppel szemben fölöslegesnek tartottak: hogy gazdasági sérelmei orvoslása által nyerjék meg a honvédelemnek, azt a nemességgel szemben szükségesnek és nélkülözhetetlennek ítélték.

Deák híve, Tóth Lőrinc volt az első, aki a december 24-i ülésben nyílt színt vallott Pedig ekkor ő, a legalitás embere, már

nem állott egy esztendő előtti „méltányossági" álláspontján. „A teljes kárpótlási ígéret teljesítésétől csak egy okból lehet és szabad eltérni — így beszélt most —, ha t. i. annak kivitele physice lehetetlen." Ez „a haza mostani körülményei közt valóban lehetetlen". „Más részről — úgymond — *fontos politikai okok úgy kívánják,* hogy az úrbériséget vesztett hazafiak, a hazafiaknak ezen áldozatra kész osztálya, rögtön előállott szükségökben, rögtön segedelmet nyerjenek."

Ezen a nyomon követte hamarosan egy másik, demokratikus képviselő, Bernáth József is, amikor újra az örök igazságot emlegették. A hazát — úgymond — csak az érdekek összevonásával menthetjük meg. „Tudjuk, *ne misztifikáljuk magunkat,* hogy a kormány nem magától, vagy mintegy jóindulatából adta ezen tárgyat a Ház elébe... Tökéletesen meg vagyok győződve, hogy *fontos okoknak kellett lenni,* miszerint ily körülmények közepette a Háznak tanácskozása elé terjeszté." Majd Palóczy László hivatkozott Kossuth beszédjére, mellyel az ügyet napirendre tűzte, hogy „az sok kedélyeket fog megnyugtatni". És így mások is egészen december 27-éig, amikor egy képviselő nyiltan kijelentette, hogy a kármentesítés megoldásától „függ némi, sőt talán sok tekintetben is az *ország nyugalma és sorsa.*"[490]

Nem lehet hát mondani, hogy akár a körülményekben, akár a résztvevők lelkületében meg lett volna a biztosítéka annak, hogy az úrbéri kárpótlásnak nemcsak az úrbériséget vesztett osztály érdeke, hanem az ország akkori pénzügyi harckészsége és később gazdasági és társadalmi rétegződése szempontjából oly fontos kérdését a kellő nyugalommal és a köz érdekére való folytonos tekintettel oldhassák meg.

Ez volt-e, ami Palóczyt — a nemzetgyűlés későbbi elnökét — arra indította, hogy a központi választmány „zavaros" és „cifra" javaslata ellen elsőnek felszólaljon, avagy inkább az a meggondolás, amelyet ő maga így fejezett ki: „hazánk jövőjét setét fátyol födi... nem jobb-e mindjárt valamit kapni, mint bizonytalanságban hagyni, hogy jövendőre a legjobb esetben is kapnak-e valamit vagy sem" — ma nem tudhatjuk. A robot, szerinte, egyforma volt Árvában és Békésben: egyforma legyen a kárpótlás is. Azt indítványozta: legyen általában egy osztály

és kapjon minden földesúr egy házhelyért rögtön es egyszersmindenkorra 4000 p. frt kárpotlást.

Ez indítvány ellen mindjart egy demokratikus képviseló, Halász Boldizsár, szólalt fel. Hogy senkinek se legyen panasza, meg kell maradni a becslési elv mellett; addig pedig kapja meg mindenki a 300 forint eloleget. Ha mindenki 400-at kapna, „akinek 300 forint járna, 100 forinttal megajándékoznók". Hasonlóan beszélt egy másik demokratikus képviselő, Asztalos Pál. Annál nagyobb hévvel kaptak Palóczy indítványán egyes felvidéki képviselők és a legnyakatekertebb okfejtésekkel bizonygatták, hogy a felvidéki földesúr vesztesége ugyanolyan nagy, mint az altoldié. A mellett persze, mint mar Pozsonyban, politikai érvekkel is éltek. „Nálunk ... — kiáltott fel Kubicza Pál — azon elem, mely egyedül volt a magyarnak képviselője, koldusmódra lesz kénytelen kiköltözni, pedig ha van érdem e hazában, úgy az a felvidéken azon elemé, melyből most is vannak a magyar haza szabadsága mellett bátor harcosok." Deák híve, Gorove István, erős szavakkal utasította vissza a partikuláris érdekeknek ezt a megnyilatkozását. „Mindíg tartottam attól — úgymond —, hogy midőn ezen kérdés szőnyegre kerül, a státus érdeke egyesek érdekévé, vagy legalább is a vidékek érdeke fog a státus érdeke helyébe tétetni és csakugyan úgy látom, hogy az ezen tárgyalás alkalmával beteljesedett." Igaz ugyan, hogy akár a becslés, akár az osztályozás 400—500 forint átlagot eredményezne, de az állam érdeke, hogy a törvény szava, mely teljes kárpótlást ígért, teljesedjék. „Méltóztassanak az igazságra vinni vissza a dolgot, ne pedig a felvidék érdekeire." Majd utána maga Deák emelkedett szólásra. Szerinte Palóczy megoldása igazságtalan, de a központi választmányé is az. A törvény teljes kárpótlást ígért, s ezért az elvesztett jövedelmet lelkiismeretesen ki kell számítani. Igaz, hogy ez évekig eltarthat. Célszerűbb lett volna már márciusban nem „ajándékozni", hanem azt mondani mindjárt kezdetben, hogy a volt birtokosok kármentesítést nyernek az állam pénztárából, de nem egyszerre, hanem időközönkint, s ha húsz évre lett volna is felosztva a kárpótlás megadása, most nem volna semmi nehézség, mert a megváltásnak volna hypothékája.[491] Hogy nem így tettek, ezen ma változtatni

nem lehet. Viszont a pontos becslés hihetőleg oly summákra, néhány százmillióra felrúghat, hogy az állam kénytelen volna csődöt mondani. De az osztályozás sem jó: mert sok telek van, melyre nézve a 300 forint minimum is sok, de a maximum az ország nem csekély részében felette kevés. Tehát mi a teendő? Veszítsen mindenki aránylagosan: mindenki kapja a kárpótlást bizonyos procentuatio szerint; egyelőre pedig adjunk valamit előlegesen.

Deák beszédét ezúttal nem kísére helyeslés. Mert bár az ő álláspontja az anyagi kárpótlás tekintetében oly szélső igények teljesítését is jogosnak és igazságosnak minősítette, amelyeket még a központi választmány is sokallt, úgylátszik, a konzervatív képviselők többsége oly mohón várta a pénzt, hogy a biztos azonnali kevésért odaadta volna a jövő többet, de bizonytalant; a demokratikus kisebbség pedig, amely zajjal fogadta Deák oldalvágását a hűbéri maradványok eltörlésének hívei ellen, sokallta Palóczy és a felvidékiek átalányösszegét is.

Másnap vasárnap volt és *karácsony estéje!* A képviselőház mégis összeült éspedig délután 4 órakor. Deák felkavarta a lelkeket és most már éles kifakadások estek. Plechl József gyakori közbeszólástól megzavarva fordult Deákék ellen. Azt fejtegette, hogy az úrbériséget mint *legalum acquisitumot* gyenge alapon állónak tartja; nem valami szent tulajdon az, mit a törvényhozás megtámadott. És úgy is látták márciusban az arisztokráciának lelki diszpozícióját, miszerint megbarátkozott azon eszmével, hogy vagy semmit, vagy igen keveset fog kapni kármentesítésül. „De nem is azért adatik a kárpótlás — folytatta, »több oldalról visszatetszés« közt —, mintha az valami feltétlen igazság volna; hanem, mert a *ratio status* azt kívánja . . ." Lehetnek oly idők, amikor a törvényhozás egészen megtagadhatná. „Okszerűleg tesz-e az arisztokrácia oly követeléseket most, melyek a státust is megbuktathatják? Minek tehát azt kívánni, hogy a robot, dézsma és egyéb praestatiók teljes árban számíttassanak? Az arisztokrácia okszerűleg csak azt kívánhatja, hogy a státus annyit adjon, mennyit adhat." Írják össze az úrbériségeket, s azután állapítsa meg a törvényhozás és a kormány, mennyit bír el az állam, mennyi legyen a kárpótlás. „Addig pedig ne klasszi-

fikáljunk sem négy, sem kilencszáz pengőt." Ami pedig a nemzet becsületszavát illeti — így fejezte be beszédét — „azt az arisztokrácia, de tagadhatatlan a jobb arisztokrácia írta a törvénykönyvbe, de... az úrbériséget, mint jogcímet ki írta törvénybe? Vajjon az egyetemes nemzet írta-e? Nem, mindíg az arisztokrácia írta be, az írta be, hogy 52 és 104 napi robotot kell adni a parasztnak. A nemzet egyeteme sohasem szólott bele. Tehát ha valaki azt mondja, hogy az arisztokráciának jogában áll a törvénykönyvet kezében tartva megkívánni, hogy a nemzet becsületszavát beváltsa, arra azt lehet felelni: nem az egyetemes nemzet írta azt törvénybe, mert ha áz... ott volna az országgyűlésen, beírta volna-e azt...?!"

A kármentesítés erőszakos sürgetése a haza kétségbeejtő veszedelmei között így szólaltatta meg karácsony estéjén a magyar nemzetgyűlésben az osztályharc hangjait. Most már mások is így beszéltek. „Ha az arisztokrácia... nem méltányolja azt — szólt Keresztesy képviselő —, hogy a szegény adózó jobbágy 800 évig hordta az igát, mégis alkuszik a nemzet becsülete felett és tekintetbe nem veszi azon viszonyokat, melyekben van a haza, akkor nem tudom, mit szóljak felőle... Azon szegény adózó jobbágy már 800 év óta eléggé leszolgálta földesurának tartozásait és nem mondhatni-e kamat lerovásának azt, mit érte adunk?..."

Hasonlóan szólt a már említett Bernáth József: „A viszonyok úgy állanak, miszerint nem helyeselhető itt holmi *juris*-kérdésekkel előállani... Ketté kell vágni a dolgot... Magam Bihar megyében lakom éspedig a legáldástelibb földön, hol... bírok néhány telekkel, mely bizonyosan az ajánlott összegnél többet ér. De nem szabad önérdekemre nézni: mert a haza a jelen pillanatban áldozatot kíván." — Majd Gozmán képviselő: „Többször hallottam e teremben mondatni, hogy a jobbágyok telkeiket ingyen kapták. Mégis kármentesítésről szólunk! Ezek nem tekintik azt... hogy jövendőre is a kármentesítési terhet maguk a jobbágyok fogják teljesíteni..."

A három utóbbi képviselő nem tartozott azelőtt az úrbériség pártjához. Most Palóczyt pártolták. Vajjon igazságérzetből

beszéltek-e így, vagy a jövőtől való féltükben csatlakoztak a rögtöni átalányfizetés követeléséhez: nem tudjuk ma.

Maga az öreg — és Deák szavai szerint: „ékesszóló és szellemdús" Palóczy körülményesen kelt Deák érvei ellen javaslatának védelmére s azt igyekezett bebizonyítani, hogy az a szoros igazságtól szintén nem jár messze. Hosszú beszéde tele volt érdekes vallomásokkal:

Tapasztalás szerint — úgymond — éppen a becslésekből jöttek ki mindig a legnagyobb igazságtalanságok. A rendi országgyűlések idejében sem látták szívesen, ha a követ több póstát vitt haza, vagy ha fölkelési segedelmet kellett adni. Ha a nemességre terhet vetettek ki, a követ nagy ékesszólással írta le megyéjének mostoha sorsát, silány földjét, szegény voltát, hogy hozzá képest Gröndland örök hóval borított teteje paradicsom lett volna. Ellenben, ha valami haszon mutatkozott, ugyanaz a követ az azelőtt silány megyét a dicsőség legmagasabb fokára emelte. Most a földesurak fogják ezt csinálni összeíráskor, amit akkor a követek. Mindegyik nem fog akarni maradni a 9. osztályban, hanem feljebb fog akarni mászni, s csak igen kevés lesz oly szerény, ki az elsővel még legyen elégedve; s így lesz hamis tanú s be fog következni a népnek demoralizációja.

Ha a földesurak igazságot akarnak, legyenek azok a kulcs kidolgozásában. Midőn fölkelési és egyéb költségek az országgyűlés által határoztattak, s a megyékre volt bízva a kulcs kidolgozása s más nem folyt be ebbe a megyénél, mint csak a nemesség, akkor egy úrbéri házhelyet, „igen ócsóra tettek jelesen: Borsod 1797-ben egy úrbéri telket 4 frt-ra tett s mi lett belőle? az, hogy pld. a sziráki plébános többet fizetett, mint az egri püspök, ki Szirákot bírta! Ez így volt mindenütt, kérem előállítani azon vármegyét, hol 700 frt-ba vétetett egy telek. Csináljunk tehát diametrális kalkulust 1692-től fogva s fogadom, hogy a 300-frt-ot az első osztálynál sem fogjuk kihozni. Ha akkor oly olcsók voltak az úrbéri telkek jövedelmei, ugyan most, midőn a státustól

követelünk valamit, mért csigázzuk jövedelmeinket a legfelsőbb fokra? Ellenben midőn a státus ker, mert hurcoljuk le azokat annyira? Ez nem igazság, ez a nemesség karakteren szégyentolt lenne." ha valahol, itt kell a nemestelkuséget szem előtt tartani, mert Európa szemében a nemesi praestitiók elengedése a nemesség részéről nagy áldozatkent áll. Ő is magasztalja a magyar arisztokrácia e tettét, „de ha áldozat, sohse emlegessük a szoros igazságot, mert akkor az áldozat dicső nevezete mindjárt megszűnik s fogadom, ha az első osztályban itt kapjuk a 700 frt-ot, hogy egyetlenegy úrbértelek sem rí haza, mert ennyiért meg lehetett volna venni a zsidóktól is."

Felette kevés eset van rá, hogy egy úrbéri telket egyik földesúr a másiknak zálog vagy örök bevallás alkalmával 700 ezüst frt-ra adott volna. Van, de 20 ellenkezőt tud felhozni a legjobb vidékeken. Az nem indok, hogy a paraszt 4—10 ezer frt-on adja el telkét, mert itt nem a telekről, mely a paraszté volt, van szó, hanem a robotról és szolgálatról, melyet utána teljesített.

Hogy nem lehet összeegyeztetni az alföldi zsíros telkeket a felvidéki kopár helyekkel? Ha 400 frt-tal kielégíttetik az alföldi földesúr, azt mondja a parasztnak, Isten áldjon! Nem így a felvidéken, hol a földesúr gyakorlatában volt a tűzi, épületi és kereskedési faizásnak, a 400 frt mellett is a faizást kiadja a földesúr, holott a paraszt már többé nem szolgál neki. Ez figyelmet érdemel. Vajjon a sok szép tiszta búzát, mit Temes, Torontál, Borsod, Bács termeszt, tiszta haszonnak lehet-e fölvenni? Tagadja, mert törvény szerint a földesúrnak saját költségén kellett a jobbágynak igazságot szolgálni s kérdi, mennyibe került az úriszék tartása, mily sok kasznárt, ispánt s robotozó hajdút, exactort kellett a földesuraknak tartani! Mindezeknek vége van, s midőn a földesúr kevés költséggel terheltetik, mégis megkívánni a kárpótlást, nem egyező az igazsággal.

Sok földesúr a nagyobbak közül nem tudott munkát adni jobbágyainak. A diósgyőri uradalomban húszezerre ment a napszám, az uradalomnak nem lévén fekvő földe,

odaveszett a robot. Nem igazság tehát, hogy mit valaki soha használni nem tudott, egészen kárpótlás adassék. Magasztalja az utolsó országgyűlést e törvényeért, de nem tartja lehetetlennek rajta változtatni.

Ami a földesurakon esett, egyébiránt csak közönséges hajótörés, elődeik vigyázatlansága miatt. „Már pedig, midőn valaki hajótörést szenved, túlzó kívánságnak tartom, hogy ne csak magát mentse meg az ember, hanem poggyászának minden legkisebb darabjait is. Ez nem lehet."

Felhozták még ellene, hogy van még idő azon cifra evaluációra, ha 300 frt előleg adatik. Ez előleg 1. igazságtalan, 2. haszontalan. Nem igazság, mert így aki a 9. osztályba esik, egész kárpótlást kap, míg az 1. osztálybeli a felét sem. Haszontalan, mert a földesurak közt csak $^{2}/_{10}$ olyan, ki annyit költ, amennyit bevesz, s a legszebb, legnemesebb tudományt, a mezei gazdálkodást viszi. A többieken, „őseik gondatlansága" által terhelve adósságokkal segítünk-e 300 frt-nyi előlegezéssel? Semmit, mert a hitelezők zár alá fogják vétetni, s a földesúrnak az előleget ki nem adják.

Összefoglalva, minthogy cifra összeírásra idő nincs s szükség van rá, hogy a hitelezők (kik közt nemcsak uzsorások, hanem özvegyek, árvák, alapítványosok is vannak) ne várakozzanak, s a flott-élők hitelezőit ne kockáztassák, ajánlja indítványát, — de ha az elvettetik, „ne jöjjön elő azon idő, midőn maguk a földesurak azt mondják: kár volt az 1848-ban általánosan megajánlott 400 frt-ot egy telekért el nem fogadni".

Palóczy után Halász Boldizsár azt javasolta, vegyék az 1849-i adótörvényben megállapított osztályozást alapul; majd maga Deák tartotta szükségesnek, hogy neki válaszoljon. Újból az igazságot hangoztatta: „ha áldozatra van szükség, vigyük azt aránylag és mindenki veszítsen egyforma procentuatiót, nem pedig az egyik semmit, a másik pedig sokat."

Végre nagy ingerültség közepette, szavazásra került a sor. Az elnök föltette a kérdést: kik fogadják el a központi választ-

mány javaslatának 1. §-át, az egy telekért 300, egy zsellérért 60 frt előleget. A javaslat elvetése Palóczy indítványának elfogadását jelentette volna, a 400 frt pausálét.

A választmány javaslatára szavazott 83, ellene 107 képviselő; többséget hát Palóczy kapott. De a szavazatok összes száma 190 lévén, a határozatképességhez 11 szavazat hiányzott. Ekkor kezdődött a nemzetgyűlés sok tagjának az a végig megmaradt gyakorlata, hogy ha valamely ügy nem tetszett, úgy hiúsították meg a döntést, hogy eltávoztak az ülésről, s határozatképtelenséget idéztek elő. Most is izgatott hangulatban tűzte ki az elnök a tárgyalás folytatását december 26-ára.

December 26-án Görgey kivonult Győrből, s azt Windischgrätz szállotta meg.

December 27-én folytatta a Ház a kármentesítés tárgyalását.

Közbevetőleg egy képviselő „a minap is előfordult botrány kikerülése végett" azt indítványozta, hogy a határozatképességhez szükséges számot szállítsák le; de az elnök a jelenleg szőnyegen lévő tárgynál a szabályoknak e tekintetbeni megváltoztatását célszerűnek nem tartotta.

Most némely képviselők közvetítő indítványokkal léptek fel. Egyesek egyszerűsíteni akarták az osztályokat; mások — nyilván taktikából, hogy elhalaszthassák a döntést — oly alacsony osztályokat indítványoztak, amelyekkel *ad absurdum* akarták vinni Palóczy javaslatát. Török István három osztályt ajánlott: 500 frtot egy sík telekért, 400-at egy vegyesért, 300-at egy hegyes vidékiért; Omaszta Zsigmond holdanként egy ezüst forint húszszorosát, vagyis telkenként 680—320 forintot és hivatalvesztés terhe alatt kötelezni akarta a szolgabírákat, hogy az összeírást 15 nap alatt készítsék el; a dézsmát külön kívánta számítani. Hasonló számítási alapon egy másik képviselő 400—300—200 forintos osztályokat; a házas zsellérekért 80 forintot, a dézsmáért későbbi kárpótlást ajánlott. Újabb szavazás volt: a választmányi javaslat 1. §-át újra leszavazták, határozatképes számmal; Palóczyét megszavazták határozatképtelen számmal.

28-án Görgey utóhadát Komárom alatt csúfosan megszalasztották; a híres nagyigmándi futásban 300 halottat és 700 foglyot vesztett a sereg. Ugyanaznap a képviselőházban a határo-

zatképességről folytatott élénk viták közepette, a játék folytatódott. Kossuth maga is beavatkozott, Palóczy ellen nyilatkozván. Maga is elismerte, hogy tud esetet: „mikor senki sem álmodott a megváltásról, a földesúr akárkinek nyakába szerette volna vetni a telkeket, ha valaki adott volna értök 200 forintot, de annyit senki sem adott", ezért 3—4 osztály állíttassék, „olyan, melynek minimuma ellen senki, az ország legsoványabb részén, hol a teleknek csaknem semmi hasznát nem lehet venni, ne panaszkodhassék, hanem, hogy annak is nagyobb kárpótlás nyujtassék, mint a minő áron eladhatta volna telkeit."

29-én újabb bonyolult számítási javaslatok után negyedik szavazás Palóczy indítványa felett. Az eredmény végleges: 105 igen ellen, 129 nem.

Deákék nevében erre Tóth Lőrinc fejtette ki, hogy a 300 forintos minimumot igen magasnak tartja, mert köztudomás szerint vannak telkek, melyek ennyit sem érnek: „a márciusi törvény pedig ajándékot nem ígér, hanem csak kárpótlást." — Három osztályt ajánl: 400—300—200 forintot. Szavazás Bartos 500—400—300 forintos osztályozása felett: a többség ellene van, de a Ház határozatképtelen.

Azonközben megérkezett a hír, hogy Schlick tábornok Mészáros seregét Miskolc mellett visszaszorította.

Az országgyűlés 30-án rendületlenül összeül a kármentesítés tárgyalására.

De feláll egy Deák-párti képviselő és a tárgyalás elhalasztását indítványozza. „Én ... kijelentem — úgymond — miszerint nagy büntetésnek fognám tekinteni, hogy jelen veszélyes idejében a hazának ... arra lennék kárhoztatva, hogy a haza védelméről ily törvényjavaslat tárgyalása által az utat elzárjam."

És felkelt maga Deák és nála szokatlan páthosszal elmondta egyikét azoknak a beszédeknek, amelyek a kor lelkéből a korhoz szólnak, amelyekhez az utókornak semmi hozzátenni valója nincs.

„Mióta ezen tárgy tanácskozás alá került, engem, megvallom, fájdalmasan érintett mind a tárgynak felvétele, mind a tanácskozás modora. Ha én tőlem függ vala, ezt a

tárgyat addig. míg az ország békésebb állapotban nem lesz, fel nem vettük volna; de kormányunk, mely a körülményeket legjobban ösmeri, a többi közt egy osztály megnyugtatására szükségesnek látta, hogy erről intézkedjünk. Akkor, midőn e tárgy előkerült, megvallom, miután már a kormány azt fontos okoknál fogva fölhozta, szerettem volna e dolgon mennél rövidebben keresztül esni. Azaz szerettem volna azt mondani a földbirtokosoknak: igaz, ínség, nyomorúság vár reátok, de látjátok, az ország mostani állapotjában ily dolgokról alaposan tanácskozni nem lehet, ezek békés időket kívánnak, már maga a dolognak gyakorlati kivitele majdnem lehetetlenné teszi, hogy e fölött célszerűen határozhassunk; az országnak nem csekély része háborúnak tere, s nem tudni, mikor és miként fog a szükséges összeírás megtörténhetni? Várjunk tehát a kárpótlással, míg az ország békésebb állapotba jut, addig pedig, hogy sokan az ínségtől megmentessenek, az állam kötelességeihez képest kárpótlás fejében fog valamit előlegezni. Ezen javaslat azonban nem tetszett, az előlegezés elvét a Ház elvetette és megtörtént, amitől rettegtem, hogy nem igen szép lapot írunk a historiába: hogy mikor az országot veszedelem fenyegeti, akkor a magyar képviselői testület a fölött vitatkozik, — pedig nem minden ingerültség nélkül, s talán nem sértek senkit, nem minden egoizmus nélkül, hogy — mennyit adjon az állam pénztárából, melynek fennállásáért még küzdeni kell, mely akkor fog fönnállani, ha ezen országot az Isten megmenti. Pirulnunk kell a jövendő előtt, ha az időt most ilyenekkel töltjük. Az előttem szóló képviselő megelőzött ezen véleménynek előadásában, de mondom, nekem fáj minden óra, minden pillanat! Kérdezzük csak meg magunkat, vajjon azon szempontból indultunk-e ki mindig, hogy mi lenne az országra nézve a leghasznosabb, a legcélszerűbb? Már az a körülmény is, hogy egy fertály óráig teljes számmal volt a Ház s azután ismét megfogyott, arra mutat-e, hogy szívükön fekszik a képviselőknek ezen úgy országos szempontból? Amikor az állam megmenekszik a veszélytől, majd megadja

a kárpótlást, most, e pillanatban pedig még az előlegezés felett is alig volna célszerű intézkedni. Tehát halasszuk el most a tárgyat, s ha a körülmények megengedik, nyúljunk hozzá hideg kebellel; de ne piszkoljuk be a história lapját az által, hogy most olyan tárgyat veszünk elő, mely a képviselőket különösen érdekli. Amint az elnök úr előadásából értettem, vannak a közigazgatáshoz tartozó kérdések, melyeket még az osztályokba kellene vinni. Ezekkel foglalkozzunk tehát, mert valami bántó van abban, ha most zsebünkről tanácskozunk, még pedig annyival inkább, mert ne feledjük el, hogy ámbár népképviseleti alapon vagyunk választva, talán nagyobb részét teszik a háznak azok, kik kárpótlást kapnak, mint azok, kik kárpótlást nem kapnak.“[492]

A Ház elfogadta a halasztó indítványt. Harmadnapra pedig már útban volt Debrecen felé. Ott sem került elő a kármentesítés ügye. A megoldás az abszolút kormány műve volt, s alapja a központi választmány javaslata.

XII. A KÖZTEHERVISELÉS MEGVALÓSÍTÁSA

A nemesség adózása a kármentesítés előfeltétele. — Az új kormányzat pénzügyi nehézségei. — A pozsonyi országgyűlés csak novembertől követelte a nemesség adóját. — Kossuth még november előtti megadóztatásról terjeszt be javaslatot. — Az adókérdésnek nem volt pártalakító ereje. — Kossuth megsemmisítő bírálata a régi adórendszer felett. — Kossuth az eddig adómentes osztály nagyobb megterhelése mellett. — A só árát még nem szállítja le. — Kossuth adóbölcseleti elvei és az 1849-es szerves adórendszer. — A fogyasztási adók nagy szerepe az egyenes adók rovására. — A munkakeresetre vonatkozó kedvező intézkedés antiszociális irányú módosítása a Házban. — A progressziót elvileg helyesli Kossuth, de az ily irányú indítványokat elbuktatja. — Az önkormányzati pénzügy alapelvei Kossuth adórendszerében. — A kormány javaslata a törvényhatóságokra bízta a nemesség megadóztatását a hadi- és háziadó céljaira. — A nemesség elkülönített adóztatása, a nép zúgolódása. — A vármegye nem tud ujoncokat felszerelni, mert a tizezerholdasok nemcsak, hogy adót nem, de segélyt sem adnak. — Kossuth erre új közadózási javaslatot nyujt be, s az egyenes adókezelést is ki akarja venni a törvényhatóságok kezéből, a központi választmány kiküszöböli ezt az elvet. — „Az ország mostani állása kevesebb adó kivetését igényli." — Bezerédy a progresszivitás mellett. — A felsőház a földbirtoknak adótól való kímélése érdekében.

A nemesség adómentességének megszüntetését a magyar reformerek a szociális igazság nevében és a nemzet egyesítésének egyik eszköze gyanánt követelték; de ezen felül mint az örökváltság, illetve a kármentesítés egyik logikai és gazdasági előfeltételét.

Az „1848 : VIII. t.-c. a közös teherviselésről" csak annyit mond ugyan, hogy Magyarország lakosai minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik, és hogy a minisztérium által kidolgozandó és a legközelebbi országgyűlés-

nek bemutatandó adózási kulcs szerint a kivetés már 1848 november 1-től veszi kezdetét. De a reformerek szemében a nemesség adózása mindenkor előfeltétele volt a kármentesítésnek.

1846 márciusában a Hetilap számára írt, de a cenzúra által letiltott cikkében Kossuth ezt igen világosan magyarázta meg.[493] Ha — úgymond — az örökváltság nem magánjogi, hanem státuskérdés, akkor a megváltás terhét nem viselheti kizárólagosan a jobbágyság. Ha az állam vállalja egy részét, s a jobbágyság ehhez adójával hozzájárul, ennek morális lehetősége, ha adóját megkönnyítjük. „Minden közadónak mindnyájunk általi közös viselése az úrbéri állapot váltság útjáni megszüntetésének egyetlen eszközlő módja. Enélkül a kérdést mint státus kérdést — tehát universalisálva — megoldani, s mégis kárpótlást adni lehetetlen. Mert a nép a fizetés terhét nem bírná."[494]

Miként a törvény rendelkezése és a kármentesítés eszközlése megkövetelték, úgy a politikai viszonyok nem tűrték volna március után sokáig a nemesség adómentességét. Nem szólva a nép hangulatáról, amely a jogegyenlőségnek flagráns megsértését nem bírta volna el nyugodtan — a magyar államháztartás függetlenítése Ausztriától, az aránytalanul nagy hivatalnoksereg és amit legelőször kellett volna említeni: a magyar hadsereg megteremtése, majd azután a honvédelem, minden lehető állami bevételi forrás igénybevételét egyformán kényszerítően és sürgősen követelte meg. A novemberi dátum, amelyet a pozsonyi országgyűlés az akkori költségvetési évre való tekintettel állapított meg a nemesség adókötelezettségének kezdete gyanánt, nehéz helyzetbe hozta az új kormányzat pénzügyminiszterét. Novemberig csak kölcsönpénzekkel, hitelműveletekkel gazdálkodni szinte lehetelen volt; a volt adózóktól várható adóbevétel pedig — Kossuth becslése szerint ötmillió frt — alig enyhített a helyzeten.

Márciusban Batthyány és mérsékelt barátai talán azért bízták a pénzügyi tárcát Kossuthra, mert azt remélték, hogy az új kormányzat pénzügyi problémái oly súlyosak lesznek, hogy a pénzügyminiszter aligha ér majd rá politizálni. Ez a számítás nem vált be; de nem következett be az sem, hogy a pénzügy-

miniszter elhanyagolta volna tárcája föladatait. Szinte tüneményes gyorsasággal készült el jelentése az országos pénzügyről; s nyomon követte egész sora az adójavaslatoknak, amelyek az 1849. évi költségvetést voltak hivatva szilárdabb alapokra fektetni.[496] S el lehet mondani e munkálatokról: tanúi szerzőjük szándékának, hogy a pénzügyből a pártpolitikát kiküszöbölje.

Minden más téren Kossuth könnyen engedett elveiből, ha a politikai érdek úgy kívánta. Hogy adójavaslatai aligha növelik majd népszerűségét, azzal is eleve számolnia kellett. Ahol az évszázados adókiváltságot csak a forradalom fenyegetése törte meg, és ahol az adórendszer folytán az adóerkölcs olyan volt, amilyennek szigorú, de igaz és találó szavakkal maga az új pénzügyminiszter írta le — ott minden adóreform, de kiváltkép bármilyen új adó a legnagyobb ellenszenvvel kellett, hogy találkozzék. Amilyen nagy volt a márciusi napok után a kedvetlenség a jobbágyfelszabadítás miatt a köznemesség körében, ugyanolyan volt az idegenkedés a rendiség és hűbériség ledöntésének másik következményétől: a közteherviseléstől, az adófizetéstől. Jobbágyaik, földesúri hatóságuk, úrbéri jövedelmeik hirtelen elvesztése után paraszt és polgár módjára adót fizessenek azok, akik még alig öt esztendeje azt harsogták: ha a parasztoknak nehezükre esik az adó, „menjenek a török szélekre s szerezzenek maguknak, ha tudnak, külön országot; Deák Ferenc, Horváth János... uraknak, a hazaárulóknak, meg kell halni!"[497] — ez valóban nagy és merész követelés volt. Éppenséggel nem csodálkozhatunk, hogy a pozsonyi országgyűlés jó félesztendei haladékot adott, s csak november elsejétől követelte a nemesség adóját.

Hét hónap még közönséges időkben is alig lett volna elegendő, hogy a merőben új adórendszer terve és végrehajtó szervezete úgy készüljön el, hogy az az állam pénzügyi szükségleteit, a gazdasági viszonyokat és az új társadalmi és állami szervezettel kongruens szociális igazságosságot egyformán tökéletesen szolgálja.

1848 izgalmas nyara és kivált a nemzetgyűlésnek hamar megnyilatkozott hangulata és irányzata az állami pénzügyek gyors rendezésére törekvő minisztert arra kellett volna hogy

indítsa, hogy oly javaslatokkal lépjen elő, amelyek a nemesség érzékenységét lehetőleg kíméljék, sőt a lehetőség szerint az úrbéri kárpótlás iránti aggodalmát is eloszlassák. E tekintetben az új adórendszer nagyon jelentős lehetett volna: jórészt attól függött, hogy a kármentesítés terhét csakugyan a státus, vagyis az egész népesség, illetve annak minden osztálya — az azelőtt adómentes osztály is —, avagy csak az addig is adóviselő osztályok: a polgárság és az éppen fölszabadult nép viselje-e.

Megállapíthatjuk, hogy Kossuth pénzügyi tervezete arra volt irányítva, hogy a népesség összes osztályai egyformán — sőt tehetősségük szerint fokozódó mértékben — vegyenek részt az állam terheiben. Az akkori idők adópolitikai tudása szerint a magyar viszonyokhoz szabott tökéletes és igazságos rendszert kívánt megvalósítani. Sőt ezen is messze túlment: a pozsonyi törvénycikk határozott rendelkezése ellenére javaslatot terjesztett be a nemességnek a novemberi határidő előtti kötelező megadóztatásáról.

El lehet pedig mondani: semmiféle számba vehető közvélemény ebben az irányban nem befolyásolta sem őt, sem talán a nemzetgyűlést, amelynek hangulatával számolnia kellett. A hűbériség maradványai eltörlésének, a kármentesítés „méltányos" megoldásának volt pártja az országgyűlésen, bár a radikális sajtó teljesen értetlenül állott ezekkel a kérdésekkel szemben is. Az adókérdésnek nem volt pártalakító ereje; a sajtó pedig — s e kérdésben bizonyára az egész, közvetlenül érdekelt és nem érdekelt közvélemény — még csak sejtelmével sem bírt annak, hogy jórészt az adórendszeren múlik nemcsak a társadalmi osztályok erőviszonya, hanem maga a kármentesítés valóságos végrehajtása is. Vagy ha derengett is olykor ily megismerés, semmi pozitív sejtése sem volt arról, hogy milyen adórendszert kell kívánnia. Amikor augusztus 28-án megkezdte a Ház az adójavaslatok tárgyalását, a Március Tizenötödike a következő kurta szavakkal végzett vele: „Ezután a Ház átalment a pénzügyi javaslat tárgyalására, mely különösb érdekkel nem bírt." És amint azelőtt sem érdekelte, úgy azután sem szentelt soha egy sort sem az államgazdasági és gazdaságpolitikai kérdéseknek: még 1849 áprilisában sem, amikor a függetlenségi kérdés

ugyancsak és teljes megelégedésére el volt intézve és a képviselőház újból az adóról tanácskozott, a Március Tizenötödikében az adóról egy szó sem esett. S így a többi lapban sem.

*

„A magyar adózási rendszer nem egyéb, mint rendszeresített mesterség attól venni, akinek nincs..." „Fedezni a jelen vészes idő szükségeit s oly adórendszernek alapját letenni, melynek élet és tapasztalás szerénti javítása mellett, időjártával az adó kivetési igazságot lehetőleg megközelíteni... lehessen: csak ez és nem több jelen előterjesztésem feladata."

E szavakba foglalta a miniszteri jelentés Kossuth pénzügyi politikájának alapelveit; ezeken alapultak adójavaslatai is.

Megsemmisítő bírálatot gyakorolt a régi adórendszer fölött. A portális felosztás szerencsétlen elve tette, hogy egy megye a másikért, egy adózó a másikért fizetett „s véganalízisben mindíg a legszegényebb, a leggyámoltalanabb szenvedett." És ez a hajlam: „a szegényt terhelni, a vagyonosabbon könnyíteni" megvolt az egészen különböző erdélyi adórendszerben is. Az egyéni adókivetés rendszerére kell hát áttérni, az egyéni teherbírás szempontjai szerint. Annak az európaszerte uralkodó elvnek: fizess, azután élj, ha marad miből — meg kell szűnnie; helyébe az az elv lépjen, hogy az adó a vagyontőkét ne sértse, hanem csak a tiszta jövedelem egy részét vegye igénybe.

Ezeket az elveket azonban legelsőbb az 1849-i költségvetés fedezésére kívánta érvényesíteni. A folyó év hátralevő részére új adórendszer életbeléptetése elkésett; annak költségeit túlnyomórészt a régi adókkal és kölcsönműveletekkel kívánta fedezni.

De a régi adó a szükségletekre nem volt elegendő, s a hitellel sem volt szabad visszaélni. Minthogy azonkívül a régi adó október végével megszűnt, a közös teherviselés pedig törvény szerint csak november elsejétől lépett volna életbe, ő maga a költségvetési évet és az új adórendszer kezdetét a rendes naptári évvel kívánta összhangba hozni, ezért fölvetette a kérdést: „nem látja-e a törvényhozás szükségesnek, hogy az ország rendkívüli körülményeinél fogva az ekkori adómentes osztályok a közköltségek pótlásához nyomban és nagyobb mértékben járuljanak,

mint ez évben járulnának, ha a közös teherviselés alapján csak november elsejével kezdenének adózni?"

„Én ezen kérdésre kétkedés nélkül igennel felelek" — így döntötte el Kossuth a kérdést. És ennek megfelelően az általános pálinkaadó mellett két új ideiglenes adónem iránt tett mindjárt javaslatot, amelyek csak az eddig adómentes osztályokat terhelték volna. De párhuzamosan fontolóra vette, szabad-e az eddigi adózókat erősebben megterhelni, vagy inkább helyesebb volna eddigi adóterhein könnyíteni. Ebből a szempontból legelőbb a só árának leszállítását vetette fel. De bár ez egy fél évszázad óta örökké panaszolt s legáltalánosabb óhajtás, s bár „alig ismer módot, mely a határőrvidékeknek megnyugtatására többet tehetne", mégis azt hitte, hogy erről a jövedelemről az állam egyelőre nem mondhat le. Valóban sajnálatos, hogy a financiális meggondolások ily mértékben elhomályosították Kossuth politikai látását ebben a nagyhorderejű kérdésben.

Fölvetette azután a kérdést, vajjon az eddigi adózókra októberig is vessenek-e valamelyes pótlékot. Erre a kérdésre is tagadólag felelt, „már csak azért is, mert a fennálló ... igazságtalan adókulcs mellett a hadi, házi és községi adó által az eddigi adózó nép már eléggé súlyosan terhelve van", e helyett azonban azt a kiegyenlítő javaslatot tette, hogy a két utolsó hónapra az úrbériség terheitől megszabadult volt úrbéresek és zsellérek régi évi illetőségüknek ne két hónapra, hanem háromra, a többiek ellenben csak egy hónapra eső részét fizessék.

Ami a volt adómentes osztálynak 1848 második felére fizetendő adóját illeti, erre vonatkozóan Kossuth alternatív javaslatot tett. Az első szerint még a régi mód szerint 4 millió frt-ot vetett volna ki, a nemesi terhekre gyakorlatban volt kulcs szerint, a törvényhatóságokra. A másik rendkívüli jövedelmi adó volt, amelyet „akik és amitől eddig rendes adót nem fizettek", tiszta jövedelmüktől fizették volna. A javaslat létminimumot állapított meg, mert csak 50 frt tiszta jövedelemnél kezdődött volna az adókötelezettség; ezenfelül progresszív kulcsot alkalmazott, amely 50 frt-nál 1%-kal kezdődött és 2000 frt-nál 3%-kal végződött.

1849-re vonatkozóan azonban már egy szerves adórendszer

tervét dolgozta ki, amely teljesen tabula rasa-t csinált volna a fennállóból. Sajnos, ha a törekvést látjuk is, általános adóbölcseleti elvei nem érvényesültek következetesen ebben. Az alapelv, amelyből Kossuth itt kiindult, az volt, hogy „egyenes adó csak annyiban vettessék ki, amennyiben az okszerűleg helyeselhető indirekt adónemek a szükség fedezésére nem elegendők". Igaz, hogy a közvetett adók tekintetében (amelyeket a javaslat „mellékadóknak" nevez) igen helyes elveket állított föl. Kifejtette, hogy az első szükségleti cikkek aránytalan megterhelését mellőzni kell; „mert az ilynemű adók — a szegényebb néposztályt terhelvén — mind politikai, mind közgazdászati tekintetben károsak"; hogy a behajtási eljárásnak nem szabad bosszantónak s nyugtalanítónak lennie; hogy azok az indirekt adók a legcélszerűbbek, melyek által, a jövedelmen kívül, más állami érdekeket is meg lehet közelíteni. Mindazonáltal a javaslatok egy része alig volt ez elvek megvalósításának nevezhető.

Így megmaradt mindenekelőtt a magas és igazságtalan sóadó. Ez egymaga az összes előirányzott adóbevételek $^3/_5$-ét volt hivatva fedezni. Ezen kívül egész sora az új és régi forgalmi adóknak és illetékeknek, amelyek között volt igazságos és igazságtalan egyformán. Mégis nem kevesebb, mint öt egyenes adót is javasolt, amelyekben szintén helyes alapelveket igyekezett érvényesíteni. Így legelsőbb azt, hogy az adórendszer lehetőleg egyszerű legyen, s az annyira gyűlöletes kutatások elkerültessenek; továbbá, hogy csak valóságos vagyon legyen az adó alapja, „s ne folytattassék azon abnormis rendszer, hogy minél nagyobb élelmi gondokkal volt egy családatya terhelve... annál több adót kellett fizetnie"; hogy a szorgalmat ne büntesse; végül, hogy az adókulcs ne legyen oly magas, hogy a tőkét igénybe vegye. Ez okokból mindenekelőtt a parasztságra addig fennállott igen terhes marhatartási adót megszüntetni javasolta.

Maga az új egyenes adórendszer a következő adónemekből állott volna: 1. Földadó; 2. Házadó; 3. Keresetadó; 4. Személyadó; 5. Távolléti adó.

A földadó tekintetében a törvényhatóságokat kilenc osztályba, ez osztályokon belül a községeket művelési ágak és a föld minősége szerint ismét 5—3 alosztályba osztotta; a községek

besorozását a törvényhatóság közreműködésével az országos „rónok" kellett, hogy végezze. Magát az adókulcsot úgy állapította meg, hogy az a szántóföldek és szőlők tekintetében alacsonyabb lett volna a Mária Terézia idejéből származó erdélyinél; mint maga mondja: „számvetésem a föld tiszta jövedelmének 6%-ját sehol nem haladja; tervemet nemcsak azon megnyugvással terjesztem a törvényhozás elé, hogy az ország lakosai ezen adót könnyen megbírják, hanem megnyugtatásul még azt is jelenthetem, hogy nincs Európában tartomány, hol a földadókulcs ily alacsony volna."

A házadót a lakószobák száma szerint számították volna; a lakhelyeket négy osztályra osztotta. Eszerint a városokban az adó lényegesen magasabb lett volna: Pesten szobánként 2 frt; falun az utolsó osztályban 15 kr.

Keresetadó alá tartozott volna az ipari, kereskedelmi és tőkejövedelem, de azonfelül az értelmiségi foglalkozások jövedelme is. Az adókulcs általában itt is 6% lett volna, kivévén „a meghatározott fizetésből" élőknél, akiknél csak a felét számították volna. Kiterjedt volna ez az adó a napszámosokra is, akiknél 1—3 napi munkabér lett volna az adókulcs.

Mindezen adók tetejébe azok, akik az előbbi adók egyikét fizetik, összes adótartozásuk 10%-át fizették volna személyadó gyanánt.

Végül az abszentistákra összes adójuk mégegyszeresét rótta távolléti adó címén.

*

Nem lehet kétségbevonni: az egész adótervezet telve volt jóindulattal és őszinte törekvéssel arra, hogy a népesség valamennyi osztályát bevonja az állami terhek viselésébe. De amily kevéssé tudta Kossuth már a részletekben jó adóelveit érvényesíteni, úgyhogy valószínűleg ez az adójavaslat lett alapja a ma is fennálló magyar adórendszernek, amelyben a fogyasztási adók oly nagy szerepet játszanak az egyenes adók rovására, éppoly kevéssé bízott — és a viszonyok folytán bízhatott is — javaslatai gyakorlati keresztülvihetőségében. Sem az 1848 második felére, sem az 1849-re szóló költségvetési tervezetben az új egyenes

adók címén ő maga *bevételt nem irányzott elő;* s valószínű, hogyha adótörvényei jogerőre emelkedtek volna is, a fennforgó viszonyok között a valóságos bevételi eredmény ugyanaz lett volna, mint így, t. i. semmi.[497]

A képviselőház augusztus 28-án kezdte meg a pénzügyi javaslatok tárgyalását. Azt megelőzően már 17-én Hegedüs Imre ellenzéki képviselő indítványt tett a volt nemesi telkek és más, eddig adómentes birtokok megadóztatása iránt.[498] Ugyanő 28-án mindjárt élesen fordult Kossuth javaslatai ellen, amelyeknek 1848 második felére vonatkozó részeit feleslegeseknek, haszontalanoknak, az eddigi adózó népet károsítóknak mondván, visszavételüket követelte, s csupán az 1849-re vonatkozókat kívánta tárgyaltatni. De Kossuth figyelmeztetésére, hogy ez az indítvány annyit tesz, hogy 1848-ban ne fizessen a nemes ember semmit se, a Ház a javaslat tárgyalásához hozzáfogott.

A központi választmánynak mindjárt előterjesztett jelentése[499] a legtöbb pontban hozzájárult a miniszteri javaslathoz, de néhányban túlment annak a közös teherviselés mielőbbi és mind teljesebb megvalósítására irányuló szándékán. Így a nemesi osztálynak vámmentességét megszüntető törvényjavaslattal egészítette ki; továbbá az eddigi adómentes osztály megadóztatására nézve a porták szerinti kivetés tervét, mint igazságtalant, elvetette és a rendkívüli jövedelmi adót fogadta el. Ebben is többrendbeli igazságosabb módosítást javasolt. Minthogy az eddig adózó osztály 50 frt-nál csekélyebb jövedelemmel bíró tagjai tovább is fizetik a rendes adót, azt a létminimumot a nemesi osztályokra vonatkozólag is megszüntetni kívánta; s ha ezekre csak ½% adót vetett, viszont a progressziót 2000 frt-on, ill. 3%-on túl egészen 50.000 frt-ig és 5%-ig kívánta kiterjeszteni. Ugyancsak progressziót javasolt a tőkejövedelemre is s az abszentisták adóját a kétszeres helyett háromszorosra kívánta emelni. A pálinkaadónál viszont érintetlenül hagyta a házilag űzött pálinkafőzés adókulcsát, ellenben a szeszgyárakét lényegesen leszállította.

Minthogy a pénzügyminiszter a választmánynak az 1848-i javaslatokra vonatkozó e módosításaihoz hozzájárult és az ellenzék nevében Nyáry Pál is, a Ház e részen hamar túleshetett

volna. De némely felvidéki képviselők szokásuk szerint most a pálinkaadó tekintetében léptek fel külön kívánságokkal, s a Ház csakhamar belemelegedett a vitába; de az csak a 30-ik ülésben vetett föl figyelemreméltóbb szempontokat. Az 50 frt-on aluli jövedelmeknek a rendkívüli jövedelmi adón aluli mentesség tekintetében Kossuth hozzájárult a választmány módosításához, bár jobb szerette volna a létminimum elvét megtartani és azt a legszegényebb néposztályra is kiterjeszteni. Hasonlóan antiszociális irányban módosították a jövedelmi adónak a munkakeresetre vonatkozó kedvező intézkedését.

A javaslat 3. §-a szerint a munkajövedelemnek csak a felét vették volna adóalapul. Kossuth azzal érvelt, hogy a hivatalnokok fizetését az utolsó krajcárig ismerik, míg egyéb osztályokét könnyebb elrejteni. A központi választmány ellenezte ezt a kétségkívül helyes rendelkezést, s bár Kossuth melegen szállt síkra érdekében, s azt a kiegyenlítő módosítást is javasolta, hogy a miniszteri és egyéb magasabb fizetésekre ne terjesszék ki a kedvezményt, a Ház többsége az egész szakaszt elejtette.

Élénk vita fejlődött ki a progresszivitás körül. Ágoston képviselő az 50.000 frt-nyi jövedelmen túl nem 5, hanem 6%-ot kívánt kivetni. De ezenfelül a tőkejövedelemnél magasabb progressziót javasolt, amely 1000 frt-nál 3%-kal kezdődött volna és már 10.000-nél elérte volna a 6%-ot. Viszont a Ház első osztálya a központi választmány javaslatával szemben a 3%-nál kívánt megmaradni. A 3%-nak Lónyay Menyhért, a választmány és az első osztály előadója, nagy beszédben kelt védelmére. Elfogadta a fokozatosság elvét a rendkívüli jövedelmi adónál, amely a szegényebb osztályt inkább terhelő közvetett adók ellensúlya; de helytelennek és kivihetetlennek mondta minden rendes adónemnél. „Minő igazsággal lehet — így kiáltott fel — a földbirtokos osztályra nézve progresszivitást felállítani, melynek az állomány kárpótlással tartozik, mely súlyosan érzi anyagilag az úrbériség megszüntetését, mely oly állapotban van, hogyha csak a közállomány adott szavát rövid időn be nem váltja... az általános tönkrejövés örvényéhez siet, akkor, midőn a haza többi vagyonos osztályai nem fognak progresszíve adóztatni."

A progreszivitásnak Bezerédy István kelt — most, s azután

is minden adódó alkalommal — védelmére. Ő a fokozatos adóban látta az Európát fenyegető szociális veszedelemnek az ellenszerét; „mert — úgymond — azzal állítja magát a közhatalom a józan mozgalom élére s ezáltal lesz csak képes a mozgalmat fékezni s vezérleni". Szerinte a legnagyobb jövedelmek Magyarországon két millióig is fölmennek, s ezért nem szabad megállni az 5%-nál, hanem 20%-ig kell felmenni.

Kossuth elvben hozzájárult Bezerédy indítványához, de azt gyakorlatilag kivihetetlennek, s akkor is oly csekély eredménynyel járónak mondta, hogy egy cseppet sem használna azon nagy bajok ellen, amelyeket — úgymond — meg kell oldania Európának, „különben oly vulkán fölé helyezteti magát, mely légbe fogja röpíteni a szociális viszonyoknak minden eddig ismert nemeit". Az adó legyen olyan mérsékelt, hogy a hazafiak ne találjanak ürügyet más úton való áldozatok megtagadására. Ezért Lónyayhoz csatlakozott, s a 3%-nál ő is meg kívánt állani. A Ház ebben az értelemben határozott, s Kossuth újabb felszólalása alapján a tőkejövedelem különleges megadóztatására vonatkozó indítványt is elvetette, s kevés módosítással az egész törvényjavaslatot letárgyalta.

A másnapi, augusztus 31-i ülésben a pálinkaadó körül volt élénkebb vita. Egyes képviselők az ú. n. kisüstnek magas adóját ítélték igazságtalannak, míg a felvidéki képviselők az egész javaslatot úgy kívánták módosítani, hogy — egy képviselő kijelentése szerint — „e tárgy Európában adó alatt levő minden tárgyak közt legcsekélyebb adóval... rovatnék meg". A véglegesen elfogadott szöveg Kossuth szószólására csakugyan az eredetileg javasolt összeg felében, 1 frt-ban állapította meg a saját használatukra főzők adóját, a nagyobb termelőkét pedig a választmány javaslatai szerint szállította le.

A Ház azután áttért a költségvetés tárgyalására s két napig azt folytatta. Hogy az 1849-i adójavaslatokhoz hozzáfogjon, a szeptemberben közbejött tragikus események már nem engedték meg, egyformán kárára a pénzügyeknek és a honvédelemnek.

Mert el lehet mondani: ha túlságos adópolitikai radikalizmus sem a pénzügyminiszter javaslataiban, sem a nemzetgyűlés

határozataiban nem is nyilatkozott meg, mégis sokkal több szociális érzéssel foglalkoztak ezzel a kérdéssel, mint akár a hűbériség maradványaival, akár a kármentesítéssel.

*

A törvényhozás törvényerejű határozatára s jó példájára nemcsak az állami pénzügyek szempontjából lett volna szükség. Kossuth adórendszerében már le volt fektetve az elv, amely szerint a törvényhatóságok és községek szükségletükről gondoskodtak volna; ugyanaz, amelynek alapján mai önkormányzati pénzügyünk is áll, nevezetesen az állami adók után kivetett pótlékok rendszere. Hogy a javaslatokból törvény nem lett, s a törvényhatóságoknak és községeknek főként a katonaállítás és élelmezés, valamint tisztviselőik fizetése fokozott kiadásokat okozott: sokhelyt nagy zavarok forrásává vált. A hadi- és háziadó régi rendszerét egyszerűen folytatni nem lehetett, már azért sem, mert a nemesség teherviselését csak tökéletlenül vette igénybe. De csak az október 28-i ülésben, tehát három nappal a közteherviselés életbeléptetésének törvényes határideje előtt, foglalkozott a képviselőház a törvényhatóságok pénzügyeivel.

Ezt is, mint a pénzügyminisztérium október 25-i javaslatából kitűnik,[500] „az ország több törvényhatóságaitól a pénzügyminisztériumhoz érkezett és utasítást kikérő jelentések folytán" tette. De csak október 31-én határozott a képviselőház e sürgős ügyben, s csak november 7-én érkezett meg a felsőház hozzájárulása.[501]

A pénzügyminisztérium javaslata szerint november és december hónapokra minden törvényhatóság kiszámítván házi szükségeit, azt megállapítandó kulcs szerint „minden lakos osztályaira egyaránt és aránylag ideiglenesen ... vesse ki". Ez ellen Madarász László és Bezerédy István szólaltak fel. Mindkettő attól tartott, hogy új adókulcs kiszámítása bizottság útján ismét csak elodázza a dolgot, s azt kívánta, hogy a földbirtokra vessenek ki a megyék egyaránt bizonyos adót, pl. 5 krajcárt holdankint. De a Ház a minisztérium javaslatát fogadta el.

Mennyiben hajtották végre a megyék a határozatot és mily módon, arról alig van adatunk. Csupán Békés megyéről vannak tudósításaink, s ha mindenütt úgy történt, ahogy ottan, akkor

alig lehet állítani, hogy március vívmánya: a közös teherviselés csakugyan életbelépett Magyarországon 1848-ban.

Azt látjuk ottan,[502] hogy már az év első felében a nemességre kivetett hadi- és háziadó igen gyéren folyt be; 5543 frt 28 kr-ból csak 730 frt 30 kr. De nagy hátralékban voltak a községek is, s a hatóságok lelkes felhívásainak alig volt eredményük. A nép főként azt kifogásolta, hogy a nemesség elkülönítve volt megadóztatva. Hamarabb, semmint az országgyűlés határozata kelt: szeptember 18-án határozta el a vármegye közönsége, hogy a honvédelmi terhek fedezetére holdanként 522—40 kr adót vet ki. Ezt ugyan csak az év vége felé, a közteherviselés határideje után léptették életbe, de akkor is sok ellenszenvvel találkozott. „A nép egyáltalán nem találta azt igazságosnak, az egyenlő teherviselés elveivel megegyezőnek. A honvédelem terhei eszerint csak a földbirtokosokra nehezedtek volna, holott abban mindenkit jövedelme arányában részeltetni kellett volna... A községek elöljáróinak igen sok gondot adott a népnek... zúgolódása. A szolgabírák jelentései telvék a panaszok felsorolásával s azon nehézségeket, mellyel az adó behajtásánál küzdeniök kellett, élénk színekkel festik."[503]

De nehézségeik nemcsak a népnél voltak. Látjuk a kimutatásból, hogy a nemességre — 332.867 hold után — 30.789, a helységekre — 209.490 hold után — 19.378, összesen 50.167 frt adót vetett ki a vármegye. Ebből azonban az év végéig mindössze 7570 frt 7 kr folyt be! Ez a körülmény a vármegyének sok gondot okozott, s erősen „hátráltatta a kiállított ujoncok kellő felszerelését". Ha egyes lelkes hazafiak nagyobb előlegekkel nem támogatták volna, aligha lett volna képes mozogni. Hisz az év két utolsó hónapjában már tisztviselőit és cselédjeit sem tudta fizetni. Keserűen jegyzi meg a bizottmány egy jegyzőkönyve: „hogy oly birtokosok, kiktől a segélyt sokkal inkább igényelhette volna a vármegye — itt bizonyára a sok tízezer holdas Wenckheimekre, Festetichekre, Apponyiakra, Rédeyekre, Károlyiakra, Wodianerekre stb. céloztak —, nemcsak hogy azt nem nyujtottak, sőt a segélynyujtást egyenesen meg is tagadták; de még tartozásaikat sem igyekeztek befizetni s ezáltal a vármegye szorongatott helyzetének nevezetes tényezői lettek."[504]

Nyilván sok ilyen tapasztalat bírta rá a kormányt, hogy november 17-én egyszerre jelentse be, hogy legközelebb törvényjavaslatokat nyujt be „mind a közadó, mind a kármentesítés iránt". Ami az elsőre vonatkozóan november 23-án meg is történt.[505] A javaslat Kossuth eredeti 1849-i tervezetének az addig folyt tárgyalások értelmében módosított szövege volt immár 1848 utolsó két hónapjára is kiterjesztve, ami által magától kiesett belőle a progresszivitás; a november 30-i ülésben került napirendre, a központi választmány jelentésével együtt.[506]

A választmány a javaslatnak mindenekelőtt egy gyökeres elvét küszöbölte ki, Kossuth az egész egyenes adókezelést éppen úgy ki kívánta venni a törvényhatóságok kezéből, mint ahogy a fogyasztási adók és kincstári s egyéb domaniális bevételek állami tisztviselők kezében voltak; az ő adóközegei a miniszter által kinevezett „rónokok" lettek volna. A központi választmány — amely ez időben már teljesen a fékező szerepét vitte a honvédelmi bizottmánnyal szemben is — védelmére kelt a megyei autonómiának. Azzal érvelt, hogy ily ideiglenes adó kivetésére és behajtására fölösleges ily rendkívüli időben új közigazgatási műszert alkotni. A viszonyok alkalmatlansága tekintetében bizonyára igaza volt a választmánynak, de az állami kezelés, illetve az új szervek nemcsak a november—decemberi rendkívüli, hanem a jövő évi rendes adórendszer végrehajtói is lettek volna. Mégis a választmány azt kívánta, hogy az ideiglenes adó kivetése és behajtása a helyi hatóságokra bízassék. Egyéb módosításai közül nevezetesek: a földadó szabatos kivetési módjának elejtése, a házosztályadónak házbéradóval való kiegészítése, a kereskedők kereseti adójának 6%-ról 10-re való felemelése; viszont a közmunkák tekintetében a javaslat azon elvét, mely szerint a közmunkák is az országos adó arányában lesznek ezután kivetendők, az úrbériséget vesztett nagyobb földbirtokosokra károsnak s igazságtalannak minősítette, mert nincsen sem fogatjuk, sem munkaerejük, s azt kívánta, hogy az utakhoz szükséges mindennemű kiadáshoz mindenki adója arányában járuljon, „de nem a természetben kiszolgáltatandó munkáknál is".

Látnivaló, hogy a sok tárgyalás már megélesítette némely képviselő szemét az adópolitika bonyodalmai irányában, s immár

határozottabban kezdtek ezen a területen is az osztályérdekek érvényesülni. De különösen erősen érvényesült az a szándék, hogy úgy az adókulcsok alacsonyabbra szabásával, de még inkább a végrehajtási módok és szervezet lazításával a Kossuth eredeti javaslatai által intendált adóbevételt lejebb szorítsák.

Ezt mindjárt a megindult vita elején maga az elnök, Pázmándy meg is mondta. „Változván a körülmények — úgymond —, (a választmány) azon szempontból ment ki, miszerint az országnak mostani állása igényli, hogy sokkal kevesebb adó vettessék ki, mint a multkor." Palóczy László pedig a nép hangulatát féltette a földadótól. Legnagyobb részének a szabadságról s alkotmányról „ideája sincs", s csak azt kérdi, vajjon az új rend szerint többet fizet-e; „az alkotmányos jogokban részesüléssel mit sem törődve elégedetlenné válik; sokan vannak ilyenek azok között is, akik eddig adót nem fizettek."

A vita hosszadalmas s sok részletre kiterjedő volt. Bezerédy István hiába reklamálta mindjárt az általános vitában a progresszivitást. „Lehet-e oly adórendszer nélkül — kiáltott fel —, mely a szegény ember érdekét tekintetbe vegye, most boldogulni?... Ne gondoljuk, hogy a szegény embernek igényeit s reményeit bármily alkotmányos formákkal kielégíthetjük, ha annak anyagi jóllétén segíteni nem fogunk." Majd újra a másnapi ülésben, amikor a személyi adó került tárgyalásra, mely grófra és zsellérre egyformán 8 kr-ban volt megszabva.

„Bizonyossá teszem a velem ellenkező véleményűeket — mondá —, hogy a szegényebb néposztály ezen különböztetést legkevésbbé aprehendálná. Ha tudtunk különböztetést tenni a választásra és a nemzetőrségre nézve és egyéb tárgyakban, itt pedig, midőn teherről van szó, azt mondjuk, hogy egyaránt kell viselni minden embernek; ezen logikát nem igen fogja a nép helyes alapnak elismerni. Nem akarok ingerlőleg szólani, nem akarom festeni a szegényebb nép testi-lelki elhanyagolását, melyen segíteni a törvényhozásnak kötelessége, csak absztrakte véve, tisztelt elnök úrnak azt mondom, miszerint nem azért nem volt sikere a forradalmaknak, mert alapjukat nem tartották, hanem azért, mert magoknak

kellő alapot szerezni nem tudtak. Csupán a politikai formáknak változtatása az emberiség haladását s az örök igazságot ki nem elégíti; segíteni kell a népnek lelki és anyagi bajain is. Azért nem volt Franciaországban az 50 év előtt kezdett forradalomnak és az 1830-inak sikere, mert ezen alapot nem hogy meg nem tartotta, hanem mert meg nem szerezte; és nem lesz a véres forradalmaknak sikere, sajnálom, hogy nem lesz, ha ezen alap föl nem vétetik, ha a szegény népnek fölemelése el lesz hanyagolva... És valljon mit kívánunk, valljon tulajdon rablást-e? Oly igazságos adórendszert, melyről elnök úr maga is azt mondaná, hogy elvben igazságos; s ha egyszer az igazságnak kimondására a törvényhozó nem tartja magát kötelesnek, akkor hová leszünk? Ha egyszer az elv igazságos, annak kivitele is szükséges... És valljon mit mondottunk mindíg az előbbeni rendszer alatt? Hogy álljon élére a mozgalmaknak, s akkor tudja azokat vezérelni. Ezt mostanra alkalmazva, ha mi nem bírunk elég erővel és határozottsággal a mozgalomnak élére állani, mi azt vezérelni nem fogjuk, hanem el fog bennünket sodorni; hanem megismervén az időknek intő szózatát, ha a szegényebb osztályon halasztás nélküli segítség terére által megyünk, s az európaszerte mutatkozó mozgalmakat elég határozottsággal vezetjük, akkor fogjuk tudni azokat üdvös irányban tartani, és akkor fogjuk eszközölni azt, hogy az igazságos követelés rablássá ne fajuljon. Azért tapasztalta a mult hatalom, hogy azon szerencsétlen szó »Igen késő« minő következéseket szült Európában; vigyázzunk, hogy minket is hasonló sors ne érjen."

De hiába szólt ő és hiába támogatták néhányan, főként Madarász József. Oly nagy volt a tudatlanság e kérdésekben, hogy maga Táncsics „az egyenlőség elvéből indulva ki", tiltakozott a progresszivitás ellen, mert „ember és ember között különbséget tenni nem akarok". Egy másik képviselő azzal érvelt e fokozatosság ellen, hogy abban új arisztokráciát lát. Hogy a többség ezúttal szívesen hallgatta az egyenlőség ily magyarázatát, csak természetes.

Így a központi választmány módosításait rendben elfogadta a Ház, s az egyéb változások is annak szellemében történtek. Elvetették Bezerédy indítványát a legkisebb lakások adójának könnyítésére s más hasonló módosításokat is.

A december 8-i ülésben újból szóba került a földadó Lónyay Gábornak egy aggodalma folytán, hogy a törvény „a földbirtokosok tiszta jövedelmei" szavait a rónokok esetleg kiterjesztőleg értelmezhetnék; a Ház hosszú vita után úgy oszlatta el a nehézséget, hogy a „földbirtokbeli tiszta jövedelmei" szavakat iktatta be.

Az így gondosan letárgyalt javaslatot a másnapi ülésből átküldték a főrendiházhoz.

A felsőház bizottmányt küld ki, amely a december 21-i ülésben terjesztette elő terjedelmes véleményét, amely még szorosabb körülírásokkal igyekezett biztosítani annak az elvnek az érvényesülését, „hogy a föld nagyobb adóval, mint amennyit elviselni képes, ne terheltessék". Élénken nyilatkozott meg e véleményben azonfelül a nagybirtok idegenkedése attól, hogy valahogy is a megyék és községek hatóságát reája módfelett kiterjesszék. Így például külön szakaszban kívánták kimondani, hogy a puszták csak adóbeszedési tekintetben csatoltatnak a szomszéd községek valamelyikéhez, „nehogy talán odamagyaráztassék, hogy... más egyéb szükségek fedezésére kivántató községi kiadáshoz is aránylag járulni köteleztetnének". Hasonlóan a házadó felemelését, s rendkívüli megyei adónak kivetését előleges pénzügyminiszteri engedélyhez kívánták kötni stb. A hosszú határozat a képviselőház december 24-i ülésében érkezett meg; de annak idejét akkor és az év végéig tudvalevően a kármentesítés ügye foglalta le.

Kerek öt hónap telt le, amíg a közteherviselés ügye a nemzetgyűlésben újra napirendre került. 1849 május 24-én került elébe Debrecenben egy idevágó miniszteri jelentés. Mekkora változás azóta. Más emberek is. A régiek közül alig egynehány teljesítette még képviselői hivatását.

Az előadói székben már nem a konzervatív Lónyay Menyhért, hanem a radikális Tanárky Gedeon ül.

Maga a javaslat azonban majdnem a régi.[507] Éppen hogy

számol a ténnyel, hogy immár nem 8, hanem 14 hónapról kell beszedni az adót, s a kulcsot ehhez szabja. Egyébként néhány jótékony módosítás a személyi adónál, a tisztviselőkénél és munkásokénál, stb.; de benne voltak a főrendiház kívánságai is.

A vita is radikálisabb mederben indult. Bezerédy István kezdte ismét, elmondta ceterum censeo-ját. Szacsvay Imre hevesen kelt ki az adókivetésnek a megyékre bízása ellen. „Félek azon rosszaktól — így kiáltott fel —, melyek az így kinevezett rónokok munkálataiból Magyarországon eddig tapasztalhatók voltak, s alkalmasint jövendőre is tapasztalhatók lesznek." A provinciális érdekek fognak újra érvényesülni. — Lónyay Menyhért újból Bezerédy ellen szállt síkra, majd a kormány nevében maga Szemere belügyminiszter is, négy pontban adván okát annak, miért nem tartja a kormány a fokozatosságot mostan alkalmazhatónak; ugyancsak megvédte Szacsvayval szemben — tehát Kossuth eredeti igazságos javaslatával szemben — a megyei rónokok ügyét. — Heves vita fejlődött ki Szpeletics képviselő indítványa körül, hogy a katonaszállásolás és fuvarozás terhét mindenki adójához aránylag viselje. Csodálatosképpen Bezerédy is a többséggel tartott, amely az eredeti szöveghez ragaszkodott. — Erre aztán ő is újra kisebbségben maradt a házadóra vonatkozó javaslatával. Indítványa arra irányult, hogy az adót ne a szobaszám szerint, ami „világosan a palotáknak kedvez, a viskókat pedig terheli", hanem az épület területe szerint vessék ki. — A másnapi ülésben némelyek a kapitalisták erősebb megadóztatását követelték, mások a kereskedők terhein, s főként az önbevallás kötelességén kívántak enyhíteni. De a Ház nem változtatott a javaslaton. Egy képviselő nőtlenségi adót indítványozott, Szacsvay azt vetette ellene: „méltóztassanak mindazon akadályok elhárítása felől intézkedni, melyeknél fogva a szegény első kötelességének tartja koldusokat nem nemzeni a hazának"; Palóczy pedig, hogy az ifjaknak most a táborban a helyük. Elvetették. — Május 26-án a Ház végleg letárgyalta s elfogadta az adójavaslatot.

Május 29-én a felsőház is.

Ez volt az 1848/49-i nemzetgyűlés utolsó gazdaság- és szociálpolitikai határozata. Hogy tetté váljon — késő volt!

[1] *Marx, Karl.* Levelezés. I. 109. l.

[2] V. ö. *Grünberg, Carl.* Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien. Leipzig 1894. I. 420—421. l.

[3] V. ö. *Szeremlei Samu.* Magyarország krónikája az 1848/49. évi forradalom idejéből. Pest 1868. I. 76. l., valamint az ősz író írásbeli nyilatkozatát, mely szerint anyagának egy részét később a „Vallás- erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon" című iratban használta fel. Budapest 1874. 11—29. l.

[4] V. ö. *Grünwald Béla.* A régi Magyarország. Budapest 1888. 80—102. l. és *Takács Mária.* Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon 1830—1847. Budapest 1909. 5—37. l.

[5] *Marczali Henrik.* A legújabb kor története 1825—1880. Budapest 1892. 547. l.

[6] *Fényes Elek.* Magyarország leírása. Pest 1847. 40. l. U. o. 38—39. l.

[7] U. o. 71. l.

[8] *Ágoston Péter.* A magyar világi nagybirtok története. Budapest 1913. 299. l.

[9] *Marczali.* Magyarország története II. József korában. Budapest 1881. l. 85. l.

[10] *Széchenyi István gróf.* Hitel. 5. kiad. Budapest 1904. 202. l.

[11] Munkások Ujsága. 20. sz. 1848 augusztus 10. 210—211. l. Lásd u. o. az ecsedi terület Károlyi gróf által történt beolvasztásának leírását, aki 300 felfegyverzett szolgát küldött a parasztok ellen és több hasonló esetet. Ugyancsak a Harruckern és Wenckheim grófok elleni pert. (12. sz. 1848 nov. 7. 51—52. l.); a nagyváradi püspökség esetét,

melyben egy falutól 4000 holdat vettek el (23. sz. 1848 dec. 19. 95. l.) és sok mást.

[12] L. *Takács* id. m. 6. l.

[13] Hogy a német nyelv ismerete még a legelőkelőbb körökben is mily kevéssé volt elterjedve, a következő eset mutatja: 1706-ban Károlyi generális kuruc katonái a császáriak egy német nyelven írt levelét fogták el. A 25.000 főnyi hadseregben senki sem akadt, aki megértette volna, még maga a generális és a főnemesi tisztek sem. L. *Thaly Kálmán.* Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest 1885. 13. l.

[14] *Grünwald* id. m. 95. l.

[15] Évi fizetést kaptak: a kancellár lakáson kívül 16.000, a vicekancellár 10.000 + 1000, egy udvari tanácsos 5000 + 800, az udvari kamara elnöke 10.000, az alelnök 6000 forintot. Alispánok ellenben csak 400—800, főszolgabírák 300—400, szolgabírák 150—200 forintot. L. *Fényes.* Statisztika. II. 122. és 135. l., III. 37. l.

[16] *Grünwald* id. m. 122. l.

[17] *Marczali.* Magyarország tört.... I. 292. l.

[18] *Grünwald* id. m. 89. l.

[19] *Fényes.* Magyarország leírása. 19—23. l. U. a. Statisztika. I. 120. l. szerint Csehországban minden 828., Felső-Ausztriában minden 353., Alsó-Ausztriában minden 152., Galíciában minden 68., Erdélyben minden 23., Magyarországon minden 20. lakos nemes volt.

[20] *Petőfi.* A magyar nemes.

[21] *Dessewffy Aurél gróf.* Nyilatkozás és igazolás. Összes művei. Budapest 1887. 82. l.

[22] *Grünwald* id. m. 122. l.

[23] U. o. 439. l.

[24] U. o. 446. l.

[25] Birtokunkban van egy összeállítás a háziadó hovafordításáról az 1845. évről, mely a három utolsó év átlagában az összes megyékben 3,069.415 forintra rúgott. Ebből tisztviselők és szolgák díjazására 1,108.463 fl., a napidíjakra és más személyes kiadásokra további 650.000 fl. (ebből 168.368 a szolgák ruházatára és fegyverzetére), utak és hidak karbantartására 204.136 fl., özvegyek és árvák segélyezésére 6214 fl. fordíttatott. Az utak karbantartása egész Magyarországon tehát alig került valamivel többe, mint a megyei szolgák egyenruhájának megújítása és kevesebbe, mint a hivatalnokok útiköltsége, melyre 297.673 fl. volt előirányozva. L. *Fényes.* Statisztika. II. 135. l. és Leírás. I. 159. l.

[26] *Günwald* id. m. 443. l.

[27] Idézve u. o.

[28] *Fényes*. Statisztika. II. 110. l.

[29] L. *Grünberg, Carl*. Bauernbefreiung c. cikkét. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 3. kiad. II. 568—69. l.

[30] *Acsády Ignác*. A magyar jobbágyság története. 1906. 458. l. mindössze csak 22 megváltási esetet ismer. V. ö. továbbá a rendek feliratát a főrendekhez 1847 dec. 20. Országgyülési nyomtatványok 1847/48. Pest 1848. 49. l.

[31] L. *Fényes*. Statisztika. I. 116—117. l., Leírás. I. 50. l.

[32] *Acsády* id. m. 481. l.

[33] *Marczali*. Magyarország tört.... I. 70. l.

[34] *Hock, Stefan v.* Der österreichische Staatsrat. Wien 1879. 79—80. l.

[35] *Fényes*. Leírás. I. 162. l.

[36] *Marczali*. Magyarország tört.... I. 83. l.

[37] U. o. 85. l.

[38] Egy Sáros megyébe, az adókivetés legkiáltóbb visszaéléseinek megvizsgálására kiküldött bizottság jelentéséből: 1. A köztudomásu hibás összeírás, mely az erkölcs legnagyobb kárára teljesen a szolgabíró kényének és az adózók hazudozásainak van kiszolgáltatva, minden ellenőrzés nélkül történik és így a hivatalos hamisítások iskolájává lesz, amennyiben minden kerület, járás, község a másik kárára részesül előnyben; 2. sok adóköteles egyén kiszabadítása az adózás alól, vagy 3. aránytalanul csekély mértékü megadóztatása; 4. zsarolás elleni biztonság hiánya. És mint Sáros megyében, úgy van mindenütt. *Fényes*. Statisztika. III. 21—22. l.

[39] U. o. III. 22—23. l.

[40] *Marczali*. Magyarország tört.... I. 197. l.

[41] *Fényes* Leírás. I. 50. l.

[42] *Häufler, J. v.* Buda-Pest: historisch-topographische Skizzen von Ofen u. Pest. Pest 1854. 245—246. l.

[43] A városi porták száma a teljes szám $^1/_{11}$ részére rúgott, a nem nemes lakosság $^1/_{12}$ aránya mellett. *Marczali*. Magyarország tört.... I. 199. l.

[44] U. o. 186. l. Ezenkívül: a körmöci kőfejtők, a nagyszombati csizmadiák reggeli 4 órától esti 9-ig. L. *Acsády*. Céhek és céhrendszerek. Közgazd. lexikon. Budapest 1898. I. 428. l.

[45] *Fényes*. Leírás. I. 45. l.

[46] U. o. I. 191. l.

[47] *Horváth Mihály.* Magyarország függetlenségi harcának története. 2. kiad. Pest 1871. I. 32. l.

[48] V. ö. az „Ungarn" című cikket: Aus dem literarischen Nachlass von *Marx, Engels* und *Lassalle.* Kiad. F. *Mehring.* Stuttgart 1902. III. 233—245. l.

[49] *Arany László.* A magyar politikai költészetről. Budapest 1902. 61. l.

[50] *Viszota Gyula.* A Stádium megjelenésének története. Széchenyi művei. Budapest 1905. II. VI. l.

[51] *Kölcsey Ferenc.* Országgyűlési naplója 1832—33. Budapest 1874. 51., 46. l.

[52] *Széchenyi István gr.* Kelet népe. Pest 1841.

[53] *Beksics Gusztáv.* A magyar doctrinairek. Budapest 1882. 17. l.

[54] *Széchenyi István gr.* Kelet népe. 3. kiad. Budapest 1905. 73. l.

[55] *Dessewffy Aurél gr.* Törvényhozás és megyei hatóság viszonyai. Összes művei. Budapest 1887. 18. l.

[56] Ellenőr. Politikai zsebkönyv. A Pesti ellenzéki kör megbízásából szerkeszté *Bajza.* Németország 1847. 448—572., 451—453., 456—458. l.

[57] A kép, melyet Grünwald a nemesség állam- és nemzetfenntartó szerepéről fest, igen rossz világításban mutatja be ezt az osztályt. Hogy csak egyet említsek, a földesúr nem szerette a magyar jobbágyokat, mert ezek önérzetesebbek voltak, nem hajoltak meg olyan könnyen az önkény előtt és jogaikat nem adták olyan könnyen fel. Ezért el is üzetnek Magyarország és Erdély sok részéből és helyükbe az alázatosabb és türelmesebb szlávok és románok kerülnek. Máshol ismét a protestáns magyarok helyébe katolikus vagy óhitű tótokat és ruténeket ültetnek. „Így irtják ki a magyarságot Sáros, Zemplén, Abaúj, Bereg, Ung, Ugocsa, Pozsony és Nyitra megyéből és Gömör megye egy részéből." *Grünwald.* A régi Magyarország. 127., 90. l. Ugyanígy az abszolutizmushoz való teljes lelki alkalmazkodás Mária Terézia, II. József és I. Ferenc uralkodása alatt. U. o. 545—576. l.

[58] Elmélkedés a megnyíló országgyűlés felől. *Dessewffy Aurél gr.* Összes művei. 201—202. l.

[59] Idézve *Takács Mária* id. m. 79. l.

[60] *Ferenczi Zoltán,* Kossuth és Wesselényi s az úrbér ügye. Századok 36. évf. 1902. 53—55. l.

[61] V. ö. *Greguss Ágost,* idézve *Endrődi Sándor,* Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842—1849. Budapest 1911. 327. l.

[62] Lásd főleg *Beksics Gusztáv*: A demokrácia Magyarországon. Budapest 1881. VI—VII. fejezet.

[63] Ezen csoport szerepét és befolyását a magyar politika későbbi alakulására l. *Beksics*. A magyar doctrinairek.

[64] *Kováts Ferenc*. Az 1843—44. országgyűlés kerületi üléseinek naplója. Budapest 1894. II. 482—485. l.

[65] *Eötvös József*. Reform. Lipcse 1846. 16. l.

[66] U. o. 122—23., 30., 129. l.

[67] *Deák Ferenc* beszédei. Budapest 1882. I. 612—614. l.

[68] Hasonló értelemben ír *Wesselényi* Kossuthnak 1846 június 15-én: „Széchenyi egy év óta roppant erőre, hatalomra kapott; pártja akkor nyomorú kicsiny és silány volt, most roppant nagy, s olyak vannak s vívnak mellette, kikről azt sohasem hittem. Ezek következtében ezúttal csak azt jegyzem meg, hogy sok olyat, mit eddig lehetett és kellett, most nem lehet, nem kell; sőt nem szabad indítványoznunk." *Wesselényi Miklós br.* kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz. Kiadja Ferenczi Zoltán. Budapest 1903. 77. l.

[69] *Széchenyi István gr.* Politikai programtöredékek. Pest 1847.

[70] L. *Vukovics S.* levelét 1847 január 1-ről. Összegyüjtött munkái. Pest 1870. V. 43. l.

[71] Az előzményekről l. Kemény levelét Wesselényihez 1847 április 12-én (közölve *Deák* beszédei I. 615—16. l.).

[72] „Meglehet, hogy a közteherviselés sem engesztelheti meg már a magyar nemzetnek fátumát; de azt szentül hiszem, hogy ha valami képes megengesztelni, egyedül ez az. Igyekeztem megmutatni, mi veszély fenyegeti az országot s különösen a nemességet, ha az adómentesség veszélyesen koldus szabadalmához ragaszkodik; igyekeztem megmutatni, mi mindent tarthat meg, ha nem vonakodik megadni, mit megtartania lehetetlen... most már nincs egyéb hátra, mint esdekelve kérnem a haza jobbjait: egyesítsünk minden erőt az adó kérdésének megoldására, bontakozzunk ki a rövidlátó rossz számolás, vagy éppen hiúság, nagyravágyás és susceptibilitások nyomorú kötelékeiből... A kérdés nem az: fogunk-e adózni vagy nem? — mert ez kikerülhetetlen; ez oly bizonyos, mint a fátum kérlelhetetlen ítélete; hanem a kérdés az: elég korán, elég önakarattal adjuk-e meg magunkat a fátumnak, miszerint magyar s önálló nemzet maradjunk; s nemzetiségünket, alkotmányos életünket, országos önállásunkat megszilárdítsuk, vagy pedig késedelmünk miatt ostorul legyünk kénytelenek azt elfogadni, mit áldás bőségszarúja gyanánt fogadhatnánk, ha el nem késünk." *Kossuth*. Az adóról. Ellenőr. Pest 1847. 569—70. l.

[73] *Széchenyi István gr.* Napló. Budapest 1884. 487., 495., 498., 503. stb. l.

[74] *Marczali.* A legújabb kor története. 347. l.

[75] L. *Grünberg* cikkét. Handwörterbuch d. Staatswissensch. I. 571. l.

[76] *Acsády.* A magyar jobbágyság története. 471. l.

[77] U. o. 478., 481. l.

[78] Id. u. o. 481. l.

[79] Anti-úrbérváltság. Lipcse 1846. A magyar reformirodalom nagy része a cenzúra miatt külföldön, legtöbbnyire Lipcsében nyomatott; Széchenyi maga is kénytelen volt némely művének ott menedéket keresni.

[80] Anti-úrbérváltság. 7—9., 11—13., 18—29., 37—48., 53—57. l.

[81] *Dessewffy Aurél gr.* Törvényhozás és megyei hatóság viszonyai. Összes művei. 67. l.

[82] Id. *Concha Győző.* Montalembert és Eötvös a 30-as években. Budapesti Szemle. 166. k. 1916. 7. l.

[83] L. *Széchenyi István gr.* Kelet népe. (1841.) 3. kiad. Budapest 1905. 74. l.

[84] L. *Táncsics Mihály.* Életpályám. Budapest 1885. 9. l.

[85] L. pl. *Kornis Károly.* A szabadságról szózat a néphez. Szeged 1849.

[86] *Jókai.* Életképek VIII/5. 1847 augusztus. 196. l.

[87] *Pulszky Ferenc.* Életem és korom. Budapest 1880. I. 228. l.

[88] *Pulszky.* A magyar ifjúság. Jókai. Életképek III/19. (1845 május 10.) 604. l.

[89] *Vasvári Pál* tipikus főalakja a későbbi márciusi ifjúságnak. A Voyage en Icarie-nak egyes tételeit könyv nélkül tudta. Későbbi dolgozataiban mind jobban és jobban megérzik már ez a világpolgárias irány. Elég érdekes körülmény, hogy az író azért a legbuzgóbb magyar, ki a rendi alkotmány sáncaiban megedzett tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő táblabíró urakat egyszerre akarná társadalmi reformerekké tenni. Az ősmagyarok, még a hatalmas emlékezetű Attila is szocialisták nála — III. Endre (Árpádi Andor) legtisztább vérű francia demokrata — az ősi magyar horváthistvános irány egyesül a Michelet-Quinet-féle romantico-demokratikussal. *Thallóczy Lajos.* Vasvári Pál és a pesti egyetemi ifjúság 1834—48/9. 41. l.

[90] *Táncsics Mihály.* Művei. 1—12. Kiadja a Táncsics-bizottság. Budapest 1873—85. (Ebben a kiadásban összes műveinek csak egy része jelent meg.)

[91] Népkönyv; polgári katekizmus a nép számára. Lipcse 1846.

[92] Népkönyv. 14, 23., 26., 101—103. l.

[93] *Táncsics.* Életpályám. II. 40., 57. l.

[94] *Táncsics.* Népszava Isten szava. Budapest 1873. Összes művei XI.

[95] Népkönyv. 24., 103. l.

[96] Népszava Isten szava. 25—26., 100—101. l.

[97] U. o. 13., 15. l.

[98] U. o. 29., 87., 41., 44—50., 55—56., 29—30., 57—58., 62., 109—112., 91., 86., 109., 87., 104., 107., 110., 119. l.

[99] Hogy Petőfi szocialista volt-e egyben, joggal tagadja. L. *Ferenczi Zoltán.* Petőfi és a szocializmus. Budapest 1907.

[100] *Grünberg, Carl.* Die Bauernbefreiung... in Böhmen, Mähren u. Schlesien. I. 375—76. l.

[101] *Kemény Zsigmond.* Még egy szó a forradalom után. Pest 1851. 65—68. l. és *Somssich Pál.* Das legitime Recht Ungarns und seines Königs. Wien 1850. 18. l.

[102] Hetilap 1847 január 19.

[103] U. o. 1847 augusztus 3.

[104] U. o. 1847 február 26.

[105] Feltűnhetnék, hogy a forradalmat előkészítő hangulatok és áramlatok tárgyalásánál nem emlékezem meg a nemzetiségi kérdésről, illetve a magyarság újjáéledt nemzeti tudatáról és ez utóbbinak az úgynevezett nemzetiségek emancipációs törekvéseivel való konfliktusáról, hogy tehát az elválasztó tényezők mellett ezt az osztályegyesítő tényezőt nem emeltem ki. Ezt azonban szándékosan tettem. Feladatomul azt tűztem ki, hogy a szóbanforgó kor történetírói által kevés kivétellel teljesen elhanyagolt gazdasági és társadalmi osztályellentéteket feltárjam, míg az egyesítő nemzeti szempontok az eddigi művekben úgyis túlságos, sőt kizárólagos figyelemben részesültek. Igaz ugyan, hogy az osztályellentétek a nemzetiségi széttagozódással sokszor párhuzamosan haladtak, sőt néha teljesen azonosak, így például a román, tót és jórészt a délszláv kérdésben — mégis, minthogy a nemzetiségi mezben jelentkező forradalmi korbeli konfliktusokban igazi, tiszta nemzetiségi tényezők is játszanak közre, kétségtelenül érdemes — habár nem könnyű — feladat volna ezen egymást keresztező motívumok szétbogozása, ezt azonban helyesebbnek vélem külön feldolgozásra fenntartani.

[106] *Széchenyi István gr.* Naplói. 505. l. Nem kevésbbé jellemző egy másik ellenzéki főrendnek erről a jelölésről tett nyilatkozata. „Szüksé-

gesnek tartotta ezt vezérünk (Batthyány) már azért is, nehogy adandó alkalommal Magyarország ez akkor létezett legnagyobb agitátora néptribun képében Pesten állíttassék egy oly mozgalom élére, mely mozgalom megzavarhatná s gyengíthetné a Pozsonyban lefolyó fő-actiót." *Podmaniczky Frigyes br.* Naplótöredékek 1844—1850. Budapest 1877. 177. l.

[107] V. ö. pl. Pesti Hírlap 950. sz. 1847 szept. 16.

[108] V. ö. a kerületi üléseken tartott tárgyalásokat. Pesti Hírlap 944—951. sz. 1847 szept. 3—17.

[109] U. o. 972. sz. 1847 okt. 24.

[110] U. o. 978. sz. 1847 nov. 4.

[111] Egy kortárs gúnyosan jegyzi meg: „Kossuth oldalán állott az egész fiatalság, az intelligencia és Pest leggazdagabb mágnásai, főleg a két Batthyány gróf, Lajos és Kázmér: ez utóbbi kijelentette, hogy Kossuth választását keresztül fogja vinni, ha egész vagyonába kerülne is; ilyen érv ellen oly úr szájából, ki évi hatszázezer forint felett rendelkezik, nehéz volt hasonlóan súlyos ellenérvet találni és így Kossuth nagy többséggel választatott meg követnek." *Kászonyi Dániel.* Ungarns vier Zeitalter. I. Lipcse 1868. 258. l. — Ennek ellenében a választás egyik főkortese azt közli, hogy az egész választás mindenestől 16.000 forintba került. *Podmaniczky Frigyes br.* Naplótöredékek. II. Budapest 1888. 194. l.

[112] A tárgyalások vontatottsága feltűnt az angol főkonzulnak, Blackwellnek is. 1848 február 29-én kormányának a következőket jelenti: (Viscount Ponsonby) „The commutation of the Roboth is one of the most urgent questions of the day, not only in Hungary, but also in Moravia, Bohemia, and other provinces of the Austrian Empire. In Moravia the commutation is going on very rapidly; and preliminary measures have been adopted in Bohemia for effecting it, the landlords, since the sanguinary events of Galicia, having become aware ot the imminent danger in which they will be placed, should the system be maintained much longer. Yet notwithstanding this conviction, which is also shared by the Hungarian legislators, a nuncium, founded on a resolution to appoint a committee on the subject, passed by the Lower House on December 6., was not brought before the Upper House until February 3.: and another month has been suffered to elapse before the suggestions of the Magnates have been taken into consideration by the Delegates. Three months are thus required for the appointment of a committee on a question which is by no means a party question and on which, in fact, no essential difference of opinion prevails

among the members of either House. The same may be said in respect to the Committee of Taxation. Szemere's motion having been made on November 29., and the committee not being as yet definitively appointed." Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1849. London 1849. 21—22. l.

[113] A tulajdonképpeni tárgyalások az ú. n. kerületi üléseken tartattak, ahol ugyan szintén együtt voltak az összes követek, de a teljes ülésekkel szemben az az előnyük volt, hogy funkcionáriusaikat saját kebelükből választhatták, míg a teljes üléseket a kir. szemelynok vezette. A kerületi ülések határozatait a teljes üléseken formálták meg a főrendi táblához viendő üzenetekké, a végleges határozatokat mindkét tábla közös ülésén hozták meg, ha előbb nem tudtak megegyezni.

[114] V. ö. tárgyalások. Pesti Hírlap 989. és 990. sz., 1847 november 23. és 25.

[115] Pesti Hírlap 996. sz. 1847 december 5.

[116] Az ellenzék egyik vezére, Szentkirályi, nyiltan be is vallotta ezt a november 29-i kerületi ülésen: „Ez nem pártkérdés, hanem a m. aristocratia s adózó nép közötti kérdés; az ellenzékiek közt is vannak, kiknek utasítása a köztehervisélést el nem fogadja, s megfordítva szinte" — Pesti Hírlap 996. sz. 1847 december 5. — Ugyanígy Kossuth, ki ebből az alkalomból fent idézett dicshimnuszát a nemességről majdnem szóról-szóra ismételte és a konzervatív Károlyi grófi, a főrendi tábla 1848 január 12-i ülésén. (Főrendi napló 163. l.)

[117] Pesti Hírlap ehhez keserűen jegyzi meg: „Ha a sz. k. városok 16 szavazata már életben volna, — a hadi adó el lenne fogadva."

[118] V. ö. Pest vármegye utasításait Pesti Hírlap 950. sz. 1847 szeptember 16. 180. l. m

[119] 1847—48-i országgyűlési karok és rendek naplója. Pest 1848. 52. l.

[120] Rendek naplója. 53. l.

[121] Rendek naplója. 54. l.

[122] Rendek naplója. 73. l.

[123] December 3-i ülés. Pesti Hírlap 998. sz. 1847 dec. 9. 385. l. Hasonlóan: *Kossuth* parlamenti élete. I. Pest 1850. 19. l.

[124] Főrendi Napló. 246—47. l.

[125] Pesti Hírlap 1039. sz. 1847 február 20.

[126] V. ö. *Szögyény Marich László*. Emlékiratai. I. Budapest 1903. 472. l. *Horváth M.* 25 év. II. 306—313. l. (aki nagyrészt előbbinek még kiadatlan följegyzéseire támaszkodik). Ezenkívül a bizalmas tárgyalások kimerítő leírása egy főközvetítő által. *Lónyay Menyhért* 1847/

48-i naplója. Budapesti Szemle 1896. 85. k. 357—58. l. 86. k. 24. és köv. l.

[127] Pesti Hírlap 1035. sz. 1848 február 13. és 1039. sz. febr. 26.

[128] Pesti Hírlap 1035. sz. 1848 február 13. 120. l.

[129] Pesti Hírlap 1035. sz. 122. l.

[130] *Oláh György.* Békés vármegye 1848—49. I. Gyula 1889. 88—89. l.

[131] *Trefort Ágoston.* Emlékbeszédek és tanulmányok. Budapest 1881. 112. l.

[132] *Acsády.* A magyar jobbágyság története. 499. l.

[133] Somssich Pál, a rendi tábla konzervatív vezére erről így nyilatkozik: „Ő — (Kossuth) — alkudozott velünk az úrbéri terhek megváltására nézve, szólott Magyarországnak parlamentáris értelemben veendő felelős kormányának érdekében, a képviseleti rendszer iránt; és mindezen tanácskozásoknál buzgó, közelíthető, szorgalmatos volt, nem pedig olyan valaki, ki semmi eredményt nem, hanem csellel csak tévútra vinni akar. Ez a párizsi februári forradalom híre után mind megváltozott..." *Somssich Pál.* Magyarországnak és királyának törvényes joga. Bécs 1850. 14—15. l.

Hasonlóképpen ítél Somssich néhány évtizeddel később, amikor még kevesebb oka volt, hogy Kossuth ártalmatlan voltát igyekezzék kimutatni. V. ö. Kónyi Manóhoz, Deák beszédeinek kiadójához intézett közléseit: *Deák Ferenc* beszédei. Budapest 1886. II. 12—13. l.

[134] A Pesti Hírlap 1848 március 10-i számának vezércikkében azt írja: „Az újabb események, amelyek a Rajnán túl történtek, új eszmékből keletkeztek s új eszméket fognak előidézni... Mi bennünket illet: a reformok terén ne engedjük magunkat az új eszmék által szélsőségekre ragadtatni: ne feledjük, hogy állásunk a franciákétól merőben különbözik. Ott a „munkaorganisatio" áll az ideiglenes kormány programján: s mi még az adó és örökváltság ügyével sem vagyunk tisztában."

[135] Pesti Hírlap 2. sz. 1848 március 18. 230. l. Pozsonyi levél március 14-ről.

[136] *Lónyay Menyhért* 1847/48-i naplója. Budapesti Szemle 86. k. 1896. 40. és 43. l.

[137] *Podmaniczky Frigyes br.* Naplótöredékek. 1888. II. 224. l.

[138] *Paskay Gyula.* A jurátusélet 1847—48-ban. Budapest 1885. 29. l.

[139] *Petőfi Sándor.* Összes művei. 5. k. Budapest 1896. 425. l.

[140] Főrendi Napló. 342. l.

[141] U. o. 343—44. l. V. ö. továbbá István nádornak március 19-én délután a magyar udvari vicekancellárhoz intézett sürgönyét: „Tegnap

az első rémületben mindkét táblán keresztülment, hogy a robotot, a dézsmát és minden tizedet örök időkre megszüntessék.“ *Szögyény-Marich László.* Emlékiratai I. 216. l.

[142] *Deák Ferenc* beszédei. Budapest 1886. II. 30—31. l.

[143] Pesti Hírlap 823. sz. 1847 február 2.

[144] Kerületi ülés március 14-én. Pesti Hírlap 2. sz. 1848 márc. 18.

[145] Klauzál volt 15-ike után is az, aki a fékező szerepét játszotta. Március 20-án azt írja Lónyay Menyhért a naplójába: „... Klauzál azt mondá, hogy kérjük az országgyülésnek azonnal való lejövetelét, mert különben a mozgalomnak többé ura nem lesz; a fő agitátorok: Jókai, Petőfi, Irinyi, Irányi, Vasvári a diéta nullitására izgatnak; neki is, Nyárynak is nagy bajába kerül a mozgást visszatartani, s beszélt ez öt embernek veszedelmes agitációjáról, a város lázas állapotáról, ez embereknek azon fenyegetődzéséről, hogy falura mennek agitálni azon versről, melyet Petőfi a földesuraság ellen írt, stb.“ Id. mű 47. l. Hasonlóan az öreg Wesselényi: „Igen jó, hogy Klauzál Pesten van...“ *Wesselényi Miklós br.* kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz. Kiadja Ferenczi Zoltán. 118. l.

[146] *Wesselényi Miklós br.* kiadatlan levelei. 118. l. — V. ö. még *Kéry Gyula.* A magyar szabadságharc története napi krónikákban. Budapest 1889. 146. l. — hasonlóképpen *Lónyay* id. mű 47. l. *Pulszky Ferenc.* Életem és korom. II. 53., 57., 59. l. Mint Kossuth rendületlen híve bizonyára kifogástalan tanú. Továbbá: *Március Tizenötödike.* 1. sz. 1848 március 19.; valamint *Petőfi* és *Széchenyi* naplóit, kivált ennek gúnyos tréfáját a „paraplé-forradalomról“ és Petőfi fölháborodott tiltakozását a márciusi napok forradalmi jellegének letagadása ellen.

[147] *Pulszky* id. mű. II. 57. l. Hasonlóképpen *Kemény Zsigmond.* Még egy szó a forradalom után. Pest 1851. 65—66. l.

[148] Budapesti Híradó 791. sz. 1848 március 21.

[149] Főrendi Napló. 339. l.

[150] 1847-ben egész Magyarországon mindössze 65 folyóirat volt; 1848—49. forradalmi évében számuk 152-re emelkedett. *Szinnyei József.* Hírlapirodalmunk a XIX. században. Vasárnapi Ujság 1865. 675. l.

[151] *Szögyény-Marich László.* Emlékiratai. I. 64. l.

[152] U. o. 74. l.

[153] Pesti Hírlap 24. sz. 1848 április 9. 312. l

[154] V. ö. pl. *Kiss Antal.* Szózat a néphez. Pozsony 1848. 2. l.

[155] 10. sz. 1848 március 28. 39. l.

[156] 28. sz. 1848 április 17. 111. l.

[157] *Pulszky.* Életem és korom. II. 91. l.

[158] L. Petőfi levelét Aranyhoz. 1848 március 21.

[159] 67. sz. 1848 június 1.

[160] Természetes, hogy a forradalom előkészítésének és megindításának bűnét itt is a zsidóknak tulajdonították, ámbár a közbátorságra ügyelő bizottmány tagjainak névsorából és egyéb iratokból tisztán kitűnik, hogy a zsidók részvétele éppen Magyarországon elenyészően csekély, majdnem semmi sem volt. V. ö. *Johan Janotyckh v. Adlerstein* teljesen légből kapott támadásait: Federzeichnungen. Skizzen der sozialen und politischen Zustände in Ungarn. Wien 1850. A főhercegnádor is terjesztette ezt a hamis vádat, amennyiben április 2-án így sürgönyöz az udvari vicekancellárnak: „In Pest giebt es noch Narren, die noch nicht zufrieden, die rote Kokarde aufgesteckt; meist Juden, mehrere wurden tüchtig durchgeprügelt." *Szögyény-Marich.* Emlékiratai I. 218. l. — L. ezzel szemben a nemzetőrség Egyenlőség nevű századának hiteles nyilatkozatát Március Tizenötödike 19. sz. 1848 április 6. — A pesti zsidókra jobban ráillett az a csúfolódás, hogy a minisztériummal szemben az írás szavai szerint viselkednek: aki téged kővel dob, dobd vissza kenyérrel. U. o. 56. sz. 1848 május 19.

[161] Correspondence relative to the affairs of Hungary. 52—53. l.

[162] T. i. a kilenc minisztert. Levél Aranyhoz. 1848 aug. 16.

[163] Március Tizenötödike. 22. sz. 1848 április 9.

[164] Correspondence etc. 64. l.

[165] *Vasvári Pál.* A márciusi ifjúság. Jókai. Életképek. 24. sz. 1848 június 4. 705—707. l.

[166] *Bírányi Ákos.* Irányeszmék pest-városi tisztújításhoz. Pest 1848. 14. l.

[167] Március Tizenötödike. 46. sz. 1848 május 8.

[168] *Jókai* Életképek. 22. sz. 1848 május 18. 657—660. l. Hasonló értelemben jelenti Zichy Ferenc gróf, a magyar helytartótanács elnöke március 30-án Bécsbe: „A polgárság nagyon elégedetlen s minden nyomás, melyet reá az ifjúság gyakorol s mely vagyonukat és egész létüket kezdi fenyegetni, komolyan óhajtatja velük a mostani viszonyok fordulatát, de mert gyáva, mégis a polgári elemtől üdvös reactiót nem várok. Ők legfeljebb a zsidókkal mernek mérkőzni, mert ezeknél még kevesebb bátorságot tételeznek fel." *Szögyény-Marich.* Emlékiratai. I. 236. l. Azonban a polgárok nem voltak az egyedüliek, akik keresetüket féltették. L. a gazdák szövetségének újságában, a Magyar Gazdában lent idézett támadást. 37. sz. 1848 április 27. 411—12. l.

[169] *Szinnyei* Hírlapirodalmunk. 540., 551—52., 564., 575., 630. l.

[170] L. például Szombathely város népe követeléseit a vármegyéhez 1848 március 17-én. Az úrbéri viszonyok általános és tökéletes megsemmisítése, független községi rendszer, teljes jogegyenlőség, közvetlen népképviselet stb. „Tek. Vármegye. A kornak intő szózata..." A Nemzeti Múzeum gyüjt.

[171] Március Tizenötödike. 56. sz. 1848 május 19. 226. l.

[172] *Vasvári Pál.* A márciusi ifjúság. Jókai. Életképek. 24. sz. 1848 június 4. 705—10. l.

[173] *Mészáros Károly.* Kossuth levelei a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848—49. Ungvár 1862. 14. l.

[174] Programja az Egyenlőségi Klub név alatt alakulandó társulatnak. Pest 1848 június 26.

[175] Március Tizenötödike. 57. sz. 1848 május 20. 228. l.

[176] Reform 20. sz. június 11.

[177] Radicallap. 6. sz. június 7.

[178] Nyilatkozata jellemző úgy az általános hangulatra, mint az ő naív becsületességére. „Ami a királyokhoz címzett versemet illeti, mely népszerűtlenségem fő oka, az a republicanismus első nyilvános szava volt Magyarországon és határtalanul csalatkoznak azok, akik azt hiszik, hogy az utolsó is egyszersmind. A monarchia Európában végefelé jár; a mindenható Isten sem mentheti meg többé. Ha valamely eszme világszerűvé lesz, előbb lehet magát a világot megsemmisíteni, mint belőle azon eszmét kiirtani. És ilyen most a republica eszméje.

Azonban a monarchiának van még jövendője nálunk, sőt mostanában elkerülhetetlen szükségünk van rá, ezért nem kiáltottam ki a republicát, nem lázítottam (mint rám fogják), csak megpendítettem az eszmét, hogy szokjunk hozzá. Ennél többet tennem esztelenség lett volna, ennyit tennem a haza és az emberszeretet kényszerített a magam föláldozásával is..." Jókai. Életképek 26. sz. Június 11. 239. l.

[179] Köztársasági Lapok. Kiadja *Bírányi Ákos.*

[180] *Szemere Bertalan.* Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok a forradalom előtt és után. Budapest 1873. 289. l.

[181] *Horárik.* Der Vierzehnte April. 1. sz. 1848 június 1.

[182] Jellemző a republikanizmus eme kései termésére a nyilatkozat Horárik: Der Vierzehnte April programjában: „Nur ein Mann lebt in Ungarn, gegen den wir nie ein Wort des Tadels, nie ein Wort des Misstrauens fallen lassen werden... Ludwig Kossuth. Und wenn sich dieser Mann plötzlich die verfluchte Krone aufs Haupt setzte, so würden wir meinen, dass er ein Sterblicher, aber wir würden dem

Volke zurufen: Läutet die Glocken Eurer Kirchen und fallet nieder auf die Kniee, denn dieser ist Euer Heiland." (1. sz. 1848 június 1.) Ez is egy fajtája a köztársaságnak, élén a nagyherceggel.

183 *Stein, Lorenz.* Die industrielle Gesellschaft. Der Sozialismus und Kommunismus Frankreichs 1830—1848. 2. kiad. Lipcse 1855. 439. l.

184 *Révész M.* Geschichte der ungarländischen Arbeiterbewegung (Archiv. 5. kõt. 299. l.) című művének ismertetésében az író előadása alapján megemlékeztem a „Pesti communistaclubról". Ez az adat helyesbítésre szorul: Ilyen club, úgy látszik, egyáltalán nem létezett. Egyetlen egyszer találtam utalást a kommunizmusra a munkássággal kapcsolatban, mégpedig egy Pesten megjelenő német lapban, t. i. hírt egy nemrég megtörtént házkutatásról kommunista nyomtatványok után egy Schmidt nevű cipészlegénynél. Der Ungar. 63. sz. március 16. Egyébként sem az egykorú irodalomban, sem Pest város levéltáraiban nem sikerült ilyen egyesülés nyomára akadnom, amelynek létét különben az akkori viszonyok is igen valószínűtlenné teszik.

185 Reform. 1848 április 6.

186 Felhívás előfizetésre. Kb. 1848 május végén.

187 Köztársasági Lapok. 21. sz. 1848 október 6.

188 Szabadság, Egyenlőség, Testvériség. Kiad. *Kocsiss Imre.* 3. sz. 1848 április 27.

189 U. o. 4. sz. 1849 április 23.

190 Különben is jellemző, milyen módon utasítja vissza a kommunizmust: „Es ist überflüssig — írja — unsere Gesinnung über die neuesten sozialen Auswüchse auszusprechen, doch aus Rücksicht auf die *Verdächtigung des Kommunismus,* mit der die Monarchisten alles beschmutzen, was die Fahne der Republik trägt, werden wir einige Worte darüber sagen.

In Ungarn halten wir die Absicht der Einführung des Kommunismus für noch *lächerlicher,* als die Furcht vor demselben.

Der unermessliche Bodenreichtum dieses Landes macht noch für Jahrhunderte ein anspruchsvolles Proletariat unmöglich, und bei den Erfahrungen der europäischen Staatgesellschaften, die unseren Gesetzgebern, bei Organisierung des neuen Freistaates zu Gute kommen, dürfte ein eigentliches Proletariat noch längere Zeit ungeboren bleiben. *In Ungarn gibt es fast lauter Gutsbesitzer,* und die es nicht sind, leben doch keineswegs kümmerlich genug um kommunistische Tendenzen im Grossen denkbar zu machen.

Was uns betrifft, so erkennen wir die *Heiligkeit des Eigentumes*

als das erste Gesetz, als Grundlage des Staatsbestandes, und wenn wir auch manchmal in dem Kampfe für das Prinzip der Brüderlichkeit den engherzigen Reichtum angreifen werden, so ist uns das wahre Wohl der Nation doch zu teuer, als dass wir nicht mit allen Kräften gegen die zerstörende Tendenz des Kommunismus ankämpfen sollen." *Horárik.* Der Vierzehnte April 1. sz. 1848 június 1. 2. l.

[191] V. ö. *Adler, Georg.* Sozialdemokratie. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 3. kiad. VII. 74—75. l.

[192] L. *Stein, Lorenz.* Die industrielle Gesellschaft. 478—79. l.

[193] 63. sz. 1848 május 27. 251—52. l.

[194] Ugyanígy az idézett előfizetési felhívásban: „... egyébiránt ettől a szövetkezési eszmét — association — megkülönböztetjük".

[195] Radicallap 14. sz. 1848 június 16. 53. l.

[196] U. o. 11. sz. 1848 június 14. 42. l.

[197] „... égbekiáltó azon emberies fáradtságot kicsinylő munkabér, amelyben a mi napszámosaink részesülnek." U. o.

[198] *Janotyckh v. Adlerstein, Joh.* Federzeichnungen. I. XXXVI. l.

[199] 1. sz. március 19.

[200] 2. sz. március 20.

[201] 1. sz. április 6.

[202] 66. sz. május 31.

[203] *Reform* 12. sz. május 14.

[204] 1848 június 27-i levél.

[205] Lásd pl. Petőfi levelét Aranyhoz 1848 július 16-áról; Arany Petőfihez augusztus 12-éről.

[206] *Frey, Arthur.* L. Kossuth u. Ungarns neueste Geschichte. Mannheim 1849. III. 14. l.

[207] „Mi illuziókat nem akarunk magunknak csinálni Mi előre tudjuk, hogy a tisztán radikál párt e gyűlésben roppant nagy minoritásban fog maradni." Március Tizenötödike 67. sz. 1848 június 1. 267. l. — „Disznóság, amit azok az emberek országszerte elkövetnek, disznóság. Lesz ugyan elég derék gyerek az országgyűlésen, de a nép legbuzgóbb és legönzéstelenebb baráti úgyszólván egészen kimaradnak." Petőfi levele Aranyhoz, 1848 július 1.

[208] Correspondence 52. l. — Hasonlóan ír a Pesti Hírlap: „... nem egy követ félt már azok után is, mik eddig történtek, visszatérni megyéjébe..." 20. sz. április 5.

[209] *Szögyény-Marich.* Emlékiratai. 219. l.

[210] Pesti Hírlap 25. sz. április 10. 316. l.

[211] U. o. 26. sz. április 11. 319. l.

[212] Magyar Gazda 31. sz. április 7.

[213] Pesti Hírlap 29. sz. április 14. 330. l.

[214] Der Ungar 83. sz. április 7. 661. l.

[215] U. o. 84. sz. április 8. 668. l.

[216] Pesti Hírlap 30. sz. április 15. 333. l.

[127] L. főleg Munkások Ujsága; továbbá *Oláh Gy.* Békés vármegye. 77—78. és köv. l.

[218] *Mészáros K.* Kossuth levelei ... 2—3. l.

[219] 1848 április 22.

[220] *Hegyesi Márton.* Bihar vármegye 1848—49-ben. Nagyvárad 1885. 254. l.

[221] *Kászonyi Dániel.* Ungarns vier Zeitalter. Lipcse 1868. II. 27. l.

[222] *Horváth M.* 25 év. III. 357—58. l.

[223] Az elvi és személyi ellentétekről a kabinet kebelében l. *Szeremlei S* Magyarország krónikája. 47—48. l., azonkívül *Kemény.* Egy szó a forradalom után. 143—147. l.

[224] *Horváth M.* 25 év. III. 409—10. l.

[225] Pesti Hírlap május 13.

[226] U. o. 58. sz. május 17.

[227] Március Tizenötödike. 54. sz. május 17. 216. l.

[228] Pesti Hírlap 59. sz. május 18. 448. l.

[229] Közli *Hegyesi.* Bihar vármegye. 256—259. l.

[230] L. erről az angol főkonzul jelentését április 25-én: „The Ministers have displayed great energy in preserving order. The Commitee of Public Safety is dissolved. The young gentlemen of the University have resumed their studies. The tumultous popular assemblies which were held almost daily, in one of the large squares of this city. have been put a stop to by a Ministerial proclamation enjoining those who call a public meeting, to give twenty-four hours notice to the proper authorities, and to state in writing the specific object for which the meeting is to be held. Should this object not to be deemed strictly constitutional, the authorities are empowered to prevent the meeting taking place. The promoters of a meeting are also in some degree made responsible for the proceedings, and persons who address the meeting are liable to an action at law for making use of inflammatory language, or discussing questions foreign to the purpose for which the meeting was called. This peremptory measure was adopted after the news arrived of the energetic steps taken by Her Majesty's Government respecting the Chartist meeting on Kennigton Common; and

I am happy to say has produced the most salutary effect." Correspondence etc. 63. l.

[231] „Emlékezel az 1847-i tavaszi ellenzéki konferenciára, hol én nyilvánítám, mikép én republikánus vagyok. Te még akkor másképpen nyilatkozál. Én az voltam, az leszek, amellett vagyok..." Levél Kossuthoz, 1849 március 29-én. *Szemere Bertalan.* Összegyüjtött munkái. Pest 1870. V. 6—7. l.

[232] *Papp Dénes.* Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. I. Pest 1868. 68. l. — Igen hiányos gyüjtemény, de mégis használhatóbb a fentemlített *Janotyckh.* Archiv. d. ung. Minist. u. Landesverteidigungsausschusses. 3. k. Altenburg 1851. gyüjteményénél.

[233] U. o. 87—88 l.

[234] Előfizetési hirdetés Kossuth Hírlapjára. Pest 1848 május 17. (Nemzeti Múzeumban.)

[235] Pesti Hírlap. 959. sz. 1847 október 1. Kemény báró.

[236] Erdély és Magyarország egyesítésének ünnepére tartott banketten ez az ellentét hirtelen igen jellemző módon robbant ki: a fiatalság dicsőítésére mondott szavakra a reformok régi bajnoka, a szintén jelenlévő báró Wesselényi Miklós ingerülten válaszolt: „igen elámíttattak azok, kik azt hiszik, hogy a szabadság napja március 15-én vivatott ki, s kik kivívásában főtényezőkül tekintik a pesti *parányi hősöket,* a pesti fiatalságot: Én a szabadság napját március 3-ától datálom, azon időtől, midőn Kossuth barátom erélves közbevetése folytán a válaszfölirat elkészült; és így a pesti parányi hősöknek egyéb szerep nem juthatott, mint a Pozsonyban készített énekeket itt Pesten eldalolni..." Egy másik vendég közbeszól: „... az olasz, francia és bécsi események közbe nem jöttével Kossuth Lajos is hallgatott volna, mint a nyúl..." „Ez hazugság, hogy hívják a szólót, köztünk élet halál határozzon, van-e pisztoly?..." kiált Wesselényi. Radicallap 16. sz. 1848 június 19. 62. l.

[237] A vidékről is jöttek ily irányú tiltakozások, pl. a Gyulai Kör indítványa. *Oláh Gy.* Békés vármegye I. 65. l.

[238] Főrendi Napló. 402. l.

[239] U. o. 348. l.

[240] U. o. 353. l.

[241] A m. kir. Helytartótanács naplója, március 18. 9. §.

[242] Március 29-i főrendi ülés.

[243] Az országgyülés hangulatát ezekben a napokban kimerítően vázolja egy jelenlevő: „E javaslatok ily hamar teendő elvégzésére — írja március 24-én — meg egy proclamatió kibocsátására mindnyájun-

kat a panique-nak egy bizonyos neme indított, melyet mindenünnen jövő, nagyobbrészt alaptalan hírek okoztak, sokaknál a Petőfi valóban veszett verse.

Senkinek sem jutott eszébe a törvényjavaslatokat bővebben megfontolni... Ott voltam, midőn este e törvényjavaslatok elfogadtattak. Alig húsz-huszonöt förend jelen... Az egész tanácskozás, a papoknak lemondása a resignatio ólomhangján ment. A legnyugodtabban szólott Szécsen, valamint Lonovics. A többi papon látszott a fájdalom a jövedelmök nagy részétől való megválás miatt, melyet a rémület a forradalom szellemétől csikart ki. Én bennem is a komolvabb és tartósabb aggodalmak csak másnap ébredtek." *Lónyay Menyhért* 1847/48-i naplója. Budapesti Szemle 86. k. 1896. 48—49. l.

Hasonlóan nyilatkozik egy másik kortárs: „A 48-i törvények tárgyalása alatt nem protestált — csak mikor az úrbériség megszüntetéséről volt a szó, mely sok családnak egyedüli vagyonát képezte —, iratta kardjára gróf Szapáry Antal: „Kártalanítás vagy halál." *Fiáth Ferenc br.* Életem és élményeim. Budapest 1878. II. 96. l.

Említésre méltó végül Somssich Pálnak, a konzervatív vezérnek elbeszélése arról a beszélgetésről, melyet Batthyány miniszterelnökkel ennek kineveztetése napján folytatott. Bécsből jöve — írja — Batthyány hozzám lépett, hogy estére mennék el hozzá konferenciára. „Én, gróf úr?" kérdezém meglepetve. — „Igen, igen, viszonzá ő, meg kell szűnni minden pártoskodásnak, sorakozni kell most minden becsületes magyar embernek és jó hazafinak a rend és közbéke érdekében! Mert az ellenzéki urak sem voltak minden aggodalom nélkül, kivált a Pestről érkezett hamis vagy eltorzítva nagyított hírek folytán... egészen megzavarodtak és mint mondani szokás, fejüket vesztették." *Deák Ferenc* beszédei. Budapest 1886. II. 26. l.

[244] *Pulszky.* Életem és korom. II. 81. l.

[245] Pesti Hírlap. 6. sz. 1848 március 22. 243. l.

[246] Förendi Napló. 404. l.

[247] *Irinyi József.* Sajtótörvényről. Bajza. Ellenőr. 93—114. l.

[248] Március Tizenötödike. 4. sz. március 22.

[249] U. o. 5. sz. március 23.

[250] Pesti Hírlap 7. sz. március 23. 247. l.

[251] Március Tizenötödike. 5. sz. március 23.

[252] V. ö. *Madarász József.* Emlékirataim 1831—1881. Budapest 1883. 101—102. l.

[253] Február 15-i ker. ülés. Pesti Hírlap 1043. sz. február 27.

[254] Február 19-i ülés. U. o. 1044. sz. február 29.

[256] Február 18-i ülés. U. o.

[258] V. ö. az ülésről szóló tudósítást. Március Tizenötödike. 9. sz. március 27.

[257] Pesti Hírlap. 22. sz. április 7. 304. l.

[258] U. o. 20. sz., április 5. 295. l.

[259] A Gyulai Kör határozata április 1-én. *Oláh Gy.* Békés vármegye. I. 65. l.

[260] Még 1900-ban az összes ipari üzemeknek nem kevesebb, mint 64%-a nem foglalkoztatott segédet és még 1910-ben is 62% segéd nélkül dolgozott.

[261] Április 2-i ker. ülés. Pesti Hírlap. 24. sz. ápr. 9. 312. l.

[262] Aprilis 3-i ker. ülés. U. o. 26. sz. április 11. 318. l.

[263] *Deák* beszédei. II. 29. l.

[264] Március 31-i kerületi ülés. Pesti Hírlap 18. sz. ápr. 3. 290. l.

[265] *Bérányi Ákos.* Pesti forradalom; az eredeti választmányi jegyzékek segédforrása mellett. Pest 1848. 29. l.

[266] U. o. 46. l.

[267] Der Ungar 75., 83., 90. sz.

[268] „Párizsban közép keresete 25—40 frank hetenként s hazájában naponként ugyan annak 8 váltó garas 1 krajcár." *Dobsa Lajos.* Az 1848. évi francia forradalom. Pest 1848. 59. l.

[269] Id. mű. 57—58. l.

[270] *Sebők Endre:* A szabad magyar nemzet képviselőihez... Pozsony 1848.

[271] V. ö. Hetilap 1845. 20. és 21. sz., 1846. 29. sz. stb.

[272] Der Ungar 66. sz. 1848 március 19.

[273] Mindkét felhívás a Nemzeti Múzeum kisebb nyomtatványok gyüjteményében.

[274] Mindkét felhívás a Nemzeti Múzeumban.

[275] *Degré Alajos.* Visszaemlekezéseim. Budapest 1883. 11. l.

[276] Hetilap 32. sz. április 18. 491. l.

[277] Der Ungar 94. sz. április 20. 747. l.

[278] A Nemzeti Múzeumban.

[279] Hetilap 32. sz. április 21. 501. l.

[280] Pesti Hírlap 36. sz. április 21.

[281] Der Ungar 100. sz. 799. l.; 102, sz. 816. l.; 108. sz. 863. l.; 112. sz. 895. l.; 113. sz. 903. l.

[282] Közli Munkások Ujsága 6. sz. május 7.

[283] V. ö. *Novitzky N. László.* Egyesült erővel; a magyar könyv-

nyomdászok ötvenévi szakszervezeti tevékenységének története. Budapest 1912. 35—40. l.

284 Mindkettő Pest város levéltárában. Rend. z. cs. 95. sz. 1848.

285 Der Ungar 114. sz. május 13. 911. l.

286 Reform 15. sz. Radicallap 10. és 11. sz. stb.

287 A Nemzeti Múzeumban.

288 Budapesti Híradó 811. és 813. sz., Pesti Hírlap 59. sz.

289 U. o. 47. sz. május 4.

290 Az első közlés utolsó mondata rendkívül jellemző az általános hangulatra: „Sokan rebesgetik, hogy a bányászok közti rendőrség kezelése a megyei tisztekre fog biztani — ezektől oly nagy az iszonyodás, miképp a legelső kísérlet oly ingerültséget szülne, melynek a legszomorúbb eredményei lennének."

291 A Nemzeti Múzeumban.

292 A március 6-i kerületi ülésben Zólyom város követe, Stur Lajos, ugyanilyen értelemben fejtegette, hogy az úrbéri viszonyok jobban nyomják a népet, mint a hadi- és háziadó; mert amit úrbér neve alatt tesz és ad, számítása szerint 211 millió pengő forintra rúg. Budapesti Híradó 780. sz. 1848 március 10.

293 V. ö. az Orsz. Magy. Gazd. Egy. lapjában, a Magyar Gazdában megjelent cikkeket és számításokat, különösen 1847 második felében a 15., 32., 33. és 50. számokban.

294 *Horváth M.* 25 év. 2. kiadás Pest 1868. III. 297. l.

295 A vonatkozó kerületi tárgyalásokat l. a Pesti Hírlap 998. és 1000. számában. 1847 december 9. és 12.; valamint a konzervatív Budapesti Híradóban.

296 *Ecseri Lajos.* Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság. Budapest 1898. 19. l.

297 Stur Lajos a december 21-i országos ülésen. Rendek Naplója. 79. l.

298 69. ker. ülés márc. 6-án. Pesti Hírlap 1051. sz. 1848 márc. 12.

299 Figyelemreméltók e tekintetben is a Magyar Gazda föntemlített, valamint 1848-i évfolyamában a telepítésekről és a telepesekről megjelent cikkek.

300 Pozsony megye követe Olgyay Titusz. Rendek Naplója. 60. l.

301 Az izenet e része így hangzik: „... A KK. és RR. óhajtják: hogy valamint egy részről a földesúrnak tökéletes kármentesítés biztosíttatik, úgy másrészről az úrbéri tartozásoktól és szolgálatoktóli megváltás a földesúr beleegyezésétől felfüggesztve továbbá ne maradjon.

Ügyanazért Ő. cs. k. Főhercegségét teljes tisztelettel kérik — a m. Főrendeket pedig szíves hazafiúi bizalommal felszólítják, hogy a fönnebbi elvet előlegesen elfogadni, és annak életbeléptetése iránt — a szükséges részletes törvényjavaslatok elkészítésével — megbízandó országos választmány kiküldetésében megegyezni... méltóztassanak." 16. ülés írásai. 21. sz. Országgyűlési irományok. 49. l.

302 *Lonyay Menyhért.* 1847/48-i napdója. Budapesti Szemle 85. k. 1896. 348—49. l.

303 69. ker. ülés márc. 6-án. Pesti Hírlap 1051. sz. 1848 márc. 12.

304 Főrendi Napló 246—47. l.

305 Irományok 38. sz.

306 Főrendi Napló 283. l.

307 *Podmaniczky Frigyes br.* Naplótöredékek. II. 225. l.

308 Pesti Hírlap 2. sz. 1848 márc. 18.

309 *Acsády.* A magyar jobbágyság története. 499. l.

310 78. ker. ülés március 18-án déli 1 órakor. Pesti Hírlap 6. sz. 1848 március 22.

311 „The abolition of the Roboth will — írja az angol konzul március 28-án — as I am told, deprive the landed proprietors all of them of one-third, and many of them of one-half of their revenue from their estates." Corresp. rel. to the affairs of Hungary 1847/49. London 1849. 48. l.

312 *Szögyény-Marich L.* Emlékiratai. I. 218—19. l.

313 Március 25-i ülés. Pesti Hírlap 14. sz. március 30.

314 Pesti Hírlap 8. sz. 1848 március 24.

315 Ez aligha szorul bizonyításra, legalább a kortársak számára nem szorult volna arra. A konzervatív Budapesti Híradó február 3-i számában a hitelintézettel foglalkozván, egyebek közt ezt írja: „Mi egyelőre már azt is nagy jótékonyságnak tartanók, ha 5 vagy 4½, 4¾ volna is a kamatláb — mert ha ehhez még 1%-ot adva, az adós 6-ot vagy 5½ vagy 5¾ percentet fizetne is évenkint, mégis sokkal jobb volna sorsa, mint most.

316 *Szeremlei Sámuel.* Valláserkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon. Budapest 1874. 22. l. — Így írt már azidőben maga a Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos lapja, a Magyar Gazda is. Március 30-i számában ugyan e hó 12-ről keltezett levelet közölt, amely a hevesmegyei Borbély-család által eszközölt önkéntes jobbágyfelszabadítást ünnepelvén, például állítja az esetet azoknak, „kik törvénytelen váltsági díjakra alkudozni, a megajánlott 4 millión felül ötödiket, sőt hatodikat sem pirulnak követelni." (292. l.) — A kér-

désre maga a szerkesztőség később is visszatér. Április 23-án nyílvános vitára tűzi ki az evalvatio módját s bevezetőül egyebek közt ezt írja: „A státus az úrbériségek pótlását a nemzeti közbecsület védelme alá helyezé; tehát a státus nem akarja s nem akarhatja a birtokost koldussá tenni; valamint viszont a megszüntetett földesúr nem fog az álladalomtól csak képzelt s túlcsigázott és soha nem bírt értékeket kicsikarhatni." (395—96. l.) — S mindjárt az első válaszadó is ebben a szellemben írja az április 30-i számban: „A húszszorozást, őszintén vallva, sokalljuk, minthogy ha az évi hasznot mint 6%-os kamatot tekintjük, ez már 16 év alatt magát tőkésíti, s tudtunkra nem is vett egy ország sem az eddig történt váltságoknál ily magas sokszorozót." (425. l.)

[317] Pesti Hírlap 10. sz. 1848 márc. 26.

[318] Pesti Hírlap 13. sz. 1848 márc. 29.

[319] Fórendi Napló 403—405. l.

[320] V. ö. pl. Barcsy cikkeit a Magyar Gazda 1847 nov. 17-i és 1848 febr. 20-i számában; továbbá a Munkások Ujságá-ban közölt levelek nagy részét.

[321] Munkások Ujsága 10. sz. 153. l.; 14. sz. 224. l. és még sokhelyt.

[322] Lásd Szentkirályi indítványát a Pesti Hírlap március 31-i számában. 278. l.

[323] Márc. 29-i ker. ülés. Pesti Hírlap 20. sz. 1848 ápr. 5.

[324] Országgy. irományok 208. sz.

[325] Rendi napló 231. l.

[326] A más szempontból is fölötte érdekes sürgöny szövege a következő: „Gestern ist bei den beiden Tafeln im ersten Schrecken durchgegangen, dass Roboten, Neuntel und alle Zehnte für ewige Zeiten abgeschafft werden sollen. Das ruiniert die Aristokratie, wenn nicht Seine Majestät einen Riegel vorschieben. Es wäre vielleicht vorläufig sehr geheim darüber zu beraten: ob nicht bei dem Umstande, dass die Stände selbst Entschädigungen projektieren, Seine Majestät einstweilen antworten könnten: im Prinzip habe ich nichts dagegen, zuerst aber will ich wissen, wie entschädigt werden soll; erst dann kann ich definitiv entscheiden. ." Id. *Szögyény-Marich L.* Emlékiratai I. 216. l.

[327] Pl. *Arany János.* Országcímer nemzeti szín. Nép Barátja 10. sz. 1848 augusztus 6.

[328] „... Tek. KK. és RR. szomorú jövendőnek lehetősége áll előttünk. Azon kilenc millió, kinek a birtokszerezhetés oly igen természetes jussa ... mit fog érezni, mit fog mondani, midőn azt magától elragadva s ugyan általunk elragadva fogja látni? ... Mit szülhet

ezen keserű érzés? Mi hajlandóbb kitörésre, kebelforraló bosszúnál? Mi tör ki erőszakos tettekben inkább, mint elfojtott átok? A parasztságra úgyszólván örökségül maradt a nemesség iránti gyűlölség, mi hajlandó a minden reá háradó rosszat attól származottnak mondani s tartani! S most, midőn sorsának rég várt s sürgelve óhajtott jobbrafordulása helyett ily keserű megtagadást, s részint megfosztást kell szenvednie, tetté válhat a bosszús érzés, és vad lázadást szülhet tévedése. Midőn a dühöngő pórnép feldúlt határaik füstölgő romjai közt űzné véres kegyetlenségeit, akkor bizonnyal a kormány elnyomná a lázadást, s megmentene minket amazoknak csapásitól: de jaj lenne akkor a nemzeti függetlenségünknek!..." (az örökváltság tárgyában, a szatmári közgyülésen, 1834 dec. 9-én mondott beszéd). *Toldy István.* A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Pest 1866. II. 371—72. l.

329 Hetilap 91. sz. 1846 nov. 13. 1510. l.

330 „A néptömeg valóban egészen kívül látszott állani az átalakulási mozgalmakon s forradalmon, s abban csak szenvedőlegesen vett részt." *Mészáros K.* Kossuth levelei... 2. l.

331 Nép Barátja 14. sz. 1848 szept. 3. 213. l.

332 Nép Barátja 27. sz. 1848 dec. 3. 423. l.

333 A fölterjesztés szövegét közli *Szögyény Marich L.* Emlékiratai I. 218—19. l.

334 *Jókai.* Életképek 22. sz. 1848 május 18. 659—60. l.

335 *Szögyény-Marich.* Emlékiratai I. 218. l.

336 Pl. Der Ungar 83. és 84. számaiban, 1848 ápr. 7. és 8.

337 Főrendi Napló 342. l.

338 „Törvényeink meg vannak hozva — írja március 26-án Podmaniczky Frigyes br. —, a koldusbotra jutástól remegő nemesség ismét reményleni kezd..." Naplótöredékek. II. 231. l.

339 Nyilt levél régi elvbarátimhoz. Budapesti Híradó 814. sz. 1848 április 18.

340 L. még a Magyar Gazda némely cikkét, pl.: Javallatok az úrbéri tartozások kiszámítására. III. 42. sz. 1848 május 11.

341 Pesti Hírlap 65. sz.

342 Pesti Hírlap 131. sz.

343 Pesti Hírlap 134. és 159. sz.

344 Közlöny 99. sz.

345 Pesti Hírlap 23. sz.

346 *Horváth M.:* Magyarország függetlenségi harcának története. I. 26. l. — Ugyanígy: Huszonöt év. III. 460—61. l.

[347] L. pl. *Ferenczi Zoltán.* Kossuth és Wesselényi s az úrbér ügye. Századok. 36. évf. 1902. 162. l.

[348] Id. *Deák Ferenc* beszédei. II. 72—73. l.

[349] *Szeremlei Sámuel.* Valláserkölcsi és társadalmi élet. 2. l.

[350] *Szilágyi Farkas.* Alsófehér vármegye 1848—49-ben. Nagyenyed 1898. 32. l.

[351] 40. sz.: Szatmár, Békés, Középszolnok; 41. sz.: Nagykikinda; 43.: Tashelység; 46.: Bács-Bodrog; 51.: Esztergom megye, Szegvár; 53.: Szaniszló; 54.: Baranya; 56.: Fehér megye; 58.: Nyitra, Pruska; 59.: Bács, Toroczkó; 60.: Verőcze; 61.: Szilágysomlyó; 64.: Zala; 68.: Jankovácz; 71.: Lugos; 73.: Kiskunhalas.

[352] Például ugyancsak április—májusban: Der Ungar 83., 109., 113. sz.; Magyar Gazda 39., 43. sz.; „A parasztfoglalások veszedelmes színt öltenek, különösen Vas, Sopron, Zala megyében; de most kissé múlni kezd az izgalom, csak Békés forr még" — írja ápr. 25-én *Podmaniczky Frigyes br.* Naplótöredékek. II. 244. l.

[353] *Kemény Zsigmond br.* Forradalom után. 1850. Összes művei. Budapest 1908. XII. 15. és 35. l.

[354] U. o. 36. l.

[355] *Oláh György.* Békés vármegye 1848/49. I—II. Gyula 1890—1893. — Különösen az I. kötet II./1—3., VI./1., 6. és VIII./3. és a II. kötet I./2., 3. és II.-2. fejezeteiben.

[356] „... Lelki és polgári egybeköttetésünk erejére kérlek, hogy regélj és siess nemzeti szerencsénk ittas óráiban a közbéke és csend fennmaradására, a nép nyugtonlétére, lantoddal hatni..." *Petőfi Sándor.* Összes művei. Budapest 1896. III. 198. l.

[357] „Elejét kell venni e bal hit meggyökerezésének, mintha az úrbért a király törlötte volna el. Százados gyülölséget rövid napok, sőt hetek nem enyésztetnek el. A még mindig gyanakodó volt úrbéres osztályt csak az nyugtathatja meg legjobban, ha hiszi, miként az úrbért maguk az urak szüntették meg, ha hiszi, miszerint ez azért történt, mert a nemességet képviselő országgyülés a haza közjava szempontjából üdvösnek látta, tehát nemcsak hogy vissza nem veheti, de visszavenni nem is akarja.

A földmüvelő ember — ki gyakorlati szempontból szokott mindent megítélni — nem ok nélkül csodálkozott rajta, hogyan engedik el a földesurak a robotot oly rögtön? éppen a tavaszi munka legszorgosabb idején? mi lehet ennek oka? mert hiszen elegendő ok nélkül senki sem adja oda tulajdonát. Ha föl nem világosíttatik, azt fogja hinni: a király szüntette meg az úrbért az uraknak akaratja ellen, s

gyanakodni fog, hogy talán a földesurak nem nyugodtak bele, s még visszakövetelik, — minő aggodalmukat némely községeknek hallottam is.

Véleményem tehát odamegyen ki, hogy az úrbér megszüntetése a modor miatt nem tett oly kedvező hatást a népre, mint ily példátlan s nagyszerű engedménytől várni lehetett. Budapesti Híradó 1848 ápr. 28. 404. l. *(Bizony Tamás.* 15. március.)

[358] Radicallap 6. sz. 1848 jún. 7.

[359] 14. l.

[360] 29. l.

[361] 37. l.

[362] 44—45. l.

[363] 52—53. l.

[364] *Táncsics M.* Életpályám IV. (Művei VII.) Budapest 1885. 71. l.

[365] U. o. III. (Művei VI.) 168. l.

[366] U. o. IV. 71. l.

[367] *Szinnyei József.* Hírlapirodalmunk 1848/49. Budapest 1877. 14. l.

[368] December végén 2710 példányt küldtek szét. *Szinnyei* id. m. 15. l.

[369] *Arany J.* Összes munkái. Levelezése író barátaival. I. Új lenyomat. Budapest 1902? 144., 158—161., 164—168. l.

[370] Érdemes Arany e véleményét a Néplap nemzeti hivatásáról szószerint idézni: „Mindíg az volt baja népünknek — írja aug. 12-én —, hogy titkolóztunk előtte, nem fedeztük fel e dolgok való állását s ezáltal nem engedtük kifejleni a *közérzést.* A népnél közvélemény nincs, nem is lesz soha, míg az ország politikai életét csak néhány tudákos ember, az úgynevezett intelligentia, kísérheti figyelemmel, de terjedjen el csak közötte oly lap, mely őt a politikába a napi események hű közlése által, mintegy *practice* belevezesse, azonnal fel fog lángolni romlatlan keblében a hazaszeretet s nem kellend őt bottal kényszeríteni a hon védelmére." Id. m. 167. l.

[371] *Papp Dénes.* A pesti magyar nemzetgyűlés 1848-ban. Pest 1866. I. 275. l.

[372] 6. sz. máj. 7. 92. l.

[373] 8. sz. máj. 21. 124. l.

[374] 10. sz. 153—54. l.

[375] 12. sz. jún. 18. 177. l.

[376] Új alkotvány. U. o. 180—189. l.

[377] 10. sz. jún. 4. 158—59. l.

[378] U. o. 159. l.

[379] 13. sz. jún. 25. 206—07. l.

[380] *Madarász József.* Emlékirataim. 120. és 130. l.

[381] 14. sz. júl. 2. 210. l.

[382] A követválasztó polgárokhoz. Magyar Gazda 53. sz. jún. 15.

[383] A nemzetgyűlésnek 3. ülésén nem magyar képviselő, hanem a román Vlád Alajos emelt panaszt a belügyminiszter eljárása ellen, amiért a bányászokat szavazattal ruházta fel. V. ö. *Papp Dénes.* A pesti m. nemzetgyűlés 1848-ban. I. Pest 1866. 28—29. l.

[384] U. o. 30. l.

[385] U. o. 40. l.

[386] V. ö. *G. Bariţiu.* Părţi, alese din istoria Transilvanici. Nagyszeben 1889—91. II. 12. l.

[387] Gozsdu Manó a főrendiházban 1861-ben tett kijelentése szerint a fele. Id. *Szeremlei Sámuel.* Magyarország krónikája ... I. 205., 207. l. — Érdekes ebből a szempontból, hogy Máramaros megyében „oláh köznemeseink" fellázadtak az új törvények ellen. V. ö. *Várady Gábor.* Máramaros megye az 1848/49-i honvédelemben. 1876. 4. l.

[388] Pesti Hírlap 100. sz. július 6.

[389] V. ö. *Pejakovich, Stephan.* Aktenstücke z. Gesch. des kroatisch-slavonischen Landtages. Wien 1861. 69—72. l.

[390] „Magyarország ugyan eszmében már átalakult, de valósággal még nem, köztünk csak ismeretes nevekre találhatni." Nyáry Pál a nemzetgyűlés 8. ülésén. *Papp Dénes* id. mű. I. 107. l.

[391] *Szeremlei S.* Magyarország krónikája I. 147. l.

[392] V. ö. Deák nyilatkozatát a július 21-i ülésben. Beszédei II. 92. l.

[393] *Kovács Lajos.* Történelmi tanulmányok. IV. A szeptemberi napok 1848-ban. Budapesti Szemle. 35. k. 1883. 66. l.

[394] Jellemző mindezekre Kemény vezércikke a Pesti Hírlapban. 130. sz. aug. 10., valamint Deák levele sógorához június 15-én, amelyben egyebek közt a következőket írja: „talán nem hibázok, ha azt mondom, hogy magunk között is van egymás iránt, legalább egy iránt, bizodalmatlanság." Beszédei. II. 56. l.

[395] 10. ülés. júl. 15. *Papp Dénes.* id. mű. I. 121. l.

[396] U. o.

[397] U. o. 239. l.

[398] U. o. 249. l.

[399] „... Nem vagyok a multaknak embere, de megvallom, nem szeretem, ha az úgynevezett táblabíróság gúnynyá tétetik, mert in fine

finali azon táblabírák tartogatták 300 éven által a házat. Nagy szerencsétlenségnek tartanám, ha a népképviselők 1848-ban azon politikát követnék, melyet a mult időben ezen táblabírák követtek; de sokat tettek, hogy a népképviselők ott ülhetnek, ahol ülnek: azon táblabírák voltak annak lépcsői." U. o. 218. l.

[400] U. o. 191. l.

[401] Március 22., május 2., május eleje, stb. V. ö. *Papp Dénes.* Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. I.

[402] Április 30-i levele sógorához: Tudod, hogy én az ország gyűlésére csak akkor érkeztem, midőn a fő dolgok már el valának döntve; tudod, hogy némelyeket én sem helyeslek, de hiszem azt, hogy korábban érkezve sem lettem volna képes az események rohamát feltartóztatni." *Deák Ferenc* beszédei. II. 52. l.

[403] 16. sz. júl. 16. 242—43. l.

[404] U. o. 244. l.

[405] U. o. 247. l.

[406] U. o. 260. l.

[407] Irományok 19. és 20. sz.

[408] Irományok 25. sz.

[409] Irományok 30. és 33. sz.

[410] Irományok 31., 34. és 35. sz.

[411] Nyáry meg nem cáfolt kijelentése az aug. 5-i ülésen. Közlöny 59. sz. aug.

[412] *Deák Ferenc* beszédei. II. 80.

[413] Irományok 45. sz.

[414] Ezt a választ a legkirívóbb esetek egyikében adta az ómoravicai jobbágyoknak. Ezt a községet a kamara telepítette 1786-ban és 19.476 holdban szabta ki a 208 ½ jobbágyi telket. Erről térkép és telekkönyv készült. A község ezen felosztás szerint művelte a földeket és adózott tőlük. 1801-ben a kamara az egész községet Vojnics, Szalmásy, Piukovics, stb. uraknak eladta. Az új földesurak az előbbi felméréssel megelégedve nem voltak. „A község birtokában volt térképet és telekkönyvet az időbeli elöljáróktól kicsalták" és az egész határt 1805-ben 208 jobbágyi telekre újra akkép osztották fel, hogy a jobbágyi tartományokból 3600 holdat elfoglaltak. Erre a község 1817-ben úrbéri pert kezdett, mely hét év multával, 1824-ben a földesuraknak kedvező ítélettel fejeztetett be. Ezt „a megyei törvényszék is helyben hagyta, és a hozott ítéletek megerősítésére az úrbéri per folytatásában leginkább fáradozott Király János 60 éves adózót ötven bot-

ütésekkel fenyítették meg." Ennek ellenére a község a pert felvitte a m. kir. helytartó tanácshoz. Ez újabb öt év eltelte után 1829-ben hozta meg ítéletét, amely némely formai igazságtevések mellett érdemben csak annyit változtatott, hogy a csalárdul 1000 négyzetöllel kimért kaszálókat 1200 ölre rendelte kiegészíteni, vagyis a 3600 holdból összesen 764-et ítélt vissza. „Azonban az ómoravicai birtokos urak ezen pontokat is csak a papíron, nem pedig a földön hiszik kiigazítandónak, miszerint azokat... mind ez ideig teljesítés nélkül hagyták és tartják." Munkások Ujsága 19. sz. aug. 6. 302—303. l.

Ez csak egy eset a számtalan közül, amelyben az erőszakkal elfoglalt föld „20—30, sőt 50—60 évi pörlekedés után is a földes úré maradt." U. o. 20. sz. 310. l.

[415] „Eine zwanglose Ergötzlichkeit — írja a P. Z. július 23-án — erzeugte Táncsics' neuer Adressentwurf und seine darauf bezügliche Rede. Die Versammlung lachte; eine so weit vorgerückte Geisteskrankheit berührt uns sehr unangenehm."

[416] A körlevél szövege, a budai levéltár 972. csomójában levő eredeti szerint ez:

„Kedves Barátaink és Atyánkfiai! A „munkások ujsága" című Táncsics szerkezte hírlap kivált a jelen átalakulási korszakba az érdekeket, mely lázítólag ébresztő s a tulajdont kárhozatosan tipró mindennapi tartalma nyilván mutatja.

Az illy vészteljes ragályos gyomot addig míg nem késő kiirtani, és pedig a rendkívüli körülmények között rendkívüli úton is rögtön megszüntetni eszközölni mulaszthatatlan kötelességünknek ösmervén.

Sietünk a belügyi minisztert figyelmeztetni, és felhívni az iránt, hogy a belcsendet és vagyonbiztosságot veszélyeztető ezen hírlapnak elkobzása, és általános eltiltása iránt, most midőn a rögtönzést parancsoló idő a sajtótörvény utjáni eljárást meg nem engedi, nyomban és eréllyesen intézkedjen s ebbeni kívánságunk teljesülését annál fogva is reményljük, mert ez által a közrendű nép sem fosztatik meg olvasási mezejétől a nép barát hírlapot épületesen használhatván. Melynek sikeresíthetésére segéd kezöket, és hasonló felszóllalásukat a midőn hazafiui lelkesedéssel kikérnénk, vagyunk. — Kelt, 1848. évi szeptember 4. Sátoralja-Ujhelyben t. bizottmányi gyűlésünkből. —

Szives Baráti s attyokfiai
Zemplénmegye közönsége."

[417] Onucz János a nemzetgyülés szept. 20-i ülésében. Közlöny 105. sz., szept. 22. 536. l.

[418] Dániel Pál képviselő ugyanakkor, u. o.

[419] V. ö. főként március 28-i levelét sógorához. Beszédei. II. Budapest 1886. 28—29. l.; és egyéb, már idézett nyilatkozatait.

[420] Irományok 25. sz.

[421] Táncsics törvényjavaslata így hangzik:

„A legelők újon kiméréséről rendeltetik:

1. §. A folyó 1848-ik évben hozott X. t. cikknek 1. §-a ezennel eltöröltetik.

2. §. Mind azon községekben, hol világosan és tagadhatatlanul erőtetéssel, hatalommal történt a legelők elkülönzése, a község lakosainak kárára: ott új kimérés, igazságos elkülönzés történik.

3. §. Határidőül az állapíttatik meg, mikor Mária Terézia alatt az úrbér behozatott: a mi föld és legelő akkor jobbágyi, községi föld volt, s azóta erőszakkal, csalárdsággal elvétetett az visszaadatik.

4. §. Ennek végrehajtására ott a megyében lakók, s a helyszínére megjelenhető, a viszonyokat ismerhető bírák választására a miniszterium is megbizatik."

Irományok 45. sz. és Munkások Ujsága 23. sz. aug. 20. 333. l.

[422] A határozat kihirdetett szövege úgy hangzik:

A képviselőháznak 1848-ik évi szept. 15-én tartott ülése jegyzőkönyvének kivonata.

Közegyetértéssel határozatilag kimondatni rendeltetett. Hogy addig is, mig a hűbér hátralevő maradványairól szóló törvényjavaslatok tüzetes tárgyalása befejeztetnék, a képviselőház határozatilag kinyilatkoztatja, hogy a szőlő után járó úri dézma, vám és másnemű adózások a törvény által határozandó méltányos kárpótlás mellett teljesen megszüntetni rendeltetett, és ezen határozat kinyomatása is elhatároztatott.

Kelt mint fent. Pázmándy Dénes, m. k. elnök. Záborszky Alajos, jegyző.

Irományok 86. sz.

[423] A Közlöny szerint szeptember 15-én 8, 16-án 10, 19-én az úrbéri törvényjavaslat tárgyalásáig 9 hosszabb-rövidebb beszédet tartott; ekkor elhallgatott s az úrbéri viszonyok egész vitájában csak egyszer szólalt föl röviden; csak a hűbéri ügy befejezése után, 22-én találta meg újra hangját.

[424] *Szeremlei Sámuel.* Valláserkölcsi és társadalmi élet. 23. l.

[425] *Horváth M.* Magyarország függetl. harcának története. 2. kiad. I. 27. l.

[426] Békésre vonatkozólag v. ö. *Oláh György* részletes és fölötte

jellegzetes leírását: Békésvármegye 1848—49. I., különösen 93., 187—195., 264., 277., 295. és köv. l.

[427] Der Ungar 87. sz. ápr. 12. — Magyar Gazda 43. sz. máj. 14. Egy helységben a polgári őrsereg alakítása alkalmával „a nép úgy volt értesítve, hogy az urak csak azért kezdenek katonáskodni, mivel a népet ily módon akarják becsalni és az ellenségnek átadni... Az őrseregbe egy sem állt, a zászló széttépetett, az ú. n. urak pedig ... ügyes lábaiknak igen sokat köszönhetének." — *Boross Mihály* leírja, hogy fogadta a tavasszal Fehér megyében a nép az összeíró küldöttséget: bizalmatlanul, sőt ellenségesen, úgy, hogy „a félénkebbek szemei előtt talán Dózsa kora vonult el"; ő aztán a nép szája íze szerint szólva, mind (?) beíratta. Élményeim, 1848—61. Székesfehérvár 1881. 55—56. l. — Ószőnyből írják aug. 25-éről: „Azt beszéli híró létire, hogy majd meglátja ő, ki viszi őt az udvaráról katonának; eleget oltalmazta már a parasztság a hazát..." Nép Barátja 14. sz. szept. 3. 219. l. — „A bolond nép nagyon okosat akar mondani — írja maga Arany — és így szól: Mit nekem a haza? Van nekem mire költenem. Nem vagyok bolond, hogy potomra kivessem a pénzemet: ótalmazza magát a haza, ahogy tudja; én bizony sem főbe nem veretem magamat érte, sem a tőkepénzemet miatta meg nem hiányosítom." U. o. 5. sz. júl. 2. 78. l.

[428] 45. sz. május 2.

[429] V. ö. *Oláh Gy.* Békésvármegye. I. 190—92. és köv. l. Reform 17. sz. jún. 1. Egy Békésben szept. 25-én kelt és terjesztett röpirat 22. pontja így indokolja a nép kívánságát: „Követeink által adjuk tudtára az országgyűlésnek, hogy hozzon olyan törvényt a földekről, hogy a mi földet bírtak Mária Terézia idejébe a földes urak, maradjanak azok nekik, a többi elfoglalt földek és az elkülönzött legelők pedig menjenek vissza az illető községeknek, mert egyedül ez az oka, hogy a földműves polgárok nem lelkesülnek, földet — csak földet kiabálnak, mihelyt katona kiállításáról van szó." Id. Oláh. I. 431. l.

[430] Pöntölérről, jún. 12-ről. Munkások Ujsága 14. sz. júl. 2. 223. l.

[431] Fehér megyéből, júl. 4-ről. Pesti Hírlap 102. sz. júl. 8.

[432] Pl. a Budapesti Híradó ápr. 28. 404. l.

[433] „Napok, hónapok múltával felüté fejét, medus-fejét az alföldi lázadás, a mult századi véres rácjárás élt e nép emlékezetében, felgyuladtak viszont a falvak, a képzelődés közel hozta ennek iszonyú jelentéseit; tudnék nevezni helyeket, melyeknek lakói hangosan nyilvánították örömüket a szabadító rácok érkeztére, egy része a népnek zúgolódott, de remegve fordult el a gondolattól, hogy hazáját menteni ő is felkeljen.

Ilyen jelenségek között e hó elején megérkezett a felkelési parancs, az induló megriadt. — E nép nem mozdult, leült a földre, melyet a törvény alatta szabaddá tett, s nem azért, mert szerette a földet, a földről szabadságvirágot tűzött kalapja mellé, nem: hanem rossz irányú gyávaságból, nem kelt fel a riadóra. Eljöttek a férfiak, kik e népben a lelket tartották, kik érte áldozatokat tettek, kértek, ünszolták, hogy keljen fel a szabad hon védelmére, s e nép sarokba vonva magát, kevés kivétellel fogát csattogtatá legjobb barátaira, egy iszonyú gondolat, egy reakcionális szemtelen hazugság ült gyanakodó szemében: „Ha az urak kikötöttek a királlyal, menjenek ők a rácok ellen."

Bujtogató nem járt mindenütt, mit keresett volna a magyar helyeken? Mégis megérkezett nálunk a reakció miazmája.

Megérkezett végre a honvédsereget gyűjtő küldöttség, eleinte teljes számban, végre egyetlen egy esküttig fogyva le. Mondhatom, sok helyen nagy bajjal ki bírta vasalni a kívánt mennyiséget, sok helyen még máig is otthon bujkálnak vagy kocsmáznak a honvédő bajnokok. Pest, az országgyülés helye tövében!" *Dobos* János. Mit csinál, mit gondol a nép? Kossuth Hírlapja 48. sz. aug. 25. 217. l. — „Ha végignézzük az önkéntes nemzetőrökül ajánlkozottak névsorát, szomorodva kell tapasztalnunk, hogy a magunk kiválólag az isten választott debreceni nagyreményű polgáraiul hívő pirospozsgás martialis kinézésű, zsíros civisek és ezek származékai, s főkép a földművesek közül ajánlkozott legkevesebb. Fájdalom! az ezen osztály tagjai összes fogalma csupán saját énje körül forog; ők saját anyagi érdekeiknél s hiú dölyfösségöknél elébbvalót nem ismernek." Alföldi Hírlap 18. sz. aug. 30. 69. l. — „Innen e tiszta magyar vidékről is, melyen én születtem és élek, számtalan példáját mutathatnám föl a nép polgári hidegség-, érzéketlenség- és hanyagságának: de erősen hiszem, hogy olvasóim is saját vidékeiken bőviben vannak ezeknek, ha a nép életét s a haza körülményeit nem épen felülegesen szokták figyelembe venni." (*Révész I.* Népünk polgári élete.) Kossuth Hírlapja 65. sz. szeptember 14. 295. l. — „... Azt hangoztatta Felső-Őrben egy népgyűlés alkalmával nagy fennszóval: hogy majd csak akkor menjünk el, mikor a császár parancsolja; mi ne legyünk az urak katonái." Nép Barátja 25. sz. nov. 19. 402. l.

[434] Közlöny 106. sz. szept. 23.

[435] „Kötelességünket hisszük teljesíteni — mondja a határozat —, midőn a minisztérium figyelmét e részben felhíva, arra kérjük, hogy a nevezett lapot a hazát környező vész elmúltáig tegye ártalmatlanná." Közlöny 125. sz. okt. 13. 627. l.

[436] Munkások Ujsága, 30. sz. szept. 14. 387—89. l.

[437] Szeretett testvéreim 1. sz. 2. l.

[438] Munkások Ujsága 33. sz. szept. 24. 420—21. l.

[439] U. o. 423. l.

[440] 6. sz. okt. 17. 28. l.

[441] 10. sz. okt. 31. 43. l. — Nagykeresztesről, nov. 15-ről ezt írják: „... Mit eddig elhallgattunk, jelenben kitárjuk: mi földünkért küzdünk, melyet a volt kegyes földesuraság, a nagyváradi püspök tőlünk kiharácsolt; földosztás volt-nálunk 1836-ban, határunk egy harmadrésze, melyet ezelőtt bírtunk, mérnöki csalárdság és 300 pálca ütés mellett fenyegetőleg ígért 3 évi bőrtön által elharácsoltatott... Irja meg kend nekünk... hogy a kivívandó szabadság után lehet-e reménynünk földünk visszaszerzéséhez. Mert akkor megvívunk, ha kell, magával a poklokkal is...“ U. o. 23. sz. dec. 19. 95. l.

[442] *Oláh Gy.* Békésvármegye I. 452—80. l.

[443] A Wenckheimék elleni pőrirat kivonatát közli a Munkások Ujsága 12. sz. nov. 7. 51—52. l.

[444] 33. sz. szept. 24. 422. l.

[445] 174. sz. dec. 1. 823. l.

[446] *Oláh Gy.* Békésvármegye, II. 122. l.

[447] *Podmaniczky Frigyes br.* Naplótöredékek. II. 280—81. l.

[448] „Sürgettem és sürgetem most is — írja Táncsics Kazinczy ellen —, hogy a regálék eltöröltessenek.“ *Munkások Ujsága* 1. sz., szept. 29. 3. l. — „Nálunk semmiféle italt, sem sót, semmifélét sem szabad mérni, hacsak a 12 p. frot le nem fizetjük“ — írják Szentesről. „Persze, hogy ezt már el lehetett volna rég egy óra alatt végezni“, feleli rá Táncsics. U. o. 19. sz. dec. 5. 79. l. — „Valjon meddig késik a nemzetgyűlés kimondani — írja Pozsony megyéből nov. 20-ról Tóth Pál tanító —, hogy a volt jobbágyoknak szabad hús- és bormérés engedtetik. Most csak a földes urunk gyakorolja ezt, ki tudtunkra a haza szükségeihez adakozásával nem járul. Ennek kimondása a volt jobbágyokra ösztön volna a kedves hon megmentésére áldozni.“ „Csak még egy kevés béketűréssel legyenek kendtek barátaim, meg lesz ez is“ — feleli a bizakodó szerkesztő. U. o. 22. sz. dec. 15. 91. l.

[449] 13. sz. nov. 10. 53. l.

[450] December 19-i ülés. Közlöny 108. sz.

[451] *Papp Dénes.* Okmánytár Magyarország függetl. harcának történetéhez. II. 228. l.

[452] U. o. 290. l.

[453] Munkások Ujsága 10. sz. okt. 31. 43. l.

[454] Táncsicsról, vagy ha teszik, Táncsicsnak. 154. sz. dec. 28. 665—66. l.

[455] Éljen a sajtótörvény és Gréfl a pesti bíró. Munkások Ujsága 25. sz. dec. 26. 101—102. l.

[456] *Papp Dénes*. A parlament Debrecenben 1849. I. Lipcse 1870. 41. l.

[457] U. o. 48. l.

[458] Március 8-i ülés jegyzőkönyve. 888—889. sz. határozatok.

[459] *Oláh Gy.* Békés vármegye. I. 479. l.

[460] Id. *Külföldi Viktor*. A budapesti kommunista pör. Budapest 1880. 22. l.

[461] L. a német nyelvű levelet *Papp Dénes*-nél. Okmánytár... II. 520. l.

[462] V. ö. *Thim József*. Az 1849—49-i szerb fölkelésről. Budapesti Szemle 80 k. 1894. 61. és köv. l.

[463] *Kővári László*. Erdély története 1848/49. Pest 1861. 54. l.

[464] Jancuról *Kővári* azt írja: „hogy nem önérdek vezérlé, tanúsítja az, hogy a magyarok legyőzetése után vonakodott fegyverét letenni, míg a császáriak nemzetének tett ígéreteiket nem valósítják; s mert nem tevék, semmi jutalmat sem fogadott el..." Id. mű 112. l. — Az első balázsfalvi gyűlés körülményeiről v. ö. Sterka Sulucz Sándor rendkívül érdekes jelentését pártfogójához, Wesselényihez, akkori erdélyi kir. biztoshoz. Szerinte „az oláh intelligentia... kivéve mintegy 15 egyént — az unio mellett van..." De föltételül szabja az oláh náció recipiálását, nyelve használatának biztosítását és a robotok rögtöni megszüntetését, oly megváltással, mely az úrbéreseket ne terhelje. *K. Papp Miklós* közlése, Tört. Lapok I. 1874. 379—381. l.

[465] Id. *Acsády*. A magyar jobbágyság története. 481. l.

[466] Erről maga Wesselényi, akit akkor csak a legmérsékeltebb reformerekhez lehetett számítani, így írt Deákhoz: „Mindenek előtti feladatunk most a dézsma és robot azonnali megszüntetésének ünnepélyes és erélyes kimondása. Az úrbéri viszonyokra nézve is azt akarták, hogy amúgy parolás modorban neki türkőzzenek a törvénygyártásnak s majd, ha hosszas viták s deklamációk után elméltóztatnak a magyarhoni e tárgybani törvényt, vagyis annak elveit fogadni, az után minden részletes és sokféle kérdések és esetek megvitatása után kimerítő törvényt hozzanak és csak ezen törvény megerősítése, dicasteriális formalitással, lassúsággal történendő kihirdetések után szüntettessenek meg a robotok. Némelyek arról is gondolkodtak, hogy ezen megszüntetésre határidő szabassék, pl. november vagy szeptember vagy legis-

legalább néhány hét. — Sikerül-e azonban nekem s nehányunknak a dolgot lassanként annyira vinni, hogy e szándékokat — mondhatni — hüvelyenként enyésztetvén, reá álljanak, hogy holnapután ünnepélyesen kimondassék a robot és dézsma megszüntetése." Történelmi Tár. Uj f. V. 1904. 345. l.

[467] *Kővári*. Erdély tört. 21. l.

[468] U. o. 68—69. l. — „Erdély az úrbéri törvényalkotások terén teljesen elmaradt" — írja a magyar földbirtokjog tökéletes ismerője, *Sebess Dénes*. (Politika. II. 1918. 4. sz. 15. l.) „Hetényi 1847-ben írott ismeretes munkájában az erdélyi földreformról, még a kényszerörökváltság ellen tör lándzsát, mert ez annyi lenne, mint a szárnyametszett lábatörött madárnak nyitni fel az ajtót: átmenetet sürget, jó hiteltörvényeket, jó telektörvényt. Egy év mulva már a román jobbágyság milliós tömege vonul be a nemesi birtokokba mint tulajdonos." U. o. 11. l.

[469] Utasítás az 1848 : IX. és XII. t.-c. által megszüntetett úrbéri tartozásoknak becslése iránt. Közlöny 24—26. sz. 1848 júl. 3—5.

[470] Az augusztus 24-i ülésben maga Kossuth így nyilatkozott: „Hogyha az elveszett úrbériségért adandó kárpótlásnak a nemzet becsületében nagyobb alapja nem volna, mint a kincstári javak: akkor nagyon vékony lábon állana."

[471] Irományok 85. sz.

[472] Közlöny 100. sz. 1848 szept. 17. 508—09. l.

[473] U. o. 103. sz. szept. 20. 523. l.

[474] A javaslat aláírásában is csupán „pestbelvárosi képviselőnek" mondta magát.

[475] A határozat szószerinti szövege így szól:

„Indítványt tőn Kossuth Lajos az úrbériség kármentesítéséről... Mely osztatlan figyelemmel kísért indítvány közegyetértéssel elfogadtatván, az e tárgyra vonatkozó törvényjavaslat legotti kinyomatása elrendeltetvén, — a haza jelen aggasztó körülményeinél fogva e nevezetes törvényjavaslatnak tárgyaltatása akként határoztatott el, hogy az — az osztályok mellőzésével — a már napirendre kitűzött a még létező hűbéri viszonyok elintézése után nyomban fölvétessék." Jegyzőkönyv 405. sz.

[476] Közlöny 104. sz. szept. 21. 530. l.

[477] Jegyzőkönyv 436. sz.

[478] Irományok 92. sz.

[479] Irományok 94. sz.

[480] Jegyzőkönyv 578. sz.

[481] Jegyzőkönyv 667. sz.
[482] Közlöny 176. sz. dec. 3. 832. l.
[483] Közlöny 179. sz. dec. 6. 845. l.
[484] Irományok 113. sz.
[485] Jegyzőkönyv 747. sz.
[486] Jegyzőkönyv 752. sz.
[487] Irományok 118. sz.
[488] Irományok 122. sz.
[489] *Papp Dénes*. Okmánytár. II. 281—82. l.
[490] *Török István*. Közlöny 201. sz. dec. 29. 948. l.
[491] „S egy másik haszon volna belőle — szőtte közbe Deák —, hogy nem zavartatott volna meg a népnél a tulajdonnak fogalma s nem ébresztettek volna fel annyi követelések, melyeket kielégíteni képesek nem vagyunk és semmi hatalom lecsillapítani képes nem lesz." A tudósítás szerint a baloldal zajjal kísérte e kijelentést.
[492] *Deák Ferenc* beszédei. II. 169—70. l.
[493] *Viszota Gyula*. Kossuth Lajosnak egy eltiltott vezércikke 1846-ból. Budapesti Szemle 144. k. 1910. 58—66. l.
[494] U. o. 65. l.
[495] Miniszteri jelentés az országos pénzügy iránt. 1848 július 18-án, 15 melléklettel. — Pénzügyminiszteri jelentés vége. C. Jövedelmi s költségvetés 1849-re és Adóterv. Aug. 1-én. 9 melléklettel. Az egész munkálat az Irományok közé nincsen felvéve.
[496] Zalai levél a Nemzeti Ujságban, 1843. 33. sz. Közli *Kónyi* Deák beszédei. I. 483. l.
[497] V. ö. *Lukács Béla*, Az 1848—49-iki pénzügy. Pest 1874. VII. fej. Az 1849-iki valóságos bevételek és kiadások sommázata. 88—92. l.
[498] *Jegyzőkönyv* 243. sz.
[499] *Irományok* 53. sz.
[500] *Jegyzőkönyv* 612. sz. *Irományok* 98. sz.
[501] *Jegyzőkönyv* 642. sz.
[502] V. ö. *Oláh Gy.* Békés vármegye I. VIII. fej. 1. Pénzügyi viszonyok. 392—412. l.
[503] U. o. I. 397. l.
[504] U. o. 402. l.
[505] *Irományok* 103. sz.
[506] U. o. 106. sz.
[507] E részben *Papp Dénes*. A parlament Debrecenben. II. — Ismét használható forrás.

NÉVMUTATÓ*

Acsády Ignác 30, 99, 194 — *30, 32, 44, 76, 77, 78, 132, 309, 465*
Adler Georg *191*
Ágoston József 285, 369
Ágoston Péter 21 — *8*
Albert, Alexandre Martin 122
Andrássy Gyula gr. 144, 145
Anonymus 73
Antal Mihály 292
Apponyi-család 372
Apponyi György gr. 61, 95, 101, 103
Arany János 109, 119, 125, 168, 227, 231, 232, 238, 239, 243, 318 — *158, 162, 204, 205, 207, 327, 369, 370*
Arany László *49*
Asztalos Pál 142, 350
Attila *89*

Babarczy Antal br. 173, 190, 206
Bajza József *56, 247*
Bakunin, Mihail Alexandrovics 8, 9, 16, 18, 21, 26
Balogh, győri követ 187
Barbe 122
Barcsy *320*
Barsi József 241, 302
Baritiu György *386*
Bartos Ede 283, 331, 357
Batthyány Kázmér gr. *111*
Batthyány Lajos gr. 35, 85, 86, 94, 107, 114, 126, 128, 130, 133, 134, 138, 167, 183, 194, 201, 216, 241, 272, 281, 282, 287, 295, 331, 361 — *111, 243*
Beksics Gusztáv *53, 62, 63*
I. Béla 87
Bentham Jeremy 50
Berényi János gr. 135
Bernáth József 292, 349, 352
Bezerédy (tk. Bezerédj) István 241, 258, 295, 296, 297, 309, 336, 339, 346, 360, 369, 370, 371, 374, 376, 377
Birányi Ákos *166, 179, 265, 266*
Biró Ferenc 5
Bizony Tamás 267 — *357*
Blackwell 114, 128 — *112, 230, 311*

* A nevek mellett a számok az oldalt jelzik, a dőlt szedésűek a jegyzetek számát.

Blanc, Louis 77, 87, 122
Blum, Róbert 315
Bónis Sámuel 142, 177, 178, 179, 183, 201, 203, 206, 207, 277
Borbély-család *316*
Boross Mihály *427*
Bretzenheim hg. 293
Bright 12
Budai Endre 290

Cabet, Etienne 77, 143
Cobden 12
Concha Győző *82*
Csengery Antal 30, 65
Csernátony Lajos 122
Cziráky János gr. 181

Deák Ferenc 47, 51, 62, 68, 69, 70, 77, 104, 111, 146, 148, 150, 167, 207, 240, 241, 252, 253, 258, 270, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 287, 290, 292, 293, 295, 296, 297, 317, 324, 331, 344, 346, 350, 351, 353, 355, 357, 362 — *67, 71, 133, 142, 243, 263, 348, 392, 394, 402, 412, 419, 466, 491, 492, 496*
Dedlinszky József 287
Degré Alajos *275*
Desmoulins, Benoit Camille 81
Dessewffy Aurél gr. 47, 53, 54, 57, 62, 76, 185 — *21, 55, 58, 81*
Dessewffy József 39, 50
Dobos János *433*
Dobsa Lajos 149, 153 — *268, 269*
Dózsa György 265 — *427*
Ducinska Ilona 11
Dumas Sándor 123
Dühring 17, 21, 26

Ecseri Lajos *296*
III. Endre *89*
Endrődi Sándor *61*
Engels, Friedrich 17, 18, 25, 26, 48 — *48*
Eötvös József br. 47, 65, 66, 85, 88, 116, 131, 175, 296 — *65, 66, 82*
Eszterházy Pál hg. 128, 293

Farkas Pál, barsi követ 283, 331
Fényes Elek 327 — *6*, 7, *15, 19, 25, 28, 31, 35, 38, 39, 41, 45, 46*
I. Ferenc *57*
II. Ferenc 48
Ferenczi Zoltán *60, 68, 99, 145, 347*
Festetich-család 372
Fiáth Ferenc br. *243*
Fourier, François Marie Charles 77
Frey Ádám 306
Frey Arthur *206*
Frideczky 336

Ghyczy Kálmán 293, 333, 335, 337
Gorove István 346, 350
Gozmán 352
Gosdu Manó *387*
Görgey Artur 29, 356
Gratz Gusztáv 19
Gréfl *455*
Greguss Ágost *61*
Grünberg, Carl 82 — *2, 29, 75, 100*
Grünwald Béla 48 — *4, 14, 16, 22, 23, 24, 26, 27, 57*

Guizot, Francois Pierre Guillaume 72

Habsburgok 33, 51, 115, 269
Hajdu János 96
Halász Boldizsár 290, 336, 350, 355
Harruckern-család *11*
Häufler, J. v. *42*
Hegedüs Imre 271, 292, 368
Hegel 27
Hegyesi Márton *220, 229*
Heténvi János *468*
Hock, Stefan *34*
Hodzsa, Michal Miloslav 281
Horárik János 121 — *181, 182, 190*
Horvát Boldizsár 243
Horváth István *89*
Horváth János 362
Horváth Mihály 76, 171, 193, 218, 219, 220, 298 — *47, 126, 222, 224, 294, 346, 425*
Hurban, Jozef Miloslav 281

Irányi Dániel 143, 251, 296 — *145*
Irinyi József 286 — *145, 247*
István főherceg-nádor 126, 128, 209, 213, 216, 276, 281, 287 — *141, 160, 301*

Jancu Ábrahám 321 — *464*
Janotyckh v. Adlerstein, Johann *160, 198, 232*
Jászi Oszkár 11, 19, 21,
Jellacsics József 120, 240, 241, 244, 270, 272, 273, 281, 282, 283, 293, 299, 301, 302, 308, 337
Jókai Mór 143, 168 — *86, 88, 145, 165, 168, 172, 178, 334*
Jósika Miklós br. 59, 225, 226, 248
II. József 39, 40, 41, 42, 48, 49, 211 — *9, 57*

Kapy Edvard 292
Károlyi-család 372
Károlyi gr. *11*
Károlyi György gr. *116*
Károlyi Sándor gr. *13*
Kászonyi Dániel *111, 221*
Kautsky, Karl 7, 9, 10, 11
Kazinczy Gábor 268, 293, 294, 295, 299
Kemény Zsigmond br. 47, 66, 70, 72, 83, 87, 130, 141, 168, 192, 219, 220, 226, 232, 240, 248, 250, 277, 322 — *71, 101, 147, 223, 235, 353, 354, 394*
Keresztesy képviselő 352
Kéry Gyula *146*
Király János *414*
Kiss Antal *154*
Klauzál Gábor 106, 242, 251, 336 — *145*
Kocsiss Imre *188, 189*
Kónyi Manó *133, 496*
Kornis Károly *85*
Kossuth Lajos 47. oldaltól végig a könyv majd minden oldalán és jegyzetek: *60, 68, 72, 111, 116, 123, 133, 145, 146, 173, 182, 206, 218, 231, 236, 330, 347, 470, 475, 493*
Kovács Lajos 251, 319 — *393*
Kováts Ferenc *64*
Kölcsey Ferenc 47, 51, 52, 170 — *51*

Kőváry László 321, 322, 323 — *163, 164, 467*
Kricsfalusy Lajos 243
Kubicza Pál 350
Kubinyi Ferenc 144
Kuthy Lajos 223
Külföldi Viktor *460*

Lamartine, Alphonse 77
Lamberg Ferenc Fülöp gr. 241, 295, 338
Lamennais, Hugues Félicité Robert de 76, 87, 153
Lassalle, Ferdinand 27 — *48*
Ledru-Rolin, Alexandre Auguste 122
Lenin 9, 17
Lonovics József 340 — *243*
Lónyay Gábor 142, 171, 173, 191, 376
Lónyay Menyhért 95, 102, 145, 172, 173, 182, 202, 335, 343, 344, 369, 370, 376, 377 — *126, 136, 145, 146, 243, 302*
Lónyay-család 136
Lukács Béla *497*
Luzsénszky János br. 283
Luxemburg 7, 9, 15, 16

Macchiavelli, Niccolo 59
Madarász József 117, 125, 142, 201, 238, 240, 243, 251, 318, 375
Madarász László 117, 142, 144, 145, 190, 206, 243, 251, 257, 258, 277, 279, 313, 318, 330, 371 — *252, 380*
Majláth György 204
Marat, Jean Paul 81
Marczali Henrik 32, 43 — *5, 9, 17, 33, 36, 37, 40, 43, 44, 74*
Mária Terézia 35, 40, 41, 42, 44, 49, 72, 88, 174, 203, 211, 224, 260, 280, 336, 367 — *57, 421, 429*
Martincsek 290
Martinovics Ignác 315
Martov 9
Marx, Karl 8, 9, 17, 18, 21, 22, 25, 26, 29 — *1, 48*
Mehring, Franz *48*
Mészáros Károly 123, 317, 347, 357 — *173, 218, 330*
Metternich Klemens Lothar Wenczel 49, 101, 105, 141
Michelet, Jules 77 — *89*
Mignet, François Auguste Marie 77
Montalembert, Charles Forbes de Tyron gr. *82*
Montesqieu, Charles de Secondat báró 87

Nagy Pál 34
Nagy Samu 286
Napoleon I. 38, 265
Novitzky N. László *283*
Nyári Pál 157, 240, 243, 246, 251, 255, 256, 257, 258, 270, 277, 279, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 306, 309, 313, 316, 328, 329, 330, 331, 334, 336, 368 — *145, 390, 411*

Oláh György 220, 305 — *130 217, 237, 259, 355, 426, 429, 442, 446, 459, 502, 504*
Oláh István 306
Olgyay Titusz *300*
Omaszta Zsigmond 240, 272, 280, 309, 339, 356
Onucz János *417*

Owen, Robert 77

Pálffy Albert 109, 112, 318
Pálffy József gr. 104
Palóczy László 310, 317, 346, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 374, 377
Papp Dénes *232, 233, 371, 383, 384, 385, 390, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 451, 452, 456, 457, 461, 489, 507*
Pap Zsigmond 283
Papiu, Ilarianu 321
K. Papp Miklós *464*
Paskay Gyula *138*
Pázmándy-család 136
Pázmándy Dénes, id. 340
Pázmándy Dénes ifj. 146, 190, 200, 286, 297, 317, 339, 374 — *422*
Pejakovich, Stephan *389*
Perczell Mór 251, 282, 283, 331
Petőfi Sándor 47, 77, 81, 82, 84, 98, 103, 107, 109, 115, 117, 119, 125, 127, 140, 143, 168, 223, 227, 231, 238, 239, 242, 243, 247, 250, 271, 318 — *20. 61, 99, 139, 145, 146, 158, 162, 178, 205, 207, 243, 349, 356*
Pillersdorf, Franz br. 111
Pischinger 156
Piukovics *414*
Plechl József 317, 351
Podmaniczky Frigyes br. 191, 307 — *106, 111, 137, 307, 338, 352, 447*
Ponsonby, viscount 114 — *112*
Proudhon, Pierre Joseph 21, 122
Pulszky Ferenc 136 — *87, 88, 146, 147, 157, 244*

Quinet, Edgar *89*

Radics M. 175
II. Rákóczi Ferenc 33—*13*
Rédey-család 372
Révész I. *433*
Révész Mihály *184*
Román Ferenc 292
Rousseau, Jean Babtiste 77, 78

Saguna András 243
Sorell 21
Schlick, Franz-Heinrich gr. 342, 347, 357
Schmidt *184*
Sebess Dénes *468*
Sebők Endre *270*
Simondi, Jean Charles de 77
Smith, Adam 50
Somssich Pál 83, 90, 142, 173, 178, 179, 190, 191, 200 — *101, 133, 243*
Stancsics 78
Stein, Lorenz 120 — *183, 192*
Sterka Sulucz Sándor *464*
Stur Lajos *292, 297*
Sugár 12
Szacsvay Imre 240, 257, 258, 279, 330, 377
Szalay László 47, 64, 65
Szalmásy *414*
Szapáry Antal gr. *243*
Széchényi István gr. 31, 33, 35, 47, 50, 53, 54, 59, 62, 63, 69, 71, 72, 86, 88, 128, 129, 147, 148, 167, 179, 182, 206 — *10, 50, 52, 54, 68, 69, 73, 79, 83, 106, 146*
Szécsen Antal 68, 104, 133, 134, 135, 216, 250, 327 — *243*

Szemere Bertalan 69, 70, 88, 90, 114, 120, 130, 139, 142, 143, 172, 314, 377 — *112, 180, 231*
Szentkirályi-család 136
Szentkirályi Móric 79, 91, 145, 182, 189, 192, 194, 198 — *116, 322*
Szeremlei Sámuel 30, 199, 219, 245, 297 — *3, 223, 316, 349, 387, 391, 424*
Szilágyi Farkas *350*
Szinnyei József *150, 169, 367, 368*
Szivák Péter 290, 292
Szontagh Pál 178
Szögyény-Marich László *126, 141, 151, 152, 160, 168, 209, 312, 326, 333, 335*
Szpeletics 377

Taine, Hippolyte 36
Takács Mária *4, 12, 59*
Tanárky Gedeon 336, 376
Táncsics Mihály 47, 77, 78, 79, 81, 84, 153, 162, 168, 193, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 237, 240, 241, 242, 245, 246, 248, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 267, 268, 272, 280, 294, 299, 300, 301, 302, 308, 309, 312, 314, 321, 324, 331, 348, 375 — *84, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 364, 365, 366, 414, 415, 416, 422, 448, 454*
Tar Károly 296, 297
Tarnóczy Kázmér 167, 175, 198, 199, 205, 207, 208
Teleky László gr. 167, 182, 183, 184
Thallóczy Lajos *89*
Thaly Kálmán *13*
Thim József *462*
Tisza István 19, 22
Toldy István *328*
Tolnay Károly 142
Tomcsányi József 201, 206
Tót Móric 232
Tóth Lőrinc 79, 92, 93, 144, 178, 324, 346, 348, 357
Tóth Mihály 314
Tóth Pál *448*
Török István 356 — *490*
Török János 238, 257, 326, 328, 344
Trefort Ágoston *131*

Ullmann 255
Ürményi József 180, 182

Várady Gábor *387*
Varga Sándor 256
Vas Gereben 227, 232, 312
Vasvári Pál 77, 115, 116, 117, 143, 242 — *89, 145, 165, 172*
Vay Károly gr. 340, 342
Vay Miklós br. 181, 183, 184, 202
Viczay gr. 232
Viszota Gyula *50, 493, 494*
Viád Alajos 285, 290, 335 — *383*
Vojnics *414*
Volney 77
Voltaire, François Marie Arout de 77, 78
Vukovics Sebő *70*

Wenckheim-család 305, 372 — *11, 443*
Wenckheim Béla br. 191
Wenckheim József gr. 221
Wenckheim László br. 221
Wesselényi Miklós br. 47, 51, 52,

59, 72, 107, 127, 212, 288 — *60, 68, 71, 145, 146, 236, 347, 464, 466*
Windischgrätz Alfréd hg. 241, 305, 308, 309, 347, 356
Wodianer-család 372

Záborszky Alajos *422*
Zerffi (Hirsch) Gusztáv 116
Zichy Ferenc gr. *168*

TARTALOM

Révai József: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban 5

I. Bevezetés — — — — — — — — — — — — — — — — 29
II. Osztályok és osztályellentétek a forradalom kezdetén — — 31
III. A pártok és vezetőik, párthangulatok és áramlatok — — 47
IV. Az utolsó rendi országgyűlés — — — — — — — — — — 85
V. A márciusi napok. Az utca és az országgyűlés — — — — 98
VI. A radikális sajtó és a rend elemei — — — — — — — 109
VII. Az országgyűlés ellenforradalma — — — — — — — — 133
VIII. A munkásmozgalmak — — — — — — — — — — 149
IX. Az örökváltság és a parasztmozgalmak — — — — — — 167
X. A jobbágyfelszabadítás a nemzetgyűlésben — — — — — 240
XI. A kármentesítés ügye a nemzetgyűlésben — — — — — 316
XII. A közteherviselés megvalósítása — — — — — — — — 360
Jegyzetek — — — — — — — — — — — — — — — — 379
Névmutató — — — — — — — — — — — — — — — — 415

18.— Ft